

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

1923 ve 1927 SEÇİMLERİ

DOKTORA TEZİ

SUZAN ÜNAL

İSTANBUL 2012

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

1923 ve 1927 SEÇİMLERİ

DOKTORA TEZİ

SUZAN ÜNAL

DANIŞMAN: PROF. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU

İSTANBUL 2012

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Suzan Ünal'ın "1923 ve 1927 Seçimleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
S. Beyoğlu

Üye : Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
E. Gürsoy Naskali

Üye : Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
Z. Kurşun

Üye : Prof. Dr. Halil Bal
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

.....
H. Bal

Üye : Doç. Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
B. Bakar

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 13 / 09 / 2012 tarih ve 2012/18-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

.....
Prof. Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No:</u>
İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	X
SUMMARY	XII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ: TÜRK TOPLUM GELENEĞİNDE DEMOKRATİK KATILIMIN OLUŞMASI	1

I. BÖLÜM

1923 SEÇİMLERİ ve II. MECLİS

1.1 BİRİNCİ MECLİSTEN II. MECLİSE GEÇİŞ SÜRECİNDE MEYDANA GELEN OLAYLAR	43
1.1.1. Birinci Meclisin Sonu, Seçim ve Seçime Kadar Yaşanan Gelişmeler	43
1.1.2. Saltanatın Kaldırılması	44
1.1.3.A-RMHC'den Halk Fırkası'na	46
1.2. SEÇİM KARARININ ALINMASI ve SEÇİM SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ	62
1.2.1. "Karar-ı Mukaddese"	64
1.2.2. Seçim Kanunu'nun Değiştirilmesi	71
1.2.3. Seçimler ve Gayr-i Müslimler	77
1.2.4. 1923 Seçimlerinde Kadınların Faaliyetleri	79
1.2.5. Seçim Hazırlıkları ve Mebus Adaylarının Belirlenmesi	86
1.2.6. 1923 Seçimlerinde Muhalefet Tartışmaları	96
1.2.7. Seçim Sonuçları	141
1.3. İKİNCİ MECLİSİN YAPISAL ANALİZİ	
1.3.1. II. TBMM Üyelerinin Yaş Analizi	171
1.3.2.II. Mecliste Bulunan Milletvekillerinin Seçim Çevreleriyle İlişkisi	172
1.3.3. II. TBMM Üyelerinin Eğitim Durumu	173
1.3.4. II. Meclisteki Milletvekillerinin Mesleki Durumu	175
1.4. II. MECLİS DÖNEMİNDE YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER	177
1.4.1. Cumhuriyetin İlanı	179
1.4.2. Siyasal Bir Devrim Olarak Hilafetin İlgası ve Etkileri	191
1.4.3. İlk Muhalefet Partisi- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	195

1.4.4. Şeyh Sait İsyanı ve TCF'nin Kapatılması	202
1.4.5. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Çıkarılması	204
1.4. 6. İzmir Suikastı ve Örgütlü Muhalefetin Tasfiyesi Süreci	212

II. BÖLÜM

1927 SEÇİMLERİ

2.1 SEÇİM KARARININ ALINMASI ve UYGULANMASI

2.1.1. Seçim Kararının Alınması	216
2.1.2. Seçim Kanununda Yapılan Değişiklikler	217
2.1.3. Seçmen Defterlerinin yazılması	219
2.1.4. Aday Belirleme	222

2.2 SEÇİMLERİN YAPILIŞ SÜRECİ **227**

2.2.1. Seçimler ve Gayr-i Müslimler	233
2.2.2. 1927 Seçimlerinde Kadınların Faaliyetleri	236
2.2.3. Milletvekili Adaylarının Uyacakları Şartlar	240
2.2.4. Milletvekili Seçimleri ve Seçim Törenleri	247
2.2.5. Seçim Sonuçları	249

2.3.III. DÖNEM TBMM'NİN YAPISI

2.3.1. III. TBMM'de Parlamento Tecrübesi	266
2.3.2. Eğitim Düzeyi	269
2.3.3. Milletvekillerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	271
2.3.4. Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Dağılımı	272
2.3.5. Milletvekillerinin Seçim Çevresiyle Bağlantısı	273

SONUÇ **282**

EKLER **289**

KAYNAKÇA **299**

ÖNSÖZ

Tezin araştırma konusu 1923 ve 1927 seçimlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla II. TBMM ve III. TBMM'nin oluşması ve bu dönem parlamentolarının yapısal analizi çalışma kapsamına girmektedir.

Çalışmanın alanı parlamenter sistem ve bu sistemin oluşması olunca toplumumuzun yönetime katılması sürecinde yaşanan gelişmeler de çalışma kapsamına alınmıştır.

Türkiye'de parlamenter düzenin yerleşmesi ve toplumun temsil olgusuna katılım süreci incelenirken meşrutiyet döneminin deneyimlerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu yüzden araştırmamızın ilk bölümünü toplumun yönetime katılım süreci ve meşrutiyet döneminin parlamenter tecrübelerinin bu olguya katsısı incelenerek oluşturulmuştur. Meşrutiyet dönemi parlamentolarının hangi toplumsal koşulların ürünü olduğu ve siyasal dayanakları incelenmiştir. Parlamentolar arasındaki süreklilik de araştırıldığından dolayı meşrutiyet döneminden itibaren yapılan seçimler ve bu seçimler sonucunda oluşturulan parlamentolar çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu bağlamda I. TBMM'nin oluşmasındaki rolü dolayısıyla 1919 seçimleriyle oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisi üzerinde daha fazla durulmuştur. Son OMM'ye seçilen milletvekilleri ve bu milletvekillerinin birinci TBMM'ye katılım durumları değerlendirilmiştir.

I. TBMM'nin oluşumu ve Birinci Meclisin yapısı araştırmada daha genişçe yer almıştır. Çünkü Birinci Meclis büyük oranda İkinci Meclis'in temelini oluşturmuştur. İkinci Mecliste yer alan milletvekillerinden 121 tanesi ikinci mecliste yer almıştır. Bu da ikinci meclisin yaklaşık %36'sını oluşturur. Yani birinci meclisin milletvekilleri ikinci meclisin tabanını oluşturmada önemli bir rol oynamışlardır. Birinci meclisin ikinci mecliste de yer almış olan milletvekillerinin çoğu Gazi'nin yakın çevresinde yer almış olan ve Türkiye'nin zihin yapısını inşa eden kadro içinde yer almaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarının başbakan ve bakanlarının çoğu bu kişiler arasından çıkmıştır. Yani birinci meclis Cumhuriyetin yönetici kadrosuna ev sahipliği yapmıştır.

Birinci Mecliste ortaya çıkmış olan ilkesel muhalefet Türk siyasal yaşamını etkilemiştir. Birinci Meclis, İstanbul'un işgalinden sonra toplanmıştır. Meclisi hem Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelen mebuslar hem de yeni seçilen vekiller oluşturmuştur. 1920 seçimleri normal koşullar altında ve dönemin seçim yasaları ve seçim takvimi işlenilerek yapılan bir seçim değildir. Bu seçim olağanüstü koşulların

hakim olduğu bir dönemde yapılmıştır. Çünkü ülkenin bir bölümü işgal altındadır. Ülkenin kaderini eline alacak milli bir kurulun acilen toplanması gerekmektedir. Bu yüzden dönemin seçim yasasında öngörülen şekilde birkaç ayda yapılacak bir seçim için vakit yoktur. Seçimler 1919'da seçilen ikinci seçmenler ve Müdafaa-i Hukuk heyetleri ikinci seçmen sayılarak yapılmıştır. Seçim çevrelerinden çıkarılacak milletvekili sayısı nüfusa göre belirlenmemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı genelgeye göre her livadan 5 vekil seçilecek şekilde düzenlenmiştir. OMM'den gelen milletvekilleri de sayıya eklenince Birinci Meclis'te bazı seçim bölgeleri nüfusunun çok üstünde bir temsil oranı ile mecliste yer almıştır.

Birinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde milli mücadeleyi başarı ile sonuçlandırmış, saltanatı kaldırarak milli egemenliğin sağlanmasında önemli adımlar atmıştır. Birinci Meclis farklı sosyo-ekonomik tabandan gelen milletvekillere oluşmuş bir meclistir. Milli mücadelede bölgelerinde mücadeleye ön ayak olmuş kişilerin yanı sıra eski Hürriyet ve İtilaf Fırka'lılar ve sol akımlardan gelen kişilerin birlikte çalıştığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu farklılıklar meclis içi çalışmalara da yansımıştır. Savaş yıllarının değişen konjektürüne göre sol akımlara karşı farklı muamelelerde bulunulmuştur. Belli bir dönemde göz yumulan sol akımlar daha sonra ortadan kaldırılmıştır. Birinci mecliste asıl muhalefet İkinci Grup'tan gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın meclis çalışmalarını daha rahat yönlendirebilmek amacıyla Birinci Grup'u kurmasından sonra Grup dışında bırakılan mebuslar İkinci Grup'u oluşturmuşlardır. İkinci Grup, meclisin yetkilerini korumaya çalışan, Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel otoritesinin artmasını önlemeyi hedefleyen meclis içi bir muhalefet hareketidir.

Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırma misyonu ile yola çıkan Birinci Meclis bu misyonunu yerine getirince 1 Nisan 1923'te kendini fesh etti. II. Meclis seçim kanununun bazı maddeleri değiştirilerek o günün koşullarında birkaç ay süren seçimler sonucunda belirlenmiştir. II. Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın aday belirlemesi ile 9 Umde'ye sadık kişiler tarafından oluşturulmuştur. Meclise Gümüşhane mebusu Zeki Kadirbeyoğlu Bey bağımsız olarak girmiş, Eskişehir mebusu Emin Bey ise seçim sürecinde yaşanan problemlerden dolayı bağımsız olarak seçilmiş ama daha sonra Halk Fırkası'na katılarak yasama faaliyetlerine burada devam etmiştir. Geri kalan mebusların tamamı Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi mebuslardır.

Seçimler sırasında İkinci Grup ve İttihatçı cepheden gelecek muhalefet basında çok tartışılmıştır. İkinci Grup seçimlere Grup halinde girmemesine rağmen basının

şiddetli ithamları ile karşılaşmıştır. İkinci Grup, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yer aldığı için Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin temsil ettiği tüm fikirlere karşı olarak algılanmıştır. Bu yüzden saltanatçı- hilafetçi olarak nitelendirilmişlerdir. İkinci Grup etrafında fırtınalar koparılmakla birlikte kendilerinden etkili bir muhalefet beklenmiyordu. Grup üyeleri müstakil mebus adayları da olmadılar. Neticede İkinci Grup seçimlerde herhangi bir varlık gösteremedi. Asıl muhalif potansiyeli yüksek olan grup eski İttihatçılardı. İttihatçı kitlenin teşkilatlanma yeteneği ve gizli çalışma konusundaki geçmiş tecrübeleri kendilerinden kuşulanılmasına neden oluyordu. İttihatçılar özellikle İstanbul'da güçlüydüler ve burada eski teşkilatlarını nispeten koruyorlardı. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa da seçimlerde İstanbul ile özel olarak ilgilenmiş ve İstanbul için ayrı bir beyanname yayınlamıştı. İttihatçılar ise ittihatchılar adına seçime girme ya da aday gösterme yoluna gitmediler. Seçim sırasında Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların eski liderlerinden ve güçlü isimlerinden biri olan Kara Kemal ile bir görüşme gerçekleştirdi. Muhtemelen aralarında varılan mutabakat sonucunda İttihatçıların bazıları özellikle İstanbul'dan aday gösterilerek Birinci Grup (CHF) listelerinden meclise girdiler. Mustafa Kemal Paşa, 1923 seçimleri ile Cumhuriyet için düşündüğü atılımları gerçekleştirebilecek bir meclis kurdu.

II. Meclis laik cumhuriyetin oluşturulması için gereken inkılapları gerçekleştirmiştir. Cumhuriyetin idaresinin kurumsallaştığı bu dönem aynı zamanda cumhuriyet hukukunun da temellerinin atıldığı devre olmuştur. Seçim döneminde Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Halk Fırkası adında bir partiye dönüştüreceğini açıklamıştı. Türkiye'nin ilk siyasal partisi olan HF 1923 Ekiminde kuruldu. İkinci Meclis aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk muhalif fırkasının kuruluşuna tanıklık etti. Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarının önderlik ettiği muhalefet hareketi 1924 Kasımında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında partiye dönüştü. Ancak ayrılığın izleri daha eskilerde aranmalıdır. Milli Mücadele yıllarına değin uzanan bazı görüş ayrılıkları cumhuriyetin ilanı sürecinde gün yüzüne çıkmıştı. Milli Mücadeledeki rollerinin unutturulmaya çalışıldığını düşünen Paşalar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında bir araya geldiler. TCF, CHF'ye göre daha liberal bir partiydi. İki parti mensupları arasında Türkiye'nin kendine çizdiği yol konusunda derin ayrılıklar yoktu. Ancak kişiler arasındaki ayrım daha derindi. Parti daha kurulma aşamasındayken Gazi'nin ve çevresinin beyanlatları partinin uzun ömürlü olmayacağını göstergesiydi.

İkinci Meclis aynı zamanda tek parti yönetiminin ortaya çıkışını sağlayan gelişmelerin yaşandığı devre olma özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Doğuda Şeyh Said İsyanı'nın çıkmasını takip eden dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla Terakkiperver Fırka kapatılmıştır. Takrir-i Sükun Kanunu ile gazetelerin pek çoğu kapatılarak basın denetim altına alınmıştır. İzmir Suikastı dolayısıyla İttihatçı muhalefetin de saf dışı bırakılmasıyla siyaset alanı Halk Fırkası ekibine kalmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa mecliste tam olarak hakimiyeti sağlamış ve 1923 seçimleriyle oluşturamadığı iteatkar meclisi oluşturma imkanını yakalamıştır.

1927 seçimleri Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde yapılmıştır. 1923 seçimlerine göre son derece renksiz bir seçimdir. Muhalefetsiz girilen bu seçim evresi basında da yeteri kadar heyecan uyandırmamıştır. 1923 seçimlerinde olduğu gibi tartışmalar yaşanmamış, basın daha çok seçimin takvimsel süreci içindeki gelişmeleri vermiştir.

III. Meclis'i oluşturan CHF'li vekilleri Mustafa Kemal Paşa seçmiştir. Seçimden önce Parti tüzüğünde yapılan bir değişiklikle milletvekillerini belirleme yetkisi Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılmıştır. 1923 seçimlerine nazaran daha bir titizlikle incelenen milletvekili adayları halkın onayına sunulmuş ve hemen hemen her yerde "müttefik" seçilmişlerdir. Bu milletvekilleri arasında 1930'da Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturan milletvekilleri de bulunmaktadır. III. Meclis'i oluşturan 316 milletvekilinden 84 tanesi I. Meclisten gelmedir. 207 tanesi de II. Mecliste görev yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında mecliste I. Meclisten itibaren devam eden yapısal süreklilik göze çarpmaktadır.

Araştırma yapılırken incelenilen dönemle ilgili yayınlanmış olan kaynaklar gözden geçirilmiştir. Seçim tarihi ile ilgili kaleme alınmış ikinci el kaynakların yanında araştırmada söz konusu edilen devrelerdeki parlamentoların oluşum şekli ve yapısal yönleri ile ilgili yazılan eserler incelenmiştir. II. Meşrutiyet seçimleri ile ilgili olarak Kenan Olgun'un "*1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*" ve Fevzi Demir'in "*Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908- 1914*" ismini taşıyan çalışmaları sıkça kullanılan başvuru kaynakları olmuştur. Siyasal partiler söz konusu olunca da Tarık Zafer Tunaya'nın "*Türkiye'de Siyasal Partiler*"'ine başvurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili mevzularda Ali Birinci'nin kitabından faydalanılmıştır. 1919 seçimleri incelenirken Taha Niyazi Karaca'nın "*Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*"'nden yararlanılmıştır. Milli Mücadele sürecinin incelenmesinde Zeki Çevik'in "*Milli*

Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş” adlı çalışması, Birinci Meclis süreci incelenirken Ahmet Demirel’in *“Birinci Mecliste Muhalefet- İkinci Grup”* ve *“İlk Meclisin Vekilleri”* adlı çalışmalarıyla İhsan Güneş’in *“Birinci Meclis’in Düşünce Yapısı (1920- 1923)”* isimli çalışmalarından çokça yararlanılmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisleri ile ilk üç meclis arasındaki sürekliliğin belirlenmesine çalışılırken Hasan Kendirci’nin *“Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne Kopuşlar, Süreklilikler”* adlı yapıtına başvurulmuştur. II. Meclis’in yapısının araştırılmasında Işıl Çakan’ın *“Türk Parlamento Tarihi’nde II. Meclis”*, üçüncü meclisin araştırılmasında da Cemal Avcı’nın *“III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927- 1937)”* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

Tez çalışmamın konusunu yakından ilgilendiren ikinci ve üçüncü meclis ile ilgili söz konusu yayınlar daha ziyade meclislerin yapısı ve faaliyetleri üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalarda meclisin oluşum şekli ve seçim süreci çok az yer almış ya da seçim sürecine hiç değinilmemiştir. Tez çalışmam ise özellikle seçim sürecine yer vermektedir. Tez konusu 1923 ve 1927 seçimleri olduğu için çalışmamda bu dönemleri ilgilendiren seçim çalışmalarına ayrıntısı ile yer verilmiştir. Seçim dönemlerini içeren gazeteler taranılarak ülkede seçimlerin yapılışı ve seçim süreci boyundaki tartışmalar bu kaynaklardan aktarılmıştır. Söz konusu dönemde ülkede basın kuruluşlarının büyük bölümü İstanbul’da yer aldığı için İstanbul seçimlerini izlemek daha kolay olmaktadır. Anadolu’nun diğer illerindeki seçim çalışmaları da İstanbul ve Ankara gazetelerine dayanılarak verilmeye çalışılmıştır. Anadolu’daki seçim çalışmalarını yerel basının gözü ile değerlendirmek imkanına sahip olmadığımızdan dolayı meclisin Anadolu’dan görünümünü öğrenebilmek için yapılacak yerel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Seçim dönemleri anlatılırken Türkiye’de seçim tarihi ile ilgili yazılmış belli başlı çalışmalar da incelenerek araştırmada kullanılmıştır.

Söz konusu dönem ile ilgili olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi taranmıştır. Bu dönemde CHF ülkeyi 14 müfettişlik bölgesine ayırmıştır. Arşivdeki bu müfettişlik bölgelerinden gelen müfettişlik raporları incelenmiştir. Ancak müfettişlik raporlarının büyük bölümü 1927’deki CHF kongresiyle ilgilidir. Ya da söz konusu seçim bölgelerinde CHF adaylarının müttefikane seçildiğini belirten telgraflardan oluşmaktadır. Meclis içi faaliyetler için TBMM Zabıt Cerideleri taranmıştır. Meclislerin yapısal analizi için Parlamento Tarihi incelenmiştir. Ancak bu konuda kaynaklar arasında uyum olmadığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde soyadı yasasının çıkmamış olması dolayısıyla isimler konusunda karmaşa yaşanmaktadır. Bu yüzden milletvekillerinin

sonradan aldıkları soyadları veya ailelerin almış olduğu soyadları parantez içine yazılmış ve isimleri zaman zaman soyadları ile birlikte kullanılmıştır.

Dönemde yayınlanan gazete koleksiyonları taranarak olayların basına yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır. Gazetelerde seçim sürecinde yer alan makaleler taranılarak aydınların olaylara bakış açısı verilmeye çalışılmış, özellikle muhalefet hareketleri konusundaki tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu yıllarda yaşamış kişilerin anılarından yararlanılarak olaylara bakış açısı verilmeye çalışılmıştır. Araştırılan döneme Mustafa Kemal Paşa'nın bakış açısını göstermek açısından söz konusu olaylarla ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'undan alıntılar yapılmıştır. Cumhuriyet tarihinin yazımında Nutuk belirleyiciliğini korumaya devam etmektedir. Nutuk 1919- 1927 yılları arasının Mustafa Kemal Paşa'nın bakış açısıyla analizini kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin yönetici kadrosuyla yollarının ayrıldığı, Cumhuriyet döneminin temel ayrışma ve tasfiye hareketlerinin yaşandığı bir devreden sonra kaleme alınan Nutuk bu dönemin hesaplaşmalarını içermektedir. Bu dönemin tarihinin yazımı Paşa'nın ve karşısındakilerin iddiaları etrafında örgülenmektedir. Nutuk'ta söz konusu edilen kişiler anılarını Nutuk'un yazımından çok sonra kaleme almışlar ya da yayınlatabilmişlerdir. Olaylar güncelliğini kaybetmiş ve birçok olayın üstüne tarihin sis perdesi çekilmiştir. Nutuk'ta söz konusu edilen kişilerin bir kısmı anılarını yazarken kendini savunma psikolojisi içinde hareket etmişlerdir. Cumhuriyet devrinde yaşamış bazı kişiler ise olayları Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı şekilde ispatlama kaygısına düşmüşlerdir. Bu yüzden anılar kullanılırken olaylara farklı açılardan bakan kişilerin anıları karşılaştırılarak birlikte kullanılmalıdır. Zaten hatıratlar ihtiyatla yaklaşılması gereken kaynaklardır. Kendini savunma psikolojisi ile yazdıkları için objektiflikleri tartışılabilir. Ama cumhuriyet tarihi yazımında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken kaynaklardır. Milli Mücadelenin paşalarının hatıratları, gazetecilerin ve siyasetçilerin anıları dönemin aydınlatılmasında kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan dil ise daha ziyade dönemde kullanılan dile ile uyum göstermektedir. Dönemde kullanılan terminolojiyle birlikte günümüzdeki karşılıkları da yer yer kullanılmıştır. Çalışmanın anlaşılabilirliği için anlatımlarda daha sade bir Türkçe kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak anlatımlarda da ister istemez dönemin terminolojisine yakın bir dile kaymaktan kendimi kurtaramadığım görülmektedir.

Araştırmam sırasında yardımlarını esirgemeyen Osmanlı Arşivleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Taksim Atatürk Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Çalışmam sırasında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na

bana gösterdiği sabır ve yol göstericiliğinden dolayı teşekkür ediyorum. Yine bana rehber olucu fikirlerini paylaşan hocalarım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, Prof. Dr. Emine Naskali Gürsoy, Prof. Dr. Halil Bal ve Doç. Dr. Bülent Bakar'a müteşekkirim.

Suzan Ünal

ÖZET

Osmanlı döneminde halkın yönetime katılma çabaları Tanzimat döneminde başlamıştı. Tanzimat reformlarının beklentileri karşılamadığını gören Osmanlı aydınları II. Abdülhamit'e meşrutiyeti ilan ettirdiler. I. Meşrutiyet dönemi 2 yıl sürdü. Çünkü Sultan Abdülhamit Osmanlı- Rus Savaşı dolayısıyla meclisi 1878'de feshetti. Sonraki 30 yıl Sultan Abdülhamit'in mutlakiyeti altında ve meşrutiyetçilerin meşrutiyeti yeniden ilan ettirme çabaları ile geçti. Aydınlar ve ordu arasında örgütlenmiş bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan ettirdi. 1908-1918 dönemi İttihat ve Terakki'nin yönetimi altında geçti. Bu dönemde Osmanlı Devleti, ittifak Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na girdi ve yenildi.

Mondros Ateşkesinden sonra İtilaf devletleri Anadolu'da işgallere başladılar. Mütareke döneminin en önemli olayı hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan olaylar zinciridir. Genelgeler ve kongreler sürecinde Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadeleyi örgütledi ve İstanbul Hükümeti'ni Meclis-i Mebusan'ı açmaya zorladı. Amasya Görüşmelerinde varılan mutabakattan sonra açılmış olan Meclis-i Mebusan'ı İngilizler, Milli Mücadelenin siyasi programı olan Misak-ı Milli'yi kabul ettiği için kapattılar. İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa tüm yurda Ankara'da yeni bir meclisin toplanması çağrısı yaptı.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. I. TBMM hem Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelen mebusları hem de 1920 seçimleri ile yeni seçilmiş olan mebusları bünyesinde barındırmaktaydı. TBMM'nin açılmasıyla halka ilk kez doğrudan kendi kendini yönetme hakkı tanınmış oldu. Birinci meclis farklı kültürel ve mesleki altyapılardan gelmiş, farklı eğitim kurumlarında öğrenim görmüş, farklı siyasi görüşlerin temsilcilerinden oluşan bir meclistir. Birinci mecliste ortaya çıkmış olan muhalif İkinci Grup meclis üstünlüğünü korumayı ve Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi otoritesinin güçlenmesinin önüne geçmeyi hedefleyen meclis içi bir muhalefet hareketidir.

Birinci Meclis Milli Mücadelenin başarıya ulaşması üzerine görevinin sona erdiği kanısıyla 1 Nisan 1923'te seçimlere giderek parlamentoyu yenilemeye karar verdi. Mustafa Kemal Paşa 1923 seçimlerine Birinci Grup adına yayınladığı ve 9 Umde adını taşıyan siyasi program ile girdi. Seçimler sırasında İkinci Grup ve ittifatçı muhalefeti çok tartışıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni partiye dönüştürerek kuracağını duyurduğu ve seçim sırasında

propagandasını yaptığı müstakbel Halk Fırkası seçimleri kazandı. Meclise sadece bir tane bağımsız mebus seçilebildi.

İkinci Meclis Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir titizlikle inceleyerek aday gösterdiği adaylardan oluştu. Fakat muhalefet bu kez 1924 Kasım'ında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuran Paşa'nın eski silah arkadaşlarından geldi. Muhalefet partisi Şeyh Sait İsyanı'nda rolü olduğu gerekçesiyle 1925'te kapatıldı. İsyân dolayısıyla çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak gazetelerin çoğu kapatıldı. 1926'da Atatürk'e karşı İzmir'de planlanan suikast girişimin ortaya çıkarılmasıyla muhalif hareketlerin de sonu geldi. İzmir suikastı yargılamalarıyla hem Terakkiperver hem de İttihatçı muhalefeti tasfiye edildi.

Türkiye 1927 seçimlerine Takrir-i Sükun Kanunu'nun gölgesi altında girdi. Muhaliflerin tasfiye edilmiş olması dolayısıyla seçim süreci son derece renksiz geçti. Halkın seçime ilgisini artırmak için seçim alayları ve şenlikler düzenlendi. Buna rağmen 1927 seçimleri en düşük katılımı seçim olarak tarihe geçti. Seçimlerde milletvekili adaylarını belirleme yetkisi tamamen Atatürk'e verildi. 1927 seçimleri Türkiye'de tek parti rejimini başlatan seçimler oldu.

SUMMARY

In the Ottoman era, the efforts of public participation in the management has started at Tanzimat period. Ottoman intellectuals, who see that Tanzimat reforms do not meet the expectations, declared Abdülhamit the Meşrutiyet. I. Constitutional period lasted up to 2 years because the Sultan closed the council in 1878 declaring the Ottoman-Russian war. The next 30-year period has passed with absolutism and efforts to declare the Constitution were seen. İttihat ve Terakki Cemiyeti, which was organized among the intelligensia and especially in the army declared Constitution again. 1908–1918 was under the rule of The Union and Progress Party. During this period, The Ottoman Empire entered the war between the Entente Powers and was defeated in World War I.

After having the Mondros Armistice signed to the Ottoman Empire, Allies have begun an invasion of Anatolia. Undoubtedly, the most important event of the armistice period was the arrival of Mustafa Kemal Pasha to Samsun. During the Circulars and Congresses period, Mustafa Kemal Paşa organised National Struggle and imposed The İstanbul Government to re-open the Otoman Parliment (Meclis-i Mebusan) through Amasya Talks. The Last Ottoman Parliament was dissolved by the British because of the approval of War of Independence political programme, Misak-ı Milli. After the occupation of Istanbul and the closure of the assembly, Mustafa Kemal Paşa, called for the collection of a new Parliament in Ankara.

Parliament was opened on 23 April 1920. The First GNA consisted of the parliamentarians elected in the 1920 elections and the parliamentarians coming from the Last Ottoman Parliament. By the opening of the Turkish Grand National Assembly, the right of sovereignty was given the public for the first time. The First Parliament consisted of deputies which had different educational, cultural, professional and political views. The first Parliament revealed his own opposition movement. The Second Group was an opposition movement in parliament, working to protect the powers of parliament and working to prevent the rise of Mustafa Kemal Pasha's personal authority.

The First Assembly, in the belief of success in the War of Independence, decided to terminate its mission and decided to go to elections on April 1, 1923. Mustafa Kemal Pasha entered the 1923 elections on behalf of the First Group with a program called '9 Umde'. In the elections, Second Group and the expected opposition from the UPP were

discussed. After all, the People's Party, that was announced by Mustafa Kemal Pasha in the election process which would be converted from the First Group, won the elections. Only one opposition deputy was selected to the Assembly.

The Second Assembly was consisted of candidates who were tightly controlled by Mustafa Kemal Pasha. But this time, the opposition came from Pasha's old friends. They established the Progressive Republican Party November 1924. This Party was closed because of Sheikh Said rebellion. Most newspapers were closed after the Delivery of Calm Law of the enacted after the revolt. The attempt of assassination to Atatürk in İzmir in 1926, was the end of the opposition movement. İzmir assassination judgement provided to get rid of both the UPP and the PRP.

Turkey entered the 1927 elections in the shadow of The Delivery of Calm Law. Since there was no opposition, the election were dim and to increase interest to election, festivals and processions were held in the polls. But the elections were recorded as the lowest electoral participated ones in the Turkish history. Since all candidates for deputies were selected by Ataturk, 1927 elections made a real start to one-party rule in Turkey.

KISALTMALAR

a. g. e	Adı geçen eser
a. g. m	Adı geçen makale
A-RMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMHG	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
C	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
D	Devre
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
HF	Halk Fırkası
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HT	Heyet-i Temsiliye
İ	İçtima
İ. S	İçtima Senesi
İT	İttihat ve Terakki
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	İttihat ve Terakki Fırkası
KB	Kadınlar Birliği
KHF	Kadınlar Halk Fırkası
KEE	Kanunu Esasi Encümeni
MH	Müdafaa-i Hukuk
MHC	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
MHG	Müdafaa-i Hukuk Grubu
M. Ü	Marmara Üniversitesi
OMM	Osmanlı Meclis-i Mebusanı

PTT	Posta Telefon Telgraf
S	Sayfa
TEK	Teşkilat-1 Esasiye Kanunu
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TKB	Türk Kadınlar Birliği
TPT	Türk Parlamento Tarihi
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

TÜRK TOPLUM GELENEĞİNDE DEMOKRATİK KATILIMIN OLUŞMASI

Halkın yönetime katılması olarak tanımlanan demokrasi aynı zamanda halkın kendilerini ilgilendirecek meselelerde karar alma sürecinde yer alması olarak ifade edilebilir.

“Yönetim gücünü halktan alan yönetim biçimine verilen genel isim ise cumhuriyettir. Yönetici gücü belirleme konusunda halkın hangi oranda bu güce katılacağı ise demokrasinin sorunudur.”¹

Demokrasinin köklerinin Antik Yunan ve Roma kentlerine uzandığı bilinmektedir. Ancak vatandaşlık haklarına sahip, seçme yetkisi bulunan grupların toplumun bütün kesimlerini kapsamadığı da unutulmamalıdır. Roma’da siyasal alanda sadece küçük bir vatandaş grubu meclislerde düzenli oy kullanabilmektedir.²

Türklerde ise demokratik gelişim farklılık göstermektedir. Eski Türk devletlerinden itibaren Türk devletlerinde devlet işlerinin görüşüldüğü toy ya da kurultay adı verilen kurumlar bulunmaktadır. Hakanın başkanlık ettiği bu toplantılara askeri ve sivil yöneticiler ve boy beyleri katılmaktadır. Eskiden beri var olan bu meclis geleneği Müslüman Türk devletlerinde de çeşitli isimler altında devam etmiştir. Ancak danışma kurulu niteliği taşıyan bu kurumları oluşturan kişiler halk tarafından seçilmemektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti’nde Büyük Divan (Divan-ı Ala)ya Sultan başkanlık ediyordu. Vezir, Selçuklu başveziri gibi kendi ofisine (divan) sahipti ve devlet işleri merkezi hükümetle her biri bir (ofis) karşılığı olan divanlarda görülürdü.³ Osmanlı Devleti ise Selçuklu devlet teşkilatının kurumlarını büyük ölçüde devralmıştı. Osmanlı’da merkezi yönetim kurumu divandı. Divanda bugünkü bakanlar kuruluna benzer bir işbölümü vardı. Fatih Sultan Mehmet devrine kadar divana padişah başkanlık ederken Fatih riyaseti vezir-i azama bırakmıştı. Daha sonraki dönemlerde padişahlar divan çalışmalarını kafes ardından dinleyerek veya arz esnasında kararı kabul veya reddederek denetlemişlerdir. Bazı nazik dönemlerde veya münferit bazı olaylarda

¹Toktamış Ateş “Cumhuriyet”, *Doğu-Batı*, Sayı: 47, yıl: 11, Kasım- Aralık- Ocak 2008- 2009, s.65.

²Turhan Kaçar “Gesta Reipublicae Romanae, Klasik Roma’da Cumhuriyetin Kısa Tarihi”, *Doğu- Batı*, Sayı: 47, yıl: 11, Kasım- Aralık- Ocak, 2008- 2009, s. 31.

³ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara 1996, s.163.

padişahların divana bizzat riyaset ettikleri görülmüştür.⁴ Divanda devleti ilgilendiren tüm askeri, siyasi, mali ve hukuki konular ele alınırdı. Bu konularla ilgili kurumların en üst dereceli bürokratları burada bulunurdu.

Fatih'ten sonra padişahın bizzat başkanlık etmediği divan kurumu ilerleyen dönemlerde eski önemini kaybetmiş, devlet işleri vezir-i azamın makamında görüşülmeye başlanmıştır. Divanın önemini kaybetmesinden sonra devlet işlerinin görüşülmesi için 'meşveret meclisleri' toplanmaya başlandı. Düzenli bir meclis niteliğinde olmayan bu kurullar padişah buyruğu ile padişah ya da sadrazam başkanlığında toplanırdı. Toplantı savaşa-barişe karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere yapılırdı. Gerekli görüldüğü için toplanan meşveret meclislerinin üye sayısı, toplantı günü ve zamanı belli değildi.⁵

Sened-i İttifak da bir meşveret meclisince kabul edilmişti. Sened-i İttifak hükümdarın yetkilerinin ilk defa kısıtlandığı belge olarak kabul edilmektedir. İlber Ortaylı Sened-i İttifak'ı "Çok gecikmiş bir Magna Carta"⁶ olarak nitelendirirken Berkes bu tanımlamayı yanlış bulmakta ve İngiliz Magna Carta'sının demokratikleşmenin kapısını açtığını, Osmanlı Sened-i İttifak'ının böyle bir işlevi olmadığını söylemektedir.⁷

Meşveret meclisinin de divanın kaldırılmasının boşluğunu doldurmaması üzerine devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek sabit kurumlara olan gereksinim belirginleşmişti. Buna binaen Meclis-i Ahkam-ı Adliye ve Meclis-i Hass-ı Vükela gibi kurumlar oluşturuldu. Bu çabalara Tanzimat döneminde yenileri eklendi. Tanzimatla birlikte devletin merkezi örgütünün ihtiyacına göre maliye, içişleri, hukuk gibi alanlar için yeni kurullar oluşturuldu. Ancak bunlar da *seçilmiş* kurullar değil birer uzmanlık komisyonlarıydı.⁸ Bu süreçte oluşturulan Şura-yı Devlet 1868'de kuruldu. Yönetim meselelerini tartışacak ve kanunları hazırlayacaktı. Vilayetlerden seçimlerle gelen delegeler sorunların tartışılmasına katılacaktı. Ancak asıl üyeler padişah tarafından atanıyordu. Bu açıdan Şura-yı Devlet modern bir parlamento niteliğine sahip bir kurum değildi. Yine de halkın parlamenter sisteme alıştırılması sürecinde atlama taşı görevi gören kurumlardan biridir.

⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi IV*, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.159.

⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s.32.

⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2009, s.18.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1979, s. 10.

⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2000, s.98.

Seçim meselesi Tanzimatçıların vilayet idaresinde yaptıkları reformlar dolayısıyla Osmanlıların gündemine girmiştir. Tanzimat döneminde halkın sorunlarını dile getirmesine olanak sağlayan kurumların en önemlisi ise mahalli düzeyde yönetime katılma olgusunu pratiğe döken muhassıllık meclisleridir. Muhassıllar sancak merkezlerine gönderilen maliye memurlarıdır. Bu memurların yanına muhassıllık meclisleri kurulması kararı alınmıştır. Bu meclise muhassılın maiyetindeki memurların yanı sıra memleketin hakimi, müftüsü, asker zabiti, ruhani reisleri ve memleket ileri gelenlerinden altı kişi katılacaktı. Bu altı kişi seçimle görevlendirilecekti. Seçilecek kimseler bulunduğu memleketin akıllı, namuslu ve muteber adamlarından olacaktı. Adaylar önce mahkemeye gelip isimlerini kaydettirecekler sonra seçmenlerin oyuna başvurulacaktı. Seçmenler kazaya bağlı köylerden kura ile belirlenecek beş kişi ile kaza merkezlerinde akıllı, söz anlar, emlak sahiplerinden 20- 50 kişi olacaktı. Toplanan seçmenlerin karşısına adaylar çıkarılacak ve tek tek her her adayı isteyen seçmenler bir yana istemeyenler diğer yana geçeceklerdi. En fazla oyu alan aday meclise üye seçilecekti.⁹ Seçim sistemi geniş katılıma elverecek bir şekilde düzenlenmemiştir. Sınırlı bir katılım söz konusuydu. Özellikle kaza merkezlerinde seçmen olacak kişilerin yörenin ileri gelenlerinden olması meclislere bölgede sözü geçen kişilerin, gayrimüslim cemeatlerin ileri gelenlerinin ya da yüksek rütbeli memurların girmesini sağlamıştır.

Muhassıllık meclislerinin kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa halkın temsilcilerinin katıldığı kurumsallaşmış meclislerden söz etmek mümkün olmaktadır ve bu ileri bir adımdır.¹⁰ Her ne kadar sistem halkın katılımından uzak olsa da mahalli idarelerin doğuşu açısından son derece önemlidir. Bu başlangıç ilerde vilayet idare meclislerinin daha sonra da parlamenter sisteme geçişin öncülü olmuştur.

Tanzimat döneminde halkın yönetime katılması konusundaki sınırlı çabaların beklenen sonuçları vermemesi Tanzimat aydınları ve bürokratlarını yeni arayışlara yöneltti. Kısmi yeniliklerin sorunları çözmekte yetersiz kaldığını gören aydınlar çözümün parlamenter-demokratik sisteme geçişte olduğu düşüncesine evrilerek mücadeleyi bu bazda sürdürmeye devam ettiler. Genç Osmanlılar diye adlandırılan bu aydın grubu Sultan Abdülaziz'in idaresine son vermek amacıyla basın-yayın faaliyetlerine ve gizli cemiyetler kurarak yönetimi değiştirme çabalarına girdiler.

Hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirler, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğunda birçok yıldan beri bilinmekteydi. Kesin bir grup teşekkülü için ilk teşebbüs 1865'te gelmiş

⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, s.184- 185.

¹⁰Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, s. 86.

görülmektedir. Namık Kemal'in de aralarında bulunduğu altı kişi gizli bir dernek kurdu. Genç Osmanlılar Cemiyeti hızla büyüyerek üye sayısını artırdı. Hatta Cemiyet hanedan üyelerine kadar uzandı.¹¹ Böylece aydınlar cemiyet çatısı altında birleşerek yönetime katılma isteklerini daha ileri bir noktaya taşımış ve parlamenter sistemin oluşturulması etrafında örgütlü çalışma evresine geçmişlerdir. Mithat Paşa öncülüğünde bir grup Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine kendileriyle temasta olan V. Murat'ı geçirdi. Ancak yeni padişahın sıhhati ülkeyi yönetmeye elverişli değildi. Bunun üzerine Mithat Paşa, II. Abdülhamit'e giderek O'ndan Kanun-ı Esasi'yi ilan edeceğine dair söz aldı. Dört ay içinde ikinci kez şeyhülislam fetvasıyla padişah halledilip yerine yenisi geliyordu. Böylece Genç Osmanlılar meşrutiyete sadık kalacak bir padişahla birlikte halkın temsilcilerinden oluşacak bir meclisin hükümet işlerini kontrol etmesi düşüncelerine işlerlik kazandırmış oldular. Gerçi devlet adamları ile aydınların meşrutiyet konusunda beklentilerinin aynı olduğu söylenemezdi. Devlet adamlarının bazıları halkın henüz temsil yeteneğine ulaşmadığını ve halkın verdikçe daha fazlasını isteyeceğini düşünmekteydiler. Yine de meşrutiyetin devletin köklü dertlerine deva olacağı beklentisi padişah dahil çeşitli çevrelerde etkili bir görüştür. Meşrutiyet ile devlet idaresi sağlam bir düzene oturacak, mevcut idari, siyasi, sosyal problemler çözüme kavuşacak, Avrupa devletleri azınlıkları bahane ederek baskı yapmayacak, kısacası meşrutiyet her derde deva olacaktı.

1876 yılında II. Abdülhamit'in emriyle kurulan anayasa komisyonu Mithat Paşa başkanlığında çalışmalarına başladı. Çeşitli devlet adamlarının farklı anayasa önerileri hazırladığı komisyon batılı devletlerin mevcut anayasalarına da incelemiştir. Heyet-i Vükela'daki tartışmalar neticesinde Anayasa 119 madde olarak padişaha sunulmuştu. II. Abdülhamit de kendi hükümlerlik haklarını korumak için ünlü 113.maddenin anayasada yer almasını sağlamıştır.^{12*} Tarihteki ilk modern Türk anayasası olan "Kanun-ı Esasi" 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Anayasanın ilanı batılı güçlerin Balkan

---

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev: Metin Kıratlı, Ankara 1996, s. 151- 152.

¹² Kenan Olgun, *1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008, s. 14.

*113.Madde: Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar ve emerat görüldüğü halde hükümet-i seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukatı üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahanedan ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı haziret-i padişahinin yed-i iktidarındadır. (Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul, 2000, s.54).

Sorunu'nu çözmek için toplandıkları Tersane Konferansı'na denk getirilmişti. Bunun sebebi yabancı güçlerin devletin içişlerine karışmasını engellemektir.¹³

1876 Kanun-ı Esasi'si padişaha verdiği yetkiler açısından monarşiyi güçlendiren bir meşrutiyet olarak nitelendirilebilir. Tanör bu açıdan Kanun-ı Esasi'yi meşrutiyete geçiş değil mutlakiyetten çıkış diye ifade eder. Bu şekilde mutlak monarşi kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkıp ılımlı, anayasalı, parlamentolu bir hale gelmekte ama henüz gerçekten meşruti, anayasal ve parlamenter niteliğe kavuşmuş olmamaktadır.¹⁴ 1876 Anayasası, Sened-i İttifak ile başlayan padişahın yetkilerini kısıtlama sürecinin devamı olup ilk kez halkın temsilcilerini bir araya getirerek yönetime ortak etmektedir. Anayasaya göre Meclis adına Meclis-i Umumi denilen Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan ismini taşıyan iki ayrı meclisten oluşur (Madde 42). Heyet-i Mebusan üyeleri Osmanlı vatandaşı elli bin nüfusa bir mebus düşecek şekilde halk tarafından gizli oyla seçilir (Madde 65). Seçimlerin süresi 4 yıldır (Madde 69). Mebuslar tekrar seçilebilirler. Mebusan üyeliği ile hükümet memuriyeti birlikte olmaz. Şahıs mebus olursa bu görevlerden birini seçmek zorundadır (madde 67).

Milletvekili seçilebilmek için aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir (md 68): Osmanlı vatandaşı olmak, 30 yaşını bitirmiş olmak, Türkçe bilmek, devlet memuru olmamak, iflas etmişse itibarını yeniden kazanmış olmak, kısıtlanmasına karar verilmişse bu kararın kaldırılmış olması, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, medeni haklardan mahrum olmamak, seçildiği yöre halkından olmak.¹⁵ Heyet-i Ayan üyeleri ise Mebusan üyesinin üçte birini geçmeyecek şekilde padişah tarafından atanır (Madde 60). Bakanlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık yapmış olanlar ile kara ve deniz subaylarından kırk yaşından büyük olan ve gerekli şartları taşıyanlar ömür boyu bu göreve atanırlar (Madde 61- 62). Heyet-i Ayanın başkanını da padişah atar.¹⁶

Anayasanın ilanından sonra sıra meclisin oluşması için seçimlerin yapılmasına gelmişti. Meşrutiyetin ilanı ile meclisin açılması arasındaki süre kısıtlı olduğundan seçim kanunu hazırlanamamıştı. Bu nedenle seçimler Anayasanın yanı sıra "Meclis-i Mebusan'ın Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkete" ile ve İstanbul için hazırlanan ayrı bir beyannameye göre yapılacaktı. Buna göre; Bu talimat yalnız ilk

¹³Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev: Mehmet Harmanlı, İstanbul 1983, s. 219.

¹⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.149.

¹⁵ Ülkü Varlık; Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, İstanbul 2001, s. 60.

¹⁶ Olgun, *1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan 'ının Faaliyetleri*, s. 19.

içtima devresi için uygulanacaktır. Talimat-ı Muvakkate seçimlerin “bu defaya” değil “bu seneye” mahsus olduğunu bildirmiştir. Mebus sayısının asgari haddi tespit edilmiştir. Bu sayı 130’dur. Bunun da 80’i Müslim 50’si gayr-ı müslimdir. İstanbul ve dışındaki yerlerde mebuslar doğrudan doğruya seçmenlerce değil vilayet, liva ve kaza idare meclislerince seçileceklerdir. Bu meclislerin üyeleri vakti ile “seçim” yolu ile bu yerlere gelmiş sayıldıklarından bunların pekala “ikinci seçmen” rolü oynayabilecekleri kabul edilmiş oluyordu.¹⁷ İkinci seçmen seçimleri sadece İstanbul’da yapılmıştır. İstanbul için 5 müslüman 5 de gayr-ı Müslim mebus seçilmesi öngörülmüştür. Bu açıdan bakıldığında 1876 seçimlerinin seçim olma niteliği ve demokratikliği tartışılabilir. Meşrutiyetin ilan edilip meclisin açılıyor olması her ne kadar son derece ileri bir adım olsa bile meclisin oluşturulma şekli açısından 1876 seçimleri halkın eğilimlerini yansıtmamaktadır.

Seçimler 29 bölgede 130 milletvekilliği için gizli oy esasına dayalı, iki dereceli olarak ve basit çoğunluk sistemi* ile yapılmıştır.¹⁸ Kanun-ı Esasi’de her 50 bin seçmen için bir mebus seçilmesi kuralı benimsenmiş olmasına rağmen Geçici Talimat’ta buna uyulmamış ve mebus sayısı 130 olarak önceden belirlenmiştir. Seçmen olabilmenin kısıtlı şartlara bağlı olması nedeniyle herkesin temsil hakkını kullandığı da söylenemez.

Yapılan seçim sonucunda İstanbul’a ancak 115 mebus geldi. Meclislerde bazı vilayetlerden ise tek bir mebus bile yoktu. Meclis-i Ayan üyeleri de padişah tarafından belirlendi. 21’i Müslüman, 5’i gayr-ı müslim olmak üzere 26 üye Ayan Meclisi’ne seçildi. Meclis-i Mebusan’ın 13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878 tarihleri arasında süren ikinci döneminde 106 mebus görev yapmıştır. Bunların 59’u Müslüman 47’si gayr-ı müslim idi. Müslüman’la ile gayr-ı müslimlerin mebuslarının oranına baktığımızda %56’ya %44 oranı ortaya çıkmaktadır. Bu oran neredeyse Müslümanlar ile gayrı müslimlerin eşit oranda temsil edildiklerini göstermektedir.¹⁹ Gayr-ı müslimler o dönemde Osmanlı nüfusunun yaklaşık %25’ini oluştururken Meclis-i Mebusan’da %40 oranında, Meclis-i Ayan’da ise yaklaşık %20 oranında temsil edilmişlerdir. İkinci dönemde gayr-ı müslimlerin Meclis-i Mebusan’daki temsil oranının %44 olduğu düşünüldüğünde Osmanlı gayr-ı müslimlerinin nüfuslarının çok üstünde bir oranda temsil yeteneğine kavuştukları söylenebilir. Osmanlı gayr-ı müslimlere vermiş olduğu

¹⁷ Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, s. 61.

¹⁸ Erdoğan Günel, *Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri*, Ankara 2005, s. 90.

* **Basit (Nisbi) Çoğunluk Sistemi:** En fazla oy sayısı demektir. Alternatifler arasından kullanılan geçerli oyların en çoğunu alan aday veya parti seçilmektedir. (Varlık ve Ören, s. 28).

¹⁹ Olgun, *1908- 1912Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Faaliyetleri*, s.22- 23.

bu temsil hakkını Avrupalı devletlerin baskısı ile vermiş değildir. Çünkü kaynaşmış bir Osmanlı toplumu oluşturma düşüncesini taşıyan dönemin aydınları devletin kurtuluşunu bütün teb'anın yönetiminde söz sahibi olmasına bağlıyorlardı.

19 Mart 1877'de açılan ilk Osmanlı Mebusan Meclisi 14 Şubat 1878 tarihinde meclisin tatil edildiğinin tebliğ edilmesine kadar bir yıldan biraz fazla çalışmıştır. Ancak meclisin ikinci yasama devresinde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla meclis yasamayı bir yana bırakıp hükümetin faaliyetlerini ve harbin yönetimini tartışmıştır. Mebuslar dolaylı olarak padişah II. Abdülhamit'i savaşın kötü gidişatından sorumlu tutmuşlar ve eleştirmişlerdir. Bu süreçte mevcut anayasayı Osmanlı toplumu için lüks olarak gören II. Abdülhamit gidişatı öne sürerek meclisi tatil etmiştir. II. Abdülhamit devletin çok uluslu yapısının meşrutiyet yönetimi için elverişsiz bir ortam oluşturduğunu söylüyordu. Meşrutiyetle idare edilen batılı ülkelerde azınlıkların temsil yetkisinin olmadığına vurgu yapıyordu. Meclisin tekrar açılması için baskı yapan İngilizlere verdiği cevapta İngilizlerin Hindistan'ı yıllarca idare ettikleri halde parlamentolarında neden tek bir Hintli vekil olmadığını soruyordu. II. Abdülhamit meclisin kapatılmasında milletvekillerinin olumsuz tutum ve davranışlarının etkili olduğunu söylüyor ve milletvekillerinin millete hizmet etmek yerine çıkar çevrelerinin ve yabancı güçlerin emrine girdiğini, Hristiyan vekillerin kendi emelleri peşinde olduğunu, Ermenilerin Ermenistan için, Rumların daha fazla Osmanlı toprağını Yunanistan'a katmak için çabaladıklarını ifade ediyordu.²⁰

Meclisin tatil edilmesiyle mutlakiyet dönemi tekrar başladı. Kanun-ı Esasi şeklen yürürlükte kalmıştı ama fiilen cari değildi. Mutlakiyete dönülünce aydınlar meşrutiyetin iadesi için yoğun bir şekilde çalışmaya başladılar. Bu kez muhalafet daha organize bir şekilde hareket ediyordu. Muhalefet karşı II. Abdülhamit de sıkı bir takibat programı işletiyordu. Muhalefet 1889 yılında Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetinin kurulmasıyla daha örgütlü bir hale geldi ve faaliyetlerine hız verdi. Cemiyet askeri okullar ve orduda örgütlenmeye önem veriyor ve aydınlar tarafından destekleniyordu. Padişahın kovuşturmaları üzerine cemiyetin önde gelenleri yurtdışına kaçarak faaliyetlerine devam ettiler. İlk kongresini 1902 yılında Paris'te yapan cemiyet üyeleri yapılacak inkılabın şekli konusunda fikir birliğine varamadı. Kongredeki ayrılık cemiyetin Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza Beyler liderliğinde ikiye bölünmesine neden oldu. Prens Sabahattin Bey'in başkanlığında "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet

---

²⁰ Mim Kemal Öke, *II. Abdülhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul 1998, s.64.

Cemiyeti” kurulurken Ahmet Rıza Bey’i destekleyenler “Terakki ve İttihad” adı altında birleştiler. Kongrede ortaya çıkan ikiye bölünmüşlük Türk siyasi tarihindeki fikir ayrılıklarının da temelini teşkil etti. Prens Sabahattin Bey’in grubu inkılap için yabancı müdahalesini gerekli görüyordu. Prens Sabahattin’in 1906 tarihli programına göre; yerinden yönetim sağlanacak, il genel meclis üyelerini halk seçecek ve merkezi yönetim da halkın seçtiği temsilcilerden oluşacaktı. Prens Sabahattin Grubu daha sonra liberal görüşleri olan Ahrar Fırkasını destekledi. Ahmet Rıza Bey’in başkanlığındaki Terakki ve İttihad Cemiyeti ise merkezîyetçiliği ile tanındı. Terakki ve İttihad Cemiyeti yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli muhalif gruplar ile ilişkiler kurdu ve ülke içinde de hızla örgütlenerek güçlü bir desteğe sahip oldu. Cemiyet özellikle kaynayan kazan durumundaki Balkanlarda önemli bir siyasi güç haline geldi. Meşrutiyetin ilanı için çalışan ve II. Abdülhamit yönetimini devirmeyi amaçlayan çeşitli gruplar 1907’de toplanarak inkılap için ne yapılması gerektiğini konuştular. Kongre sonucunda II. Abdülhamit’in tahttan inmeye zorlanması ve meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi kararlaştırıldı. Bu amaca ulaşmak için yapılacak faaliyetler karar bağlandı. Baskılar sonucunda 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edildi.

Herkes meşrutiyeti bütün sorunları çözecek sihirli bir değnek gibi beklemişti. Bu yüzden meşrutiyetin ilanı Türklerin yanı sıra Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler gibi farklı etnik gruplar tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak bir müddet sonra herkesin beklentisinin farklı olduğu anlaşılacaktı. Her etnik azınlık hürriyeti kendi çıkarlarını kollamak için bekliyordu.

Meşrutiyetin ilanından sonra seçimlerin yapılarak parlamentonun açılması gerekiyordu. Bu Osmanlı tarihinde yapılacak olan üçüncü seçim olacaktı. Henüz bir seçim yasası çıkarılmamıştı.

“I. Meşrutiyet döneminde bir seçim yasası hazırlanmış, Mebusan ve Ayan meclisleri tarafından kabul edilmişti. Ancak Padişah tarafından onaylanıp onaylanmadığı hatırlanmıyordu. Hatta yayınlanmış olmasına rağmen, metnin kendisini bulmak bile ciddi bir sorun oldu. Üstelik bu yasa taslağının bazı maddeleri anayasaya aykırıydı. Bu tartışmaların uzayacağından endişe eden İttihad ve Terakki Cemiyeti, seçim yasasının bir an evvel yayınlanması için hükümet üzerindeki baskı uygulama kararı aldı ve tehdide/baskıya başladı. Sonuçta anaysaya aykırı da olsa eldeki seçim düzenlemesinin bir an evvel padişaha onaylatılması kararlaştırıldı. Üzerinden neredeyse 30 yıl geçmiş olan “İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihası” hemen -30 yıl sonra- II. Abdülhamit’ tasdik ettirildi.”²¹

²¹ Mehmet Ö. Alkan, “1908 (1324) İntihabı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 184, Nisan 2009, s.43- 44.

Kanun 1908'de yasalaştı. Seçimler 1876 Anayasası, seçim kanunu ve seçim kanununun uygulanmasına dair yayımlanmış olan talimata göre yapılacaktı. Mebus seçilme ve seçmen olma şartları yukarıdaki gibiydi. Anayasanın 68. maddesinde kimlerin mebus seçilemeyeceği yazılmıştır. Buna göre; Osmanlı vatandaşı olmayanlar, yabancı devlet imtiyazına sahip olanlar, Türkçe bilmeyenler, 30 yaşını bitirmemiş olanlar, seçim esnasında bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas ile mahkum olup itibarları iade edilmemiş olanlar, kötü ahlak ile tanınanlar, suçuna karar verilmiş olup bu karar kaldırılmamış olanlar, medeni haklardan mahrum olanlar, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunanlar mebus olamayacaklardır. Anayasaya göre her elli bin nüfus için bir mebus seçilmesi esası kabul edilmişti. Sancakların nüfusunun elli binden az veya çok olmasına göre oranlar şöyle ayarlanmıştı: Nüfusu 25. 000 ile 75. 000 arasında olan sancaklar 1 mebus, 75. 000 ile 125. 000 arasındakiler 2, 175.000'e kadar üç, 220. 000'e kadar 4 mebus seçecek, nüfusu bundan fazla olan yerlerde bu orana göre ayarlanarak mebus sayısı belirlenecekti. Her kazada Osmanlı erkek nüfusuna göre seçmen defterleri düzenlenecekti. Yörenin idari ve dini görevlileri tarafından oluşturulacak bir kurul 8 gün içinde defterlerin yazımını bitirecekti. Defterlere yazılacak nüfus 25 yaşından büyük ve küçük olanlar diye ikiye ayrılacaktı. Defterler tamamlandıktan sonra Türkçe olarak ilan edilecekti. Defterlerde seçmen olamayanların yanına neden seçmen olamadıkları da yazılacaktı.²²

Seçimler iki dereceli olacaktı. Seçimde müntehib-i evveller (birinci seçmenler) müntehib-i sanileri (ikinci seçmenler), onlar da mebusları belirleyecekti. Devlet seçim yasasındaki bazı kısıtlamalarla Osmanlı toprağında yaşadığı halde yabancı devlet imtiyazlarını kullanan gayr-ı müslimlerin oy kullanmasını önlemek istemiştir. Ayrıca devlete az çok vergi vermek maddesindeki verginin çeşitleri ve miktarı tam olarak tesbit edilmemiş olmasından ötürü seçim sırasında sorunlar yaşanmıştır. Birinci seçmen olma şartlarını taşıyanlar müntehib-i sanileri seçeceklerdi. İkinci seçmen olmanın şartları da birinci seçmen olma şartları ile aynıydı. Kural olarak her 500 birinci seçmenin bir ikinci seçmen belirlemesi esas alınmıştı. Seçim çevresindeki nüfusa göre 250- 750 seçmen var ise 1, 750- 1250 seçmen için 2, 1250- 1750 seçmen için 3, 1750- 2250 seçmen için 4 ikinci seçmen seçilecekti. 2250 seçmenden fazla olan yerler için yukarıdaki oranlar esas alınarak ikinci seçmen sayısı belirlenecekti.²³

²² Olgun, *1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri*, s. 56- 57.

²³ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti 'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908- 1914*, Ankara 2007, s. 51.

Müntehib-i sani seçimleri kaza ve nahiye merkezlerinde yapılacaktır. Oy verme işlemi en uzak köylerden başlanarak gerçekleştirilecektir. Seçmenler mahalle ve köy esasına göre davet edilecek, başlarında imam, papaz, haham veya muhtar bulunacaktır. Sandık kurulu sandık başına gelen seçmenlere sayıları kadar arkası mühürlenmiş pusula verecektir. Seçmenlerden bir iki saat sonra yeniden gelmelerini isteyeceklerdir. Seçmenler isimleri yazdıktan sonra yine topluca sandık başına gelecekler, padişaha dua edildikten sonra oy pusulalarını sandığa atacaktırlar.²⁴

Seçim sistemi yönlendirmeye son derece açıktır. Seçimler iki dereceli olarak yapılmaktadır. Az sayıdaki ikinci seçmenleri yönlendirmek daha kolaydır. Diğer yandan bu dönemde Osmanlı toplumunda okuma-yazma oranının istenilen düzeyde olmadığı bilinen bir gerçektir. Özellikle kırsal kesimlerde okuma-yazma oranının düşük olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda okuma yazma bilmeyen birinci seçmenlerin oy pusulalarının yazılması meselesi ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Okuma yazma bilmeyen birinci ve ikinci seçmenlerin oyları okuma yazma bilenler tarafından yazılacaktır. Bu durumda okuma-yazma bilmeyen seçmenlerin oyları bilenler tarafından istenilen şekilde yönlendirilebilir.

Müntehib-i sani seçimleri bittikten sonra ikinci seçmenler Heyet-i Teftişîye'nin belirlediği günde mebus seçimini yapacaklardı. Seçimler bittikten sonra oylar sayılacak, kazanan adaylara mazbataları verilecekti. İstanbul seçimleri için yine bir madde-i mahsusa hazırlanmıştı. İstanbul'da şehremaneti vilayet merkezi sayılmış, her belediye bir şube, belediye sınırları içindeki yerler de bir seçim dairesi sayılmıştı.

Seçimler sırasında seçim kanununun uygulanması ile ilgili birçok sorunla karşılaşmıştı. Seçmen sayısının 250'den az olduğu yerlerin durumu, seçim süresinin kısıtlı oluşu, seçmenlerin belirlenmesi sırasında vergi verme maddesinde yaşanan belirsizlikler bunlardan bazıları idi. Rum patrikhanesi mebus seçilebilmek için Türkçe bilme şartı koyulmasına karşı çıkmış, ancak itirazı reddedilmişti.

1908 seçimleri demokrasi tarihimizde ilk çok partili seçim olmasına rağmen gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin henüz partileşmemiş olması gerekse de Ahrar Fırkası'nın yeni bir parti olup ülke çapında örgütlenmemiş olması dolayısıyla tam bir çoğulcu seçim kabul edilemez.

İTC ilk seçim bildirisini 2 Eylül 1908'de yayınlamıştı. Bildiride mebus seçmenin öneminden bahseden cemiyet mutlaka hükümetin denetlenmesi gerektiğini

---

²⁴ Olgun, 1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri, s. 59.

vurguluyordu. Bundan başka ekonomik gelişmişlik ve asayiş vaat ediyordu. Dış ve iç politikada memleket yararına işler yapılacağını, askere alınmalarda yolsuzlukların önüne geçileceğini, rüşvetin önleneceğini iddia ediyordu. Kısaca İTC meclisin açılması ile tüm sorunların çözüleceğine inanıyor ve temiz siyaset vaadinde bulunuyordu. Bildiride kanun üstünlüğü, milli birlik ve güçlendirilmiş milli egemenlik vurgusu yapılıyordu. İTC'nin 6 Ekim 1908'de Şura-yı Ümmet'de yayınlanan programında da önce anayasa ve devlet bünyesinde yapılacak değişiklikler açıklanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın yetkilerinin artırılması hedefleniyordu. Anayasanın 113. maddesinin kaldırılması gündeme getiriliyordu. Eğitimin yaygınlaştırılması ve millileştirilmesi de başlıca hedefler arasındaydı.²⁵ İTC seçimle ilgili önerilerinde 20 yaşını dolduran her Osmanlı tebası erkeğin vergi versin vermesin birinci seçmen olması, seçimlerin serbestçe yapılabilmesi ve bunun hükümet tarafından sağlanması, seçilmeye haiz Osmanlı'nın ülkenin her yerinden seçilebilmesi önerilerini dile getirilmiştir. İTC'nin seçim önerilerinde daha geniş katmanlara seçimlere katılabilme hakkı vermeye çalışıldığı görülmektedir. Bu da İTC'nin başlangıçta savunduğu güçlendirilmiş milli egemenlik ilkesine uygundur ve Anayasaya göre ileri bir adımdır.

İTC meşrutiyeti ilan ettirmiş “cemiyet-i mukaddese” olarak seçimlerde kahir bir ekseriyetle kendi adaylarının seçilmesini bekliyor ve meclisi elinde tutmayı planlıyordu. İTC'nin tanımladığı mebus tipi namuslu, ahlaklı, vatanperver, iyi eğitim almış ve önceki yönetimin icraatlarına bulaşmamış adamlar olarak tarif edilebilir. Ancak cemiyet her yerde aradığı niteliklere sahip kişileri bulamamıştı. Buralarda İTC'nin tercihi ulema sınıfından yana olmuştur. Arnavut ve Arapların yaşadığı bölgelerde ise müteneffizanı yani yerel eşraf ve toprak sahiplerini tercih etmiştir. İTC mebuslarının çoğu memurlar ve serbest meslek sahiplerinden oluşuyordu. İTC örgütün önde gelen kadrosunu da mebus seçtirmeyi başarmıştı. Cemiyet Makedonya'da İttihat ve Terakki hareketinin içinde yer almış bulunan kadrolarının Anadolu'nun farklı yerlerinden mebus seçtirmeyi başarmıştı. Bu geleneği CHF'nin tevarüs ettiği söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkan kökenli ve Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan birçok kişi uzun yıllar milletvekilliğinde bulunmuştur.

Cemiyetin gayr-ı müslimlerle ilişkileri de incelenmesi gereken bir konudur. II. Meşrutiyet döneminde Cemiyete karşı en güçlü muhalefet azınlıklardan gelmiştir. Gayr-ı müslimlerin seçim konusunda tecrübeleri Müslüman ahaliden daha fazlaydı. Bu

---

²⁵ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 70- 73.

tecrübelerini seçimler sırasında kullandılar. Azınlıklar eski dönemlerde kazandıkları imtiyaz, özerklik ve özgürlükleri kaybedecekleri endişesiyle cemiyete muhalefet etmişlerdir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rumlar kendilerini İstanbul'dan çok Atina'ya bağlı hissediyorlardı. Rum mebus Yorgo Boşo “*Benim anam Yunanistan, babam Osmanlı*” sözleriyle bu durumu çok net ifade etmiştir. Rumlar, Osmanlı azınlıkları içinde en kalabalık grubu oluşturuyorlardı. Meclise çoğu pan-helenist düşüncelere sahip 22 mebus seçtirmeyi başardılar. İTF seçimlerde Ermenilerin Taşnak kanadıyla çalışmayı tercih etti. Ermeniler, Meclis-i Mebusan'a 10 mebus gönderebildiler. İTF ile varılan uzlaşmaya rağmen Ermeni mebusların İTF'ye bağlı kalmayacağı muhtemeldi. İttihatçılar, Ermeni ihtilalcilerinin meclise kadar sızmalarına engel olamamışlardır. Arnavutlar 1908 Meclis-i Mebusan'da 25 temsilci göndermişlerdi. Bunların çoğu yerel derebeyleriydi ve genelde İTF'ye muhaliftiler. Osmanlı döneminde Müslümanların etnik kimliği resmi olarak vurgulanmamıştır. Bu yüzden de Müslüman Arapların meclisteki temsilci sayısını kesin belirlemek güçtür. Ancak 1908 seçimlerinde 56 Arap mebusun meclise girdiği görülmektedir. Bu mebusların çoğu İTF'ye karşı muhalefet saflarında yer almıştır.²⁶

Seçimlere katılan ikinci parti olan Ahrar Fırkası seçimlere sadece İstanbul'da katılmıştır. İTF ise fırkayı ciddiye alıp sert eleştirilerde bulunmuştur. Fırka, Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi görüşüne yakındı. İttihatçılar bu görüşün ülkeyi parçalayacağını savunuyorlardı. Fırka seçim sırasında İTF'ye karşı bir varlık gösterememişti ama Meclis-i Mebusan'da muhalif bir grup oluşup da İTF çevresinden kopmalar başlayınca İTF'ye karşı ciddi bir muhalif güç haline gelmişti. Fırka kurucularından Mahir Sait Bey, Ankara'dan kendi kişisel çabaları sonucunda mebus seçilmiştir. Fırka seçimlerden yenik çıkmakla birlikte mecliste özellikle azınlıklar tarafından desteklenmiştir.²⁷ Çünkü Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi görüşü azınlıklara cazip geliyordu. Pek kuvvetli görünmeyen bu fırka İTF'nin sert muhalefetiyle karşılaşmış, 31 Mart Vakasından sonra pek bir varlık gösteremeyerek 30 Ocak 1910'da kendini feshetmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası esas itibarıyla bu fırkanın görüşleri ve azınlıklara karşı tutumunu miras almış, fırkanın bazı mensupları başta Mahir Sait olmak üzere HİF'ne katılmıştır²⁸

²⁶ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.86- 106.

²⁷ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 136.

²⁸ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 37- 38.

Seçimleri ülke genelinde İTF kazandı. Zira İTF meşrutiyeti ilan ettiren güç olarak halk nezdinde büyük bir itibara sahipti. İktidar mekanizmasını denetleyen örgütlü bir güçtü. Asker tarafından destekleniyordu. Ahrar Fırkası henüz örgütlenememişti ve kitlelerin desteğinden mahrumdu. Sonuçta İTF 281 mebusan 280'ini kazandı. Fakat İTF'nin listesinden seçilen mebuslar İTF'ye tam bağlı değildi. Zamanla İTF'den kopmalar başlayacaktı. Nitekim meclis açıldıktan sonra İTF'den ayrılmaya hazır 40- 50 mebus bulunuyordu.²⁹

1908 genel seçimlerinde seçilen 281 mebusun 151'i Türk, 56'sı Arap, 25'i Arnavut, 5'i Kürt, 22'si Rum, 10'u Ermeni, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp, 1'i Ulah ve 4'ü Musevidir. Ara seçimlerle gelen 42 mebus da bu sayıya eklenirse I. Dönem'de 170 Türk, 67 Arap, 6 Kürt, 25 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah ve 4 Musevi olmak üzere toplam 323 mebusun görev yaptığı anlaşılmaktadır.³⁰

1908 Meclis-i Mebusan'ı devleti dağılmaktan kurtarmak amacıyla oluşturulmuş ancak içinde devleti parçalamayı amaçlayan grupları barındıran gayr-i mütecanis bir gruptur. İTF meşrutiyeti kurtarıcı gibi görmüş, herkesin kendi fikirlerini ifade edebilmesinin sorunları çözeceğini düşünmüştü. Ancak meşrutiyetten herkesin beklentisinin aynı olmadığı kısa sürede anlaşılmıştı.

Seçimlerden sonra Mecliste İTF ve muhalifleri arasında iktidar kavgası başlamıştı. İTF ilk yıllarda etkinliği elinde tutmuş ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan sonra kavga şiddetlenmiş ve İTF'nin üstünlüğü tehlikeye girmiştir. HİF İkinci Meşrutiyet yıllarının en bunalımlı günlerinde kurulmuştur. Fırka'nın çekirdeğini meclis içine daha önceki muhalefet fırkalarından Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali fırkaları, azınlık milletvekilleri, müstakil mebuslar oluşturmuştur. Parlamento içinde o güne kadar İttihatçılar karşısında dağılmış kalan muhalefet toplanma olanağı bulmuş ve mecliste iki kutup ortaya çıkmıştır. İTF'nin karşısındaki ikinci kutup anayasa önerilerini önleyebilecek güce ulaşan Hürriyet ve İtilaf'tır.

“Yeni muhalefet partisi ülke çapında gayr-ı memnunların toplandıkları bir çatı haline getirilmiştir. Gerçi bu kimselerin içinde eski İttihatçılar, devre dışı bırakılan İlimyeciler ve “medresenişin”, eski Ahrarcılar, Demokratlar, Sosyalistler gibi düşünceleri ve dünya görüşleri birbirine taban tabana zıt bir kalabalık bulunmaktadır. Fakat unutmamak gerekir ki Hürriyet ve İtilaf, hakim bir parti karşısında oluşan muhalefet

²⁹ Olgun, *1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri*, s. 48.

³⁰ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 160- 161.

toplansının en belirgin örneklerinden biridir. Meşrutiyet döneminde bir başka örneği yoktur.”³¹

Tanör HİF’i 31 Mart öncesinde ve sırasında oluşan, Meşrutiyet karşıtı değilse bile İT karşıtı koalisyon olarak tanımlamakta ve Fırkanın Türk liberalleri ile tutucuları, Arap, Arnavut, Rum ve Ermenileri buluşturduğunu söylemektedir.³²

1911 yılında İstanbul’da yapılan ara seçimler siyasi tarihimizde açtığı yol nedeniyle üzerinde durulması gereken bir seçimdir. HİF bu seçimleri varlık mücadelesi olarak algılamış ve ciddi bir propaganda çalışması yapmıştır. İTF ise ardındaki desteğe ve teşkilatına güvenip HİF kadar sıkı çalışmamıştır. Sonuçta HİF adayı 1 oy farkla seçimi kazanmış ve İTF’nin yenilebileceğini göstermiştir. Bu durum İttihatçılara iktidarın garanti olmadığını, HİF’in ciddi bir rakip olduğunu göstermiştir. Öyleyse bu rakip daha fazla büyümeden ve tehlikeli olmadan bertaraf edilmelidir. İşte İttihatçılar bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için HİF teşkilatlanmasını tamamlamadan önce seçimleri öne alma çalışmalarını başlatmışlardır. Böylece muhalefet yaygın bir örgütlenme gerçekleştiremeden ve kamuoyu oluşturamadan seçime gidilmiş olacak ve İTF’ye iktidarda kalmanın yolu açılmış olacaktır. Bu açıdan bakıldığında 1911 zaferi HİF için adeta geri tepen bir silah olmuştur.

1908-1912 Meclis-i Mebusanı Osmanlı toplumunun gerçek anlamda ilk defa millet egemenliği ile tanıştığı dönem olmuştur. Mecliste yağılmak istenilen uygulamalar daha sonraki dönemde demokrasi adına ışık tutmuştur. Özgürlüğün, milli egemenliğin, kişi hak ve hukukunun uygulamalarının olduğu II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet dönemine tecrübe birikim oluşturmuştur.³³

Seçimlerin öne alınması için meclisin feshedilmesi gerekiyordu. İTF bu amacına ulaşmak için Anayasa’nın 35. maddesini araç olarak kullanmıştır. 1909’da meclisin lehine olmak üzere padişahın yetkilerini kısıtlayan, parlamenter hükümet düzenini kurmak konusunda gayret sarf eden İTF bu kez iktidarı kaybetmeme pahasına meşrutiyetin ruhunu fedaya hazırlanmaktadır. Bu tutum günümüzde de devam eden demokrasiyi iktidara feda etme ve bunun için gerekirse meclis çoğunluğunu kullanarak yasaları değiştirme yolunu açmıştır. İTF 35. Madde için getirdiği öneriyi yasalastıramamış olmasına rağmen meclisin feshini sağlamıştır. Meclisin dağıtılmasında uygulanan yöntem ve sonuç İTF tarafından olumlu karşılanırken aydınlar arasında genel bir kırgınlığa ve üzüntüye yol açmıştır. Bu sonuç I.Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı’nın

³¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler I*, İstanbul 1998, s. 296- 297.

³² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.210.

³³ Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul 2006, s. 101.

dağıtılmasına benzetilmiştir. Bütün bu olumsuz tepkilere rağmen İtilafçılar sonucu kabullenmek zorunda kalmışlar ve seçim hazırlıklarına başlamışlardır. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal hayatında gerginlikleriyle, olaylarıyla, kavgalarıyla yeri bugün bile tartışılan, üzerinde durulan ve önemli bir siyasal olay sayılan 1912 seçimleri için başlama vuruşu yapılmıştır.³⁴

1908 Meclisi yasal süresini tamamlamadan feshedildiği için 1912 seçimleri aynı zamanda tarihimizin ilk erken seçimi olma özelliğini taşımaktadır. 31 Mart Vakası dolayısıyla uygulamaya konmuş olan sıkıyönetim hala yürürlükte olduğu için 1912 seçimleri olağanüstü koşullarda yapılmış bir seçimdir. İttihatçılar bu kez “Cemiyet-i Mukaddese” romantizmi içinde değil rejimin çözemediği tüm sorunların ağırlığı altında seçimlere gitmektedir. Üstelik artan iç ve dış sorunlara çözüm bulunamaması İttihatçıların başarısızlığı olarak değerlendirilmektedir.

İTF seçime yine II. Meşrutiyet'in ilanındaki rolünü vurgulayarak giriyordu. Geçen süreçte ülkeyi kurtardıklarını, yolsuzlukların önüne geçtiklerini söylüyorlardı. Bu kez ülkenin her yanında örgütlenmişti ve cemiyet klüpleri aracılığıyla imparatorluğun her tarafında propaganda yapabiliyordu. Ülke çapında hatırı sayılır bir İttihatçı basın bulunuyordu. İktidar nimetlerinden yararlanan İttihatçılar en üst dereceli devlet görevlilerinden hamallara kadar bütün teşkilatını seçimler için kullanıyordu. İttihatçı mebuslar seçim bölgelerine giderek çalışmalarına başlamışlardı. İTF hem kabineye hem de taşradaki yönetim kadrolarına kendi adamlarını yerleştirmişti. İTF Merkez-i Umumisi seçimleri daha kolay takip etmek ve yönlendirebilmek için Selanik'ten İstanbul'a taşındı. Yani İTF ne olursa olsun seçimleri kazanmak azim ve gayretindeydi. Ancak bu kez karşılarında güçlü bir muhalefet partisi vardı.

İttihatçılar seçim kampanyalarında İtilafçıları ulusal çıkarlara aykırı davranmakla suçluyorlardı. İttihatçılara göre HİF ihtilalci ve yıkıcıydı. Osmanlı bütünlüğünü yok etmeye çalışıyordu. HİF adem-i merkezîyet politikası ile ülkenin parçalanmasına zemin hazırlıyordu. Osmanlı unsurları arasına fitne sokuyorlardı. Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak İslam unsurlarını kuvvetten düşürmek istiyorlardı. Askerleri oy hakkından mahrum bırakarak orduya itimatsızlık gösteriyorlardı.³⁵ İttihatçılar HİF'i meşrutiyete karşı olmak, 31 Mart isyanına yol açmak, ecnebi devletler hesabına çalışmak, sırf İTF düşmanlığı için parti düşmanlarını toplamakla suçluyorlardı. HİF'in politikalarının milliyetçiliği körükleyeceğini,

³⁴ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 176- 177.

³⁵ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 127- 128.

azınlıklara geniş haklar vaad ederken Müslümanların haklarını kısıtlayacağını iddia ediyorlardı. HİF'e karşı en yaygın olarak kullanılan suçlama ise dini siyasete alet etmek idi. İttihatçıların İtilafçılara karşı tutumu sertti. HİF bir muhalefet partisi olarak değil varlığı ülkeye ve millete zararlı bir kuruluş olarak algılanıyordu. Dolayısıyla İttihatçılar için HİF'e oy vermek vatana ihanet etmekle birdi.

“Kendisine “cemiyet-i mukaddese”, “ruh-ı devlet” benzeri sıfatları layık görerek vatan kurtarıcılığı misyonu yükleyen İttihat ve Terakki bu nedenle muhalefeti vatan hainliği ile eşanlamli görüyordu. Buna ilaveten kendisini tıpkı erken Cumhuriyet liderliği gibi “tarih yapma” misyonu icrasıyla vazifelendiren İttihadçılık yirminci asrın benzeri partileri gibi toplumsal gelişme reçetesi tekeli de elinde bulundurduğunu iddia ediyordu. Bu zeminde yapılan siyaset ise kolaylıkla bir vatan kurtarıcılığı-hainleri mücadelesine dönüşüyordu. İttihadçılar kendilerinin diğer siyasi örgütlerin üzerinde vatanın selametinden sorumlu bir yapılanma olduğu fikrinden geri adım atmadılar. Kendisini benzer bir misyonun icrasıyla vazifelendiren CHF/P gibi İttihad ve Terakki bu nedenle muhalefetin de kendi programını benimsemesini arzu ediyordu. Kendi programını kutsayarak onu toplumun yegane kurtuluş reçetesi olarak mütalaa eden İttihadçılık bu nedenle muhalefeti kendisiyle eşit, hatta meşru görmüyordu.”³⁶

İttihatçılar muhalefete düşman gibi davranmışlar ve seçimleri kazanmalarını engellemek için her türlü yöntemi kullanabilmişlerdir. Bu ise birçok yerde olaylara ve çatışmalara neden olmuştur.

Birinci Meşrutiyetin ilanı ile resmi devlet politikası olarak uygulanan *Osmanlılık* düşüncesi başarısız olmuştu. Azınlıklar artık yeni haklar değil bağımsızlık istiyordu. Ulusçuluk akımının doruk noktasına ulaştığı devrede Osmanlılık düşüncesi ortadan kalkmış olsa da İTC bu düşünceyi devlet bütünlüğünü koruyacak başlıca önlem olarak görüyordu. II. Meşrutiyat döneminde ittihad-ı anasır düşüncesi toplumları bir arada tutan değer olarak görülüyordu.³⁷ 1908'de kendine uygun adayları seçtirmekte tam olarak başarılı olamayan cemiyet bu kez aday belirleme işini daha fazla ciddiye almıştır. İTF her ne kadar bu dönemde daha fazla yönetici kattan, okumuş kişiyi aday göstermiş olsa bile taşrada yine aday sıkıntısı yaşamıştır. Cemiyet Türk olan mebusların belirlenmesi ve seçtirilmesi konusunda çok sorun yaşamamıştır. Asıl sıkıntı Cemiyetin azınlıklar ile ilişkilerindeydi. 1908'de karşılarında güçlü bir muhalefet olmadığı halde azınlıkların büyük bir bölümüyle sorun yaşayan İTF 1912'de karşısında güçlü bir muhalif partinin olduğu bir ortamda ne yapacaktı?

³⁶ M. Şükrü Hanioglu, “ Bir Asır Sonra “İnkılab-ı Azim”, *Kanun-ı Esasi'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet*, Hazırlayan: Yusuf Çağlar, İstanbul 2008, s.47.

³⁷ Fatih Ünal, “II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi”, *Doğu-Batı*, Sayı: 46, Ağustos, Eylül, Ekim 2008, s.70.

Azınlıklara HİF programındaki azınlıkların mevcut ayrıcalıklarının korunacağına dair olan madde çekici geliyordu. Bu yüzden Rum Meşrutiyet Klübü, HİF ile anlaştı. İttihatçılar ise kendi listelerine muhalefet ile işbirliği yapmayan, Osmanlılık düşüncesine bağlı Rumları aldılar. HİF kanadı başarısız olunca Rumlar bu dönemde mecliste daha az mebus ile temsil edildiler. Ermenilerin Hınçak kanadı HİF ile ortak hareket ederken İTC-Taşnak uzlaşması ise devam ediyordu. Diğer yandan 1912'ye gelindiğinde Arnavut milliyetçiliği iyice güçlenmişti. Arnavutların çoğu HİF'i destekliyordu. Osmanlı azınlıklarının çoğu HİF'in politikalarını kendi çıkarları için daha uygun buluyordu. Bu yüzden 1912 seçiminde HİF'e yakın durdular. Ancak İTF iktidarda olmanın avantajlarını, ülke genelindeki örgütlü cemiyet ağını kullanarak seçimlerden galip çıkmayı başardı. Bu yüzden 1912 seçimleri tarihimize "sopalı seçim" olarak geçmiştir. Ancak meclis açıldıktan sonra İTF bu zorla elde edilen galibiyetin elde kolay tutulamayacağını da gördü.

HİF 1912 seçimleri sırasında ülke çapında örgütlenmesini genişleterek yeni şubeler açmaya çalışıyordu. Seçim propogandalarını basın yoluyla ve etkili hatiplerinin konuşmalarıyla yönlendirdiler. İtilafçılar, İttihatçıları hem dini siyasete alet etmekle hem de dinsizlikle suçluyorlardı. HİF'e göre devletin başına gelen her türlü kötülüğün kaynağı İttihatçılardı. Halka vaad edilen hiçbir şeyi yerine getirmemişlerdi. Ülkeyi yoksullaştırmışlar kendileri ise zenginleşmişlerdi. İtilafçılar ağırlıklı olarak ulema ve eşrafi aday göstermişlerdi. Azınlık cemeatleriyle yapılan uzlaşmalar neticesinde HİF listelerinde azınlık adayları da bulunuyordu.

1912 seçimleri tarihe seçim yolsuzlukları, kara propaganda ve çirkin siyasetle birlikte geçti. İTF seçimler sırasında devlet görevlilerini kendi lehine kullandı. İtilafçıların seçim konuşmalarının engellenmesi, gazetecilerin hapsedilmesi, muhalif basının susturulması için gazetelerin kapatılması, toplantı kanununda değişiklik yapılarak açık yerlerde toplantı yapmanın yasaklanması gibi icraatlar muhalefeti etkisizleştirmek için yapılıyordu. Ünlü filozof Rıza Tevfik, Büyüka'da verdiği konferansı gerekli makamlara bildirmediği gerekçesiyle tutuklanmıştı. HİF adayları gittikleri pek çok yerde İttihatçılar tarafından organize edilen protestolarla karşılaşılıyor hatta fiziksel saldırıya maruz kalıyorlardı.³⁸

Meclis seçim sürecinin uzun sürmesi dolayısıyla gecikmeli olarak açıldı. İttihatçılar seçim sonuçlarını kendi başarıları olarak görüyorlardı. 'Sopalı seçim'

---

³⁸ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 275.

suçlamalarını reddediyorlardı. Muhalefet ise sonucu İttihatçıların baskı ve yolsuzluklarına bağlıyordu ve bunda haksız da sayılmazlardı. Seçim sonuçları İttihatçıların beklediği gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 115 sancakta yapılan 1912 seçimleri sonucunda 1908'de olduğu gibi toplam 281 mebus seçilmişti. 1912'de seçilen 281 mebusun 175'i Türk, 48'i Arap, 17'si Arnavut, 15'i Rum, 10'u Ermeni, 4'ü Yahudi, 5'i Kürt, 5'i Bulgar, 2'si Sırp, 1'i Ulah'tır. Birinci Dönem'de görev yapan mebuslardan ancak 117'i tekrar seçilmişti. Bu sonuç, I. Dönem'de İ.T'ye bağlı kalan mebusların sayısı hakkında bir fikir verebilir. İttihatçı olamayan mebuslar Konya'dan HİF adayı Zeynelabidin Efendi, Kayseri mebusu Ali Galip Bey, Elbasan mebusu Şevket Bey, Ergiri'den Arnavut Müfit Bey ve Hıristiyan Arnavut Despri Vasilaki Efendi (HİF adayı), Adana'dan Abdullah Faik Efendi'dir.³⁹ Bunlar dışında çoğu azınlıklara mensup mebuslardan bir kısmı da İTF listesinden seçildiği halde mecliste muhalefet saflarında yer almışlardır.

1912 seçimlerinde İTF kendi adaylarını zorla da olsa seçtirmişti ve artık güvenilebileceği bir meclis çoğunluğuna sahipti. 1908 tecrübesinden ders alan İTF bu kez aday belirlerken İTF'ye sadık kalabilecek olanları tercih etmişti. Diğer yandan muhalefet ise İTF'nin tavırları dolayısıyla yasal yollardan iktidara gelmenin imkansız olduğunu görmüştü. HİF'den önce kurulan partiler birer birer tarih sahnesine karışmış ve İTF karşısında bir şey yapamamışlardı. 1912 seçimlerinde daha fazla mebus çıkarmayı hedefleyen HİF ise İTF'nin engellemeleri yüzünden istediğini alamamıştı. Bu yüzden muhalefet cephesi mecliste bir şey yapamayacağını anlamış, meşru yolların tıkanmış olduğunu görmüştü. Diğer yandan İTF iktidarı yaptığı düzenlemelerle kendi konumunu sağlama almaya çalışıyordu. Ancak bu tutumları toplumda ve siyasi çevrelerde İTF'ye duyulan güvensizliğin artmasına neden olmuştu. Bu şartlar altında HİF iktidarı yasal yollardan değil de ihtilal veya darbe yöntemiyle ele geçirmeyi düşünmeye başladı.

Arnavutlukta gittikçe yayılan isyan ortamı iyice gerginleşmişti. Ordu ise siyaset bataklığına saplanmıştı. Büyük oranda İTF'nin arka bahçesi gibiydi. Ordunun sürekli İTF'den yana tavır alması ordu içinde de bazı subayları rahatsız ediyordu. Ordu içinde de İttihatçı subayların ayrılıkçı konumlarına karşı olan ve ordunun siyasetten ayrılmasını isteyen subaylar bulunuyordu. Başkentte bazı subayların kurdukları gizli bir örgüt olan "Halaskar Zabitan" grubu İttihatçı hükümete ve meclise karşı harekete

---

³⁹ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 280-287.

geçmişti. Hareketi İtilafçılar da destekliyorlardı. Muhalefet çevresinde “*artık silah kuvvetine müracatı yegane çare*” olarak görenler vardı.⁴⁰

Hükümet ise Arnavutluk isyanı ve hükümet krizi ile boğuşuyordu. Sadrazam Sait Paşa güvenoyu almış olmasına rağmen istifa edince İttihatçılar iktidardan düştü. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 'Büyük Kabine'yi kurması muhalefet tarafından da iyi karşılanmıştı. Yeni hükümet 4 Ağustos 1912'de meclisi dağıtıp seçimlere gitti. Ancak bu seçim girişimi Balkan savaşlarının çıkmasıyla akim kaldı. Osmanlı Devleti, Balkan devletlerine yenildi. Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemesi itilafçıların gözden düşmesine neden oldu.

İngiltere Hariciye Nazırı Grey'in Osmanlı'dan Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmasını isteyen notası⁴¹ üzerine İttihatçılar 23 Ocak 1913'de Babıali Baskını ile iktidarı yeniden ele geçirdiler. İttihatçılar muhalefet üzerindeki baskılarını artırdı. HİF dağıldı ve partinin önde gelen pek çok ismi yurtdışına kaçtı. İttihatçılar, Enver Paşa öncülüğünde Edirne'yi geri aldılar. Edirne'nin geri alınması İTF'ye kaybettiği saygınlığı geri kazandırdı. Balkan savaşlarını bitiren anlaşmalar imzalandıktan sonra ülke yeniden seçim gündemine döndü. Seçimlere İTF'nin muhalefeti yok ettiği ve iktidarı tek başına denetlediği tek partili bir ortamda gidildi. İTF meşruiyetinin kaynağını meşrutiyete ve meclisin varlığına bağlıyordu. 1913 Ekiminde başlanılan seçim sürecinin uzaması nedeniyle meclis ancak Mayıs 1914'de açılabilir.

1914 seçimlerinde İTF dışında örgütlü bir siyasi güç kalmadığından muhalefet bu kez sadece azınlıklardan geldi. 1913 kongresiyle kendini siyasi bir parti olarak tanımlamış bulunan İttihat ve Terakki Fırkası artık daha milliyetçi bir çizgi izliyordu. İmparatorluğun Balkanlardaki topraklarının kaybedilmesi İTF'yi Anadolu'lu bir örgüt olmaya itiyordu. İTF bu kez önceki seçimlerden ders alarak tamamıyla kendine bağlı bir meclis kurmayı hedefliyordu. Dolayısıyla cemiyete bağlılıklarını kanıtlamış kişiler mebus adayı olarak belirleniyordu.

1914 yılına gelindiğinde ulusçuluk akımı iyice güç kazanmıştı. Osmanlı unsurlarının ayrılıkçı eğilimleri de belirginleşmişti. Balkan savaşları sırasında yaşananlar dolayısıyla Türkler ile Rumların arası gergindi. 1914 seçimlerinde İTF, Rumlardan Türkçe okuyup yazma bilen ve hissiyat-ı Osmaniyeyi rencide etmemiş kişilerin aday gösterilmelerini istedi. Ermenilerde ise İTF-Taşnak ittifakı devam ediyordu. Arap

⁴⁰ Ahmet Turan Alkan, “ Yakın Geçmişimiz Bugünü İzah Eder”, *Kanun-ı Esasiden Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet*, Hazırlayan: Yusuf Çağlar, İstanbul 2008, s.99- 100.

⁴¹ Taylan Sorgun, *İttihad ve Terakki*, İstanbul 2007, s. 259.

milliyetçiliği ise iyice güçlenmişti ve Araplar, Balkan bozgununu imparatorluğun dağılmasının alameti olarak görüyorlardı.

1914 seçimlerinde 254 mebus seçildi. Bunlardan 147'si Türk, 69'u Arap, 16'sı Rum, 15'i Ermeni, 3'ü Yahudi ve 7'si Kürt'tür. Bu dönemde açıkça İT'ye muhalif veya müstakil mebus seçilmemiştir. Bununla birlikte bazı Arap ve Ermeni mebusların seçimlerden önce veya sonra muhalefet saflarında bulunduğu bakılırsa III. Dönem'de en azından 10 muhalif veya liberal mebusun bulunduğu söylenebilir.⁴² İTF nihayet kendisine büyük oranda iteatkar ve rahatlıkla denetleyebileceği bir meclis oluşturmuştur. III. Yasama dönemi aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminin en uzun süreli yasama dönemini oluşturur. Bu yasama dönemi savaş nedeniyle bir yıl uzatıldı.

Osmanlı Devleti İttihatçı tek parti iktidarı altında I. Dünya Savaşı'na girdi ve pek çok cephede birden savaştı. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması pastayı paylaşma durumunda olan devletler için bu fırsatı ortaya çıkaran gelişme oldu. İtilaf devletlerinin ilk yapması gereken iş ateşkesi imzalamaktı. İtilaf devletleri ateşkesi İttihatçıların ardından Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında kurulan hükümet devrinde yaptılar. Bu arada ünlü İttihatçılar yurtdışına kaçmışlardı. Bu İttihatçılar için yeni bir devrin başlaması anlamına geliyordu.

Osmanlı Devleti, Mondros'ta topraklarını işgale açık hale getiren ve devletin fiilen sonu anlamına gelen bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. İtilaf devletleri işgallere hemen başladılar. İşgaller Türk halkı arasında infial uyandırdı. Memleketin her tarafında işgallere karşı birlik olma gayesinin etrafında toplanan halk tarafından "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" kurulmaya başlandı.

"Müdafaa-i Hukuk" kavramı, hem Mondros Mütarekesi sonrasında ülkenin her alanında ortaya çıkan yerel-sivil direniş örgütlerinin dayandığı ana tema, hem de ulusal kurtuluş mücadelesinin temel belirleyicisi olmuştur. Gerçekten de müdafaa-i hukuk tüm milli mücadele döneminde "bir ruh, bir ahlak, bir ortak vicdan, bir örgütlenme, bir ideoloji ve büyük bir eylemin ortak adı" olarak ön plana çıkmıştır."⁴³

Başlangıçta yerel olarak, buldukları bölgeyi savunma amacıyla kurulan bu cemiyetler daha sonra "*Şarktaki hareketle garptaki hareketimizin hedefi bir olmalıdır*" parolası altında ulusallaşmışlardır.⁴⁴ Yerel cemiyet ve kongre örgütlenmelerinde eski

⁴² Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 329.

⁴³ Oktay Gökdemir, "Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, Sayı: 76, s. 13.

⁴⁴ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918- 1920)*, İstanbul 1998, s. 46.

İttihatçıların ya da İttihatçı sempatzanlarının bütün cemiyetler tarafından “İttihatçılığın şiddetle yerildiği ve reddedildiği” halde yer alması İttihatçılığı yeni bir kalıba bürümüştür. Daha sonra 1920’de Ankara’da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderilen üyelerin seçiminde yerel cemiyetlerin oynadığı rol dolayısıyla ittihatçılık 1926’daki tasfiye hareketine kadar tehdit unsuru olarak kalmaya devam etmiştir.

Savaşın sonra İttihatçı kabineden kurtulan Sultan Vahdettin için sıra İttihatçı meclisten kurtulmaya gelmişti. Savaşa girmenin ve alınan yenilginin müsebbibi olarak gördüğü meclisi bir an önce dağıtmak istiyordu. Savaş sonrasında basında da İttihatçı aleyhtarlığı artmış ve İttihatçı meclisin ülkenin sefaletinden sorumlu olduğu yönünde bir kamuoyu oluşturulmaya başlanılmıştı. Bu arada Saray’ın aradığı bahaneyi İTF kendi elleriyle hazırladı. İttihatçılar kabineyi düşürmek için gensoru verdiler. Sadrazam Saray’a gelerek durumu Padişah’a ilettiler. Padişah Kanun-ı Esasi’nin 7.maddesine dayanarak meclisi feshetti. Böylece 21 Aralık 1918’de Padişah İttihatçı meclisten de kurtulmuş oluyordu. Meclisin kapatılması yeni bir soruyu da beraberinde getirdi. Yeni seçimler ne zaman yapılacaktı? Anayasaya göre yeni seçimlerin 4 ay içerisinde yapılması gerekiyordu. Ancak sarayın meclisi yeniden toplamakta acele etmeyeceğini tahmin etmek hiç de güç değildi.

Meclis’in kapatılmasından sonra seçimlerin ne zaman yapılacağını ilk gündeme getiren Minber gazetesidir. Minber gazetesini Suriye dönüşünde Mustafa Kemal Paşa maddi destek sağlayarak arkadaşı Fethi Bey’e çıkarttırmıştır. Minber’in 14 Teşrinisani 1918 tarihli 13.sayısında o günkü kabinenin basın sözcüsü olan Rıza Tevfik Bey’e seçimler konusunda yeni kabinenin düşüncesini ısrarla sorması dikkat çekicidir. Bu sorunun Mustafa Kemal’in telkiniyle sorulduğu açıktır.⁴⁵ Seçimlerin ne zaman yapılacağı sorulunca Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey’in vermiş olduğu cevap Meclisin kısa sürede açılmayacağını göstergesi niteliğindedir. Mustafa Arif Bey seçimlere başlanılabilməsi için tehcir edilenlerin yerlerine dönmesi ve işgal edilen vilayetlerin durumunun belli olmasının gerektiğinden bahsetmektedir. 4 Ocak 1919 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Osmanlı topraklarının işgal altında olması ve seferberlik halinin devam etmesi nedeniyle seçimlerin ancak şartlar uygun olup sulh anlaşması imzalandıktan sonra yapılabileceği kararı alındı.⁴⁶ Meclisin tekrar açılması belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Meclisin açılması için ileri sürülen şartlar kısa sürede yerine

⁴⁵ Tevfik Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, Ankara 1987, s. 42.

⁴⁶ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara 2004, s. 18- 23.

getirilebilecek durumda değildir. İleri sürülen şartların seçimlerin yapılmasını ve meclisin açılmasının sağlayacak şekilde neticeye ulaşır ulaşamayacağı da muhaldir. Nitekim ileri sürülen şartlar hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bu da hükümetin meclisi açmak konusunda gönüllü olmadığını göstermektedir. Aslında saray ve saraya yakın çevreler için bu tarih İttihatçılardan tamamen kurtulunacağı zamana dek uzuyordu. Zaten Padişah da yeni kurtulduğu meclisi yeniden başına musallat etmeye hiç niyeti yoktu.

“Bu arada mütareke ortamı içinde yeni siyasi yapılanmalar ortaya çıkıyordu. Mütareke döneminin İstanbul’u bin bir siyasi ihtirasın çarpıştığı bir muhittir. Mütareke’den 1920 senesi başlangıcına kadar 33 siyasi parti ve dernek kurulmuştur, Bunlara gizli veya açık faaliyette bulunan gayri siyasi teşekkülleri de ilave etmek lazımdır. Hepsi de 1919 seçimleri ile ilgilenmekte ve bir kere daha kendilerini hayret ve tereddüde düşüren bir soruya cevap aramaktadırlar: Müdafaa-i Hukuk cidden samimi bir istiklal mücadelesi midir, yoksa İttihatçılığın dirilmesi mi?”⁴⁷

Bu siyasi oluşumlardan bir kısmı iktidar mevkiini kaybeden İttihatçılar tarafından örgütlenmişlerdir. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüt Fırkası gibi eski İttihatçılar tarafından kurulan bu partiler Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İttihatçılığın maskelenmiş şekli olarak görülmüş ve kapatılmıştır.

Mütareke döneminde partilerüstü olduğu iddiasıyla ortaya çıkan kuruluşlar da vardır. Bunlardan birisi Dr. Esat Işık Paşa’nın öncülüğünde kurulmuş olan ve eylemleri büyük ölçüde Paşa’nın birleştirici gücüne bağlı olan Milli Kongre hareketidir. Milli Kongre partilerarası hatta partilerüstü olarak kurulmuş olan bir dernektir. Siyasal partiler, siyasal dernekler ve siyasal olmayan kuruluşların birleşiminden ortaya çıkmış olan bir kuruluştur. Mütareke ortamında ve yine bu ortamda gerçekleştirilen 1919 seçimlerinde milli menfaatler çerçevesinde ortak bir hareket tarzı belirlemeyi gaye edinerek faaliyetler yürütmüştür. Cemiyet, Heyet-i Temsiliyeden itttihatçıları aday göstermemesini ve seçimlerde bitaraf kalarak seçimlere karışmamasını istemiştir.

Diğer yandan Milli Kongre hareketi gibi bütünleştirici rol oynayan ama amaç ve görüşlerde Milli Kongre ile türdeş olmayan başka bir birlik girişimi ise Ahmet Rıza Bey’in Vahdet-i Milliye Heyeti girişimidir. Ahmet Rıza Bey anılarında Cemiyet’i kurma gerekçesini anlatmaktadır.

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul 2003, s. 33.

“Mütarekeden sonra memleket pek yalnız kalmıştı. İttihad ve Terakki Cemiyeti düşmüş, İtilaf ve Hürriyet Cemiyeti zaten kuvvetsiz, teşkilatsız idi. Hükümet acizdi. Memlekette bir birlik vücuda getirerek barış konferansına tek vücut bir kütle halinde gitmek lazımdı. Bu sebeple (Vahdet-i Milliye) adıyla bir heyet tesis etmek istedim. Bu önemli işe teşebbüs ettiğim sırada meclis feshedilmişti. Vahdet-i Milliye'nin lüzumu bir kat daha görünmüştü”⁴⁸

Vahdet-i Milliye Heyeti ünlü bir ittihatçı olan Ahmet Rıza Bey'in kişisel karizması ve ününe güvenerek oluşturduğu partilerüstü bir girişimdir. HİF hariç neredeyse tüm siyasi partiler oluşuma katılmıştır. Üye olmanın öncelikli şartı İttihatçılığa bulaşmamış olmaktır. Heyet işgallere karşı bir tutum sergilemiştir. Heyet, Anadolu'ya sempati ile bakıyor olmakla birlikte Temsil Heyeti ile Ahmet Rıza Bey arasında tam bir mutabakat olduğu söylenemez. Ahmet Rıza Bey, Heyet-i Temsiliye'nin tam bağımsızlık düşüncesiyle çelişir tutumlar sergilemiştir. Vahdet-i Milliye Heyeti, Ahmet Rıza Bey'in 1919'da Paris'e gitmesiyle işlevini yitirmiştir.⁴⁹

Mütareke ortamında mesleki parti örgütlenmeleri, sosyalist teşkilatlar, milliyetçi çizgi izleyen oluşumlar gibi pek çok siyasi parti kurulmuştur. Mütareke döneminin siyasal yapısını etkileyen önemli bir gelişme Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden sahneye çıkması olmuştur. Mütareke ortamında İttihatçıların çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmak amacıyla muhalefet hemen teşkilatlanmaya başlamıştır. HİF 22 Ocak 1919'da yayınladığı ilk bildirisinde savaşın sorumluluğunun millete değil yabancı bir güce dayanarak hareket eden hırslı bir gruba ait olduğunu, mütareke imzalanalı beri güçlü bir hükümet kurulamadığını, HİF'in isabetli görüşleri olaylarla doğrulanmış olarak memleketi selamete götürecek herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar güçlendiğini açıklıyordu.⁵⁰ İttihatçıları yabancı bir güce dayanmakla suçlayan İtilafçılar da başka bir güce, İngilizlere dayanıyordu. HİF seçimlerin yapılabilmesi ve meclisin açılabilmesi için öncelikle İttihatçı muhalifi fırkaların birlik halinde hareket etmesi ve İttihatçılara el çektirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. HİF'e dayalı olarak kurulan I. Damat Ferit Hükümeti ise prensip olarak seçimlerin yapılabileceğini kabul ediyordu. 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri HİF'in iktidar umutlarının bir neticesi şeklini almıştı.

⁴⁸ *Meclis-i Mebusan va Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988, s.74.

⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.430- 437.

⁵⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s. 272.

Mütareke döneminin en önemli olayı 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgalinin ardından Mayıs'ın 19'unda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla başlayan olaylar zinciridir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden başlayarak Anadolu'daki asker-sivil bütün üst düzey görevlilerle bir telgraf ağı oluşturdu. Resmi görevinin kendisine verdiği destekle yeni bir temel oluşturmaya başladı. Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi bu sürecin önemli parçalarını oluşturmaktadır. Bu süreçte vurgulanan en önemli olgu “*vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede oluşuydu*”. İstanbul Hükümeti'nin sorumluluğunu yerine getiremediği vurgulanıyor ve milletin mukadderatını milletin yine kendisinin ele alacağı ilan ediliyordu.

İzmir'in işgalinden sonra başlayan kısa süreli yumuşama politikası seçimler konusunda da kendini gösteriyordu. Saray ve Hükümet işgaller sürecinde üzerlerindeki sorumluluğu paylaşacak bir kuruluşa ihtiyaç duyuyorlardı. Hükümet, Meclis-i Mebusan seçimleri hususunda prensip kararı almıştı. Ancak sorumluluğu paylaşacağı kurumun meclis olmasını istemiyordu. Zaten işgallerden sonra Ege'ye başlayan Rum göçü bölgede çoğunluk sağlama problemine dönüşmüşken seçim yapmak hükümete pek akılcı bir çözüm yolu gibi görünmüyordu. Hükümet halkı yatıştırmak ve mütareke ortamında kamuoyunun nabzını tutmak amacıyla yönelik olarak bir Şura-yı Saltanat toplanmasına karar verdi. Ülkenin önde gelen kurum ve kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Saltanat Şurası toplandı. Toplantıya katılanlar Meclisin açılmasını istiyordu.⁵¹ Ancak hükümetin ve sarayın bu konuda gönüllü değildi. Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'na katılmadan önce kamuoyunun dikkatini meclise çekmek için hükümetin mebus intihabına karar verdiğini duyurdu. Kamuoyu seçim havasına girmişti. Kamuoyunda seçim konusunda farklı görüşler hakimdi. Saray ve HİF'e yakın çevreler memleketin bir kısmının işgal altında olduğu gerekçesiyle seçimlerin yapılamayacağını ifade ederken karşı cephe memleketin en büyük ihtiyacının bir an önce seçimlerin yapılması olduğunu söylüyordu. Bu dönemde siyasi hayatını sürdürmekte olan fırkalar da seçimlerin yapılacağı beklentisi içine girmişlerdi.

Damat Ferit Paşa'nın Paris'te bulunduğu sürede hükümet ile parti arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. İstanbul'a dönen Damat Ferit karşısında kargaşa içinde bir hükümet ve Anadolu'da güçlenmiş olan bir Kuva-yı Milliye hareketi buldu. İçinde

---

⁵¹ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 65.

bulduğu şartları değerlendirerek istifa etti, ama hükümeti kurma görevi yine kendisine verildi. HİF, İkinci Damat Ferit kabinesi döneminde hükümetle çatışma içine girmişti. Fırka içinde bu süreçte çatlaklar oluşmuş ancak seçim sürecine girilmesi dolayısıyla bölünme bir süre ertelenmişti. Bölünmenin ertelenmesinde Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketinin güçlenmesinin de rolü vardı. İtilafçılar, İstanbul'da post kavgasıyla meşgulken Müdafaa-i Hukukçular Anadolu'yu birleştirmektedirler.⁵²

Üçüncü Damat Ferit hükümeti kurulunca seçimler yeniden gündeme geldi. Bu arada Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketi güçlenmişti ve kongreler sürecine girmişti. Batı Anadolu'da Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ile teşkilatlanma süreci yaşanırken Doğu'da Erzurum Kongresi'nde tüm ulusu ilgilendiren kararlar alınmıştı. Ülkenin *milli sınırlar* içinde bir bütün olduğu vurgulanırken İstanbul hükümetinin üzerine düşen görevi yerine getiremediği dile getirilmişti. Milletın mukadderatını eline almak üzere Temsil Heyeti oluşturularak başına Mustafa Kemal Paşa seçilmişti. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin tek bir çatı altında toplanması ve Milli Mücadelenin örgütlenmesi için Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştı. Sivas'ta milli bir kongrenin toplanacak olması hükümetin endişelerini artırıyordu. Anadolu hareketinin güçlenmesi hükümeti seçimlerin yapılması konusunda karar almaya zorluyordu. Seçim manevrası Meclis-i Mebusan'ı toplama amacından çok kamuoyunu yatıştırmanın bir aracı olarak görülebilir. Bu şartlar altında hükümet kamuoyuna seçimleri duyurmak zorunda kalmıştır. Karar 30 Temmuz'da yazılı hale getirilerek resmileştirildi.⁵³

Hükümet seçimlerin mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde yapılmasını istiyordu. Ancak seçim sürecinde taşra yöneticilerinin tarafsız kişilerden olmasını, uygun olmayan kişilerin değiştirilmesini istiyordu. Askerlerin seçimin dışında kalması gerektiği de özellikle vurgulanıyordu. Karardan anlaşılacağı üzere hükümet seçimlere gitmek zorunda kalmıştı. Ancak İttihatçı korkusunun ne denli canlı olduğunu da satır aralarından gözlemlemek mümkündür. Özellikle taşra yöneticilerinin tarafsız olması ve seçimlere müdahale edilmemesi hususlarının vurgulanmış olması hükümetin taşraya söz geçiremeyeceğinin dışı vurumu gibidir. Taşrada İttihatçıların etkin olduğunun bilinmesi, ayrıca Anadolu'da gittikçe güçlenmekte olan Anadolu hareketinin İttihatçı olarak algılanması hükümetin endişelerini kararnamede yansıtmada etkili olmuştur.

⁵² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s. 277.

⁵³ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 102- 103.

Hükümet ve padişah seçim yapılmasını istemiyor olmasına rağmen seçimleri yapma kararı almak zorunda kalmıştı. Çünkü ülke içinde milletin mukadderatının milletin temsilcilerine bırakılması yönünde bir bilinç oluşmuştu. Kamuoyunu yatıştırmak ve kabineyi bir arada tutmak için seçim yapmak en akıllı çözüm yolu olarak görünüyordu. Ya da seçim kararı alarak kamuoyunu bir süre oyalayarak duruma hakim olma stratejisi güdülüyordu. Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketi her geçen gün hakimiyet ve etki alanını genişletirken kamuoyunun dikkati seçimlere çekilerek ülke gündemi değiştirilebilir, kazanılan zamanda kaybedilen etki alanları tekrar kazanılabilirdi. Ülke yavaş yavaş seçim atmosferine girmeye başlamıştı.

Seçim takviminin sağlıklı bir şekilde işleyip işlemeyeceği bile belirsizliğini korurken ülkede faaliyet gösteren siyasi fırkalar seçim çalışmalarına başlamışlardı. HİF gayr-ı müslim unsurların seçime iştirak etmemeleri durumunda kendilerinin de seçimlere katılmayacağını duyurdu. Aslında HİF'in bu girişimi seçimlere girmemek için icat edilmiş bir bahaneydi. Çünkü HİF yapılması muhtemel seçimlerde İttihatçıların galebe edeceğinden korkuyordu. Fırka seçim çalışmalarından uzak durmamış, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ile işbirliğine girme girişimlerinde bulunmuştu. Anadolu da seçim havasına girmiştir. Ancak Anadolu'da seçim faaliyetleri henüz başlangıç aşamasında, yani defterlerin hazırlanması aşamasındadır. Zaten seçim kararının uygulanıp uygulanamayacağı da belirsizdir. Hükümetin verdiği seçim kararının uygulanamayacağı düşüncesi eylül sonuna gelindiğinde kamuoyuna yansımış bir düşünce idi. HİF'i destekleyen basın seçimlerin yapılamamasından Kuva-yı milliyeyi sorumlu tutuyordu.⁵⁴

İtilaf Devletleri ise süreci dikkatle takip ediyorlardı. İtilaf devletleri seçimlerde İttihatçıların çoğunluğu sağlayacağını farkındaydılar. Ancak seçimleri açıkça engellemenin uygun olmadığını düşünüyorlardı. Anadolu'da milli mücadele hareketinin güç kazanması üzerine 1919 yılı yazında güç dengeleri değişmeye başlamıştı. Hükümetin seçim kararı almasından sonra İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri arasında alınan kararlara göre; mütareke tam olarak uygulanacak, iç politikaya karışılmayacak, padişah desteklenecek ve şimdiki şartlarda seçimlerin yapılması tehlikeli olduğundan seçimler yapılmayacaktı.⁵⁵

⁵⁴ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.111.

⁵⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1998, s. 52.

Bu arada Anadolu'da işgallere karşı oluşumlar güçleniyordu. Kongreler sürecinde teşkilatlanmış milli mücadele hareketi bağımsız bir devlete doğru gidiyordu. Erzurum Kongresi'nde Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümetin yaptığı işlerin meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak kararı alınmıştı. Kongrede alınan "*irade-i milliyeyi hakim kılmak*" esasını meclisin açılmasını gerekli kılıyordu. Mustafa Kemal Paşa 16 Ağustos 1919 tarihinde çektiği telgrafta Avrupa'dan dönen Damat Ferit Paşa'dan "*milli varlığı ve milli iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın en kısa zamanda toplanmasını sağlamasını*" istemişti.⁵⁶

Sivas Kongresi'nde ise seçim meselesi önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasete karışıp karışmayacağı ya da fırkacılık yapıp yapmayacağı noktasında tartışılmıştır. Sonuçta Cemiyetin İttihatçılık yapmayacağı ve mevcut partilerin hiçbirinin siyasi emellerine alet olmayacağı karara bağlanmıştı. Kongrede Temsil Heyeti'nin Meclis-i Mebusan'a kendi istedikleri mebusları seçtirmek için gayret göstermesine fakat siyasi partilerle ilişki kurmamasına karar verilmişti. Kazım Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya "*Müdafaa-i Hukuk bütün vatanda teessüs etse dahi bunun siyasi parti haline dönüşmesine kesinlikle karşı olduğunu*" söylemiştir.⁵⁷

Kongreden sonra Anadolu'nun fikir ve düşüncelerinin Padişaha ulaştırılmasının engellenmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılmayarak kanunsuz davranıldığı gerekçe gösterilerek İstanbul ile tüm irtibat kesildi. Heyet-i Temsiliye seçimlerin bir an önce yapılması için çalışma kararı aldı. Damat Ferit Hükümeti'nin düşürülerek yerine hiçbir siyasi partiye dayanmayan bir hükümetin kurulması isteniyordu. Bu çabalar karşısında Vahdettin, Damat Ferit Paşa'ya arka çıkan bir beyanname yayınlamıştı. Padişah ülkenin içinde bulunduğu karmaşa ortamından HT'yi sorumlu tutuyor ve hükümetin icraatlarının arkasında olduğunu söylüyordu. Padişaha göre halk ile hükümet arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktu. Anadolu'da yaşanan karmaşa bazı kimseler tarafından çıkarılmıştı ve bu durum seçimlerin yapılmasını geciktiriyordu.⁵⁸ Beyannamede Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının gecikeceği söyleniyordu. Aslında bu durum çok da gönüllü olmadıkları meclisin toplanmasını tehir etmenin bir bahanesini oluşturabilirdi.

⁵⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz I*, İstanbul 1995, s. 334- 335.

⁵⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 52.

⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 99-108.

Beyannameden sonra Heyet-i Temsiliye pes etmedi ve Damat Ferit Paşa kabinesinin düşürülmesi konusunda ısrarcı davrandı. Yapılan baskılar sonuç verdi ve Damat Ferit Paşa istifa etti. Olay hiç kuşkusuz Anadolu'nun siyasi zaferi idi. Anadolu güç gösterisinde bulunmuş ve sonucunu da almıştı. Yeni hükümeti kurma görevi Ali Rıza Paşa'ya verilmişti. İktidar için seçim dışında meşruluk kaynağı kalmadığının farkında olan Ali Rıza Paşa kabinesi Müdafaa-i Hukuk hareketini tanımaya yatkındı. Ali Rıza Paşa Hükümeti bir ara çözüm olarak düşünülmüş, Anadolu'yu denetim altına alma hedefinin aracı olarak devreye sokulmuştu. Padişah bu durumu Ali Rıza Paşa Kabinesi için "hülleci bir kabine"⁵⁹ ifadesini kullanarak ortaya koymuş oluyordu. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin görevde kaldığı yaklaşık 5 aylık süre Anadolu hareketi için nispeten rahat nefes aldığı bir zaman dilimi olmuştu. Bu süreçte İtilaf devletleri Osmanlı iç politikasına karışmadılar. Zira bu devrenin geçici bir süreç olduğunun farkındaydılar. Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra iki taraf arasında otoritelerini kullanma yarışı başladı. Temsil Heyeti hükümet değişikliğini sağlayan güç olarak hükümet üzerinde otoritesini hissettirme azmindeydi. Hükümetle HT arasındaki ilişkiler bir müddet sağır diyaloğu şeklinde devam etti. Ancak Ali Rıza Paşa, HT'nin gücü karşısında Mustafa Kemal Paşa'yı dikkate alma zorunluluğu hissetti. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin üzerinde durduğu konuların başlıcasını seçimlerin yapılması meselesi oluşturuyordu. Bu yüzden yeni kabine seçim meselesini öncelikli olarak ele aldı ve 3 Ekim günü seçimlerin mümkün olduğunca süratle yapılması ve bunun için gereken tedbirlerin alınması gerektiğine dair karar alındı. 6 Ekimde ise hükümetin resmi beyannamesi içerisinde bu konu kamuoyuna duyuruldu. Bu açıklamada hükümet seçimlerde tarafsız davranacağını ve eşitlik ve adalete önem vereceğini bildiriyordu. Hükümet 7 Ekim günü 1919 seçimlerini başlatan kararnameyi yayınladı.⁶⁰

Kamuoyu genel olarak seçim kararını olumlu karşılamış ve Anadolu ile İstanbul arasındaki ittifadın memleketin menfaatine olacağı vurgulanmıştır. Ancak HİF yanlısı basın seçimi Anadolu hareketinin meclisi ele geçirmesi girişimi olarak değerlendirmişti ve İttihatçıların meclise gelmesinden endişe duyuyorlardı. Hükümet ise seçimlerin tarafsız bir şekilde, baskı altında olmaksızın gerçekleştirilmesi üzerinde duruyordu. Hükümet seçim sürecinde Anadolu hareketini denetim altında tutmak istiyordu. Ancak bu işin çok kolay olmayacağını da görmüştü. Bu durumda HT ile doğrudan yapılacak

⁵⁹ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırka'sına" Geçiş*, Ankara 2002, s.242.

⁶⁰ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 176- 178.

bir görüşmeyle Anadolu'nun ikna edilmesi yoluna gidildi. Görüşme yeri olarak Mustafa Kemal Paşa, Amasya'yı seçmişti. Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmedeki hedefi milli teşkilatın İstanbul Hükümeti tarafından resmen tanınması idi.

Görüşmeler Anadolu heyetinin kabul edilmesi konusunda ısrarlı olduğu isteklerle başladı. Bu isteklerden seçimlerle ilgili olanları şunlardı: Seçimlerde Cemiyet'e bağlı adayların ve mebusların hükümet tarafından kabul edilmesi ve on yıl görev yapmış subaylara adaylık ve seçim hakkının tanınması, meclis açılıncaya kadar milliyetçilerin bazı önemli işleri kontrol etmeleri, yeni kabine kurulması durumunda bu kabinede milliyetçilere düşman kişilere yer verilmemesi.⁶¹ Pazarlık masasına yatırılan konular arasında seçimlerin tarafsız olarak yapılması da vardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlerden sonraki durumunun ne olacağı da tartışılmış ve konunun meclis çalışmaya başladıktan sonra yapılacak bir kongrede alınacak karara bırakılması kararlaştırılmıştı. Yine seçimlerde İttihatçılıkla ilgisi olanların mebus seçilmesine meydan verilmemesi konuşulan konular arasındaydı.

Ali Rıza Paşa cephesinden ise durum şöyle görünüyordu: Hükümete Anadolu hareketine sıcak bakan ılımlı bir kişi geldiğine ve kabine tarafsızlardan oluşturulduğuna göre A-RMHC kendini lağvetmelidir. Zaten Ali Rıza Paşa Hükümeti görevlendirilirken kendisinden beklenen vazife Anadolu'daki milli oluşumu ortadan kaldırmasıydı. Diğer yandan hükümetin endişelendiği bir konu daha vardı. O da yapılacak seçimlerde ittihatçıların yeniden meclise gelmesi idi. Zaten hükümet dahil İstanbul çevrelerinin kahir ekseriyeti Anadolu hareketini ittihatçılığın uzantısı olarak görüyorlardı. Salih Paşa'nın konuyu masaya getirmesi, seçimlerin tarafsızlığına vurgu yapması ve meşhur İttihatçılardan aday gösterilmemesi koşuluyla A-RMHC'nin seçimlere müdahalesini kabul etmek zorunda kalması bu endişeyi görüşmelere yansıttığını gösterir niteliktedir. Hükümetin bu şartı ileri sürmekle A-RMHC'nin İttihatçılarla arasına mesafe koymasını sağlamayı amaçlamış olduğu düşünülebilir.

İstanbul Hükümeti, Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra Temsil Heyeti'nin görevine son vermesi ve milletin kaderini meclise bırakması gerektiği propogandası yapıyordu. Bu görüş Anadolu'da da yankısını bulmuştu. Kazım Karabekir İstanbul'da

---

⁶¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 167- 170.

milli bir hükümet kurulduğuna göre “Heyet-i Temsiliye’nin artık Meclis-i Milli’ye tevdi mukadderat ederek dağılması ve mevki-i faaliyetten çekilmesi”⁶² teklifinde bulunabiliyordu. Hükümet meclis açıldıktan sonra Anadolu’da irade-i milliye namına yapılacak faaliyetlerin cezaya tabi olacağını duyurmakla saray politikalarının uygulayıcısı olduğunu da göstermişti.⁶³

Heyet-i Temsiliye seçimleri bağımsız olarak değil Hükümetin kontrolü altında yapmak yolunu tercih etmişti. Fakat bu durum Cemiyet’in seçimleri hangi aşamada yönlendireceği ve aday göstermenin nasıl olacağı sorununu ortaya çıkarıyordu. Mustafa Kemal Paşa seçim ile ilgili Müdafaa-i Hukuk merkezlerine bir tamim gönderdi. Tamimde Cemiyetin mebus seçimlerinde meşru olmayan hiçbir müdahalede bulunmayacağı, HT tarafından kimsenin adaylığının konulmayacağı, ancak Cemiyetin esaslarını kabul edenlerin A-RMHC adına adaylıklarını koyabilecekleri, adaylıklarını koymak isteyenlerin isimlerini Sivas’taki Heyet-i Temsiliye’ye bildirebilecekleri beyan ediliyordu.⁶⁴ A-RMHC adına Mustafa Kemal Paşa Hükümet’e seçimlere müdahale etmeyeceği sözünü vermişti. Ancak bu çok önemli seçimlerde müdahale etmemesi söz konusu olamazdı. Nitekim HT mebus adaylarının tespiti işine başlamıştı. Diğer yandan adaylıklarını müstakil olarak koyanların da durumları inceleniyordu. Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden seçimler için olağanüstü gayret sarf etmeleri isteniliyordu. Heyet-i Temsiliye adaylığını kararlaştırdığı isimleri Müdafaa-i Hukuk merkezlerine bildiriyordu. Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden gelen aday isimleri ile ilgili de adaylar gözden geçirilerek gerekli cevaplar merkezlere iletiliyordu. Lekeli görülebilecek kişilerin Müdafaa-i Hukuk adına aday gösterilmemesine dikkat ediliyordu. Ancak bu durumun her yerde denetim altında tutulabildiğini söylemek zordur. Yine bütün Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin HT’nin hassasiyetini paylaşmadığı da söylenebilir. Nitekim bazı yerlerde HT’nin önerdiği isimler seçilemezken HT’nin seçilmesini istemediği kişiler mebus seçilmişlerdir.⁶⁵

1919 seçimlerinde İstanbul seçimleri son derece önemliydi. Heyet-i Temsiliye’nin İstanbul seçimlerine özel bir önem vermesi kaçınılmazdı. Çünkü İstanbul İmparatorluğun en büyük kenti ve merkeziydi. Ayrıca mütarekeden beri fiilen işgal altındaydı. Buradan seçilecek mebusların kimliği İstanbul’da Milli Mücadele hareketine

⁶² Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Ankara 1998, s.15.

⁶³ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 205.

⁶⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, İstanbul 2010, s. 44.

⁶⁵ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, s. 45.

karşı bakış açısını yansıtacak bir niteliğe de sahip olacaktı. Bu yüzden HT, İstanbul'dan Milli Mücadele yanlısı mebusları seçtirerek gücünü ispatlamak istiyordu. İstanbul seçimlerinde çalışmak üzere Temsil Heyeti adına temsilci atanarak İstanbul'da Milli Mücadeleye ılımlı bakan kişilerle temasa geçildi.

HİF seçim kararı alındığı zaman seçimlere katılmama kararı almıştı. Ancak Hükümet, Anadolu'da yapılacak seçimleri gözetim altında tutmak için müfettişler gönderir ve seçimlerin tarafsızlığı sağlanırsa seçimlere katılabileceğini Hükümete bildirdi. HİF bu yolla Hükümeti baskı altına almaya çalışıyor ve seçimleri istediği doğrultuda yönlendirmek istiyordu. Fırka resmen seçimlere katılmadı. Fakat Fırkanın Anadolu'daki şubeleri merkezden bağımsız olarak seçimlere giriyorlardı. Fırkanın bu iddiaları yalanlamasına rağmen seçim sonuçlarından anlaşıldığı üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde HİF'liler seçimi kazanıyorlardı. Bu kişiler Fırkanın resmen belirlediği adaylar değildi ama firkaya yakın kişilerdi.

Seçim sürecinde İstanbul'da bulunan çeşitli fırka ve topluluklar yoğun bir çalışma temposu içine girdiler. Seçim meselesini vatan meselesi olarak algılayıp partilerüstü bir tutum takınan Milli Kongre Cemiyeti seçimlerde İstanbul'daki bütün siyasi oluşumları kendi bünyesinde toplayarak mebusların firkaların ortak adayı olarak belirlenmesi için uğraşıyordu. Nitekim cemiyetin aday listesi bünyesinde barındırdığı farklı görüşleri yansıtır niteliktedir. Listede Lütfi Fikri Bey gibi bir ittihatçı düşmanı ile kuva-yı milliye yanlısı isimler bir arada bulunmaktadır. Seçimlerde İstanbuldaki çeşitli firkalar hem İstanbul'da hem de taşrada çalışmalarda bulundular ve bazı yerlerde adaylarını seçtirmeyi başardılar.⁶⁶ Seçim döneminde partilerin çalışmaları mütareke döneminde ülkedeki fikir çeşitliliğini yansıtır niteliktedir. Aynı zamanda farklı fikirlerin mecliste temsili konusunda ülkenin belirli bir demokratik olgunluğa ulaştığını yansıtması bakımından dikkate değerdir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti seçim sürecinde Anadolu'ya teftiş heyetleri gönderdi. Teftiş heyetlerinin gönderilmesinde amaç İstanbul'daki siyasi parti ve derneklerin seçimlerin denetlenmesi ile ilgili taleplerini yerine getirmek, meclisin İstanbul'da toplanmasını sağlamak, Anadolu'dan İttihatçıların mebus seçilip seçilmeyeceğini öğrenmektir. Seçimlerde Anadolu'nun nabzını tutmaya çalışıyorlardı. Hükümet Ferik

---

⁶⁶ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 238- 262.

Hurşit Paşa ile Ferik Fevzi Paşa'dan oluşan iki heyet oluşturdu. Heyetlerden gelen raporlar Anadolu'da seçimlerin olaysız geçtiğini gösteriyordu.⁶⁷

Heyet-i Temsiliye, Anadolu seçimlerinde istediği kişileri seçtirmek için mümkün olduğunca insiyatifini kullanmıştır. Bunun için her bölgeden adaylığını koyacak kişileri belirleyerek meclise Anadolu hareketine taraftar olanların girmesini sağlamaya çalışmış ancak bu isteğinde tam olarak muvaffak olamamıştır. Çünkü Anadolu'da herkes bu seçimlerin önemini ve nasıl bir tavır alınması gerektiğini anlamamıştır. Heyet-i Temsiliye mümkünse kendi tespit ettiği adayların seçilmesini ya da en azından A-RMHC'nin esaslarını kabul etmiş vatanperver, milliyetperver şahısların seçilmesini temine çalışıyordu.

1919 yılına ait seçimler 15 vilayet, 35 mülhak liva ve 16 müstakil livada yapılmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilen vilayetler 1919 Meclis-i Mebusan'ında temsil edilemeyecektir. Bu durum Meclis-i Mebusan üye sayısında 86 mebusluk bir daralma gerçekleştirmiştir. Meclis-i Mebusan'da diğer sancaklar için 170 kişilik yer kalıyordu. 1914'te temsilcisi olmayıp 1919'da Meclis-i Mebusan'a temsilci gönderen iki yeni sancak vardır. Bunlar Eskişehir ve Oltu'dur. Oltu mebusları Meclis-i Mebusan'a gelemeden meclis dağıtıldığı için doğrudan Ankara'ya geçerek TBMM'ye katılmıştır.⁶⁸

İstanbul'da seçimleri çoğunlukla Milli mücadeleye ılımlı bakan kişiler kazanmıştı. Bu yüzden seçim sonuçlarının açıklanması üzerine HİF'e yakın çevreler seçimlerde İttihatçıların entrikalar çevirdiğini, seçimlerin baskı altında yapıldığını iddia ettiler. Anadolu'yu destekleyen basın ise seçimlerde İttihatçı parmağı aramanın yanlış olduğunu ileri sürüyordu. İstanbul mebusluğuna seçilen Lütfü Fikri Bey ise İttihatçılarla aynı listede bulunmak istemediğini ileri sürerek istifa etti. Seçimlerden sonra HİF'e yakın çevreler seçimlerin İttihatçıların baskı ve yönlendirmesi altında yapıldığını öne sürerek ortalığı bulandırmaya çalıştılar. Aynı kanaati İtilaf devletleri de paylaşıyordu. İngilizler, Meclisin "*milliyetçi ve İttihatçı partizan delegelerle ağzına kadar dolu olacağını*"⁶⁹ söylerken Amerikan kaynakları seçimi "*İttihatçıların zaferi*"⁷⁰ olarak nitelendiriyordu. Seçimlerin galibi hiç kuşkusuz A-RMHC idi. Son Osmanlı Meclis-i

⁶⁷ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 269- 280.

⁶⁸ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, s. 40- 41.

⁶⁹ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 308.

⁷⁰ Jaesche, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 83.

Mebusan'ına seçilmiş olan mebuslardan 115'inin 1920- 1946 yılları arasındaki TBMM'lerde görev almış olması bunu açıkça göstermektedir.⁷¹ Hem İstanbul Hükümeti hem de İtilaf devletleri Anadolu hareketini İttihatçılığın uzantısı olarak görmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gerçekleşmiş bulunan Milli Mücadele hareketi içinde İttihatçıların da yer aldığı elbette inkar edilemez. Ancak Milli Mücadeleyi İttihatçılığın uzantısı olarak görmek de yanlıştır.

Gayrimüslimler Tevfik Paşa hükümeti döneminde seçimlerin yapılacağına dair beyannamenin yayınlanması üzerine seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardı. Gayrimüslimlerin seçimlerdeki durumu meselesi 1919 yılı içinde kamuoyunu fazlasıyla meşgul eden bir konuydu. Patrikhane, Anadolu'nun Yunanlılara verildiğini, bu yüzden de Türk hükümetinin emirlerine uyulmamasını istiyordu. Seçimler ülkedeki nüfusun etnik bileşiminin bölgelere göre yoğunluğunu ortaya koyacak bir işleve de sahipti. Türkler böylece Anadolu'da Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu ispatlamış olacaktı. Gayrimüslimler nüfuslarının az olduğunu farkındaydılar. Bu durum Anadolu'da hak iddialarının geçersizliğini ortaya koyacaktı. Mütarekeden sonra Anadolu'da nüfuslarını artırmak için sistemli bir şekilde Rumları Anadolu'ya yerleştiren Rumlar çoğunluğu sağlayamama riskini göze almak istemedi. Bundan dolayı Yunan hükümetini benimsemeyenler haricinde Rumlar seçimlere katılmadılar. Ermeniler de seçimlere iştirak etmeleri durumunda nüfus ile ilgili iddialarının tehlikeye düşeceğinin farkındaydılar. Ermeni patrikhanesi tehciye tabi tutulan Ermenilerin yerlerine dönmemesini gerekçe göstererek seçimleri boykot etti.⁷² Musevilerden Siyonizm taraftarı olanlar seçimlere katılmayı istemiyordu. Diğer bir grup ise seçimlere muhakkak katılmak gerektiğini düşünüyordu. Seçimlere katılmayı isteyen Musevilerce Osmanlı Musevileri İntihab-ı Milli Cemiyeti adında bir cemiyet kuruldu. Cemiyet Musevilerin seçimlere katılacağını duyurdu. Musevi vatandaşlar büyük oranda seçimlere katıldılar. Musevilerden Mişon Ventura Efendi mebusluğa seçildi.⁷³

Seçimlerde en ciddi sorun işgal edilen bölgelerde seçimlerin nasıl yapılacağı idi. Seçimlerde bu vilayetlerden mebus seçilemezse bu durum buraların Osmanlı ülkesinden ayrıldığı tasdiki anlamına gelebilirdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre buralarda seçim yapılması işgalin tanınmadığının tüm dünyaya ilanı anlamına gelecekti. Ancak işgalciler

⁷¹ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, s. 59.

⁷² Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 316- 324.

⁷³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s. 502- 504.

seçimlerin yapılmasını kesinlikle istemiyorlardı. Yunanlıların engellemeleri üzerine İzmir genelinde seçim yapılamadı. İzmirliiler üç nahiyede seçim yapabildiler. Meclis-i Mebusan, İzmir'in özel durumunu dikkate alarak seçilen mebusları İzmir mebusu olarak kabul etti. Fransızlar da işgal bölgelerinde seçim yaptırmadılar. Bunun üzerine Kilikyalılar Cemiyeti'nin girişimiyle İstanbul'da bulunan Adanalılarca dört mebus seçildi. Urfa, Musul, Kerkük, Kars, Ardahan ve Batum'da ise seçim yapılamadı. Böylelikle 1918 yılına kadar Meclis-i Mebusan'da temsil edilen bölgelerin sayısı yarı yarıya azalmış bulunuyordu.⁷⁴ 1914 Meclis-i Mebusan'ında 245 mebus bulunurken 1919 seçimleri ile açılan 1920 Meclisinde ise Aydın ve Adana vilayetlerinden seçilen mebuslarla birlikte toplam 172 mebus bulunuyordu.⁷⁵ Ahmet Demirel ise mebus sayısını 169 olarak vermektedir.⁷⁶ 1919 Meclis-i Mebusan'ı diğer meşrutiyet meclislerinin aksine Musevi mebus Mişon Ventura dışında gayrimüslim üye bulunmuyordu.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra sıra meclisin açılmasına gelmişti. HİF çevreleri meclisin açılmasını engellemeye çalışıyorlardı. İtilaf devletleri de meclisin açılmasını istemiyorlardı. Baskılar neticesinde Vahdettin meclisin açılmasını bir süre erteledi. Hükümet de meclisin açılması konusunda istekli görünmüyordu. Seçimleri kazananların çoğunun Milli mücadeleyi destekleyen isimler olmaları İstanbul'da rahatsızlık meydana getirmişti. İstanbul'a göre seçimleri ittihatçılar kazanmıştı ve mecliste üstünlük sağlamaları durumunda meclis feshedilecekti. Nitekim Meclis'in ömrü de fazla olmadı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etti. Bu gelişmeden sonra İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edildi. 18 Mart'ta son toplantısını yapan meclis mevcut şartlarda görev yapmanın imkansız olduğunu kabul ederek çalışmalarına son verdi.⁷⁷ 11 Nisan 1920'de de padişah iradesi ile en geç dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması öngörülerek meclis fesh olundu. 1919'da OMM için yapılan seçimlerle mebus seçilenlerden bir bölümü yasama görevlerine TBMM'de devam ettiler.

Ali Fuat Paşa, "Milli Mücadele Hatıraları"nda işgal ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

⁷⁴ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 335- 338.

⁷⁵ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 341.

⁷⁶ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, s. 42.

⁷⁷ Çevik, "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası"na Geçiş, s. 281.

“İstanbul’un işgalini, memleketin başına gelmiş olan felaketlerin en tehlikelisi telakki etmiştik. Çünkü ecebiler bu kararlarla memleketi payitahtında mevcut bütün idare cihazını, işgal bahanesiyle felce uğratacaklar, Damat Ferit Paşa’yı tekrar iktidara getirerek ona her arzularını kabul ettireceklerdi. Bu suretle belki Türkiye’yi kendi elleriyle öldürmeyecekler, fakat öteden beri ağır hasta teşhisini koydukları Türkiye’yi tabii bir ölüme terkedeceklerdi. Düşmanımızın bu yeni teşebbüsü bize şunu ihtar ediyordu:

Ey Türkler! İstiklal ve vatanınızı şiddetle müdafaa ediniz. Çünkü başka ümidiniz kalmamıştır. Hepiniz aleyhime dönünüz, çünkü hepinizin aleyhindeyim!”⁷⁸

İstanbul’un işgali Anadolu hareketine meşruluğunu pekiştirme fırsatı verdi. İstanbul’un işgalinden sonraki dönem İstanbul Hükümeti ile Kuva-yı milliyecilerin arasının iyice açıldığı, memlekette İstanbul Hükümeti’nin teşvikiyle iç isyanların arttığı, ama diğer taraftan Heyet-i Temsiliye’nin milletin tek temsilcisi olma yolunda hızla ilerlediği bir dönem olmuştur. Ve aynı zamanda Osmanlı saltanatının sona ereceğinin de en önemli işaret taşı sayılabilir.

Mustafa Kemal Paşa daha en baştan meclisin İstanbul’da değil Anadolu’da toplanmasını istemişti. İstanbul’un işgalinin ardından ARMH-C Heyet-i Temsiliyesi Reisi sıfatıyla kolordu kumandanlıklarına, vali ve komutanlara, Müdafaa-i hukuk heyetlerine bildiriler yolladı. Yabancı devletler nezdinde olayı protesto etti. Mustafa Kemal Paşa’ya göre İstanbul’un işgali Türk milletine yaşama ve bağımsız kalma hakkını koruması ve bütün bir geleceğini savunması çağrısıdır. Bütün bu olaylar Ankara’da milli bir meclisin açılması için uygun ortam hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920’de yani İstanbul’un işgalinden üç gün sonra Ankara’da milli meclisin açılması ile ilgili bildiri yayınladı. Bildiride “devlet mekanizmasının korunması, milletin bağımsızlığı ve devletin kurtulmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara’da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara’ya gelebilecek olanların meclise katılmaları” çağrısı yapılmıştır. Seçimlerde nüfus büyüklüğüne bakılmaksızın her sancaktan 5 üye seçilecektir. İkinci seçmenler bir önceki seçimin ikinci seçmenleri ile müdafaa-i hukuk yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclislerinden oluşacaktı. Seçimlerde ferden başvuru olabileceği gibi her türlü siyasi kuruluş da aday gösterebilecekti. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi

---

⁷⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1960, s. 352.

başkanlık edecektir. Seçimler en geç 15 gün içinde Ankara’da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanacaktır.”⁷⁹

1920 seçimleri dönemin koşulları nedeniyle bazı yerlerde uzun zaman almıştır. Ülkenin her yanında seçimler aynı zamanda tamamlanamamıştır. Bu yüzden 23 Nisan 1920’de meclis açılırken bütün livaların mebusları hazır bulunamamıştır. Birçok yerde seçimler meclisin açılmasından sonra tamamlanabilmiştir. 1920’de işgal ve olağanüstü koşullar nedeniyle Trakya’da seçimler yapılamamıştır.

Yeni seçilenlerle birlikte İstanbul’daki meclis üyelerinden Ankara’ya gelebilenlerin de katılımıyla meclis 23 Nisan 1920’de Ankara’da görkemli bir törenle açıldı. İstanbul’da kapatılan Meclis-i Mebusan yerine, Türk milletinin gerçek temsilcisi ve milli hakimiyetin temsilcisi bir meclis açılmış bulunuyordu. Bu suretle, bir müddettir meclissiz ve hükümete kalan Türk milleti demokrasi yolunda en önemli adımını atmış bulunuyordu. Türk milleti artık Ankara’dan idare edilecekti.⁸⁰

Meclisin 24 Nisan’daki ikinci oturumunda da belirtildiği gibi öncelikli hedef memleketi batmaktan kurtarmak için bütün ulusal güçleri birleştirmektir.⁸¹ Bu amaca yönelik olarak toplanmış olan meclis çalışmalarına başladı. Meclis’in öncelikli olarak çıkarmış olduğu yasalardan ikisi Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile İstiklal Mehakimi kanunlarıdır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na göre “TBMM’nin hukuka aykırılığına karşı ayaklanmak biçiminde görülen, sözle bile olsa her türlü hareketleri yapanlar vatan haini” sayılacaktı ve ölümle cezalandırılacaktı. Görüldüğü gibi meclis daha ilk günden haklarına sahip çıkmaktadır. Meclis çıkardığı bu kanunlarla Türkiye Büyük Millet Meclisi iradesinin yerleşmesini ve huzur ve sükunun teminini hedeflemiştir.⁸²

Mecliste bulunan üye sayısı konusunda araştırmacılar arasında henüz tam bir ittifak mevcut değildir. Ali Fuat Cebesoy bu sayının 337 olduğunu öne sürmektedir.⁸³ Dönemde milletvekili olanların verdikleri sayılar birbirini tutmamaktadır. Konuyu araştıranların verdikleri sayılar da birbirinden oldukça farklıdır. Sayı Goloğlu’na göre 390, İhsan Güneş’e göre 378, Suna Kili’ye göre 376, Ahmet Mumcu’ya 390, Selahattin

⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.288.

⁸⁰ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadelede Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999, s. 226.

⁸¹ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 2000, s. 118.

⁸² Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 50.

⁸³ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar I*, İstanbul 1960, s. 310.

Selek'e göre 300, Falih Rıfkı Atay'a göre 381, Kurt Steinhaus'a göre 444'dir.⁸⁴ Demirel'e göre dönemi 337 kişi tamamlamıştır.⁸⁵ Birinci mecliste toplam olarak 437 mebusa TBMM tarafından birer sicil numarası verilmiştir. Bu sayının içine seçildiği halde hiç bir toplantıya katılmadan mebusluktan istifa edenler de 1922 yılına kadar uzanan ara seçimler sonucunda seçilenler de dahildir.⁸⁶

Bir taraftan memleket çapında asayişin ve düzenin sağlanmasına çalışılıp aynı zamanda düşmanla mücadele etmek zorunda alan meclis diğer taraftan da kendi içindeki farklılıklardan doğan ihtilaflarla uğraşmak durumundaydı. Zira Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi türdeş bir yapıya sahip değildi. Birinci Meclis olağanüstü şartların icap ettirdiği siyasi ortam içerisinde mümkün merteye tabii bir temsile imkan sağlayan bir yapıdır.⁸⁷ Birinci Meclis farklı tabanlardan, farklı eğilimlerden, farklı eğitim düzeylerinden gelen mebusların oluşturduğu bir mozaikti. Bu yüzden de türdeş bir yapıya sahip olması beklenilemezdi. Mecliste farklı gruplar daha açılışından itibaren var olmuştu. Ancak bu gruplar arasındaki farklılıkların belirginleşmesi, ihtilafların keskinleşmesi zaman içinde ortaya çıkmış bir olgudur. Bu gruplar arasında mecliste zaman içinde çeşitli çarpışmalar ortaya çıkmıştır.

TBMM'nin açılışı Milli Mücadele'ye meşru bir temel kazandırmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa hem meclis başkanı hem de yürütmenin başıydı. Mustafa Kemal Paşa meclisin büyük çoğunluğundan destek görmeye birlikte çalışabileceğini düşündüğü mebuslardan bir grup kurmayı tasarlıyordu. Böylece meclis çalışmalarının denetim altına alınması sağlanabilirdi. Bu amaca yönelik olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun meclisten çıkışının ardından Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturuldu. MHG'nin kuruluşu aşamasında bazı mebusların bu oluşumun dışında tutulması Birinci Meclis'teki ilk ciddi ayrılıkların da oluşmasına zemin hazırlayan gelişme olmuştur.

TBMM'de A-RMHC Grubu'nun kurulması Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde yer yer tepki uyandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa "olumsuz faaliyet" diye vasıflandırdığı bazı girişimlerden bahsetmekte ve bunların grup içinde ve memleket çapında

---

⁸⁴ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara 1970, s. 159; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul 1997, s. 62, Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 1980, s. 57, Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 54, Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1987, s. 335, Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 242, Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, çev. M. Akkaş, İstanbul 1995, s. 70.

⁸⁵ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, s. 108.

⁸⁶ Ahmet Demirel, "80. Yıldönümünde Birinci Meclis", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, Sayı: 76, s. 7.

⁸⁷ Ahmet Turan Alkan, "Birinci Meclistan Bugüne Türk Siyasi Hayatında Meclis ve Temsil Fikrinin Dönüşümü", *Türkiye Günlüğü*, sy.74, Yıl 2003, s.166.

düşünceleri karıştırmaya çalıştıklarını ileri sürmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içindeki çalışmaları daha o dönemlerden itibaren bazı çevreleri rahatsız etmektedir. Huzursuzluğun kaynağı henüz o günlerde açıkça ifade edilmese de rejimin gidişatının cumhuriyete doğru oluşudur. Bazı zihinleri saltanatın ve hilafetin sonunun ne olacağı sorunu meşgul etmektedir.

I. A-RMHG kurulurken bazı mebusların grubun dışında tutulması dışarıda kalan mebusların tepkisine neden olmuştur. Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey grubun kurulmasından iki gün sonra Meclis Başkanlığına bir önerge vermiştir. Önergede meclisteki mebusların zaten grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını belirtiyor ve bu grubun kurulmasının mecliste bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlemine yaratabileceğini söylüyordu. Hüseyin Avni Bey meclisteki bütün vekillerinin başından beri aynı gaye etrafında birleşerek çalışmış olduklarını, mecliste buna muhalif hiç kimse olmadığını ve olmayacağını vurguluyordu. Hüseyin Avni Bey'e cevap veren grup başkan vekili Edirne mebusu Şeref Bey mecliste ayrılık olmadığını, grubun siyasi bir fırka olarak kurulmadığını söylüyordu.⁸⁸ Ancak ortada görmezlikten gelinemeyecek bir hakikat vardır ki o da şudur: Grup herkes dahil olsun diye değil istenilmeyen kişiler bulunmasın diye oluşturulmuştu. A-RMH Grubu kurulduğunda meclis çoğunluğu büyük ölçüde grubun denetimi altında idi. Ancak bu durum meclis gündemine gelen tasarı ve tekliflerin kolaylıkla kabul edildiği anlamına gelmiyordu. Bilakis grup dışında bırakılan muhalif mebuslar meclisin tek hakim olması anlayışından kaynaklanan muhalefeti gittikçe artırmışlardı. Muhalif grup 21 Anayasasında ifadesini bulduğu şekilde meclisin yasama, yürütme yetkisini elinde bulduran en yetkili organ olarak her şeye hakim olması mücadelesini vermişler ve bu konuda oldukça da titiz davranmışlardır.

Birinci Grubun kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 1922 Temmuz'unda örgütsüz muhalefet de hemen hemen tek bir çatı altında toplanmış ve II. A-RMH Grubunu oluşturmuşlardır. II. Grubun örgütlenmesinin bu kadar gecikmesi işgal döneminde milli birlik ve beraberliği bozmama düşüncesinden kaynaklanmış olsa da muhalefet zamanla iktidarın (Birinci Grup) uygulamalarına karşı muhalefeti örgütlü bir şekilde yürütme ihtiyacı hissetmiştir. İkinci Grup'un liderlerinden olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey grubun kuruluşuyla ilgili açıklamasında; "TBMM'nin Misak-ı Milliye

---

⁸⁸ TBMM ZC, C: 10, s. 296-298.

gerçekleştirmek amacıyla olan insanlardan oluştuğunu, programın herkes tarafından kabul olduğunu, lehinde ya da aleyhinde kimsenin olmayacağı gibi bir zümrenin de malı olmadığını söylemiştir. Harice karşı herhangi bir ihtilaf olduğu izleniminin verilmemesi için herhangi bir cemiyet teşekkülüne taraftar bulunmadıklarını ve bunu ilan ettiklerini belirtmiştir. Birinci Grup kurulurken hariçte bırakılan diğer üyelerin de amaçta birlik taşıdığını ancak hariçte bırakılanların mecliste birlikte, bir amaç etrafında toplanmış gözükmesi gerektiği bir dönemde İkinci Grubu kurmak durumunda kaldıklarını⁸⁹ ifade etmiştir.

İkinci grubun üye sayısı konusunda kaynaklar arasında görüş birliği yoktur. Genelde 90 ya da 118 kişilik bir muhalefetten bahsedilmektedir ki bu hemen hemen meclis üye sayısının dörtte biri kadardır. Muhalefetin boyunu göstermesi bakımından bu sayı dikkate değerdir. Demirel'e göre İkinci Grup üyesi 63, bağımsızların sayısı 90 kişidir. Bağımsızların bir kısmı zaman zaman Birinci Gruba zaman zaman da İkinci Gruba yakınlık duymuşlardır.⁹⁰ Bu durum mecliste muhalefetin gücünün daha da arttığını göstermektedir.

OMM'dan gelen mebuslar üzerinde bir çalışma yapan Hasan Kendirci, Birinci Meclise çeşitli dönemlerde katılmış olan OMM kökenli vekillerden büyük çoğunluğunun Birinci Grup ile birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir. Kendirci'nin açıklamalarından yola çıkarak oluşturduğum listeye göre OMM kökenli 63 mebus Birinci Grup'a kayıtlıdır. İçlerinde bazıları zaman zaman İkinci Grup'tan yana tavır koymuş ya da bağımsız hareket etmişlerdir. II. Grup'a kayıtlı 17 OMM kökenli mebus bulunmaktadır. II. Grup'un kurucuları bu 17 kişi arasında yer almaktadır. 14 mebus bağımsız tavır sergilemiş zaman zaman I. Grup'la zaman zaman da II. Grup'la ortak hareket etmişlerdir. 8 mebus ise gruplar kurulmadan önce meclisten ayrılmıştır.⁹¹

İkinci Grup hakkında Türk tarih yazımında muhalif oluşları dolayısıyla bazı ön kabuller vardır. İkinci Grup genel olarak saltanatçı ya da hilafetçi, dinci, gerici, gelenekçi olarak nitelendirilmiş ve grubun devrimci ilkeleri benimsemeyen tutuculardan oluştuğu düşünülmüştür. İhsan Güneş İkinci Grubu TBMM hükümetinde yer alamayanlar, yer aldığı halde yerini koruyamayanlar, muhalefeti kendine şiar edinenler,

⁸⁹ "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Beyanati", *Tevhid-i Efkar*, 3 Nisan 1923.

⁹⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İstanbul 1995, s.128.

⁹¹ Hasan Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet meclisi'ne Kopuşlar ve Süreklilikler*, İstanbul 2009, s.101-157.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından memnun olmayanlar olarak tanımlamış ve “sınıf ve zümre” çıkarlarından ziyade kişisel çıkar temeli üzerine kurulu olduğunu ileri sürmüştür.⁹²

İkinci Grup mebuslarının yaş ortalaması birinci gruba göre daha düşüktür. Yaşlıların daha muhafazakar olduğu düşünülürse bu durumun ikinci grubun muhafazakarların grubu olduğu iddiasını desteklemediği görülmektedir. Birinci grupta medrese eğitimi almış olan mebusların oranı daha yüksektir. Birinci Grupta din adamlarının oranı İkinci Gruptakilerin yaklaşık üç katıdır.⁹³ İkinci Grup için yaygın olarak kullanılan dinci-muhafazakar nitelmesi düşünülürse bu oranın İkinci Grupta daha fazla olması beklenirdi. Görülmektedir ki II. Grup'ta bu oran I. Grup'a göre daha azdır. Aslında bu durum din adamlarının tarihsel süreçte ılımlı ve merkezle çatışmayan eğilimlerine daha uygundur.

İkinci Grup için isnat edilen “dinci, muhafazakar, hilafetçi, saltanatçı vs...” gibi iddiaların temellendirilmesi oldukça güçtür. İkinci Grup hakkında ki bu isnatlar muhalefette kaldıklarından, Mustafa Kemal Paşa'ya ve uygulamalarına karşı çıktıklarından dolayı verilmiş önyargılı hükümlerdir. Birinci dönem TBMM milli mücadele döneminin meclisidir. Savaş sadece işgalci güçlere karşı değil aynı zamanda İstanbul Hükümeti'ne karşı da verilmiş olduğundan dolayı meclisteki muhalefet İstanbul'a taraftar olmakla özdeşleştirilmiştir. Bu yüzden II. Grup saltanatçı- hilafetçi olarak nitelendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa yeniliklerin öncüsü olduğuna göre de karşısındaki muhalefet gerici olarak algılanmıştır.

“Her iki grup hakkında sonuç olarak şunları söylemek mümkündür. “Mustafa Kemal'in öndeliğindeki Birinci Grup (sonra CHP) devrimci, reformcu, Jakoben bir dünya görüşüne sahiptir. Bu noktada İkinci Gruptan ayrılmaktadır.”⁹⁴

İkinci Grup şahıs istibdadını önlemeyi hedefleyen, bireysel egemenlikler yerine yasal egemenlikleri koymaya çalışan, meclis diktatörlüğüne taraftar, şahıs otokratlığına muhaliftir.⁹⁵ İkinci Grup temelde kuvvetler ayrılığı ilkesini savunuyor, yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılmasını ve kabine sistemine geçişi öngörüyordu. II. Grup üyeleri meclis başkanlığı ile heyet-i vekile riyasetinin aynı kişide birleşmesine şiddetle karşı çıkıyor ve bunun sonunun diktatörlük olacağını düşünüyorlardı.

⁹² Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 184.

⁹³ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, II. Grup*, s.145- 147.

⁹⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 1999, s. 62.

⁹⁵ Tunaya, *Türkiye de Siyasal Partiler I*, s. 538.

Mustafa Kemal Paşa hem yasamanın hem de yürütmenin başıydı. Bu duruma başkumandanlığı da eklenince devletin güçlerini fiilen kendinde birleştirmiş, tek adam oluvermişti. İşgal altında bağımsızlık savaşı verildiği bir sırada direnişin lideri olarak yürütme yetkisini başkasına devretmek istemiyordu. Ancak vekillerin hafızasında yakın dönemde yaşanan İttihat ve Terakki tecrübesi tazeydi ve yeniden bir kişisel diktotaryaya gidilebileceği endişesini taşıyorlardı. İkinci Grup'un en büyük çekincelerinden birisi Mustafa Kemal Paşa'nın devletin bütün güçlerini şahsında toplaması dolayısıyla diktotaryaya gidebileceği korkusuydu.

İkinci Grup üyeleri meclisin üstünlüğü ilkesini savunuyordu. Bu yüzden meclisin yetkilerinin azaltılmasının ya da devredilmesinin söz konusu olduğu durumlarda muhalefet ediyorlardı. İkinci grup sözcüsü Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları ile ilgi konuların görüşülmesinin savaş bitimine ertelenmesini istemesi üzerine söz almış ve;

“Yegane kutsal tanıdığımız gaye etrafında tek kalp olarak bir kitle halinde daima gidersek başarıya ulaşırız. Bundan biraz saparsak söneriz. Böyle bir kimse kesinlikle düşünülemez. Paşa hazretlerini meclis adına gönderiyoruz. O nu temsil ediyor, askerin kalbine o ruhu veriyor, başarılarını yerden göğe kadar dileriz. Çünkü kendi başarımızdır. Burada kim ki kendini üyelerin üzerinde daha yüksek daha vatanperverdir derse ben onu vatan hainliği diye sayarım. Paşa Hazretlerini severiz, fakat emrimize uymakla severiz, aksi takdirde parçalarız. O da iftihar etsin. Geldi bize bir halk gibi çalıştı. İnşallah son zaferini de buradan alkışlayacağız”⁹⁶ demiştir.

Paşa'nın görüşülmesinin savaşın bitimine ertelenmesini istediği konular meclisteki I. Grup çoğunluğuna dayanarak ertelenmişti. Ancak II. Grup görüşmelerde ortaya koyduğu sert tavırla meclisin yetkilerini ve haklarını savunmak konusundaki hassasiyetini ve tavrını net bir şekilde ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Paşa müzakerelerin devam ettiği dönemde kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında kuvvetlerin bölünmesi diye bir şeyden bahsedilmeyeceğini, önemli olanın idare olduğunu, hükümetin idareden daha az önemli olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷

İkinci Grup'u oluşturan vekillerin etkili bir şekilde muhalefet yaptığı diğer konu da Başkumandanlık Kanunu'dur. Başkumandanlık yasasıyla birlikte meclisin yetkilerinin bir süre için Mustafa Kemal Paşa'ya devredilmesi meselesi sorun olmuş,

⁹⁶ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, II Grup*, s.256.

⁹⁷ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul 2012, s. 44- 45.

İkinci Grup bu durumun meclisi yok saymak olarak algılamış ve milli hakimiyete zarar vereceği endişesiyle kanuna karşı çıkmıştır. Kanunun süresinin uzatıldığı her dönem iktidar ile muhalefet arasında sert tartışmalara sahne olmuştur.

Muhalefetin sertleşmesi ve zaman zaman meclisi etkileyebilmeleri Mustafa Kemal Paşa ve Birinci Grup'u karşı önlem alma düşüncesine itmiştir. Bu önlemler arasında muhalefetin öncülerinin mebusluktan düşürülmesi, meclisin fesh edilmesi gibi düşünceler de yer almıştır.

İkinci Grup zaman zaman etkili olan muhalefetine rağmen yalnızca rahatsızlık duyduğu bazı konularda muhalefet eden, Milli Mücadele başarıya ulaşıncaya kadar milli birliği bozmama konusunda duyarlı davranan, iktidara gelme arayışı içinde olmayan ve aynı zamanda kendi içinde türdeş özellikler de taşımayan bir grup muhalefetidir denilebilir. Esasta milli irade ve meclis üstünlüğünü ön planda tutmuş, kuvvetler ayrılığını savunmuş ve kişisel egemenliğe karşı çıkmış bir topluluktur.

I. BÖLÜM

1923 SEÇİMLERİ ve II. MECLİS

Birinci meclis mütareke döneminin buhranlı günlerinde olağandışı koşullarda toplanmıştı. Birinci meclise hem son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelenler hem de 1920'de yapılan seçimlerle seçilen milletvekilleri katılmıştı. 1920 seçimleri işgalci güçlerin Anadolu'yu yer yer işgal ettiği bir ortamda gerçekleştirilmişti. Seçimlerde nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her ilin 5 mebus seçmesi ilkesi benimsenmişti. Kısa sürede gerçekleştirilen seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın adaylar üzerinde belirleyiciliği sınırlı ölçüde kalmıştı. MHC'nin tamamının da Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerine uygun adayları seçmenin önemini kavradığı söylenemez. Birinci meclis türdeş yapıya sahip olmayan, pek çok farklı eğilimi bünyesinde barındıran gayrı-mütecanis bir topluluktu. Mustafa Kemal Paşa milli mücadele süresince ulusal kurtuluş ortak paydasında birleşen mecliste bu süreçte bile muhalefet ile boğuşmak durumunda kalmıştı. Meclis bünyesinde oluşan İkinci Grup hareketi ve bağımsızlar karşısında hükümetin zaman zaman güç durumda kaldığı görülmüştü. Milli mücadele başarıya ulaşmış da sıra barışın yapılmasına gelince muhalefetin sesi daha gür çıkmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirmeyi planladığı inkılapları kavrayabilecek ve yeni devletin kurulmasında kendisiyle çalışabilecek dinamik ve iteatkar bir kadro oluşturmak istiyordu. Bunun için meclisi yenilemek gerekiyordu.

1.1. BİRİNCİ MECLİS'TEN II. MECLİS'E GEÇİŞ SÜRECİNDE MEYDANA GELEN OLAYLAR

1.1.1. Birinci Meclis'in Sonu, Seçim ve Seçime Kadar Yaşanan Gelişmeler

Mudanya Mütarekesinin yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye ile yapılacak barış için çalışmalar da başladı. İngiltere toplanacak Barış Konferansı'na TBMM hükümetinin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet ederek kendince bir kurnazlık yapmış ve karşı cepheyi ikiye bölmeyi hedeflemişti.

Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara'ya bir telgraf çekerek yakında toplanacak sulh konferansında milletin selametine ait mühim hususların konferansta müştereken savunulması için daha önceden anlaşmak üzere güvenilir birinin gizlice ve gerekli talimatla İstanbul'a gönderilmesini istemişti.⁹⁸ Ancak yeni devletin kazanımlarını Vahdettin ile paylaşmaya hiç niyeti yoktu. Tevfik Paşa tarafını ise Osmanlı Devleti'nin ve saltanatın devamı ilgilendiriyordu.

⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam III*, İstanbul 1999, s. 56.

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı oldukça sert ve kesin oldu. Paşa cevabında TBMM Hükümeti'nin karşı tedbirlerini düşündüğünü, Türkiye'nin mukadderatından sadece TBMM'nin mesul olduğunu, TBMM ordularının kazandığı muzafferiyet neticesinde toplanacak olan konferansta Türkiye devletinin yalnız ve ancak TBMM tarafından temsil olunabileceğini bildiriyordu. Gayr-ı meşru ve hukuka dayanmayan heyetlerin devletin siyasetine karışmalarının büyük mesuliyetleri davet edeceğini belirterek İstanbul Hükümeti'ne meydan okuyordu.⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetinin TBMM hükümeti tarafından yok sayıldığını açıkça gösteriyor, zaferi kazananın TBMM orduları olduğu gibi barışı da ancak TBMM hükümetinin yapabileceğini şiddetli bir dille vurguluyordu. TBMM Hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilciliklerine birer yanıt göndererek konferans için yapılan çağrıyı kabul ettiğini, konferansa delege göndereceğini ve İstanbul Hükümeti'nin de çağrılmış olmasının Ankara'yı ilgilendirmedeğini bildirdi.¹⁰⁰

1.1. 2. Saltanatın Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması konusunda siyasi zemin oluşurken Mustafa Kemal Paşa bu konuda silah arkadaşlarının görüşlerini de öğrenmeye çalışıyordu. Saltanatın kaldırılmasının meclis gündemine gelmesinden önce Mustafa Kemal Paşa'nın özel görüşmelerle yakın arkadaşlarının görüşlerini öğrenmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'nın evinde Rauf Bey, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa ile aralarında geçen konuşmada Rauf Bey'e saltanat ve hilafet hakkındaki kanaatlerini sormuştur. Rauf Bey görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Ben saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve duygularıyla bağlıyım. Çünkü benim babam padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha bağlılık borcumdur. Halife'ye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeğe alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olmaz”

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in ardından Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'ya da görüşlerini sorduğunu; Refet Paşa'nın Rauf Bey'e katıldığını, Ali Fuat Paşa'nın

⁹⁹ Aydemir, *Tek Adam III*, s. 56-57.

¹⁰⁰ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Ankara 1971, s. 340.

Moskova'dan henüz döndüğü için umumi efkarı bilmediği şeklinde cevap verdiğini ifade etmektedir.¹⁰¹ Rauf Bey çevresinin o günlerdeki endişesi herkesin erişemeyeceği kadar yüksek makama Mustafa Kemal Paşa'nın tek başına yürümesidir. Hilafet makamını Mustafa Kemal Paşa'nın tek adamlığa gidişinin önünde bariyer olarak görmektedirler. Saltanatın kaldırılması öncesinde ortaya çıkan ihtilaf o dönemde sorun olarak ortaya çıkmasa bile cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası dönemlerinde açığa çıkacaktır.

Lozan konferansına İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmiş olması saltanatın kaldırılmasının zamanının geldiğini gösteren bir işaret taşı gibidir. Ancak TBMM içindeki bazı şahıslar meclisin vazifesinin hilafet ve saltanatı kurtarmak olduğunu, bunun daha önce defalarca ifade edildiğini hatırlatıyorlardı. Savaş günlerinin müşterek, ihtilalci ruhu yerini yeniden şahsi eğilimlere bırakmaya başlamıştı. Hilafet ve saltanatın geleceği hakkındaki kaygı bazı zihinleri sarmaya başlamıştı. Yaşanan gelişmeler TBMM'de konunun gündeme gelmesini sağladı. 1 Kasım 1922'de toplanan mecliste söz alan Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin ve çevresindekilerin milli mücadeleyi baltalayıcı tutumlarına örnekler vererek hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılabilceğini anlattı ve saltanatın kaldırılmasını istedi. Konu hakkında çeşitli öneriler Karma Komisyon'da görüşüldü. Bazı milletvekilleri saltanatsız hilafet olmayacağını ileri sürüyorlardı. Aslında bunların endişeleri saltanatsız kalan hilafetin de kolayca kaldırabileceği korkusuydu. Komisyon çalışmalarını izleyen Mustafa Kemal Paşa söz aldı, "Efendiler! diye başladığı konuşmasında;

"Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, erkle zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor.

Bu bir oldu-bittidir. Söz konusu olan ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes sorunu doğal bulursa sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek yöntemine göre saptanacaktır ama ihtimal bir takım kafalar kesilecektir"¹⁰² diyerek bu konuda ki kararlığını ortaya koydu.

¹⁰¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 463-465.

¹⁰² Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, İstanbul 1999, s. 167.

Saltanatın kaldırılması ile ilgili karar iki maddeden oluşuyordu. İlk maddede İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren tarihe intikal ettiği, ikinci maddede Hilafete Al-i Osman'dan ilmen ve ahlaken erşed ve esleh olanın TBMM tarafından seçileceği hükmü yer alıyordu. Kararın 1. Maddesinde dikkati çeken önemli nokta Osmanlı imparatorluğunun tarihe intikalinin saltanatın kaldırıldığı 1 Kasımdan itibaren değil, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren geçerli olduğunun kabul edilmesiydi. Karar aynı gün Refet Paşa tarafından Sultan Vahdettin'e tebliğ edildi. Sadrazam Tevfik Paşa bu gelişmeler karşısında İstanbul'daki müttefik devletlerin tavırlarının ne olacağını sordu. İşgal kuvvetleri kumandanları sadece "Bundan sonraki dönemde Osmanlı Hükümetinin mensuplarına başarı dileğinde bulundular."¹⁰³

Saltanatın kaldırılmasıyla cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atılmıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması İstanbul hükümetinin yasal dayanağının ortadan kaldırılması demektir. 4 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti. İstanbul'da TBMM Hükümeti'nin dönemi başladı. Hatta bu durum Müttefik devletlerce de kabul edildi. Son Osmanlı Hükümeti'nin istifası ile artık bir hükümet merkezi olarak İstanbul'un siyasi gücü sona ermişti. İstanbul'da bir hükümet yoktu ve bir daha da yenisi kurulmadı. Osmanlı Devletinin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi de en son 4 Kasım'da yayınlandı.¹⁰⁴

Saltanatın kaldırılışı Türk inkılabının en radikal kararlarından birisidir. Gerçi saltanatın kaldırılışına o dönemde memleketin fiili durumun ifade edilmişidir de denilebilir. Türk inkılabı Amasya Genelgesi'nden beri vurgulanan, TBMM'nin açılışı ile birlikte fiilen kullanılmış olan ulusal iradeyi Saltanatın kaldırılışıyla yasal düzene oturtmuştur.

1.1.3. A-RMHC'den Halk Fırkası'na

Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanması sıcak savaş dönemini sona erdirip barışa giden yolu açmıştı. TBMM Hükümeti'nin savaş meydanında gösterdiği başarıyı barış masasında da tekrarlayabilmesi için meclisin ve kamuoyunun tam desteğini alması gerekiyordu. Ancak daha önce de değinildiği gibi meclis türdeş bir yapıya sahip değildi ve gücü azımsanamayacak bir İkinci Grup muhalefeti vardı. Zaten Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra görüş ayrılıklarının derinliği ortaya çıkmıştı.

¹⁰³ Osman Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918-1923 Olaylar- Belgeler- Gerçekler*, İstanbul 2007, s. 418.

¹⁰⁴ Cemil Koçak, *Siyasal Tarih, Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Yay. Haz. Sina Akşin, İstanbul 1997, s. 87.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Bir ay önce zafer şenliği içinde bıraktığımız İstanbul’un havasını türlü siyasi terdirginlikler küme küme bulutlar halinde kaplamaya başlamıştı. Her kafadan başka bir ses çıkıyordu; her kalp başka bir tempoyla çarpıyordu. Eskiden – eskiden dediğim daha bir kaç hafta evveline kadar- Milli Mücadeleci ve Milli Mücadeleye karşı olarak iki muarız cephe gösteren basın şimdi manevi anarşiyi istismar etmek istercesine birçok parçalara bölünmüştü. O zamanların en çok satan gazetesi Tevhid-i Efkâr huysuz ve somurtkan bir şeyler mırıldanıp durmakta, yeniden çıkmaya başlayan Tanin herkese fazilet dersi verir, herkesi azarlar bir eda ile İttihad ve Terakki devrini savunmakta; başında henüz Ahmet Emin dostumuzun bulunduğu Vakit ile Celal Nuri’nin İleri’si sanki memleket yeniden çıkmaza girmiş gibi endişe içinde Ankara devlet adamlarına yol göstermeye çalışmakta ve bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa’ya Washington’un Amerikan İstiklal Harbi’ni kazandıktan sonra yaptığı gibi bir köşeye çekilmesini, öbürü hemen bir diktatörlük kurmasını tavsiye etmekteydi.”¹⁰⁵

Basında ve mecliste genel kanı ilk meclisin memleketi işgalden kurtarmak olan hedefini yerine getirdiği idi. Bundan sonra yapılacak işlerin yeni bir meclis tarafından yapılması gerektiği düşünülüyordu. Zaferin kazanılmasından sonra meydana gelen iç ve dış gelişmeler yeni bir meclisin oluşturulmasını gerekli hale getirmişti. Ancak Halk Fırkası’nın kurulması kararına mecliste seçim kararı alınmadan önce, gruplaşmaların ve tartışmaların oldukça yoğun olduğu 1922 yılı sonlarında alınmıştır.

7 Aralık’ta Mustafa Kemal Paşa en nütevazi bir ferd-i millet sıfatıyla hayatını sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını takiben halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adıyla bir fırka kurmak niyetinde olduğunu söyleyerek yapacaklarını temel hatlarıyla açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa ülkenin geri kalmışlığını ortadan kaldırmak ve çağdaş ve ileri bir toplum oluşturmak için yapmayı planladığı reformların hedefini şöyle tanımlamıştır: Kurtuluş ve bağımsızlık için yaptığımız savaşı tamamlamak, Allah’ın milletimize verdiği istidat ve kabiliyeti azami derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği kuvvet ve servetlerden azami derecede yararlanarak zayıflıklarımızı gidermek için hiçbir fırsat ve vakti zayi etmeden çalışmak. Aynı zamanda bu çalışmanın “*senelere takib ve tatbik edilecek bir programa müstenid olmazsa akamate*” uğrayacağını belirtmekte ve milletimizin acil ihtiyaçlarına çare olacak bir programa dayanmayan ıslahat teşebbüsler(nin) şahsi ve keyfi olmaktan kurtulamayacağını ve sönüp gideceğini söylemektedir.

Başka memleketlerdeki fırkaların programlarını gözden geçirdiğini ancak bunları memleketin ihtiyaçlarına kafi bulmadığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa bütün

¹⁰⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984, s. 21.

vatanperverler, ilim ve fen sahiplerinin bu vazifede kendisine yardımcı olmalarını beklemektedir. Yapılması gereken işler şöyle sıralanmaktadır: Köylüleri ve halkı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ıslah edilmesi, ticaret ve zireati geliştirecek maddi ve iktisadi tedbirlerin alınması, orman ve madenlerden umumi menfaatlere uygun yararlanmayı sağlayacak kanunların yapılması, arazi ve emlakın mülk edinilmesi konusunda kanunlar yapılması, vakıflar meselesinin ıslah edilmesi, memleket için yapılacak yatırımların belirlenmesi, askerlik süresinin kısaltılması, velhasıl milleti geri bırakan tüm sebep ve etkenlerin giderilmesi. Tüm bu sorunları çözmek için uzmanların bildireceği her türlü görüşü dikkate alacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, İstiklal mücadelesi sırasında olduğu gibi saadet-i milliyeyi temine yönelik olacak mesai devresinde dahi bütün milletin yardımına ve münevver ve vatanperverlerin iştirakine mazhar olmayı beklediğini dile getirmektedir.¹⁰⁶

Milli Mücadele'nin başlangıcından A-RMHC'ye, oradan da Halk Fırkası'na giden süreçte mücadeleyi yürüten kadroya dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa bu 'münevveran' ve 'vatanperveran'ın Kurtuluş Savaşı'nı ve ülkenin bağımsızlığını kazandığı gibi ülkenin modernleşmesini de sağlayacağını vurgulamaktadır.

Partinin yasallaşması her ne kadar 1923 seçimleri sonrasında gerçekleşmiş ise de seçim döneminde gazetelerde A-RMHC hakkında "Müdafaa-i Hukuk veya Halk Fırkası", "Müdafaa-i Hukuk Fırkası" gibi deyimlere de rastlanılmıştır. Parti kurulmadan önce halk ve kamuoyu A-RMH Cemiyeti'nin yeni biçimine alıştırmak istenilmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 seçimleri öncesinde yaptığı en önemli faaliyet Halk Fırkası'nın ayrıntılı bir programı hazırlanıncaya kadar parti programı olarak da kabul edilen ve o dönemde seçime A-RMHC Birinci Grub'u olarak katılan grubun programı olarak yayımlanan 9 Umde'dir. A-RMHC Birinci Grubu adına Paşa tarafından yayınlanan beyanname aşağıdaki gibidir.

"Memleketi, milli inhilal, izmihlal ve felaketten kurtarmak için milletten aldığı selahiyet-i mutlaka üzerine içtima eden Büyük Millet Meclisi hakiyet-i milliye esasatına müsteniden halk devleti ve hükümeti teşkil etti. Deruhte ettiği vazife-i milliyenin kısm-ı mühimini üç senelik mütemadi mesaisiyle ifa eylemiş olan meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdid-i intihabata müttefikan karar verdi. Önümüzdeki devrede inşaallah takrir-i müsalemet müyesser olacağından iktisadi teşkilatı temin, her nevi teşkilatımızı itmam ve ikmal, bu surette mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktı. Yeni devre-i mesaide

¹⁰⁶ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve CHP*, s. 68-69.

¹⁰⁷ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara 1992, s. 85.

meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak, memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste müteşekkil Anadolu Rumeli Grubu Halk Fırkası'na intikal edecektir. Mezkur fırkanın halk hakimiyetini tecdid ve inkişafat-ı maddiye ve maneviye esasatına mübteni mufassal ve muntazam programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir. Buna intizaren Grup aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir. Umdeler memleketin en müstacel ihtiyacı hakkında birçok erbab-ı ihtisatın mütalaatını, bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikad eden kongre mesaisi nazar-ı dikkate alınarak tesbit edilmiştir.

Birinci Umde: Hakimiyet bila kayd-ı şart milletindir. İdare usülü halkın mukarreratını bizzat, bilfiil tedvir etmesi esasına müsteniddir. Milletın hakiki ve yegane mümessili meclistir. Meclisin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet, hiç bir makam mukarrerat-ı milliyeye hakim olamaz.

Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin alelumum teferruatında, terbiye-i umumiye, iktisad hususatında hakimiyet-i milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra vekillerinin vazife ve mes'ulatu kanunu, vilayatın mahalli umurda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kafil olan Şurular Kanunu, vilayetlerin iktisadi, içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek müfettiş-i umumilik teşkili kanunu, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

İkinci Umde: Saltanatın ilgasına, hukuk-u hakimiyet ve hükümrâninin gayr-ı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan meclisin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair Teşrinisani 338 tarihinde meclisin müttefikan verdiği karar layettegayyer düsturdur. İstinadgahı meclis olan makam-ı Hilafet beynelislam bir makam-ı mualladır.

Üçüncü Umde: Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim bir vazifedir. Bu gaye milletın arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Dördüncü Umde: Mahkemelerimizin bilhassa seri surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyat-ı kanunuiyemiz ihtiyacat-ı milliyeye, ilm-i hukukun telakkiyatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır.

Beşinci Umde:

1. Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucep olan nukad esaslı surette ıslah edilecektir.
2. Tütün zireat ve ticaretini milletın azami nefine göre temin edeci tedabir alınacaktır.
3. Müessesat-ı maliye çiftçilere, sanayi, ticaret erbabına ve sair erbab-ı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.
4. Zireat Bankası'nın sermayesi tezyid olunacak, çiftçilere daha kolay, daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5. Memleketimiz çiftçiliğine zireat makineleri ve vasi mikyasda ithal olunacak, çiftçilerimizin alat ve edevat-ı ziraiyeden kolaylıkla istifade edebilmeleri temin kılınacaktır.
6. Mevad-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan ma'mulat ve masnuatı memleket dahilinde vücuda getirmek için himaye, teşvikat icrası, mükafat itası suretiyle tedabir alınacaktır.
7. Müstacelen muhtac bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsat ve faaliyete başlanılacaktır.
8. Tahsil-i iptidaiyede tedrisatın tevhidî, bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza, asri esasata tevfiği ve muallim ve müderislerimizin terfi ve iktidarı temin edilecektir. Vesait-i münasebe ile halkın tenvir ve talimine tevessül olunacaktır.
9. Sıhhat-ı umumiye, muavenet-i içtimaiye aid müessesat ıslah ve teksir edilecek, say ve amel erbabını himaye edecek kanunlar yapılacaktır.
10. Ormanlarımızdan terakkiyat-ı fenniye muvafık surette istifadeyi maadinimizin en nafi bir tarzda işletilmesini, hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vaz' olunacaktır.

Altıncı Umde: Hizmet-i fiiliye-i askeriye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin, orduda okuyup yazmak öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece azaltılacaktır. Ordu mensubininin temin-i refahı bilhassa mültezemdir.

Yedinci Umde: İhtiyat zabitanının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nafi surette temin etmek esaslı hedefimizdir. Müdafaa-i memleket ve istiklalîyet uğrunda malul olan mensubin-i askeriye, efrad-ı millet, alelumum müteakidin ve eytam ve eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmıyacak tedbirler ittihaz olunacaktır.

Sekizinci Umde: Halk umurunun azami surette intacı faal, muktedir ve müstakim bir silsile-i memurinin kemal-i intizamla usul ve kanun dairesinded iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurin bu nokta-i nazardan ikmal edilecek ve bütün şüabat-ı devlet daimi teftiş ve murakebeye tabi tutulacaktır.

Diğer taraftan memurinin nasb, azl, terfi ve masuniyet, mesuliyet, tekaüd ve taltifleri tesbit edilecektir.

Münevveran-ı memlekettan ve mesalik-i muhtelif erbabı ihtisasattan şübat-ı umur-u devlette en nafi surette istifade edilmek mukarrerdir.

Dokuzuncu Umde: Harap olan memleketimizin suratle tamir ve ihyası zımında devletçe ittihaz olunacak tedbirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşkili teşvik ve temin, ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkam vaz' olunacaktır.

Sulh hakkındaki nokta-i nazarımız mali, iktisadi ve idari istiklalimizi behemehal temin etmek şartıyla sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesini kabul olunamaz.¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ *Vatan*, 9 Nisan 1923.

Beyannamenin başında milli egemenlik vurgusu yapılmıştır. Diğer umdelerde ülkenin içinde bulunduğu sorunların çözümü ile ilgili öneriler yer almaktadır. Memlekette emniyet ve asayişin sağlanacağı, mahkemelerin seri surette yargılamalarda bulunacağı vaat edilmektedir. Yeni kanunların yapılacağına vaat edilmesi dikkat çekicidir. Beşinci umdede daha çok ekonomik hayatı düzenlemeye yönelik vaat ve çözüm önerileri sunulmaktadır. 9 Umde Milli Mücadeleyi takip eden günlerde ülkedeki acil sorunlara el atmak ve ülkeyi kalkındırmak için oluşturulmuş bir umran programıdır.

Ahmet Emin Yalman, Vatan'da ard arda birkaç gün beyannameyi tahlil eden başyazılar yazmıştır. Bu yazılarında beyannameyi tahlil etmenin yanısıra muhalefet grubuna da değinmiştir.10 Nisan 1923 tarihli başyazı "Beyannamenin Tahlili" adını taşımaktadır. Ahmet Emin gazetelerde Bir Numrolu Grup, İki Numrolu grup diye kullanılan tasavvurların resmi olarak mevcut olmadığını Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesinden anlaşılığını söylemektedir. O'na göre yalnız bir Müdafaa-i Hukuk vardır. Cemiyet adına izlenen siyaseti tasvip etmeyen azanın durumuna dair iki ihtimal vardır: Ya cemiyet teşkilatı içinde azınlıkta bulunuyorlar ya da teşkilatın dışındadırlar. Teşkilata dahilseler çoğunluğun oyuna tabi olmak mecburiyetindedirler. Teşkilatın dışında iseler grup ekseriyetinden ne gibi konularda ayrıldıklarını ortaya koymaları ve belirli bir isim altında kendilerini tanıtmaları icap eder.

Yalman II. Grup'u partileşmeye davet etmektedir. Aşağıda da değinileceği gibi Mehmet Asım da kendi köşesinden böyle bir çağrıda bulunmuştur. Basın muhalefeti bir parti çatısı altında görmek istemekte ve açıktan açığa muhalefet etmelerini istemektedir. Ancak meclis kendi çatısı altında başka bir parti görmeye tahammül edebilecek midir? I. Meclis döneminde varlığı herkes tarafından bilinen II. Grup sanki yeni ortaya çıkıyormuş gibi tavrı almak ve "*Yalnız bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vardır*" demek doğru olmasa gerek. Nitekim ilerleyen yıllar mecliste muhalefet partilerine tahammül gösterilmediğini gösterecektir.

Beyanname intihabat mücadelesine ait en mühim vesika olduğu için her kısmının ayrı ayrı tahlil edilmesi gerektiğini düşünen Yalman tahlile başlamadan önce maziye hatırlatmaktadır. Geçmişin çok çabuk unutulduğundan dem vurarak bugün mesut bir istikbale bakabilen memleketin daha 3- 4 yıl öncesinde uçuruma yuvarlanmakta olduğunu söylemektedir. Esaretin bir emrivaki gibi görüldüğü dönemlerde TBMM'yi hiç yoktan tesis eden himmetin sadece tehlikelere karşı setler meydana getirmekle yetinmeyip diğer yandan milleti tam manasıyla mukadderatına hakim kılmak için tedbirler aldığını ifade etmektedir. Bu şartlar altında tesis edilen halk

hükümetinin tarihte eşi olmadığını belirten Ahmet Emin tehlike karşısında bulunan milletler arasında genellikle böyle sağlam demokrasi cereyanlarının değil ya yıkılmayı getiren çılgınlıkların ya da yıkıcı istibdatların ortaya çıktığını vurgulamaktadır. O' göre milleti felaketten kurtaran sağlam ve ciddi bir hükümet kuvvetine kavuşturanların kıymetini anlamamak büyük bir idraksizliktir. Bunlara karşı karırnaşinaslık göstermekten büyük nankörlük olamaz. Bazen hatalar yapıldığı da inkar kabul etmez. Fakat üç dört sene evvelki halimize ve içinde bulunduğumuz durumun mahiyetine nazaran bunları tabii görmeliyiz. Gördüğümüz eksikliklere karşı vazifemiz dudak bükme ve haksızca ithamlarda bulunmak değildir. Tenkid kabiliyetimizi müspet bir surette kullanmak ve her şeyi ıslaha çalışmaktır.

Memleketin istikbale bakabilecek seviyeye gelmesi dolayısıyla seçim yapılması düşünülmüştür. Yeni mesai devresinde beyannamede vaat edilen gelişmelerin sağlamabilmesi mümkündür. Peki millet bu yeni devrede işlerin idaresinde kimleri memur edecektir? Ahmet Emin' e göre salim bir karar verebilmek için takip edilecek usul basittir. Şunun bunun dediğine bakmadan gözümüzün önündeki müspet tecrübelerle bakmak. Tecrübelerimizin bize öğrettiği şey bugüne kadar işlerimizi başarıyla idare eden, Yunanlılar denize döküldükten ve istiklalimizi temin etmek hususlarındaki vaadlerini tutan vatandaşlarımızı yarın için de kendimize temsilci ve vekil seçmektir. Bu vatandaşlar (Müdafaa-i Hukuk Grubu) adı altında karşımıza çıkmakta ve 'belirli umdeler altında çalışmak üzere bizi vekil seçiniz, bize itimad gösteriniz' demektedirler. Seçilen mebuslar meclise girince bu umdeleri esas tutmak üzere bir program yapacaklar ve (Halk Fırkası) adı altında faaliyete geçeceklerdir. Bu faaliyetlerin hedefi de memleketi imar etmek ve halkın ihtiyaçlarını gidermek olacaktır.

Grubun ortaya koyduğu 9 Umde seçmenlere karşı bir taahhüd mahiyetindedir. Bu umdeler memleketin en acil ihtiyaçlarını ifade etmektedir. Umdeler milletin bir kısmını diğer bir kısmından ayıracak bir fırka programı değil, milli bir faaliyet programıdır. Birinci ve ikinci umdelerin ifade ettiği mana bundan sonra bir tacedara esir ve tabi olmaktan uzak olmamızdan, hakimiyeti kendi elimizde tutmamızdan, seçeceğimiz meclisin şahsiyet-i maneviyesi vasıtasıyla infaz etmemizden ibarettir. Yalman en ziyade kabul edilmesi gereken bu iki madde olmasına rağmen en çok itirazın bunlara müteveccih olduğunu ileri sürmekte ve itirazların nedenlerini şöyle sıralamaktadır: Bazı insanlarda bir muhafazakarlık damarı olmasından dolayı alıştıkları şey ne olursa olsun bunu hoş görmeleri, yeni şartlara alışmakta tenbellik göstermeleri neticesi olarak en hayırlı bir yeniliği bile tehlikeli görmeleri, hali hazır en feci bir esaret

bile olsa bunun devamını istemeleridir. Bu sınıf insanlar milli haysiyet hissiyle hakimiyet-i milliyenin manasına nüfuz etmeğe çalışmazlar. Dün bir ferdi saltanat mevcut olduğu için yarın da olmasını arzu ederler. İkinci bir kısım hakimiyet-i milliye mevcut olmamasından ve ferdi saltanatın diriltilmesinden şahsen menfaattardır. Şahsi menfaatten ilerisini görmeğe katıyyen ihtiyaç duymazlar. Bu meyillerden istifade etmeyi düşünecek üç kısım insan olacağını öne süren Yalman bunları şu şekilde sınıflandırmaktadır:

“... Birincisi hususi ihtiyaçlarını tatmin için her silahı mübah görürler, ikincisi daima menfi hareket etmek itiyadında bulunup ekseriyetin gittiği yola itiraz için vesile arayanlar, üçüncüsü Mustafa Kemal Paşa’yı şahsen istirkab edip bu milli rehberin hayırlı faaliyetini sükuta vermek imkanını saltanat-ı ferdiyenin herhangi bir şekilde iadesinde görenlerle bu grupların heyet-i mecmuasından esaslı bir kuvvet teşkil ettiğini zannedenlerdir. Türk milletinin tabii bir akl-ı selimi, ameli bir zekası vardır. Dünkü sistemden memleketin ne zararlar gördüğünü, hakimiyet-i milliye sisteminde az zamanda neler yaptığını ve daha da neler vaad ettiğini pek iyi takdir eder. Bu cihetle intihabat mücadelesinde ilk iki umdeye itiraz edenler kendi kendilerini teşhir etmekten ve küçük düşürmekten başka bir şey yapamayacaklardır”¹⁰⁹

Ahmet Emin’nin de ifade ettiği gibi ülkede saltanatın iadesini düşünen ya da hakimiyet-i milliyeye karşı çıkan bir ekseriyet yoktur. Ancak dönemin yazarları ve siyasileri sanki karşılarında büyük bir güç varmış gibi davranmakta ve mevhum bir güce karşı şiddetle mücadele etmektedirler. Bazı kişi ve gruplar bu yönde fikir beyan etmiş olmasalar bile saltanat-ı ferdiye taraftarı gibi algılanmakta ve onlara karşı mücadele edilmektedir. Özellikle Birinci meclisteki II. Grup bu nitelendirmeden payını fazlasıyla almış ve günümüze kadar gelen *saltanatçı*, *hilafetçi* gibi yargılarından kurtulamamıştır.

Beyannameyi tahlil eden yazılarına devam eden Ahmet Emin, beyannamedeki mevcut esasların meclis açıldıktan sonra milletin hakiki ihtiyaçlarına şamil esaslı ve kapsamlı bir parti programına dönüştürüleceği beklentisi içindedir. Ancak parti programı yapılcaya dek geçecek sürenin israf edilmemesi gerektiğini, bu süreçte yapılacak programın mütehassıslar tarafından etraflıca münakaşa edilerek hazırlanmasını ve dedikodulara meydan verilmemesini istemektedir. Diğer yandan beyannamedeki maddelerinden tetkik ve tafsile muhtaç olduğunu düşünmekte ve hakimiyet-i milliyenin boş bir lafız halinde kalmaması için kanunlar tanzim edilmesini

¹⁰⁹ Ahmet Emin (Yalman), “Beyannamenin Tahlili”, *Vatan*, 10 Nisan 1923.

ve her nevi teşkilatın bu esasa göre düzenlenmesini talep etmektedir. Hükümet memurlarıyla halk arasında eskiden kalan tagallüp ananelerinin izi bırakılmamalıdır.¹¹⁰

Hakimiyet-i milliye esası terbiye-yi umumiyyeye tatbik edilerek gelecek Türk neslinin bu ruhla yetiştirilmesini öneren yazar hak ve vazife hususunda vatanın bütün evlatlarının eşit olduğunun hissettirilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Dördüncü umdede yer alan mahkemelerin eşit bir şekilde adalet dağıtması esasına dikkat çekmekte ve mahkemelerin güya haksızlık etmemek endişesiyle işleri çok uzattığından ve halkın bu yüzden mahkemeye müracaat etmeye cesaret edemediğinden yakınmaktadır. Kanunlarımızın hem milli ihtiyaçlarımız hem de hukuktaki ilerlemeler dikkate alınarak yeniden hazırlanması gerektiğinden bahseden yazar hukuk inkılabına duyulan ihtiyaca dikkat çekmektedir.

Beşinci umdede yer alan maddi ve manevi vaatleri “*memleketimiz için bir umran programı*” olarak nitelendirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen ekonomik alandaki yatırımların 5. umdede yer alan vaatlerin bir nevi uygulaması olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Aynı maddede yer alan ahalinin eğitimi meselesini ele alırken “*tahsil-i iptidaiye tedrisatının tevhid-i*” sözünden ne kast edildiğini anlamadığını söyleyen yazar HF programında bu maddenin daha sarahatle izahını ümit etmektedir. Bu sarahat 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat yasasıyla sağlanmıştır. “*Tevhid-i tedrisattan maksat vatanın bütün evladına aynı mefkureyi telkin etmekse buna denecek bir şey yoktur*” diyen yazar eski ilköğrenim tedrisatında memleketin her yerinde 6 yıllık öğrenimin mecburi olduğundan ancak bu mecburiyetin kağıt üzerinde kaldığından yakınmaktadır. Bu yüzden tahsilin süresi ve zamanının mahalli ihtiyaçlara göre belirlenmesi ve çiftçi sınıfının durumunun dikkate alınması önerilerinde bulunmaktadır. Mekteplerin yanında halkın da eğitimine önem verilmesinin önemine dikkat çekmekte ve halkın eğitim seviyesini yükseltmek, hem de günü gününe her yapılan şey hakkında halkı bilgilendirmek gayeleriyle hareket edecek bir terbiye siyasetinin gerektiğinden bahsetmektedir. Yine bu maddede yer alan işçi ve çalışanları himaye edecek kanunların yapılması ihtiyacını dile getirerek ilerleyen dönemde yabancı sermaye faaliyete başlayınca vatandaşlarımızın kanuni bir himayeye muhtaç olacaklarına dikkat çekmektedir.

Askerlik süresinin kısaltılması vaadi de yazıda yankısını bulmuştur. Askerlik yapmanın cazip bir hale getirilmesi için hem süresinin kısaltılması hem de askerlik

¹¹⁰ Ahmet Emin, “Beyannamenin Tahlili II”, *Vatan*, 11 Nisan 1923.

yaşamındaki koşulların iyileştirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Yine ordu saflarında kalacak olan subayların hayat şartlarının da iyileştirilmesi ve maaşlarının yükseltilmesi İstiklal Harbi'ndeki fedakarlıklarına karşı manevi bir borç olarak algılanmaktadır.¹¹¹

Beyannameyi tahlil eden üçüncü yazısına şehitlerin yakınlarına yardım etmenin millet için bir vazife olduğunu hatırlatarak başlayan Ahmet Emin yedek subayların sorunlarına da dikkat çekmektedir. Emeklilere verilen maaşın geçinmeye yetecek bir maaş olmadığı, bu yüzden mütekaid ordu mensuplarına kendilerini geçindirecek imkanlar sağlanmasını istemektedir. Burada dikkat çekilen ve düzeltilmesi gereken maaş, emeklilik gibi sosyal problemlerin çözümünde bugün bile yapılması gereken çok iş olduğu düşünülürse yazıda dile getirilen beklentilerin o gün için oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Sekizinci maddenin değerlendirilmesinde de yine memur maaşları meselesi ele alınmıştır. Memurların özlük hakları ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması talep edilmektedir. Askerlerin ve memurların herhangi bir fırkanın adamı olmaması ve siyaset haricine çıkarılması meselesine dikkat çekilmektedir. Yine aynı maddede memleketin münevverlerinden ve muhtelif mesleklere mensup mütehassıslardan devlet işlerinde en nafi bir surette istifade edileceği söylenmektedir. Bu durumun memlekette atıl kalmış olan münevverlerden istifadeye yol açacağını söyleyen yazar sulhten sonra ihtiyaç duyulacak yabancı uzmanlardan da yararlanılmasını önermektedir.

Beyannamenin nihayetinde sulh hakkındaki nokta-i nazarımıza dikkat çekilmektedir. Ahmet Emin milli, idari, iktisadi istiklalimizi temin etmeyen bir sulhun kabul edilemeyeceğini ifade etmekte ve Türk milletinin sulh istediği ama sulhe kavuşmak için istiklalinden fedakarlık etmeyeceğini hatırlatmaktadır. İtilaf devletlerine bir defa işe girişmiş iken her türlü silah ve vasıta ile sonuna kadar uğraşmayı göze almış bir millet ile karşı karşıya buldukları uyarısında bulunmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla neşredilen beyannamenin Türk milletine yüksek, emin, muntazam, müterakki bir hayat hazırlamayı hedeflediği, sınıf, zümre, fırka gözetmeksizin her Türke kanun karşısında müsavi muamele etmek amacını güttüğü ve Türkü ecnebilere karşı mukadderatına tamamıyla hakim kılmayı amaçladığı söylenmektedir. Millete bu taahhütlerde bulunanların şimdiye kadar sözlerinde durdukları, muvaffakiyetli bir surette iş yapmak kabiliyetinde olduklarını hatırlatan

---

¹¹¹ Ahmet Emin (Yalman), "Beyannamenin Tahlili II", *Vatan*, 11 Nisan 1923.

Ahmet Emin milleti en tehlikeli zamanlarda istiklaline kavuşturan bu kadroya karşı Türk milletine düşen vazifenin Mustafa Kemal Paşa ve rüfekasına oy vererek kendilerine olan şükran ve itimadı izhar etmek olduğu uyarısında bulunmaktadır.¹¹²

10 Nisan'da Halk Fırkası'na dönüşecek olan Birinci Grup adına yayınlanan beyannameyi değerlendiren bir başyazı kaleme alan Mehmet Asım “*mufassal bir programın kabul ve intişarına intizar*” ettiklerini ifade etmiştir. Umdeleri değerlendirirken HF'nin programının diğer siyasi fırka programlarından ayıran hususlara dikkat çekmekte ve umdeleri 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen inkılap siyasetinin muhafazasıyla inkılap esaslarının ıslaha muhtaç olan ve eksik olan kanunların uygulanması ve tamamlanmasına vesile olduğunu söylemektedir. Bu babda yapılması gereken işler arasında icra vekillerinin vazife ve mesuliyetlerinin belirlenmesi, şuralar kanununun çıkarılması, müfettiş-i umumilik teşkili kanunu ile nevahi kanununun süratle çıkarılması gereğinden bahsetmektedir.

Vilayetler meselesi dolayısıyla özellikle İstanbul'un durumuna dikkat çekilmekte ve bu bağlamda pay-ı taht meselesi gündeme taşınmaktadır. Bu mesele ile ilgili olarak üç ihtimalden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi sulhten sonra Ankara'nın hem hükümet-i mülkiye hem de hükümet-i askeriye için merkez olmakta devam etmesidir. Ancak İstanbul'da bulunan birçok kurumun peyderpey Anadolu'ya taşınmasından doğabilecek pek mühim mahzurlar olduğundan bahsedilmektedir. İkinci olarak merkez-i hükümet Ankara'da kalsa bile sulhten sonra İstanbul için bir vaziyet-i hususiye kabul edilmesidir. Üçüncü olarak İstanbul'un sahip olduğu vasıtalar itibariyle hükümet ve askeri merkez Anadolu'nun ortasında kalmak şartıyla hükümet-i mülkiyenin ve BMM'nin İstanbul'a nakli de mevzu bahs edilmektedir.

Programın değerlendirilmesinde HF'nin programının muayyen bir sınıfın menfaatlerini koruma kaydı ile düzenlenmediği vurgulanmaktadır. Programda köylü, şehirli, tüccar, sanayici, esnaf, amele, memur ve sair iş erbabının haklarının eşit olarak gözetileceğinin açıklanması olumlu bir gelişme olarak karşılanmış ve İzmir İktisad Kongresi kararlarının uygulamaya yansıtacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Bunun yanında yine İstanbul'da İstanbul Hükümeti'nin ortadan kalmasıyla işsiz kalmış olan memurların durumu gündeme taşınmıştır. HF'nin bu binlerce memur için ne yapacağı sorulmaktadır. Mayıs ayı sonuna kadar bu memurlara tahsisat verilmiştir. Ancak sonrası için durumları meçhuldür. Kısa süre içinde bu memurlara iş bulma olanağı kısıtlıdır.

---

¹¹² Ahmet Emin, "Beyannamenin Tahlili III", *Vatan*, 12 Nisan 1923.

Açıkta kalan memurların durumu ile ilgili bir tedbirden bahsedilmemiş olması programın eksikliği olarak görülmekle beraber umum memurların haklarının gözetileceğinin beyan edilmesi bu memurların durumu için de teminat addedilmektedir.

Üçüncü olarak harap olan memleketimizin tamiri meselesi ele alınmış ve özellikle Yunan tahribatının yaşandığı Batı Anadolu için bu vaadin önemine değinilmiştir. Lazım gelen inşaat ve tamirat için özel şirketlerin teşvik edilmesi beklenmektedir. Memleketin tamirâtı için Yunanlılardan tazminat alınmasının beklenmemesi de olumlu karşılanan bir gelişmedir. HF programında bu meselenin başlı başına bir madde olarak kabul edilmesi önemli görülmüş ve “en acil bir ihtiyacı milliyeyi” ifade ettiği vurgulanmıştır.¹¹³

Hakimiyet-i Milliye’de A-RMHC’nin Halk Fırkası’na dönüşmesi süreci ve Mustafa Kemal Paşa tarafından seçim sürecinde yayınlanan 9 Umde’yi değerlendiren başyazılar yayınlanmıştır. Bunların bir kısmının altında Ziya Gökalp ismi görülürken bazıları da imzasız olarak neşredilmişlerdir. 10 Nisan’da yayınlanan başyazı ülkenin geleceğini temin etmek için kuvvetli bir teşkilata ihtiyaç duyulacağı vurgusu ile başlamıştır. Böyle bir kuvveti ise ancak ve ancak muayyen, sarîh gayeler ve fikirler etrafında toplanan bir fırka temin edebilir. İşte bu fırka A-RMHC’nin partileşmesiyle kurulacak olan HF’dir. Teşkilatın adresi gösterilmiştir. Fırka meselesi vatandaşlar ve vatan için önemlidir. Çünkü hayat-ı milliyede herhangi bir kuvvetin etkili ve düzen koyucu olabilmesi böyle bir fırkanın varlığıyla mümkündür. Çünkü müspet bir program etrafında toplanan vatandaşlar her zaman fikirlerini, kuvvetlerini ortaya koyabileceklerdir. Bugün herkes, her fert millet ve vatanın yaralarını sarmak, bu yaralara en etkili ilaçları bulmak endişesi içindedir. Fakat bunun için tek bir usul bulunur ve bulunan dava hep birlikte her yerde uygulanır ise o zaman ferdi bir gayret yerine umumi ve kapsamlı büyük bir çalışma önünde bulunmuş oluruz ki başarı ancak bundadır. Dün nasıl bize mutlak bir birleşmeyi temin eden vatanperverlik hissi ile hareket edilmiş ise bugün de böyle hareket mecburiyetinde bulunmaktadır. Dün düşmana karşı birleşerek vatanını kurtaran milletin bugün de düşmanın içimizde bıraktığı tahribat ve asırlık dertlere karşı bir kuvvete ihtiyacı olduğu, o kuvvetin de muayyen program üzerinde toplanmış ve programını tatbik edecek kuvvete sahip bir fırka olduğu ifade edilmektedir. Ne istiklalimizi, ne zaferimizi, ne de önümüzde açılan pek şaşaaadar bir istikbali çekemeyen, bundan korkan, bundan zarar uman birçok

---

¹¹³ Mehmet Asım, "Üç Esas", *Vakit*, 10 Nisan 1923.

düşmanlarımız vardır ki; bunlar aramızda kah tatlı kah acı şekilleri ile, aldatıcı ve kızdırıcı hareketler ile, hizmet bahaneleri ve hıyanet emelleri ile aramıza girmeğe, kundak sokmaya, ufaktan başlayan teşkilatlar yapmaya ve en nihayet kazanılan ve önümüze açılan parlak istikbali yıkmaya uğraşanlar ve bilhassa bugünkü azim ve kudret önünde bunun mümkün olmayacağını görünce, engeller çıkarmaya, bizi birbirimizden ayırmaya uğraşacaklardır. İşte bütün bunlara mani olmak, kurtardığımız memleketin istikbalini, biraz da kendi saadetimizi temin eylemek için bütün gayretimizi birleştirmeye, bir arada toplanmaya sarfedeceğiz ve bu toplanış en vatani bir iş olacaktır. İleride “Halk Fırkası” adı verilecek bu toplanışta takip edilecek hatt-ı hareket bugün en büyük vatanperverlerimiz, en büyük mefkurelerimiz, en kıymetli mütehassıslarımızın ortak çalışmasından çıkmış ve memleketin selametini temin edecek umdeler haline konulmuştur.

Yazıda başka bir noktaya daha dikkat çekilmektedir. O da halkın II. Meşrutiyet döneminde yaşamış olduğu tecrübelerden edinmiş olduğu fırkacılık korkusudur. Bu dönemde yaşanmış olan fırkacılık müceddesinin ülke menfaatlerinin önüne geçmesi ve ülkenin felakete sürüklenmiş olması halkın çoğunluğunu fırkacılıktan nefret ettirmiştir. Halk milli hayatımız için firkanın gerekli olmadığı düşüncesindedir. Fırkacılığın tefrikaya sebebiyet vermesinden endişe etmektedirler. Bugün önümüzdeki gayenin kudsiyeti, bütün bu elim meselelerden sonra daha ziyade artmış ve bir araya toplanmak, memleketi saadete götürecek programa dört elle sarılmak lüzumu herkesçe kabul edilmektedir. Bunun için memleketi birinci safhada kurtaranların şimdi de ikinci safhada bize uzattıkları ele tecrübe olunmuş samimiyeti, emniyeti, iman ve kudreti hissederek sıkı bir şekilde sarılmamızdır. Bu suretle üç sene evvel hayal addedilen bir zaferden daha büyük bir saadeti avucumuzun içinde görebiliriz. Çünkü üç senede bu muazzam neticeyi elde eden bu millet, gelecek üç senede daha büyük kudretler gösterebileceğini isbat etmiştir. Aynı ruh ve emel ile işe başlamak lazımdır ve bu hep birlikte üç seneden beri önde yürüyenlerin ve onları takip edenlerin müşterek gayretleri ile olacaktır.

Burada dönemin basınında hakim olan aynı havayı görmek mümkündür. “Geçmişte yaptıklarımız gelecekte yapacaklarımızın garantisidir” söylemi tekrar edilmiş ve Milli Mücadele döneminde halka önderlik ederek başarılması imkansız görülen başarılarla imza atan grubun peşinden gidilmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü bu grup (I. Grup) gelecekte de ülkeyi iyi bir şekilde idare edecektir. Dolayısıyla geçmişte yaşanan “fırkacılık” tefrikasının hortlayacağından endişe etmek yersizdir.

Yeni seçimler dış politika ile ilgili neticeler de verecektir. Avrupa’da barış imzalanırsa bile meclisin bu barışı onaylamayacağına dair bir kanı bulunmaktadır. Meclisin yenilenmesi ile iki taraflı kazanç elde edeceğimiz düşünülmektedir. Bunlardan birincisi barış imzalanır ise bu barışı uygulayacak mühim bir kuvvetin varlığının Avrupa’ya ispatlanmasıdır. İkincisi ise barış imzalanmaz ve savaş durumu tekrar ortaya çıkarsa bu savaşı yapacak güçlü bir kuvvetin oluşmasıdır. Avrupa Devletlerine bir çağrı yapılarak bu durumu iyi değerlendirmeleri istenmektedir. Lozan’da ihtilaf çıkarmak yerine mutlak surette sulhü temine çalışmaları ve yeni Türkiye ile eski Türkiye’nin farkını anlamaları tavsiye edilmektedir.¹¹⁴

13 Nisan’da Hakimiyet-i Milliye yeni bir başyazı yayımlayarak umdeleri değerlendirmiştir. Gazeteye göre ilk üç umde yeni seçimde milletin kaderini eline almak isteyen fikrin ne kadar memleketin imarı ve yükseltilmesi ile alakadar olduğunu göstermektedir. Şimdiye kadar Türkiye böyle müspet ve dertlerimize doğrudan doğruya temas eden bir program karşısında bulunmuş değildir. Memleketin sekiz senelik buhranını gören, içinde ezilen, en ufak tefarruatına kadar gören ve en nihayet memleketin kurtarılmasında da bu görgülerini kullanmayı pekiyi bilen güzidelerimiz bu yolları birkaç umdeye bütün mana ve şümulü ile sıkıştırmaya muvaffak olmuşlardır. Yani memleketin dertlerine çare olacak umdelerin geçmişte yaşanılmış acılardan gelen tecrübeler sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Diğer yandan mahkemelerin durumuna değinilmekte ve kanunların yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Kanunların milletin ihtiyaçlarına göre ve hukuk ilminin temel prensipleri göz önünde bulundurularak ıslah edilmesinin gerekliliği vurgulanmakta bu yüzden müstakbel Halk Fırkası’nın adliyedeki yenileşmeyi elzem bir şart olarak seçim beyannamesine koyduğuna dikkat çekilmektedir. Bu sadece bir vaat olarak algılanmamalıdır. Çünkü her sahada katiyet ve umumilik ile yürüyen büyüklerimiz adliyeye de aynı ehemmiyeti verecekler ve başarılı olacaklardır. Diğer yandan hukuk inkılabının gerekliliğinin bir başka yönü üzerinde durulmaktadır. Bu yön ise ecnebiler ile olan ilişkilerimizde mevcut kanunların yetersiz kalmasıdır. Bu ifade bize yapılacak hukuk inkılabının kaynağını da göstermektedir. Yeni kanunlar Batı hukukundan iktibas edilecektir. Zaten makalede “*dört asır, on asır evvel yapılmış kanunlarla değil yaşamak nefes almak imkanı bile yoktur*” sözleriyle hukukun yenilenmesi sürecinde nereye bakılması gerektiğine dair işaretler mevcuttur.

---

¹¹⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1923.

Umdelerin halkın muhtaç tabakasıyla doğrudan alakadar olduğu dile getirilerek aşarın kaldırılacağı vaadinin köylü üzerindeki mağduriyeti gidereceği beklentisi dile getirilmektedir. Aşarın kaldırılmasının yanında zireat ve ticaretin geliştirilmesi, mali kurumların ıslahı, çiftçinin durumunun düzeltilmesi dile getirilen diğer beklentiler arasında yer almaktadır. Zireat Bankası'nın ihtiyaçlara cevap verecek şekilde ıslah edilerek zireatçının hizmetine sunulması beklenilmekte ve tarımda makine devrine geçileceğine dair olan madde de büyük bir saadet unsuru olarak kabul edilmektedir. Maarif meselesinde de halkın ihtiyaçlarının hissedilmiş olması bu derde çare olacak bir girişim olarak algılanmaktadır. Umdelerin hayalden ve nazariyatçılıktan doğmuş şeyler olmadığını bilakis gerçek hayattan, milletin içinde milletle beraber yoğrularak, onunla beraber aynı ızdırabı çekerek edinilmiş hislerden ve tecrübelerden doğduğunu vurgulayan yazar asıl önemli olan hususun bu umdeleri hayata geçirecek müspet kadronun işbaşında tutulması olduğunu hatırlatmaktadır. Bu yüzden kimsenin telkinine kulak asmadan memleketi kurtaran o kuvvetli ellere memleketi teslim etmek için Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy verilmesi gerektiğini tekrar etmektedir.¹¹⁵

MHC'nin Halk Fırkası'na dönüştürülmesi kararının yankıları ise devam etmektedir. 8 Nisan'da "Halk Fırkası" adlı bir başyazı kaleme alan Mehmet Asım kararı "*memleketimizdeki siyasi cereyanların tavzihine hizmet edecek bir olay*" diye nitelendirmektedir. MH'nin fırkaya dönüşmesi gerekli olan bir icraattır. Mehmet Asım'a göre esasen sırf vatani savunma amacıyla kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti BMM tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verildikten sonra bir dereceye kadar gayr-ı tabii bir vaziyete düşmüş bulunuyordu. Çünkü bir kere yeni seçim sonucunda toplanacak olan meclis barış imzalandıktan sonra vazifelerinde devam edecekti. Bu takdirde seçimlere katılmak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem barış meselesinde hem de barıştan sonra takip edilecek siyaset hakkında muayyen bir program tesbit etmesi lazım geliyordu. Halbuki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk kurulma amacı sırf memleketin milli sınırları içinde istiklalini temin edebilecek bir barış yapılması olduğuna göre katiyen fırkacılık endişelerinden uzak olarak kurulan mukaddes gayesinin elde edilmesinden sonra nihayet bulması gereken cemiyetin bir siyasi fırka gibi barıştan sonrası için birtakım siyasi vaadlerde bulunması gayr-ı tabii ve gayr-ı mantıki görülebilirdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumunu bu açıdan yeni vaziyet

---

¹¹⁵ "Üç Umde Etrafında Bir Tahlil", *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1923.

ile telif etmek icab ediyordu. Bu da ancak bu cemiyetin siyasi bir fırka şekline dönüşmesinden başka bir şekilde olamazdı.

Mehmet Asım milli mücadelenin başarıya ulaşması ile birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin görevinin bittiği kanısını taşımaktadır. O'na göre sulhten sonrası için bir siyasi fırka gibi çalışması gereken cemiyetin Halk Fırkası'na dönüşmesi tabii bir olaydır. İkinci bir neden olarak İkinci Grup'un siyasi bir firkaya dönüşeceğinin anlaşıldığını iddia eden yazar Birinci Grup'un da siyasi firkaya dönüşmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan sulh anlaşması henüz yapılmadığından aslında gerekli olan bu değişikliğin bir müddet tehirini arzu ettiğini beyan etmektedir. Ancak BMM'nin seçim kararını almış olmasının sulhten sonra yapılmasını istediği bu dönüşümü gerekli kıldığını söylemekte ve *“Halk Fırkası'nın başında Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi mütarekeden sonra Anadolu'da hiç yoktan bir mevcudiyet ve vahdet-i milliye vücuda getiren en muhterem ve en mümtaz bir şahsiyetin bulunması”*nı kafi bir teminat olarak görmektedir.

HF adına yayınlanan programla ilgili değerlendirmelerinde programın içeriğini *“mali, idari, iktisadi istiklalimizi temin etmek, saltanat-ı şahsiyenin ilgası ve hakimiyet-i milliyenin teyidi ile sulhten sonra bilumum teşkilat-ı idariye ve adliyemizin bu esaslara tevfiği, siyaset-i dahiliyemizde iktisadiyata en vasi bir saha-i faaliyete tefriki, şimdiye kadar memurlar, münevverler gibi mağdur olan sınıfların himayesi, garbi Anadolu'da Yunan tahribatının süratle tamiri”* şeklinde özetlemiştir. Programı desteklediğini ortaya koyan Mehmet Asım da fırkanın işbaşında tuutlmasını talep etmektedir.

“... Yalnız bu esasların ifade ettiği mana Halk Fırkası programı tesbit edilirken memleketin en canlı ihtiyaçlarının bir nüfuz-ı nazar ile takdir edilmiş olduğunu gösterir. Binaenaleyh bizim için yapılacak şey Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri ile fırkalarının bu güzel vaadleri tatbik etmeğe muvaffak olmalarını en samimi hisler ile temenni etmektir.”¹¹⁶

Ahmet Emin Vatan'da programı değerlendiren bir yazı daha kaleme almıştır. Ahmet Emin öncelikle programın sınıf veya zümre programı olmaması üzerinde durmuştur. O'na göre program milli bir programdır. Zira memleketimizde sınıf menfaatlerine dayalı bir düzen henüz ortaya çıkmamıştır. Söz konusu olan şey ortak menfaatlerdir. Memleket çok geri kaldığından vatanı kurtarmak konusunda nasıl ortak hareket edildiyse kalkındırılması konusunda da aynı ortak gayret gösterilmelidir. Bizim vaziyetimizin diğer devletlere benzemediğini söyleyen yazar, onların harp bitince eski hallerine döndüklerini, bize düşen vazifenin ise müşterek mesai ile bir an önce onlara

¹¹⁶ Mehmet Asım, "Halk Fırkası", *Vakit*, 18 Nisan 1923.

yetişmek olduğunu söylüyor. Vatanın yükseltilmesine ait mesai bir siyasi makineye ihtiyaç duymaktadır. Bu siyasi makine de derin bir rehberin etrafında toplanan kuvvetli bir ekseriyet grubu veya fırkası olacaktır. Ortaya münasip bir program koyan ve bir makine oluşturmak istidadını gösteren grup Mustafa Kemal Paşa'nın reisi bulunduğu taraftır. 'Bu grup ne kadar kuvvetli olursa programını o kadar muvaffakiyet ile tatbik eder ve memleket o kadar o refah bulur' diyen Ahmet Emin, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının böyle bir programı uygulama hususunda en mükemmel önderlerimiz olduğuna inanan vatandaşlarımızın doğal vazifesinin seçimlerde o tarafa yönelmek olduğunu hatırlatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yeni mesai devresinde de en mükemmel rehberler olacaklarına samimi bir surette kanaatinin olduğunu söyleyen Ahmet Emin seçim mücadelesinde bu kuvvetli tarafın ekseriyetle işbaşında kalmasına çalışmayı hedef bildiğini belirtmektedir. Bunun vatanın menfaati gereği olduğunu vurgulamakta ve bununla birlikte fikir hürriyetinden taviz vermeyeceğini, başarısını arzuladığı tarafın bir yanlışını görürse de hemen yazacağını söylemektedir. "Taraf tutmayı diğer tarafa kirli silahlarla tecavüz etmek telakki etmiyoruz" diyen yazar diğer tarafı da açıktan açığa programlarını ortaya koymaya davet etmektedir.¹¹⁷

1.2. SEÇİM KARARININ ALINMASI ve SEÇİM SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

Meclisin çalışmalarına son verilerek seçimlere gidilmesi ihtimali 1922 yılının sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştı. Meclisteki mevcut gruplar arasında şiddetli tatışmaların yaşanıyor olması ve muhalefetin güçlenmesi meclisin yenilenmesi gerekliliğini ortaya koyuyordu.

İsmet İnönü hatıralarında 1922 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın meclisle birlikte çalışmaktan ümidini kestiğinden bahsetmektedir. 1922 Mart'ında müttefiklerin Sevr Anlaşması'na benzer bir sulh teklifi yapmaları dolayısıyla meclis içinde kaynamalar yaşanmış ve ordu da tahrik edilmiştir. Bu süreçte Atatürk'ün kendisine bir telgraf çekerek "Artık Meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, Meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?" diye sorduğunu söyleyen İsmet Paşa, içinde bulunulan askeri durumu ve ordunun hassas noktalarını anlattıktan sonra meclis meselesi ile ilgili olarak şu cevabı vermiştir:

¹¹⁷ Ahmet Emin, "Program Bahsi", *Vatan*, 9 Nisan 1923.

“Yalnız bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanılarak, millet namına muharebenin bu mücadelede bize çok itimat veren tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul Hükümeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağılırsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi elimizden gitmiş olacaktır. *Ne karar verirsiniz, bunu tayin edemiyorum. Bunu tayin etmek benim için mümkün değildir. Şartları siz biliyorsunuz. Biz vereceğiniz kararı tatbik ederiz. Mülahazalarım bundan ibarettir.*”

Milli mücadelenin meşru dayanağının meclis olduğuna dikkat çeken İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra kendisine meselenin hallolduğuna dair bir teğraf çektiğini belirtiyor. Ancak Paşa'nın daha sonra bir kere de kendilerini Ankara'da toplayarak artık meclis ile çalışmanın imkansız olduğu görüşünü dile getirdiğini söyleyen İsmet Paşa burada uzun müzakereler sonucunda meclisin devamına karar verdiklerini ifade etmektedir. Konunun üçüncü defa gündeme gelmesi ise meclis çatısında yaşanmış ve artık seçime gidilmiştir.¹¹⁸

Daha önceden de belirtildiği gibi nihai zaferin kazanılmasının ardından gerek mecliste gerek basında iktidara (Birinci Grup) karşı eleştiriler artmıştı. Özellikle Lozan görüşmeleri mecliste muhalefetin dozunu artırmıştı. Misak-ı Milli'den taviz verildiği yolundaki eleştiriler gittikçe artıyordu.

“İkinci Grup Lozan görüşmelerinin meclisin yönetiminde yapılması ve son sözü meclisin söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davranmış, özellikle Misak-ı Milli'den tavizler konuları gündeme geldiğinde duyarlılığı hayli artmıştır. Buna karşılık Birinci Grup görüşmeleri Heyet-i Vekile'nin yürütmesinden yana olmuş, konu meclise geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etmiştir.”¹¹⁹

Meclisteki gerginliği artıran diğer bir olay ise önde gelen muhaliflerden ve İkinci Grup'un yayın organı Tan gazetesinin sahibi ve Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesidir. Ali Şükrü Bey 27 Mart gecesini aniden ortadan kaybolmuş, 2 Nisan'da cesedi bulunmuştur. Ali Şükrü Bey'in muhafız alayı komutanı Topal Osman'ın adamlarınca öldürüldüğü anlaşılmıştır. Olay meclisteki gerginliği iyice artırmıştır.

Mecliste gerginliğin artması üzerine 31 Mart akşamı Mustafa Kemal Paşa, Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ile Başvekil Rauf Bey ve Bakanlar Kurulu üyeleri ile gizli bir toplantı yapmıştır. Toplantıda muhalefetin durumu konuşulmuş ve meclisin memleket ve millet davalarında sarsılmaz birlik ve beraberlik hassasiyeti ile eski meclis olmaktan çıktığı ve bu durumda meclis ile kolay kolay iş görülemeyeceği ve meclisin

219- İsmet İnönü, *Hatıralar*, II. Kitap, Ankara 1987, s. 108.

¹¹⁹ Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul 1996, s.28

yenilenmesinin zaruri olduğu kanaatine varılmıştır.¹²⁰ Yaşanan gelişmeler üzerine Refet Paşa'nın evinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın riyaset ettiği bir toplantıda Birinci Grup'un önde gelen milletvekillerinin katılımıyla bir beyanname hazırlanmıştır. Toplantıda hazır bulunanlar 'izmihlalden kurtulmak için milletin selahiyet ve tensibiyle teşkil edilen BMM'nin uhdesine terettüb eden vazifenin gayet mühim bir kısmını ifa etmesinden dolayı tekrar milletin reyine müracaat ve yeni intihabat icrasına karar vermişlerdir.¹²¹

1. 2. 1. "Karar-ı Mukaddese"

Mustafa Kemal Paşa seçim kararı öncesinde Batı Anadolu gezisine çıkmıştı. Gezi dönüşünde İcra Vekilleri Heyeti'ni toplayıp izlenimlerini anlatmış ve seçimlerin yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yukarıda da bahsedilen bu toplantıda alınan karar doğrultusunda 1 Nisan 1923'de Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşı ortak bir önergeyi meclis başkanlığına sunarak seçimlerin yenilenmesini yasallaştırmak istemişlerdir. Teklifte müdafaa-i vatan gagesiyle toplanan TBMM'nin bu tarihi vazifeyi yerine getirmekle sonrakilerin takdiratını kazandığı, memleketin şimdi barış ve ekonomik kalkınma gibi her biri diğerinden mühim mukaddes gayeleri güttüğü, bu yüzden halkın oylarına başvurarak meclisin yenilenmesine şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilerek TEK'in 'madde-i münferide'sinin kaldırılarak seçime gidilmesi isteniliyordu.¹²²

Öneri ve gerekçesi okunduktan sonra öneride imzası bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa söz almıştır. Lozan görüşmeleri sürecini değerlendirerek başladığı konuşmasında barış girişimlerinin Yüce Meclisten alınan güçle sürdürüleceğini, ancak barış ya da savaş ihtimallerinden her ikisinin de mümkün olduğunu, bu yüzden içinde bulunulan durumla ilgili kararın millete bırakılması gerektiğinden bahisle yeniden milletin oylarına başvurulması zaruretini ileri sürmüştür.

Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey ile İzmit mebusu Sırrı Bey, İsmet Paşa'nın kısa bir süre önce bu konuda verilmiş olan öneriye karşı çıktığını hatırlatmışlardır. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey söz alarak öneriyi savunmuş, meclisin üç yıl içinde yürüttüğü faaliyetlerden bahisle meclisin görevini yerine getirdiğini söylemiştir. Seçim meselesinin gündeme getirilerek barış konusunda Avrupa ve Anlaşma Devletleri'nin karşısına daha güçlü çıkacağımızı ileri sürmüştür.

¹²⁰ Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis*, İstanbul, 1999, s. 19- 20

¹²¹ "Müdafaa-i Hukuk Halk Fırkası'na İnkılab ediyor", *Vakit*, 7 Nisan 1923.

¹²² TBMM ZC, c.28, s. 283.

Daha sonra Başkan önerinin “20 Ocak 1921 tarihli tek maddenin kaldırılmasına dair” olan birinci maddesini okumuştur. Madde üzerine söz alan Erzurum mebusu ve İkinci Grup’un sözcüsü Hüseyin Avni Bey, TBMM’nin tarihçesinden söz etmeye gerek olmadığını, şerefli bir tarih yaşadıklarını söyleyerek söze başlamıştır. Türk ordusu İzmir’e girdiği gün, Trakya’ya velev anlaşma ile olsun askerimizin girdiği gün görevlerini sona erdirdiklerine inandıklarını ifade etmiştir. Artık milletin serbest iradesi ile vekillerini seçip haklı davasını yürütebileceğini söyledikten sonra kaldırılması istenilen “Madde-i Münferide”nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun başka maddelerine göndermeler yaptığını, bu itibarla kaldırılmasının bazı karışıklıklara neden olacağını savunmuş, bu yola gidilmeden doğrudan seçimin yenilenmesine karar verilmesini istemiştir. Seçimler için yeni bir seçim kanunu yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Erzurum mebusu Durak Bey, Kırşehir mebusu Müfit Efendi ve Edirne mebusu Şeref Beyler kürsüye gelerek seçimlerin yenilenmesi önerisinin mecliste gördüğü kabulden memnuniyetlerini ifade eden konuşmalar yapmışlardır. Daha sonra kürsüye İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey gelmiş ve Dünya meşrutiyet tarihi incelendiğinde meclisler hakkındaki kararların pek ender olarak kendileri tarafından verildiğinin görüleceğini belirtmiştir. Büyük milletimizin gerçek temsilcilerinden oluşan TBMM’nin milletin ihtiyacını gözeterek, gerçeklerin bilincinde olarak onurlu bir duygu ile kendileri hakkında böyle bir karar verdiğini belirtmiştir. Vatanın yararı konusunda her zaman sağduyusunu kanıtlamış olan TBMM’nin bu kararda da kanunlarla tam uyum içinde hareket edeceğine inandığını belirterek ek maddenin kaldırılması suretiyle seçimlere gidilmesinin daha uygun olacağını savunmuştur. Başkan görüşmelerin yeterliliğine dair bir önerge olduğunu duyurmuştur. Ancak Sinop mebusu Hakkı Hami Bey yeterlilik aleyhinde söz alarak seçimlerin yenilenmesine karşı olan hiçbir milletvekilinin olmadığını anlaşıldığını, ancak ek maddenin kaldırılması konusunun yeterince açıklık kazanmadığı uyarısında bulunmuştur. Bu maddenin Nisab-ı Müzakere Kanunu’nun birinci maddesinde belirtilen amacın gerçekleşmesi ile meclisin yeni seçim kararı verebileceği hükmünü taşıdığı söylemiştir. Bu ilkenin yalnız ilk meclisin değil sonraki meclislerin de amacı olduğunu, ancak bir kanun maddesi olarak bir kararla değil yine bir kanunla kaldırılması savı yerinde olmayıp uygulamada bir kanunun kararla kaldırıldığının görüldüğünü söyleyerek oybirliği ile kabul edilecek seçimi yenileme kararına Hüseyin Avni Bey’in önerdiği gibi “mukaddes karar” denilmesini önermiştir.

Önerinin birinci maddesi üzerinde görüşmelerin yeterliliğine karar verildikten sonra başkan verilen önergeleri okumuştur. Lazistan mebusu Necati Bey ile Muş mebusu Mahmut Sait Bey'in mevcut meclisin üyelerinin bir iyi niyet göstergesi olarak yeniden aday olmamalarını isteyen öneri dikkat çekicidir. Sonuçta mesele “*Yeniden intihabat icrası karargir oldu*” önerisinin kabul edilmesiyle karara bağlanmıştır.¹²³ Kararın kabulünden sonra Mustafa Kemal Paşa, mecliste söz alarak karardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

“Muhterem ve aziz arkadaşlarım, yeni Türkiye devletinin ruh-ı bünyanı hakimiyet-i milliyedir. Milletın bila kayd-ı şart hakimiyetidir. Milletın hakimiyetini müdrık olabilmesi ve onu emniyetle mahfuz tutabilmesi bir takım evsaf-ı mahsusaya ve terbiye-i mümtazeye malikiyetiyle kaimdir. Bir milletın ki terbiye-i siyasiyesinde, terbiye-i içtimaiyesinde, hubb-ı vatanperverisinde noksan vardır; öyle bir millet hakimiyetini lüzumu derecede elinde tutamaz. Milletimiz üç buçuk dört seneden beridir büyük kahramanlıklarla, namütenahi fedakarlıklarla eline aldığı hakimiyeti bugüne kadar kendisine layık bir surette heyet-i içtimaiye için, vatani için nafi netaic verecek tarzda hüsn-i istimal etmiştir. Bunu pek çok asarıyla, muvaffakiyetle isbat etmişti. Milletimizin muhterem vekillerinden mürekkeb olan heyet-i aliyeniz dahi milletimizin evsafını senelerce devam eden mesainizle mükemmel bir surette izhar etmiş bulunuyorsunuz. Meclisinizin bugün ittihaz etmiş olduğu karar-ı mübeccel ile bütün evsaf, bütün bu meziyetler bilhassa milletimizin rüşt ve kemali bir kat daha ila edilmiş, bütün cihana, bu hakikati görmek istemeyen cihana ilan ve izhar olunmuştur. Bu kararla yeni Türkiye devletinin üssülesası inkılabı olan yeni bir feyyaz desatir-i milliyesi, yüce mefkureleri gayr-ı kabil-i tezelzül bir surette bir kere daha tesbit ve tarsin olunmuştur.

Arkadaşlar, Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye hakkında tacdar yoktur, diktatör yoktur, (Kahrolsun tacdar sesleri) tacdar yoktur ve olmayacaktır. Çünkü olamaz.

Milletin hakiki mümessilleri olan aza-yı kiram, sizler bugünkü kararınızı yalnız vicdanınızdan ve dimağınızdan sadır olan hakiki hislerle vermiş bulunuyorsunuz. Memleketin ve milletın saadeti için, refahı için, atisini temin için gördüğünüz lüzum üzerine vermişsinizdir ve bundan dolayı heyet-i aliniz cidden şayan-ı takdirdir, şayan-ı tebriktir. Ben heyet-i aliniz içinden bir aza, bir arkadaş bulunmakla fevkalade memnun ve mesudum. Cihan bilmelidir ki artık bu devlet ve bu millet başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur, yalnız bir kuvvet vardır: O da milletın kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir. İnşallah milletın yeni vekillerinin vüruduna kadar heyet-i aliyeniz uhdelerine tevdi edilen vezaifi şimdiye kadar olduğu gibi o zamana kadar da hüsn-i ifa buyuracaksınız.”¹²⁴

¹²³ TBMM ZC, c: 28, s. 283-293.

¹²⁴ “Gazi Paşa Hazretleri'nin Nutku”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.

Mustafa Kemal Paşa meclisin kendini yenilemesi kararını milletin rüştünü bütün cihana ilan etmesi olarak yorumlamıştır. Konuşmasında milli egemenliğe vurgu yapması ve özellikle ülkede tacdar olmayacağını belirtmesi yönetimin egemenliği paylaşmama konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır.

Seçim kararının alınması basında hemen yankısını bulmuştur. Kararın alınmasını hakimiyet-i milliyenin göstergesi olarak algılayan basın bu durumu olumlu karşılamıştır. 2 Nisan tarihli Hakimiyet-i Milliye kararı “*Şerefle Okunacak Bir Safha Daha*” başlığıyla duyurmuştur. Seçim kararının alınması Türkiye için yüksek bir şeref, kaderinin hakiki sahibi olmak isteyen milletler için de en kuvvetli ve emniyetli bir rehber olarak telakki edilmektedir. Çünkü dün TBMM’den tek bir nefes gibi çıkan karar hakimiyet-i milliyenin yalnız ve yalnız Teşkilat-ı Esasiye’yi süsleyen satırlarında değil, milletin doğrudan doğruya vicdanında yer aldığını şaşaa ile ilan etmektedir. Türklerle münasebette bulunan dost ve düşman bütün yabancılar bilmelidirler ki yeni Türkiye’ye hakim olan ruh, en yüksek milletlerin pek çoğunun erişemediği bir vaziyettedir ve elinde hakimiyet-i milliye bir süs değil, yenilmez, bükülmez kadir bir kuvvettir.

Seçim kararını alan TBMM azalarının Türklük payidar kaldıkça isimleri en derin takdir ve hürmetle okunacaktır. Birinci meclis üzerine düşen görevi tamamlamıştır. Ancak milletin vazifesi bitmemiştir. Fakat diğer taraftan bu fahirleri çeken bütün bu harikaları yaratan, bütün bu siyasi, içtimai meziyetleri gösteren milletin gayenin sağlanmasından sonra tecrübelerinden çıkaracağı bir fikir, bir emel, bir yol vardır ki bunun faaliyete konması ancak ve ancak kendisinin hakkıdır. Millet bunu yeni gelecek vekiller vasıtasıyla elde edecektir.

Birinci meclisin kendini feshetmesi dünyada eşi görülmedik bir olay olarak nitelendirilmektedir. Dünyada birçok meclisler mevkiini diğerine vermiştir. Fakat bu ya bir hükümdarlık, bir hükümetin baskısı, yahud milletin homurtusu, isyanı ile olmuştur. Fakat bizde böyle bir hareketin bir alameti bile mevcut değildir. Büyük Millet Meclisi’ni bu karara sevk eden doğrudan doğruya milletin kalbiyle olan bağıdır. Bu rabita o kadar kuvvetlidir ki bunun ortaya çıkmasına ne bir ihtiras, ne bir baskı, ne ikbalde devam gibi hasis fikirler bir pay teşkil etmemiştir.

Alınan kararı özellikle hasımlarımız görmelidir ve Lozan’da tekrar yüzyüze geleceğimiz hasımlarımız nasıl bir millet ile münasebette bulduklarını öğrenmelidir. Hariçte de dahildeki kadar alaka gören kararın sulh anlaşmasının imzalanmasına müspet

tesir edeceği beklentisi dile getirilmektedir. Mecliste yaşananlar ulvi bir manzara olarak değerlendirilmektedir.

“... Dün bize büyük Gazi millet kürsüsünden;

“Türkiye devletinde, Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, olmayacaktır. Çünkü olamaz” diye bağırdı. Bunu bütün milletin ruhundan topladığı kuvvetle hislerinin tercümanı olarak bağırdı. Hakimiyetine sahip bu millet üzerinde bir tufeyli gölgenin uçmasına bile tahammül etmiyor, etmeyecektir. Bunun en şaşadar misali dünkü ulvi manzaradır...”¹²⁵

Bu kararı alan TBMM üyelerinin büyük bir tarihi vazifeyi ifa ettikleri vurgulanmaktadır. Bu kararın ülkemizde hakimiyeti milliyenin içselleştirildiğinin bir göstergesi olduğu düşünülmektedir.

Vakit ise kararı “*Mukaddes Karar*” serlevhası ile karşılıyordu. Mehmet Asım başyazısında seçim kararı alınmasını öncelikle sulh meselesine bağlamaktadır. Mehmet Asım’a göre daha Mudanya Mütarekesi imzalandığı zaman seçime gidilmesi düşünülmüş ama sulh işlerinin önceliği nedeniyle seçime gidilmesi uygun bulunmamıştır. Şimdi müttefiklerin aldığı tavır ve vaziyete göre barış işlerinde milletin fikrine başvurulması faydalı görülmüştür. Milli sınırlar dahilinde bağımsızlık esasına dayalı bir barış imzalamak amacıyla kurulan BMM henüz barış imzalamamıştır. Fakat diğer yönden BMM Hükümeti ve orduları faalen İzmir ve Trakya’ya vaziyet etmiş, İstanbul da dahil olduğu halde bütün kurtarılan topraklar üzerinde milli kanunlarımız uygulanmaya başlamıştır.

Mehmet Asım 1920 seçimlerinde ülkenin bazı bölümlerinde işgal kuvvetlerinin etkisiyle serbestçe seçim yapılamadığını düşünmektedir. Bundan dolayı milli kanunların ülkenin her yerinde serbestçe tatbik edildiği bugünlerde halk serbest reyleriyle yeni milletvekillerini seçmelidir. Bu yüzden TBMM tarihi vazifesini yerine getirmiş olarak seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. BMM’nin böyle bir karar alamayacağını düşünen ecnebler henüz savaş bitmediği halde meclisin kendini feshetmesi karşısında hayret etmişlerdir. TBMM verdiği eşsiz kararlar milletin menfaatleri söz konusu olduğunda şahsi düşüncelerden fedakarlık edebileceğini göstermiştir. Bu yüce fedakarlık inkılabımızın ne kadar temiz ve kudsi menbalardan gelen hislerle tekevvün etmekte olduğunu göstermektedir. Bunda dolayı bizzat meclis tarafından bu kararın mukaddes olarak vasıflandırılması son derece yerindedir.

¹²⁵ “Şerefle Okunacak Bir Safha Daha”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1923.

Birinci Meclis seçim işlemleri sonlanıncaya dek görevine devam edecek, vatana bekleşilik edecektir. Ama milletin istikbalini hazırlayacak kararların yeni meclise bırakılması gerektiğini söyleyen yazar meclisin İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda düzenlemeler yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yapılacak düzenlemeler ile ilgili beklentisini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

“...Şimdiye kadar yapılmak istenilen tadilat daha ziyade intihab edilecekler ile intihab olunacaklarda aranılacak evsafın tayin ve tesbitine ait idi. Halbuki intihab-ı mebusan kanununun en mühim kısmı bu cihetler değildir. Tadilat yapılırken bilhassa nazar-ı dikkate alınması icab eden yerler devair-i intihabiyenin tarz-ı taksimi ile hakk-ı reyin tarz-ı istimali meselelerine taalluk eden maddeleridir. Herhalde intihabatın bir dereceli veyahud iki dereceli olması şıklarından hangisinin ihtiyacat-ı milliyemize daha muvafık olduğunun aranması lazımdır. Milletın doğrudan doğruya reyini izhar etmesine ve intihabat işleriyle alakadar olmasına mani olan iki dereceli intihab, ancak bir dereceli intihabatın tatbikinin imkansız olduğu yerlerde tecviz edilmelidir. Eğer Büyük Millet Meclisi efrad-ı milleti yeni intihabata davet ederken amal-ı milliyenin bihakkin tecellisine hizmet edecek bir intihab-ı mebusan kanunu yapmağa muvaffak olursa vazife-i tarihiyesini tamamen ifa etmiş olduğuna vicdanen emin olabilirdi. Fakat intihabatın müstacelen ifası lazım geldiğine göre kanunda bu gibi tadilatın yapılp yapılmayacağı malum değildir.”¹²⁶

Mehmet Asım'ın tek dereceli seçim beklentisini dile getirmesi o günler için son derece ileri bir adımdır. Milli iradenin tam olarak tecelli etmesi için dile getirilen bu beklenti o günlerde karşılık bulmamıştır. Ancak bunun dile getirilmesi devrin aydınlarının beklentilerinin meclisi teşkil eden zevatın icraatlarının önünde olduğunu gösteren cesur bir girişimdir.

Vatan'da yer alan bir değerlendirmede mecliste seçimlerin yapılarak meclisin yenilenmesi kararının alınması sırasında II. Grup'a bağı milletvekillerinin kabul oyu vermeleri kendilerini manevi olarak mecbur hissetmelerine bağlanmıştır.¹²⁷ Bu durum II. Grup'a karşı olan önyargıların köklerinin ne kadar derinde olduğunu göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Tekrar seçilemeyeceklerinin farkında olarak I.Meclis'te üzerlerine düşen görevi yerine getirdikleri düşüncesiyle seçimlerin yenilenmesine kabul oyu veren II. Grup'un milli birlik ve beraberlik adına takdir edilmesi gerekirken kararı “manevi mecburiyet” hissine bağlamak milli egemenliğin kullanılması konusunda son derece hassas olan grup üyelerine yapılmış bir haksızlıktır.

¹²⁶Mehmet Asım, “Mukaddes Karar”, *Vakit*, 2 Nisan 1923.

¹²⁷“İntihabat Meselesi ve II. Grup”, *Vatan*, 7 Nisan 1923.

BMM'nin seçim kararı alması üzerine memlekette hemen seçim hareketliliği başladı. İstanbul'da da seçim hazırlıklarına başlandı. Hükümet tarafından resmen tanınan tek siyasi kuruluş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğu için adaylıklar ya Müdafaa-i Hukuk adına koyulacak ya da bağımsız olarak aday olunabilecekti.

Vakit'in seçimle ilgili sorularına cevap veren Antalya mebusu Rasih Efendi seçimin hangi kanuna göre yapılacağı sorusuna seçimin 324 senesi kanununa göre yapılacağı yanıtını vermiştir. Ancak bu kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılacağını açıklamıştır. Kanun-ı Esasi Encümeni'nin her 20 bin kişi için bir mebus seçilmesi görüşünde olmasına rağmen genel eğilimin 25 bin olması yönünde olduğunu beyan etmiştir. İstanbul'un mebus adedinin ise 22 ya da 24 mebus olacağı tahmininde bulunmuştur. Anasır-ı sairenin seçime katılımı ile ilgili sorulan soruya ise;

“İntihabat hür ve serbest bir şekilde cereyan edecek ve anasır üzerine intihabat yapılmayacaktır. Takip edilen siyaset böyle bir siyasettir. Türkiye'de oturanlar bu siyasete tabiyet etmek veya çıkıp gitmek şıklarından birini ihtiyarde serbesttirler” cevabını vermiştir.¹²⁸

Rasih Bey'in verdiği cevaptan da anlaşılacağı üzere Türkiye Lozan Barış Anlaşması öncesinde seçimler dolayısıyla azınlık meselesindeki bakış açısını ortaya koymuş olmaktadır. Azınlıklar konusunda Osmanlı'dan farklı bir bakış açısına sahip olduğunu ve farklı bir siyaset izleyeceğini göstermektedir. Bu siyasete göre Türkiye devleti sınırları içinde yaşayan herkes Türkiye vatandaşı olarak telakki edilmekte ve ırk ve din temelli siyasete karşı çıkılmaktadır. Bu durum aynı zamanda yeni devletin laik karakterinin bir ön adımı olarak nitelendirilebilir.

Dahiliye Vekaleti seçimlerin yenilenmesi kararını kamuoyuna resmen duyuran bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğe göre seçimler 20 Eylül 324 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılacaktır. Seçimler azami 2 ay zarfında tamamlanacaktır. Seçim çevrelerinin belirlenmesi, seçmenlere ait esas defterlerinin hazırlanması ve heyet-i teftişiyelerin oluşturulması gibi başlangıçta yapılması gereken işlere hemen başlanılacaktır. Seçim kanununda yapılması gereken değişiklikler meclisçe ele alınacak ve değişiklikler yayınlanacaktır.¹²⁹ Dahiliye Nezareti'nin beyannamesine göre seçimlerin 2 ay zarfında bitmesi öngörülüyordu. Ülkede yeni bir nüfus sayımının yapılarak seçmen defterlerinin düzenlenmesi gerekiyordu. Ancak sayım yapılmamış ve

¹²⁸“Yeni İntihabat Başlıyor”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.

¹²⁹ “Yeni İntihabat Başlıyor”, *Vakit*, 3 Nisan 1923.

seçimler oluşturulan defterlere göre gerçekleştirilmiştir. Sayımlar ise ancak 1927 yılında yapılabildiği görülmüştür.

Seçim kararının alınmasıyla TBMM 1 Nisan 1923 tarihinde dağılmış olmuyordu. Söz konusu olan bir “dağılma” değil seçimleri yenileme “tecdid-i intihabat” kararı idi. Ayrıca meclisin sürekliliği ilkesi gereği yeni meclis göreve başlayana kadar Birinci TBMM’nin görevi devam ediyordu. Nitekim az sonra değinileceği gibi Birinci BMM seçim kararı aldıktan sonra bir süre daha çalışmalarını sürdürmüştür. Seçimlerin yenilenmesi kararının bir özelliği daha vardır. Aslında seçimlerin yenilenmesine karar vermek, TEK’in Madde-i Münferide’inde öngörülen “gayenin husulü”ne, yani amacın gerçekleştiğine karar vermek anlamına geliyordu. Bunun içinse yine Madde-i Münferide’de öngörüldüğü gibi BMM üye sayısının üçte ikisinin olumlu oy vermesi gerekiyordu. Birinci BMM’deki oylamada bu yola gidilmemiş, basit çoğunlukla seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.¹³⁰

Vatan’da yer alan bir yazıda ise seçimlerin yenilenmesinin gerekçeleri üzerinde durulmaktadır. Gazete seçimlere gidilerek meclisin yenilenmesinin gerekçesini Lozan Antlaşması’na bağlamakta ve milletin geleceğini belirlemek için milletin reyine müracaat edildiğini ifade etmektedir.¹³¹

1.2.2. Seçim Kanununun Değiştirilmesi

Seçimlere başlanmadan önce seçim kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır. Çünkü seçimler eski kanuna göre yapılırdı nüfusun azalmasından dolayı Mecliste milletvekili sayısı az olacaktı. Bu yüzden daha önce 50 bin seçmen için bir vekil seçilirken artık 20 bin kişi için bir vekil seçilecekti.

Seçim Kanununun değiştirilmesi sürecinde TBMM Başkanlığına altında Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey, Mersin milletvekili Selahattin Bey ve Canik milletvekili Emin beylerin imzası bulunan bir teklif verilmişti. Teklifte TBMM’ye üye seçilebilmek için Türkiye’nin bugünkü sınırları içindeki yerel halklardan olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak ya da göçmen olarak gelenlerin yerleştirildikleri tarihten itibaren Türkiye’de beş yıl geçirmiş olması şartlarının aranılması teklif ediliyordu.

¹³⁰ Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 282.

TEK’in Madde-i Münferide’si şu şekildedir: *İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak eylevmün münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli Nisabı Müzakere Kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilatesasiye Kanunundaki 4 üncü, 5 inci, 6 ncı maddeler gayenin husulüne eylevm mevcut Büyük Millet Meclisi adedi mürettebinin sülüsünü ekseriyetle karar verildiği takdirde ancak yeni intihabdab itibaren meriyül icra olacaktır.* Kili ve Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s. 102.

¹³¹ *Vatan*, 2 Nisan 1923.

Mustafa Kemal Paşa söz alarak önerinin doğrudan doğruya kendisini hedef aldığını, kendisini vatandaşlık haklarından yoksun bırakmaya yönelik olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır. Kendisinin cepheden cepheye koşmaktan dolayı hiçbir seçim dairesinde beş yıl bulunmaya zamanının olmadığını belirtmiştir. Cephelerde ettiği hizmetleri anlatan Paşa, eğer bu mücadeleleri vermeseydi öneride imzaları olanların da beş yıl oturacak bir memleketleri kalmayacağı hatırlatmasında bulunmuştur. Mecliste kendisini vatandaşlık haklarından ıskat etmeye çalışacak kişilerin bulunmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Bunun üzerine söz alan İkinci Grup'un sözcüsü Hüseyin Avni Bey teklifte Paşa hazretlerinin kastedilmediğini ileri sürerek Paşa'ya olan takdir ve bağlılık hislerini dile getirmiştir. Teklifte imzası bulunanlardan Erzurum mebusu Necati Bey teklifin hazırlanmasında tamamen milliyetçi düşüncelerle hareket ettiklerini, Osmanlının karmaşık etnik yapısından çektiklerini Türkiye'nin de yaşamasını istemediklerini ifade ederken Canik mebusu Emin Bey de benzer görüşler ileri sürmüştür. Muş mebusu Hacı İlyas Sami Bey ise ileri sürülen bu milliyetçi yaklaşımın tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. Tartışmalar sırasında mebuslar Paşa'ya samimi sevgi ve hürmetlerini ifade etmişlerdir. Tartışmalar sonrasında teklif Kanunu Esasi Encümeni'ne gönderilmiştir.¹³²

Seçim kanununun değiştirilmesi sırasında üzerinde en çok tartışılan madde merkezi hükümet tarafından atanan memur ve askerlerin seçme-seçilme haklarını düzenleyen madde olmuştur. İkinci Grup üyeleri memur ve askerlerin hükümetle doğrudan bağlantılı çalışmasından dolayı seçimin baskısız ve tarafsız gerçekleşmesine etkisi olacağı gerekçesiyle bu kişilerin seçme hakkının sınırlandırılması yönünde tavır sergilemişlerdir. Ancak Yunus Nadi Bey'in başkanı olduğu KEE daha geniş kitlelerin katılımının ulusal egemenliğin gereği olduğu düşüncesiyle bu kişilere seçme ve seçilme hakkını tanımıştır. Ancak meclis ordunun siyasetten arındırılması konusunda hassas davranarak İkinci Grup'un teklifi yönünde bir düzenleme yapmıştır. Ama seçilme hakkı ile ilgili düzenlemelerde seçilecek sivil adayların ikinci seçmen seçimleri başlamadan bir ay önce istifa etmeleri ve memuriyetlerinin bulunduğu yerler içinde aday olmamaları hükmü getirilirken askerler istifa koşulundan muaf tutulmuşlardır.¹³³ KEE'nin ordu mensuplarına yönelik bu kayırcı tutumu dikkate değerdir. Ordunun denetimini elinde tutan Birinci Grup'un elini güçlendirmeye yönelik bu düzenleme askerlerin mecliste yaklaşık 1/5 oranında temsilini netice verecek boyutlara ulaşmıştır.

---

¹³² TBMM ZC, c.25, s.159-164.

¹³³ TBMM ZC, c.28, s.324-3 26.

Görüşmelerde tartışılan diğer mevzu seçimlerin yürütülmesini kimin denetleyeceğinin belirlenmesi konusudur. İkinci Grup bu yetkinin meclise ait olması gerektiğini savunmuş ve KEE de bu yönde bir düzenleme yapmıştır. Ancak Birinci Grup meselenin icrai bir iş olduğunu öne sürerek yetkinin hükümete verilmesini öne sürmüştür. Neticede seçimlerin yürütülmesi yetkisi Vekiller Heyeti'ne bırakılmıştır.¹³⁴ Bu durum seçimleri Birinci Grup'un yönlendirmesi için fırsat oluşturmuştur. Memur, jandarma ve polisin denetimini elinde bulunduran hükümet seçimlerde istediği sonucu elde edebilecek güdümü uygulayacak güce kavuşmuştur. Nitekim ileride görüleceği üzere Gümüşhane seçimlerinde bariz bir şekilde bu gücü kullanmıştır.

Seçim kanununda yapılan değişiklikler şu şekilde özetlenebilir: BMM'nin vekil sayısı Türkiye Devleti halkından her 20 bin erkek için bir vekil olmak üzere belirlenecekti. Bir seçim dairesinin nüfus miktarı 20 binden az olması durumunda dahi 1 mebus seçme hakkına sahip olacaktı. Nüfusu 20 binden fazla olan seçim dairesi için uygulama şu şekilde olacaktı: Nüfusu 30 bine kadar olan yerler 1, 30 binden 50 bine kadar 2, 50 binden 70 bine kadar 3, 70 binden 90 bine kadar 4 mebus intihab olunacak ve bu miktardan fazlası bu oran üzerinden artırılacaktır. 18 yaşını tamamlayan her erkek fert seçme hakkına sahiptir. Öğretmenler hariç olmak üzere merkezden atanan bütün memurlar, müftüler, hakim ve savcılar ve belediye reisleri müntehib-i sani intihabına başlanmadan 2 ay evvel istifa etmiş olmadıkça memuriyet mahallerinin bulunduğu seçim dairelerinden mebus seçilemeyecekleri gibi ordu, kolordu ve fırka kumandanlarıyla bilumum askere alma ve askeri şube reisleri, jandarma, alay, tabur ve bölük kumandanları dahi memuriyet yerlerinin dahil bulunduğu seçim dairesinden mebus seçilemezler. Aksi halde seçim geçerli sayılmaz. Müntehib-i evvel, müntehib-i sani veya mebus olabilmek için vergi ile mükellef olmak şart değildir. Bir nahiye dahilinde bulunan her 200 kişi için bir müntehib-i sani intihab olunur. Bu miktardan fazlası için 300'e kadar 1, 300'den 500'e kadar 2, 500'den 700'e kadar 3 müntehibi sani seçilir. Fazlası için bu oranlarda artırma yapılarak müntehib-i sani sayısı belirlenir.¹³⁵

Seçim kanununda yapılan değişikliklere bakıldığında özellikle seçmen yaşının 18'e düşürülmesi ve milletvekili sayısının 50 bin kişi yerine 20 bin kişiye göre belirlenmesi son derece dikkat çekicidir. Yapılan değişikliklerden daha fazla kişinin seçim etkinliğine katılmasının arzu edildiği anlaşılmaktadır. Yine seçmen olabilmek için vergi şartının kaldırılması da bu bağlamda değerlendirilebilecek bir girişimdir.

¹³⁴ TBMM ZC, c.28, s.347- 48.

¹³⁵“Yeni İntihabat, Yeni Esaslar”, *Vakit*, 4 Nisan 1923.

Seçim kanununda yapılan değişiklikleri Mehmet Asım “İntihabat Kanunu” adlı makalesinde değerlendirmiştir. Yazıda ilk dikkat çekilen husus eskiden 50 bin nüfus için bir mebus seçilecekken artık 20 bin nüfus için bir vekil seçilmesi meselesidir. Memleketin nüfusu savaşlar dolayısıyla iki katından fazla azaldığı için 50 bin kişiye bir vekil seçilmesi durumunda meclise seçilecek vekil sayısı 170 civarında olacaktı. Meclis hem yasama hem de yürütme kuvvetini kendi bünyesinde toplamış olmasından dolayı kendi azasından bir kısmını bazı işlerde memur etmek durumunda kalacaktı. Bundan dolayı da meclis azasının fazla olması gerekiyordu. Bu yüzden 50 bin yerine 20 bin kişiye bir vekil seçilmesi hakkında verilen karar hakiki bir ihtiyacın ifadesidir. Şimdi bu tadilattan sonra toplanacak mebus adedi 230- 250 civarında olacaktır. Her 20 bin kişiye bir mebus seçilmesi seçim bölgelerinin her birinden seçilecek mebus miktarını da etkilemiştir. Mesela evvelce İstanbul 16 mebus çıkarırken bundan sonra 24- 25 mebus çıkaracaktır. Yine gayr-ı müslim nüfusun muhaceretinden ve göçlerden dolayı İzmir, Edirne, Ankara gibi şehirler hakkında da aynı durum mevcuttur. Evvela 8 mebus çıkararak İzmir’de belki Rum ahalinin harice göçünden dolayı mebus sayısı değişecektir. Fakat Ankara’nın nüfusu arttığından dolayı evvelkinden iki misli mebus seçecektir.

İntihab-ı Mebusan Kanunu’nda yapılan değişiklikle memleketin temsil kuvvetine vüsat verilmek istenmiştir. Bunun için seçmen yaşı 18’e düşürülmüş ve müntehib-i evvel olmak için vergi vermesi şartı kaldırılmıştır. Bu kaydın kaldırılması hem seçime iştirak edecek vatandaşların adedini artıracak, hem de seçim işleri ile uğraşanların işlerini kolaylaştıracaktır.¹³⁶

Seçim çalışmalarına İstanbul’da da hemen başlanmıştır. Şehremanetinde toplanan Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçim işlerini görüşmüştür. Vali vekili Esat Bey, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflarına Dahiliye Vekili’nin tebliğini bildirmiştir. Üsküdar, Kadıköy, Beyoğlu ve İstanbul Müdafaa-i Hukuk Heyeti teşkilatı tamamlandığından söz konusu gruplar Şehremanetinde toplanarak kaza ve nahiye teşkilatı hakkında görüşmüşler ve seçimde Cemiyetin takip edeceği siyasete dair müzakeratta bulunmuşlardır. Dikkat çeken sorunlardan birisi nüfus miktarının bilinmemesidir. Osmanlı’nın yaptığı son sayımlardan itibaren uğranılan nüfus kaybının miktarı bilinmemektedir. Bu da seçmen sayısının tespitini güçleştirmektedir.

Müdafaa-i Hukuk teşkilatında livalar ayrı olarak kabul edilmiş ise de bu teşkilatın dayandığı kaza ve nahiye ayrımı henüz İstanbul’da mevcut değildir. Bu

¹³⁶ Mehmet Asım, “İntihabat Kanunu”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.

yüzden Müdafaa-i Hukuk teşkilatı belediye daireleri üzerine kaza ve nahiye teşkilatını bina ederek her livada bir heyet-i merkeziye, her daire-i belediye bir kaza şubesi ve her mahalle de bir nahiye addedilecekti. Bu teşkilat tamamlandıktan sonra Müdafaa-i Hukuk, İstanbul ve Anadolu’da teşkilatı tamamlanmış bir grup olarak ortaya çıkmış olacaktır. Müdafaa-i Hukuk’a rakib olarak bir takım zümreler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı İttihatçı veya Teceddütçü, diğer kısmı Müdafaa-i Milliyeci, bir diğeri amele ve işçi namları altında harekete geçmişlerdir. Bunlar seçim faaliyeti için çalıştıklarını bile gizlemektedirler. Bunlardan Merkez-i Umumiyesi Cağaloğlu’nda bulunan Amele Birliği ayın 7’sinde bir kongre toplayarak seçimlerde takip edeceği yolu belirleyecektir. Gazeteye göre Amele Birliği, Müdafaa-i Hukuk’a katılmaya karar vermiş gibidir. Seçimlerle ilgili ilk yapılacak iş esas defterlerinin düzenlenmesi işidir. Belediye Cemiyeti-i Umumiye azasından bir heyet teşkil edilerek bu işlere başlanacak ve bu işe Şehremini Ziya Bey riyaset edecektir.¹³⁷

5 Nisan’da Vakit’te seçim işleri ile ilgili olarak yer alan başka bir yazıda İstanbul müntehib-i sanilerinin seçimine başlanabilmek için alakadar memurlar tarafından lazım gelen faaliyetin ortaya koyulduğu, İstanbul vilayeti nüfus defterlerinin düzenlenmesi ve süratle tamamlanması için alakadarlara tebligatta bulunulduğu belirtilmiştir. Seçimin başlanılmasına az bir zaman kaldığı için siyasi, gayr-ı siyasi muhtelif gruplar hararetli bir surette faaliyete geçmiştir. Bunlar arasından en esaslı ve bariz mevcudiyet gösteren şimdilik Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’dir. Bundan başka diğer muhalefet grupları da toplantılar yaparak varlıklarını ortaya koymaktadırlar. Müdafaa-i Hukuk’un takip edeceği siyaset hakkında kendisine müracaat edilen grubun İstanbul mesullerinden Antalya Mebusu Rasih Efendi görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Grubun bütün emeli kazanılan zaferden mütenaim etmek, istiklalden azami istifadeyi temin etmektir. Zafer ve istiklal nasıl ki vahdet ve tesanüdle kazanılmıştır. Burada da aynı esasları muhafaza şartıyla muvaffakiyet elverecektir. Malumdur ki henüz milli mücadele hitama ermemiştir. İntihabatın tecdidinden maksad şanlı zaferimize layık bir sulh elde etmektir. Bugünler ne kadar sükun, tesanüd ve vahdetle geçerse milletin edeceği istifade ve menfaat de o derece büyük olacaktır. Bu itibar ile milletin münevverlerine düşen vazife bu vahdet ve tesanüdü tezyad ve takviye etmek olmalıdır. Şimdiye kadar ki tezahürat milletin mücahedesini başında başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa bulunduğu halde temin eden Müdafaa-i Hukuk etrafında toplanmak temayülünü göstermiştir. Binaenaleyh intihabatta cemiyet-i mezkurenin ihraz-i muvaffakiyet edeceğinden şüphe edilemez. Çünkü kudsi bir iman ve aşk ile bütün

¹³⁷ “İntihabat Hazırlıkları”, *Vakit*, 4 Nisan 1923.

müşkilat ve yoksulluğa rağmen imhakar bir düşmandan memleketi bu müesseseye kurtarmış, ruhundan doğduğu millete hakimiyet-i milliyeyi o tanıştırmış, onun iradesi her şeyde hakim kılınmıştır. İstanbul'da geçirdiğim zaman zarfında umumiyet itibariyle İstanbul halkını bu hakikatın takdirkarı gördüm. Bütün varlıklar Müdafaa-i Hukuk etrafında toplanmaktadır.

Diğer grupların faaliyeti gayr-ı resmi bir mahiyettedir. Bunlardan İttihat ve Terakki Cemiyeti mevcut kabul edilemez. Çünkü bir kısmı evvelce ayrılarak Teceddüt Fırkası'nı vücuda getirmiş ve fırka da malum şerait dahilinde dağılmıştır. Binaenaleyh hükümetçe mevcudiyeti hakkında resmi bir malumat mevcut değildir...»¹³⁸

Diğer yandan seçimlerde faaliyet gösteren Bakü Komünist Fırkası gibi henüz takip ettikleri siyaset tam olarak anlaşılamayan bazı gruplar vardır ki perde arkasında kalmayı tercih etmektedirler. Seçimlerde gizli faaliyetlerde bulunanlardan yakınılmaktadır. 1923 seçimlerinde seçim süreci boyunca gizli faaliyet yürüten grupların varlığından duyulan rahatsızlık dile getirilmeye devam edilecek, efkarı bulandırma girişimlerinden dolayı huzursuzluk duyulacaktır.

Ahmet Emin Yalman ise fikir hürriyetinin olmadığı yerlerde açıktan muhalefetin yerini el altından zehir saçma eğiliminin alacağı uyarısında bulunmaktadır. Ahmet Emin'e göre memlekette mürteci varsa mürteci olduğunu yüksek sesle söyleyebilmelidir. Saltanat-ı ferdiye taraftarı varsa maksadını çekinmeden anlatmalıdır. Kendi şahıslarını veya diğer bir şahsı yüksek görenler ve mecliste bulunmalarını faydeli görenler de kanunun verdiği bütün haklardan istifade ederek serbestçe çalışabilmelidir. Memlekette ne kadar cereyan varsa bunlar mutlaka mecliste temsil edilmelidir. Meclisin haricinde kalan ve el altından çalışmaya ihtiyaç duyan bir cereyan mecliste yüksek sesle maksadını anlatan bir cereyandan çok daha zararlıdır.

Yalman basın hürriyeti, hürriyet-i şahsiye ve siyasi temsil hürriyeti konusunda son derece liberal görüşler ileri sürmektedir. Ancak o günün siyasi ortamı ve idarecilerin bakış açısı Ahmet Emin'in talep ettiği bu görüşleri uygulama sahasına sokmaya elvermemektedir. Ahmet Emin'in mecliste her türlü siyasi görüşün kendini temsil imkanı bulması fikrine o günün siyasi çevreleri sıcak bakmamaktadır. Birinci Grup'a karşı yürütülen muhalefet vatana ihanetle eşdeğer görülmektedir.

Ahmet Emin daha ileri bir adım atarak I. Grup veya Halk Fırkası'nın mebuslukların %100'ünü kazanmaları durumunda "namuslu ve samimi olmak memlekette taraftarı olan bir cereyana mensup bulunmak şartıyla muhalif veya müstakil

¹³⁸ "İntihabat İşleri", *Vakit*, 5 Nisan 1923.

mebuslar seçilmesi” önerisinde bulunmaktadır. Bu önerisinin gerekçesini de şöyle açıklamaktadır:

“... Hükümet Fırkası az vesaitle çok iş görmeğe muhtaç olacaktır. Bu şerait dairesinde iş görececek bir hükümet tenkit ve ikaza şiddetle muhtaçtır. Mecliste tenkidi iş edinecek adamlar bulunması muvaffakiyetin başlıca şartlarından biridir. Deruhte ettiği mesuliyetin ağırlığını hisseden bir vatanperver grup tenkit ile iştilal edecek namuslu vatandaşları bizzat aramaya, bulmaya mecburdur...”

Diğer yandan gazetenin Ahmet Şükrü Bey’e dayanarak II. Grup’un saltanat-ı ferdiye yanlısı olduğuna dair neşrettiği haber üzerine II. Grup’a mensup bazı okuyucular tepki göstermiş ve bu durumun grubu arkadan vurmak olduğunu söylemişlerdir. Ahmet Emin “*Bir gazete duyduklarını neşretmeye mecburdur*” diyerek gazetesini savunmakta ve II. Grup hakkındaki bu iddianın ortalığa hakim olduğunu ileri sürmektedir. Gazetenin bunu yazmasının hücum olmadığını ileri sürerek Grup idaresi adına birilerinin ortaya çıkarak bunun doğru olmadığını ya da saltanat-ı ferdiyeyi memleket için hayırlı bulduklarını nedenleriyle birlikte izah etmesi çağrısında bulunmaktadır. Okuyucularını haberi yazan gazetelerine değil susmayı tercih ederek dedikoduların çımasına meydan veren ve doğru bulmadığı haberleri tekzip etmeyen kendi gruplarına müracaat etmeye davet etmektedir.¹³⁹

1.2.3. Seçimler ve Gayr-ı Müslimler

Gayrı müslimler arasında henüz bir seçim hareketliliği göze çarpmamaktadır. Ama Museviler arasında isimleri en çok konuşulan isimler Hayim Naum, Mişon Ventura ve Avram Galanti’dir.

Musevilerin seçimlere katılması meselesi hakkında görüşü sorulan Musevi Hahambaşı Musevilerin ruhani işleri ile meşgul olduğu, yortuları dolayısıyla meclislerinin mesaisine başlamadığı, Musevilerin memleketin evlatları olarak elbette seçimlere katılacakları şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁰

Rumlar arasında ise seçimler konusunda henüz herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır. Seçimlere katılım konusunda henüz bir karar alınmamıştır. Zaten Rumların Türkiye’deki durumları da henüz netlik kazanmamıştır. Patrikhane de Paskalya yortuları dolayısıyla seçim meselesi ile ilgilenmemiştir. Ancak bazı Rumların mebus adaylığına talip oldukları anlaşılmaktadır. Patrikhane talimat vermeksizin

¹³⁹ Ahmet Emin Yalman "Program Bahsi", *Vatan*, 9 Nisan 1923.

¹⁴⁰ "İntihabat ve Museviler", *Vakit*, 5 Nisan 1923.

adaylıklarını koymaları pek mümkün olmamakla birlikte Rumların seçimlere katılması durumunda 4 mebus çıkarabilecekleri belirtilmektedir.¹⁴¹

Hristiyanların seçimlere katılması meselesinde Avukat Nikolaki Efendi'ye görüşleri sorulmuş ve Nikolaki Efendi vatandaşlık hukukuna göre hristiyanların da seçme hakkı gibi hukuk-ı siyasiyenin en mühimlerinden birisini kullanmalarından katiyetle bahsetmiş ve İstanbul'dan adaylığını koyacağını söylemiştir.¹⁴²

Ermeni Patrikhanesi, Cismani Meclisini toplayarak seçimlere katılım meselesini görüşmüştür. Ermenilerin memleketin kanunlarından yararlandıkları için bittabi birtakım vazifeleri dahi yerine getirmeleri gerekeceğini ve bu vazifelerden en birincisinin seçime katılmak olduğunu göz önünde bulunduran Meclis, Ermenilerin seçime katılmalarına karar vermiştir. Bunun için Ermeni ahaliye resmi talimat verilecektir. Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Cismanisi adına Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta Dersaadette (İstanbul) icra olunan mebusan seçimine Ermeni milleti fertlerinin dahi evlad-ı vatan sıfatıyla katılarak MHC adaylarına oy verecekleri bildirilmiştir.

Musevi Cemeatinin seçim işleriyle meşgul olup olmadığı ve Musevilerden mebus adayı çıkıp çıkmayacağı konularında bilgi almak üzere Hahamhane'yi ziyaret eden Vakit muharririne selahiyettar bir zat şu açıklamalarda bulunmuştur:

“...Musevi cemeati bittabi hukuk-ı medeniyesi ve binnetice intihabata iştirak hakkını istimal edecektir. Ancak bu babda henüz bir hazırlık yoktur. Hahamhane bir müessesesi-i ruhaniye olduğundan siyasi işlere karışmaz. İntihap işi de siyasi bir keyfiyet olduğundan Hahambaşı Efendi bu mesele ile meşgul değildir. Hahamhane yalnız cemeate intihabata iştiraki tavsiye edilebilir. Fakat falan fırkaya veya zata reyinizi vereceksiniz gibi telkinatta bulunamaz. Binaenaleyh Musevi cemeatini temsil eden hahamhane haricinde namzet olmak isteyenlere itiraz edilemez. Vakt-i merhununda her Musevi diğer Türk vatandaşları gibi intihabata iştirak edecektir.”¹⁴³

Gayr-ı müslimler arasında yeni devletin kendi topraklarında yaşayan bütün vatandaşları din ve ırk ayrımına dayanmadan eşit vatandaşlar olarak görme eğilimi yansımaları bulmuştur. Verilen mesajı algılayan gayr-ı müslim unsurlar etnik ya da dini temele dayalı bir aday gösterme talebinde bulunmamışlardır. Gayr-ı müslimleri temsil konumunda bulunan ruhani meclisler seçimlere katılmaları yönünde açıklamalarda bulunarak yeni devletle ortak yaşama yönündeki eğilimlerini yansıtmışlardır. Son

¹⁴¹ “Rum Anasır ve İntihabat”, *Vakit*, 5 Nisan 1923.

¹⁴²“Esas Defterleri tanzim Ediliyor”, *Vakit*, 6 Nisan 1923.

¹⁴³“Ermeniler Müdafaa-i Hukuk’a Rey Verecekler”, *Vakit*, 20 Nisan 1923.

seçimlere büyük çoğunluğu katılmamış olan gayr-ı müslimlerin seçimlere katılma yönünde beyanatta bulunmaları ve kendilerini ülkenin eşit vatandaşları olarak tanımlamaları bu açıdan son derece önemlidir.

26 Mayıs'ta Vatan'da Rumların seçime katılımı ile ilgili yer alan bir yazı devrin düşünce tarzını yansıtmaya bakıldığında dikkate değerdir.

“... Artık bugün bir anasır meselesi mevzubahs değildir ve olamaz. Bir temsil-i nisbi davası yoktur ve hatır ve hayale gelemmez. Bunun için hala falan veya filan Hristiyan veya Yahudi isimleri aldığı için intihab listesinde bir mevki-i mümtaz iddiası yoktur ve olamaz. Böyle bir iddiada fikrimizce eğer bir memlekete merbutiyet dava ediyorsa o anasır için fuzuli bir dava ve kendi nefislerine bir hakaret olurdu...”

.... TBMM Hükümeti'nin idaresinde yaşayan Rumlar eğer kendilerini hakikaten tabii addediyorlarsa bu karar o tabiiyetle beraber verilmiş değil midir? Bizce böyle intihabata iştirak edip etmemek gibi kararlar müzakeresinde bulunanlar bu intihabata iştiraktan nefislerini tahrim etmiş olurlar. Türkiye'de büyük bir “Türk” vardır ve anasır sözü artık maziye, avdeti imkansız bir mazinin mezarına gömülmüştür.”¹⁴⁴

Yeni kurulmuş olan devlet Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte “*anasır*” sözünü de tarihe gömmek istemektedir. Gayr-ı müslimlerin seçimlere katılıp katılmayacağı tartışmalarının dahi yersiz olduğu, TBMM idaresinde yaşayan kişilerin kendilerini hakikaten TBMM'ye bağlı hissediyorlarsa zaten seçimlere iştirak kararının bu bağlılıkla birlikte verilmiş olduğu ifade edilmektedir. Farklı bir milletten olduğu için kendilerine seçim listelerinde ayrı bir mevki ayrılması talebinde bulunmanın yersiz olduğu, anasıra kontenjan ayrılması uygulamasının artık tarihe karıştığı vurgulanmaktadır. Kendini bu devlete bağlı hisseden herkesin seçimlerde herhangi bir ayırım gözetmeden aday olabilecekleri ya da oy kullanabilecekleri hatırlatılmaktadır. Ancak bu seçimlerde Müdafaa-i Hukuk tarafından gayr-i müslim herhangi bir vatandaş aday gösterilmediği için gayr-ı müslim bir mebus seçilme olasılığı bulunmamaktadır. Gayr-ı müslimlerden bağımsız adaylar ortaya çıkmış olsa bile bu seçimlerde gayr-ı müslimler daha çok seçmen olarak rol oynayabilecekti.

1.2.4. 1923 Seçimlerinde Kadınların Faaliyetleri

Seçim kanununa göre kadınlara seçmen olabilme ya da mebus seçilebilme gibi bir hak tanınmamış olmasına rağmen seçim sürecinde kadınlar bu hakları elde edebilmek için bazı çalışmalarda bulunmuşlardır.

Kadınlar mecliste temsil edilmediğinden dolayı bu isteklerinin meclise meclisin erkek vekilleri tarafından getirilmesi gerekiyordu. Bu yönde bir girişim seçim

¹⁴⁴“Rumlar İntihabat İştirak Ediyor”, *Vakit*, 26 Mayıs 1923.

kanununun değiştirilmesi sırasında Tunalı Hilmi Bey tarafından yapılmıştı. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey mecliste seçim kanunu tartişılırken bu münasebetle kadınlara da seçme hakkının tanınmasını teklif etmiştir. Teklif mecliste şiddetli tartişmalara neden olmuştur. Seçim kanunu mecliste tartişılırken Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey teklifi hazırlayanların kadınların mevkiini de dikkate aldıklarını söylemiştir. Kanunu hazırlayanlar kadınlar ilerleyip de oy hakkını kullanmak derecesine gelinceye kadar aile fertleri arasında aile reisine oy vermiş gibi kabul etmişlerdir. Bundan dolayı da yirmi bin erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi önerilmiştir.

Buna karşılık Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) – “Bilmem, ama böyle bir tevfiık akıl ve hayale gelir mi” diyerek tepki göstermiştir.

Hüseyin Avni Bey kadınlık aleminin ilim ve irfanları ile ilerlemeleri durumunda kadınlarında oylarına hürmet edeceklerini belirtmiştir.

Tunalı Hilmi Bey ise seçme ve seçilme hakkını vermeyerek kadınların hiç sayıldığını dile getirmiştir. Hüseyin Avni Bey bunun verilecek bir haktan ziyade alınacak bir hak olduğunu, kanunun eksik olduğunu farkında olduklarını, bu eksiği telafi etmeyi sonrakilere bıraktıklarını söylemiştir.

Kanunun maddelerinin tartişıldığı ikinci celsede Tunalı Hilmi Bey tekrar söz alarak kadınların seçme-seçilme hakkı meselesini tekrar gündeme getirmiştir. ‘*Mübarek ecdadımızın bu millete bıraktığı anaların erkeklerden daha fazla*’ olduğunu söylerken mebuslar ayaklarını yere vurarak Hilmi Bey’i konuşturmamaya çalışmışlardır. Hilmi Bey “*Ayaklarınızı vurmayınız. Mukaddes analarımızın, bacılarımızın başına vuruyorsunuz*” diyerek ricada bulunmasına rağmen ayak patırtıları devam etmiştir.

Emin Bey (Eskişehir), Tunalı Hilmi Bey’e “*Milletin hissiyatıyla oynama*” diye söylenirken “*şeriata hürmet ediniz*” sadaları yükselmiştir. Gürültülerin artması üzerine başkan oturuma ara vermiştir.¹⁴⁵ Seçim kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır.

Vakit kadınların seçimlerde mebus seçilebilmesi için 17 Nisan’da bir anket başlatmıştır. Ankette okuyucularına iki soru yöneltmiştir. Bunlar;

1.Kanunumuz kadınların mebus seçmesine uygun değildir; fakat erkeklerin kadınlardan mebus seçmesine de engel değildir. Fakat acaba bugünkü telakkilerimiz kanunun şu müsaade-i zımniyesine rağmen buna hazırlanmış bir halde midir, değil midir?

¹⁴⁵ TBMM ZC, C.1, İ. 7, s. 322- 344.

2. Erkeklerin kadınlardan bir mebus seçmesine bir engel kalmadığı halde kadınlardan kimlerin isimlerini mebus adayları olarak müntehib-i sanilere arz edebiliriz?

Mebus olabilme şartlarında erkek olma şartı zikredilmediği için erkek müntehib-i sanilerin kadın bir mebus seçmesinin önünde yasal bir engel yoktur. Kadınlardan mebus seçilmesi durumunda TBMM seçilen kişinin mebusluğunu onaylamak durumundadır. Seçim kanunundaki bu boşluğa kanun hazırlanırken dikkat edilmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak seçmen olabilmek için erkek olma şartı arandığına göre mebus olabilmek için de doğal olarak bu şartın aranması gerektiği düşünülmüş olabilir.

Kanundaki bu müsaade dikkate alınarak kadınlardan yeni meclise birkaç mebus seçilmesi konusunda okurların düşünceleri ve mebus adaylığı için kimleri düşündükleri merak edilmektedir. Gazete yeni seçimlerde birkaç kadın mebusun seçilmesine şiddetle taraftardır. Çünkü Anadolu inkılabını vücuda getiren Milli Mücadele’de ve Yunan sürülerinin Anadolu’dan atılmasında kadınların hissesinin erkeklerden aşağı olmadığı düşünülmektedir. Türk kadınları cephe gerisinde kucaklarında çocukları olduğu halde sırtlarında askerimize mermi taşımışlardır. Buna rağmen intihab-ı mebusan kanunu kadınlarımıza seçme ve seçilme hakkı vermemiştir. Memleketin iç durumunun henüz buna hazır olmamasının bu durumu mazur gösterebileceği ileri sürülmektedir. Fakat kabiliyet ve iktidar cihetiyle birçok erkek mebusumuzdan geri kalmayacak pek zeki, münevver kadınlarımızın bulunduğu hatırlatılarak hakk-ı intihaba sahip olan erkeklerin meclise birkaç kadın mebus göndermezlerse adilane bir surette haklarını kullanmış olamayacakları ileri sürülmektedir.

Bundan başka meclise birkaç kadın mebus seçilmesi edilmesi durumunda bizim bu hareketimizin bütün medeniyet aleminde büyük bir dikkat ve teveccüh ile karşılanacağına dikkat çekilmektedir. Kadınlarımız arasından BMM’ye aza seçilmesi Türkiye’yi kadınları hukuk-ı tabiyeden bile mahrum etmiş gibi göstermek isteyen ecnebi propogandalarına karşı elimizde kuvvetli bir müdafaa silahı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu şekilde meclisin teşri vazifesini daha iyi yapacağı ifade edilmekte ve kadınlar hakkında uygulanan kanunların düzenlenmesi sırasında kadınlar

adına söz söyleyebilecek birkaç münevver kadın bulunmasının faydeli olacağı dile getirilmektedir.¹⁴⁶

İlginçtir ki ankete ilk cevap veren bir bay okur olmuştur. Okur ilk defa olarak böyle bir anket düzenlediği için gazeteye teşekkür etmiştir. Kadın mebus görmekten bahtiyar olacağını ifade eden İsmail Hakkı isimli okur görüşlerini şöyle dile getirmiştir.

“Kadınlarını ali görmek isteyen bir millet elbette yükselir. Erkeklerin bir cemile göstererek şimdilik mebusanın yüzde beşi, onu nispetinde kadınlardan mebus intihap etmeleri kadınlığın tealisine ve kadınların vatan işlerine daha ziyade alaka göstermelerine yardım edeceği şüphesizdir. Deruhte ettikleri vatani işlerde kadınlarımız da erkeklerimiz kadar ibraz-ı muvaffakiyet ve liyakat etmektedirler”

Latife Bekir adlı bir diğer okuyucu da şunları söylemektedir:

“Kadınlık alemi bir çok ihmalattan dolayı metruk bulunduğu köşesinden hakkının müdafaa ettirilmek istenildiğini görüyor. Eğer kadın intihap hakkını haiz olsaydı bugün Salih Hoca layihasını teklife cesaret edemezdi. Kadının hayati haklarıyla meclislerde bile oyuncak şeklinde oynamak isteyenler oldu. Halbuki “Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır.” Kadının zeka ve irfanından memleket erkeklerden olduğu nispette istifade etmeli (...) İntihap hakkını kadınlardan esirgemek alenen kadınların rekabetinden korkmak demek olacaktır.”

Erkek mebuslara açıkça meydan okuyan bu okuyucu kadın mebus adayı olarak da Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin muhterem eşi Latife Hanım’ın İstanbullular tarafından seçilmesini arzu ettiğini söylemektedir. Nesime İbrahim adındaki diğer bir kadın okuyucu ise Milli Mücadele sırasında kadınların gördükleri vazifeleri hatırlatarak “*Bugün bu orduları teşkil edenler biz kadınlar değil miyiz? Şu halde hakk-ı intihaba niçin layık olmayalım?*” diye sormaktadır. Latife Bekir gibi O da Latife Hanım’ı İstanbul mebusu olarak görmek istediklerini söyleyerek “*tahsilini Avrupa’da ikmal etmiş*” olmasını nazara vermekte ve kadınlardan da iyi eğitim almış, ülke yönetiminde söz sahibi olabilecek kişilerin olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁴⁷

Bu arada kadınlar siyasi hayatta yer alabilmek için örgütlenme girişimlerine devam etmektedirler. Nezihe Muhittin Hanım öncülüğünde bir grup kadın Kadınlar Halk Fırkası adı altında bir oluşumu örgütleme çabasına girmişlerdir. Partinin

¹⁴⁶ “Kadınlar ve İntihabat”, *Vakit*, 18 Nisan 1923.

¹⁴⁷ “Kadınları İntihab”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.

beyanname ve programını Vali Haydar Bey'e takdim etmişlerdir.¹⁴⁸ KHF'nin nizamnamesinin birinci maddesinde KHF'nin kadınları dokuz ilke etrafında yalnız fikren değil bilfiil toplayarak örgütleyeceği bildiriliyordu. Dokuz ilkenin kadınlığa temas eden noktalarında kadınları katılımcı, etkin, yardımcı ve tamamlayıcı olarak örgütleyeceklerdi. İkinci madde siyasi haklar ile ilgiliydi. Siyasi haklar hak etme ve liyakatı gerektirdiği için kadınlar memleketin siyasi, toplumsal ve iktisadi meselelerinde etkin olarak kendilerini kanıtladıktan sonra siyasi haklar için nizamnameye bir umde eklenecekti. Üçüncü maddede kadınların belediye seçimlerine katılmaları için çalışılacağı belirtiliyordu. Dördüncü madde iktisadi konular ile ilgili idi. Kadınların iş dünyasında daha fazla yer alması hedefleniyordu. Beşinci maddede yetim ve şehit çocuklarının durumunu iyileştirmek için yeni düzenlemelere gidileceği belirtilmişti. Altıncı maddede kadınların eğitilmesi ve eğitimin modernleştirilmesi meselesi ele alınmıştı. Yedinci maddede dul ve kimsesiz kadınların durumu ele alınmıştı. Sekizinci madde savaş durumunda kadınların askerlik yapabileceğini belirtiyordu. Dokuzuncu maddede aile ve evlilik kanunlarının kadınlar yararına düzenlenmesi isteniliyordu. Onuncu madde ise bütün bu hedeflere ulaşmak için yapılması gerekenlere ayrılmıştı. Kadınların hedeflerine ulaşması için öncelikle kadınların aydınlatılması ve eğitilmesi gerekiyordu.¹⁴⁹

KHF'nin nizamnamesinde yer alan hedeflerin birçoğu daha sonra iktidar tarafından yapılan inkılaplarla gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile aile hayatı ve toplumsal hayatta kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak kadınlara siyasi hakları verilmediği için bu inkılaplar erkekler eliyle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin inkılapçı kadrosu toplumsal değişimi gerçekleştiren yenilikleri yapma şerefini kadınlara bırakmak istememiştir. O yılların söylemine koşturarak kadınlar erkeklerin kendilerine bahsettiği haklarla yetinmiş, daha fazlasını istemeleri istenilmemiştir. KHF'nin projeleri iktidar tarafından benimsenmiş ama KHF tarafından değil de iktidar eliyle yürütülmesi tercih edilmiştir.

KHF'nin nizamnamesinde siyasi haklara çok vurgu yapılmaması dikkat çekicidir. KHF çekingen bir tavır ortaya koymuş ve mebus seçilme isteği doğrudan dile getirilmezken belediye seçimlerine katılma talebinde bulunulmuştur. Kadınlara 1930'lu

¹⁴⁸ *Vakit*, 17 Haziran 1923.

¹⁴⁹ Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul 2003, s. 133-135

yıllarda siyasi hakları verilirken önce belediye seçimlerine katılma hakkının verilmesi ise KHF'nin söyleminin yıllar sonra gerçeğe dönüştüğünü göstermektedir.

Kadınların başlattıkları bu hareket hükümet ve siyasi çevrelerce dikkate alınmaz ve kadınlara hakları verilmezse ne olacaktı? Nezihe Muhittin Hanım'ın soruya yanıtı kararlılığının göstergesi gibidir. O'na göre onlar vermek istemese de kadınlar haklarını alacaktır. Kadınların son on beş senedir ortaya koyduğu fikri gelişme ve faaliyetleri o mevkilere oturmak için kadınlara hak bahşetmiştir. Memleketin buna ihtiyacı vardır. Türk kadını rüştünü ispat etmiştir. Çalışkan, vatansever, akılcı ve millet topluluğunun erkeklerle eşit üyeleri olan kadınlar siyasal haklara sahip bireyler olarak toplumda yerini alabilmelidirler.¹⁵⁰ Mesele erkek egemen toplumun kadınlara bu hakları tanımada ne kadar gönüllü olduğuna bağlıdır. Siyasilerin buna yanaşmayacakları kısa sürede anlaşılacaktır.

26 Haziran'da Vakıf'te KHF ile ilgili bir yazı göze çarpmaktadır. Fırkayı kuran hanımlar gelecekte teminine uğraştıkları inkılabın esaslarını terbiye kongreleriyle takviye etmek niyetindedirler. Fırkayı kuran kadınların bir kısmı muhtelif kadın cemiyetlerinde çalışmış ve cemiyet işlerini idare etmiş müteşebbiselerdir. Fırka Reisi Nezihe Muhittin Hanım, Musul İstinaf Reisi merhum Muhittin Bey'in kerimeleridir. 15 seneden beri fenni terbiyeye dair yazılar yazmış, fen muallimliği imtihanını vermiş, 10 senelik muallimlik hayatı bulunmaktadır. Balkan Harbi'nde Darülfunun Konferans salonunda hanımlara konferanslar vererek cemiyet hayatına girmiş, esirgeme derneğinin kurucuları arasında bulunmuştur. Donanma Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi riyasetinde, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Merkezi Katib-i Umumiliği'nde bulunmuştur. Milli Kongre'de üye sıfatıyla bulunmuştur. İkinci başkan Nimet Refia Hanım, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk mezunlarından biridir. Eskiden beri muhtelif kadın cemiyetlerinde çalışmıştır. Esirgeme Derneği kurucularındandır. Katib-i Umumi Şukufe Nihal Hanım, Darülfunun edebiyat şubesinin ilk mezunesidir. Şiirli, edebi yazılarıyla tanınmıştır. Murahhas mesul Latife Bekir Hanım şimdiye kadar hiçbir cemiyette bulunmamıştır. Diğer üye kadınlar da Esirgeme Derneği, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Teali-i Vatan Cemiyeti gibi kuruluşlarda çalışmış olan kadınlardandır.¹⁵¹

Basında kadınların girişimi pek hoş karşılamadı. İçişleri Bakanlığı uzun süreli bir sessizlikten sonra KHF'nin kuruluşuna 'hükümetin bazı düşüncelerine uymadığı' gerekçesiyle izin vermedi. Nezihe Muhittin Hanım nizamnamede yer alan siyasi haklar

¹⁵⁰ Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap*, s. 126-127.

¹⁵¹ "Kadınlar Halk Fırkası Faaliyette", *Vakit*, 26 Haziran 1923.

ve kadınların askerlik yapabileceğine dair olan maddelerin hükümet tarafından taşkın bulunduğunu düşünmektedir. KHF partinin başına Ali Fethi Bey'i getirerek tekrar başvurduysa da bu kez kurulmakta olan Halk Fırkası'nın adının bir kadın kuruluşu tarafından kullanılması bölücü bir girişim olarak değerlendirildi ve parti yeniden reddedildi. Kadınlar, Halk Fırkası kurulmadan önce bu isimle bir parti kurma girişiminde bulunmuşlar ama girişimleri yersiz bulunarak reddedilmiştir.

Bu girişim hükümetin izin vermemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı. Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna hükümet neden izin vermedi? Kuruluş izni için beklenen dönemde mecliste Mustafa Kemal önderliğindeki tek parti yanlısı I. Grup siyasete ağırlığını koydu ve seçimleri kazandı. KHF'nin kuruluşuna hükümetçe izin verilmemesinin nedeni fırka programının kadınların haklarını en geniş kapsamiyle içermesi ve bu hakları örgütlü ve kararlı bir kadın grubunun savunmasıdır. KHF ve programı iki nedenle Mustafa Kemal ve arkadaşlarının siyasalarına uygun değildi. Hükümet kadın hakları konusunu bir yandan modernleşme, çağdaşlaşma programının önemli bir bölümü sayıp çağdaş ve demokratik Cumhuriyet'in göstergesi olarak araçsal, simgesel yönüne ağırlık verirken, öte yandan kadın haklarının boyutunu kendisinin çizdiği sınırlar içinde gerçekleştirmek istiyordu. KHF hükümetin kadın hakları programına hem içerik hem zamanlama olarak bir müdahale niteliği taşıyordu. Fırkanın programından ve kurucularının basındaki açıklama ve yazılarından bu sınırları aşacağı ve bu alanda bir otorite haline geleceği, hatta baskı grubuna dönüşeceği anlaşılıyordu. İkinci olarak Kemalistler "Kadınlara haklarını biz verdik" ibaresiyle özetlenebilecek tutumlarıyla kadın hakları alanının kazançlarını kimseye bırakmayı düşünmüyorlardı. KHF bir grup aktivist ve aydın kadının hem kadın alanında hem de ulusal inşa alanında siyasal ve toplumsal gücün paylaşımı talebiyle ortaya çıkmıştı. Cumhuriyet hükümeti KHF'nin feminist programını onaylamamıştır.¹⁵²

KHF'nin hedefleri; Anadolu'nun en uzak köylerine kadar kadınlar gönderip kadınları batı medeniyetine alıştırmak, kendilerini tenvir, hayatlarını tanzim edecek aile teşkilatına yardım etmek, cehalet ve taassupla mücedele etmekti. Parti Genel Sekreteri Şukufe Nihal "*Fırkamızın Mefkuresi*" adlı yazısında partinin hedefleri arasında kadınların siyasi haklarını elde etmek gibi bir klişe altında mebus, nazır olmak istediği telakkisini veren hodgam faaliyetleri olmayacağını söylüyordu. Büyük Gazi'nin bila tefrik bütün evlad-ı vatani davet ettiği Halk Fırkası'na –kendisi de bu toprağın en hakiki

¹⁵² Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, s. 148-149.

bir evladı olmak itibariyle- katılmayı tabii bir hak görüyordu. KHF'nin programının amacı kadının toplumsal, ekonomik, bilahere siyasi sahalarda haklarının geliştirilmesini sağlamaktır. Şukufe Nihal partinin programının siyasi haklarla ilgili bölümünde mebusluk meselesi ile ilgili şunlar söylemektedir:

“KHF bugünkü mebusları kendi tarafından müntehip mebuslar gibi telakki etmekte ve kendilerine hürmet ve itimat beslemektedir. Lakin gittikçe benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbette bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyarıyla vermeyi de ve hatta kendisine telakki eden meselenin müdafaasında kendini bizzat temsil etmeyi de bir hak bilecektir.”¹⁵³

KHF'nin siyasi bir parti olarak ortaya çıkması devrin siyasileri tarafından onaylanmayınca kadınların seçimlerle ilgili talepleri de resmen sahipsiz kaldı. Siyasi haklarını alamayan kadınlar 1923 seçimlerinde aktif rol alamadılar. Seçme ve seçilme hakları olmamasına rağmen 1923 seçimlerinde kadınlara oy verenler de olmuştur. Seçme ve seçilme hakkı mücadelesi veren kadınlara erkekler oy vererek destek olmuşlardır.

1.2.5. Seçim Hazırlıkları ve Mebus Adaylarının Belirlenmesi

Daha seçmen defterleri hazırlanmadan seçim faaliyetleri başlamıştır. İstanbul'da seçim yarışına girmesi muhtemel teşkilatlardan gazetelerde acele ile bahsedilmeye başlanılmıştır. Ortada resmi bir sıfat ile aleni bir şekilde çalışmalarını yürüten yalnız bir teşkilat vardır. Bu teşkilat dışı karşı misak-ı milliyi, içte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu, hakimiyet-i milliyeye esasını koruma amacıyla kurulmuş bulunan ve başında Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin bulunduğu Müdafaa-i Hukuk teşkilatıdır. Müdafaa-i Hukuk grubuna karşı teşkilat halinde aleni rakip olmamakla birlikte BMM'nde İkinci Grup adı altında kurulan ve sayıları 40 ila 60 arasında değişen bir heyet bulunmaktadır. Bunlar haricinde isimleri geçen bütün gruplar veya fırkalar açıkta olmayan ya da varlığı farz edilen siyasi kuruluşlardan ibarettir. Seçim mücadelesi muhtelif kuvvetlere mensup kişiler ve müstakil şahıslar arasında cereyan edecektir. Şüphesiz başında Mustafa Kemal Paşa gibi hareket-ı milliyenin dayanağı olan bir zatın bulunduğu bu cemiyet seçimlerde başarılı olacaktır. Müdafaa-i Hukuk'a muhalif kabul edilen siyasi oluşumlar nasıl bir program kabul edecekler ya da nasıl bir yol izleyeceklerdir? Vakit'te yayınlanan “*İlk Tezahürler*” başlıklı makale bu soruya cevap aramaktadır.

¹⁵³ Baki Sarısakal, “Kadınlar Halk Fırkası”, *www.bakisarisakal.com* (17 Ocak 2012).

“... Bizim anladığımızı göre mevzubahs olan kuvvetlerden, heyetlerden, şahıslardan hiçbir hakimiyet-i milliye aleyhinde bulunacak değildir. Bilakis hepsi de hakimiyet-i milliyeye candan taraftar olacaktır. Taraflar hatta samimi suretle saltanat-ı şahsiyeyi iadeye taraftar olanlar bile böyle bir iddiada bulunmayı hatırlarından geçirmeyeceklerdir. Nitakim 1324 inkılabından sonra hürriyeti ilan edenler ile birlikte onun en koyu düşmanları bile candan hürriyet taraftarı görünmüşler, “Biz ‘Hürriyet-i hakikiye, meşrutiyet-i hakikiye isteriz’” demişlerdi.

Bugünkü vaziyet de az çok 1324 inkılabından sonraki vaziyete benzetilemez mi?

O halde yakında başlayacak olan intihabat mücadelesinde birtakım mebus namzetleri karşısında bulunacağız ki bunların programı itibariyle aralarında esaslı hiçbir fark bulunmayacaktır; yalnız bir kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından namzed gösterilmiş olacak diğer kısmı ise müntehipler üzerinde şahsi nüfuzlarına güvenerek meydana çıkmış bulunacaktır.

Eğer Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kendi namına ilan edeceği namzetleri hakikaten daire-i intihabiyelerinde kabiliyet-i intihabiyeyi haiz olan zevat arasından seçer ise intihabat mücadelesini ehemmiyetli bir sarsıntıyı mucap olmaksızın kendi lehine neticelendirecektir. Fakat şahsi nüfuzların hüküm süreceği yerlerde sırf kendi nüfuz-ı maneviyesini kafi addederlerse o vakit intihabat mücadelesi şiddet kesbedecektir...’

Yukarıdaki durumu göz önünde bulunduran yazar seçim mücadelesinin programlar arasında değil şahıslar arasında geçeceği öngörüsünde bulunmaktadır. II. Meşrutiyetten beri seçimlerin partiler ve programlar arasında değil şahıslar arasında geçtiğini ileri süren yazar bu nevi mücadeleleri memleket için zararlı bulmaktadır. Şahsi hırslara serbestçe cereyan verecek mücadeleler için ortam müsait değildir. Milli felaketler içinde yaptığımız misak-ı milli birliğini mebus olmak hırsıyla veya bazılarının mebus olmasını önlemek gayesiyle bozarsak tarihi bir hata yapmış olacağımızı dile getiren yazar matbuat sütunlarında rastladığı bazı sözleri fena bir alamet olarak görmekte ve şahsi kıskançlıkların, siyasi ihtirasların barış işindeki tehlikeyi unutturmaması temennisinde bulunmaktadır.¹⁵⁴

Seçim süreci ilerlerken İstanbul müntehib-i sanilerinin seçimine bir an evvel başlanılabilmesi amacıyla mahallelerde esas defterlerinin düzenlenmesi için büyük bir faaliyet görülmektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu, İstanbul’da toplanarak kaza ve nahiye teşkilatı hakkında görüşmelerde bulunmuştur. Hükümet-i merkeziyeden İstanbul mülhakatı nüfus şubelerine tebliğ edilen beynamede göz önünde bulundurulması istenilen hususlar şunlardır:

¹⁵⁴ “İlk Tezahürler”, *Vakit*, 6 Nisan 1923.

1-Zabıttan nüfus tezkiresi almak isteyenlere azami kolaylık gösterilmesi ve mesullerin kanun dairesinde hareket etmeleri.

2-Bu gibilerin kayıtlarında tarih verilmesine fevkalade özen gösterilerek suistimallere meydan verilmemesi.

3-Nüfus kanununun 15. maddesi gereğince her kayıt suretinin ancak sahibine verilmesi.

4-Nüfus cüzdanlarında fotoğraf bulunması.

5-İntihab-ı mebusan kanununu gereğince mahallelerde düzenlenecek seçmen esas defterlerinde elde edilecek sonuç ile gerektiğinde kıyaslanmak üzere her mahalle ve köyün 18 yaşından itibaren erkek nüfusunun miktarının anasır üzerine tesbiti.¹⁵⁵

Anasır üzerine seçim yapılmayacağına göre nüfusun anasır üzerine tesbitinin istenilmesi dikkate değerdir. Muhtelif unsurların tesbit edilmesinin istenilmesi Lozan görüşmeleri ile ilgili olsa gerek.

Bahsedilen bir diğer konu ise kaza ve nahiyelere gönderilecek memurların ve heyet-i teftişiyenin bir an evvel oluşturulması ve seçim işlerine başlanması meselesidir. Bu memurların yevmiyeleri mahalli belediyeler tarafından karşılanacaktır. Ancak bu memurların nereden, nasıl seçileceği meselesi tartışma konusudur. İstanbul için açıkta bulunan memurların kullanılması gündeme gelmiştir. Zaten seçim sürecinde de bu açıkta kalan memurlar meselesi İstanbul seçimlerinin ana gündemlerinden birini oluşturacaktır. Saltanatın kaldırılmasıyla İstanbul hükümeti tarihe karışmış ve İstanbul'da İstanbul Hükümeti'nin memurları işsiz kalma durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu memurların istihdamı meselesi Ankara Hükümeti'nin karşısına çözülmesi gereken bir problem olarak çıkmıştır. İstanbul'a gelen mebus adaylarına da seçim sürecinde bu soru sıklıkla sorulmuştur.

Seçim çalışmaları devam ederken İstanbul'da hala bir şehremaneti bulunmasından ve bu durumun İstanbul'u tek seçim dairesi olarak ele almayı gerektirmesinden doğan sorunlar ve bunlarla nasıl başa çıkılacağı meselesi ortaya çıkmıştır. İstanbul'da esas defterleri mahallelere dağıtılmıştır. Ayrıca vilayet seçim sırasında nüfus tezkirelerinde fotoğraf bulunmasını gerekli görmüş ve suistimallere meydan vermemek için oylar verildikten sonra bu tezkirelerin zımbalanması kararını almıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁵“ Esas Defterleri Tanzim Ediliyor”, *Vakit*, 6 Nisan 1923.

¹⁵⁶ “İntihabatta İstanbul Tek Bir Daire Midir?”, *Vakit*, 8 Nisan 1923.

1923 seçimlerinde siyasal grupların aday belirlemesi konusunda yasal durum özgür bir ortam sunmuştur. Seçim kanununda ve seçimle ilgili olarak yayınlanmış olan beyannamelerde siyasal grupların adaylarını nasıl belirleyeceğine dair hükümlere rastlanmamaktadır. 1923 seçimlerine disiplinli bir grup olarak giren tek siyasi oluşum Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu idi. Diğer siyasi çevreler bir grup ya da parti disiplininden yoksun bulunuyordu. Bu yüzden seçimlerde ülkenin her tarafında aday göstererek ve belirli bir program çevresinde seçimlere giren başka bir siyasi kuruluş bulunmuyordu. Diğer gruplar daha çok bireysel çalışmalarla ve sadece bireylerin etkin olduğu çevrelerde kişisel olarak seçim çalışması yürütüyorlardı. MHG, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında mebus adaylarını belirlemek için bir İntihap Encümeni kurmuştur. MHGu yayınlanmış olan umdeleri kabul edenler arasından mebus adaylarını belirleme işini bu encüme havale etmiştir.¹⁵⁷

Birinci Grup adına mebus adaylarının belirlenmesi işi büyük oranda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi tasarrufuna bırakılmıştır. Her ne kadar İcra Vekilleri Heyeti'nin bir bölümü ve Müdafaa-i Hukuk temsilcilerinin katılımıyla bir seçim bürosu oluşturularak seçim işleri bu Encümenin uhdesine bırakılmış gibi görünse de adaylar konusunda karar mercii Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Anadolu'da yer yer Mustafa Kemal Paşa'nın belirleyiciliğinin dışına çıkıldığı durumlar olmuşsa da en büyük seçim çevresi olan İstanbul'da Paşa'nın belirleyiciliğini görmek mümkündür. Bu durumu adı verilmemiş bulunan bir İstanbul mebusunun basına yansıyan sözlerinde bulmak mümkündür. İstanbul mebuslarının yeni seçimlerde adaylıklarını koyup koymayacaklarına ve İstanbul mebus adaylarının nasıl belirleneceğine dair sorulan sorulara cevaben söz konusu kişi şunları söylemiştir:

“Hiçbirimiz namzetliğimizi vaz-ı haiz değiliz. Esasen bu selahiyetimizi bir kararla Müdafaa-i Hukuk Grubu'na devir ettik. O karardan sonra fırka adına namzetlik vazı hakkı yoktur. Bu hak gruba verilmiştir. ... İstanbul Müdafaa-i Hukuku'na bunun için ayrıca bir selahiyet verilmiş değildir. Hatta belki bize merkez-i umumiden bazı namzetler hakkında malumat sorulabilirdi. Bu da vaki olmamıştır. İstanbul namzetleri dahi kat'an Ankara'dan ilan olunacaktır”¹⁵⁸

Seçim bürosu olarak Rauf Bey'in istasyondaki evi kullanılmıştır. Kazım Karabekir burada yapılan bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın seçimlerde tek yetkili olmak istediğini aktarmaktadır. Paşa'nın bu isteğine kendisinin karşı çıktığını söylemektedir. Daha sonra Gazi mebusları doğrudan kendisinin seçmesi fikrinden

¹⁵⁷ "Müdafaa-i Hukuk'un Namzetleri", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

¹⁵⁸ "Müdafaa-i Hukuk'un Namzetleri", *Vakit*, 9 Nisan 1923.

vazgeçmiştir. Ama Gazi'ye en çok emniyet verenlerin listeye girdiğinden bahseden Kazım Karabekir, Gazi'nin “*Ben muhalif istemiyorum*” diyerek kendisine sözle ya da yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve karargahına mensup olanları aday gösterdiğinden yakınmaktadır.¹⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta aday belirleme sürecini şöyle anlatmaktadır.

“Heyet-i murahhasamız Lausanne'da tesisi sulhe çalışırken ben de yeni intihabat ile meşgul oluyordum. Yeni intihabata malum olan umdelerimizi ilan ederek dahil olduk. Nokta-i nazarımızı kabul edip mebus olmak isteyen zevat evvela umdelerimizi kabul ettiğini ve nokta-i nazarda müşterek olduğunu bana bildiriyordu. Namzetleri tesbit ve zamanında Fırkamız namına ben ilan edecektim. Bu tarzı istilzam etmişim. Çünkü vukubulacak intihabatta milleti iğfal ederek, muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. (...) Bütün millet ilan ettiğim umdeleri tamamen benimsedi ve umdelere ve hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin milletçe mebusluğa intihabına imkan kalmadığı anlaşıldı”¹⁶⁰

Seçimlerde mebus adaylıklarının konuşulduğu bu dönemde İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekilerek mebus adaylığını İstanbul'dan koymasına rica edilmektedir. “*Memleketin nuru*” olarak nitelendirilen Gazi Paşa Hazretlerine işgal altında bulunan İstanbul'un kurtulması ile mebuslukları arasında hüsn-i münasebet olacağı ifade edilerek adaylığını İstanbul'dan koymasına rica edilmektedir. Diğer yandan İzmir'den de benzer bir teklif gelmiştir. İzmirli “*Memleketin hemşehrisi ve çok aziz ve kıymetli damadı bulunan zat-ı devletlerini İzmir mebusu görmek arzusunda bütün İzmirli müttefik ve musırdırlar*” diyerek İzmir'in damadı Gazi Paşa'yı İzmir mebusu olarak görmek istediklerini duyurmaktadırlar.¹⁶¹

20 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa kendisinin İzmir mebusu olması için İzmirli tarafından çekilen telgrafa cevap mahiyetinde bir telgraf yayınlamıştır. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Muhterem Müftü Rahmetullah Efendi Hazretlerine gönderdiği telgrafla İzmir'den mebus adaylığının önünü açmıştır.

“İzmir mebusluğuna namzetliğimin vazı hususundaki telgrafname-i aliyenizden pek ziyade mütehasıs oldum. Muhtelif alakalarla merbut olduğum İzmir'e mebusluk sıfatıyla da temin-i nispet etmek benim için pek büyük bir şeref olacaktır”¹⁶²

Müdafaa-i Hukuk Riyaseti ve HF namına mebus aday olacaklar ile ilgili bir beyanname yayınlanmıştır. Neşredilen umdeler dairesinde grup ve firkanın adaylığına talip olanlar merkeze bildirilmekle beraber aynı zamanda istedikleri seçim dairesinde

¹⁵⁹ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, İstanbul 1994, s. 138-139.

¹⁶⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 492.

¹⁶¹ “Gazi Paşa Hazretlerinin Namzetlikleri”, *Vakit*, 16 Nisan 1923.

¹⁶² “Gazi Paşa Hazretleri İzmir Mebusu”, *Vakit*, 20 Nisan 1923.

adaylıklarını koymakta serbest bırakılmışlardır. Ancak cemiyetin adayları merkezce yapılacak incelemeden ve mahalleriyle de istişareden sonra tesbit ve zamanında merkezden ilan edileceklerdir.¹⁶³ Ankara’da kurulan bu seçim bürosuna taşrada bulunan MHC merkezleri ve I. Dönemde Birinci Grup’a bağlı olan mebuslar bilgi aktarmasında bulunmuşlardır. Bazı I. Dönem mebusları seçim bölgelerinde ve yakın çevrelerinde seçim işlerini yürütmekle görevlendirilerek taşraya gönderilmişlerdir.¹⁶⁴

Adayların belirlenmesinde en önemli kriter Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup’u adına Mustafa Kemal Paşa’nın yayınlamış olduğu 9 umdeye bağlılıktır. Kurulacak Halk Fırkası’nın siyasi programı niteliğini taşıyan 9 umdeye sadakatle hizmet edecek bireyler mebus olarak tercih edilmektedir. Umdelere bağlı olan kişilerde aranılacak bir diğer nitelik ise alanında uzman kişiler olmalarıdır. Mesleki temsil meselesinin bile uzun uzadıya tartışıldığı düşünülürse yeni meclisin alanında uzman bir nevi teknokratlar meclisi olmasının arzu edildiği görülmektedir. Diğer yandan adayların bölgelerinde iyi niteliklerle tanınmış olması da istenilmektedir. Ancak basında zaman zaman adayların yereliğinden çok nitelikli olmalarına özen gösterilmesini isteyen yazılar yayımlanmıştır.

Müdafaa-i Hukuk adaylarının her yerde aynen kabul edilmiş olduğunu söylemek güçtür. Eskişehir’de Ayıcı Arif Bey’in adaylığına kötü ahlakı nedeniyle itiraz edilmiş, Mustafa Kemal Paşa yakın arkadaşı olan Arif Bey’in adaylığı konusunda Eskişehir’den gelen heyeti ikna etmiştir.¹⁶⁵ Ancak Eskişehir’de yaşanan tek sorun Ayıcı Arif Bey’le ilgili değildir. Eskişehir’de yayınlanan Yeni Türkiye Gazetesi merkezden belirlenen dokuz adaydan sadece üçünü aday olarak yayınlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu duruma karşı çıkarak Eskişehir Belediyesi ve Eskişehir Heyet-i Teftişiyesi’ne bir yazı göndererek söz konusu üç kişinin adaylıktan çıkarıldığını bildirmiştir. Bu kişiler Ali Ulvi Bey, Halil İbrahim Efendi ve Emin Beylerdir.¹⁶⁶ Ali Ulvi Bey ile Halil İbrahim Efendi adaylıktan çekilirken Emin Bey seçim faaliyetlerine devam etmiş ve İkinci Meclis’e bağımsız olarak girmiştir. Ancak daha sonra siyasi yaşamına HF bünyesinde devam etmiştir. Gümüşhane seçimlerinde ise Müdafaa-i Hukuk tarafından aday gösterilmemesine rağmen Zeki Kadirbeyoğlu Bey seçilmiştir.

Taşrada da seçim faaliyetleri bütün hararetiyle başlamıştır. Müdafaa-i Hukuk muhtelif mahallere seçim işlerini takip etmek ve düzenlemek üzere üyeler gönderecektir. Mecliste seçim bölgelerine gitmek isteyen vekiller ile ilgili durum

¹⁶³“Mebus Namzetleri”, *Vakit*, 16 Nisan 1923.

¹⁶⁴ *Vatan*, 9 Nisan 1923.

¹⁶⁵ Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, s. 43-44.

¹⁶⁶ “Eskişehir’de İntihabat Mücadeleleri”, *Vakit*, 4 Temmuz 1923

görülmüş ve tartışmalara neden olmuştur. Birçok mebus söz alarak eleştirilerde bulunmuşlardır. Bilhassa Erzurum mebusu Durak Bey seçim dairelerine gitmek bahanesinin vatanperverliğe uygun olmadığını beyan etmiştir. Refik Şevket Bey ise aleyhinde görüş belirten her mebusun bu şekilde ithamını “*çirkin*” kelimesiyle nitelendirmiştir. Nihayet Saruhan mebusu Reşat Bey ramazan münasebetiyle verilmesi gereken aranın uzatılmasıyla bu ihtiyacın giderilebileceği hakkında bir taktir vermiş ve meclis bu taktiri kabul etmiştir.¹⁶⁷ BMM azaları arasında seçim bölgelerine gitmek üzere izin isteyenler çoğalmıştır. 41 mebus doktor raporuna dayanarak izin istemiştir. Ayrıca adaylığını koyabilmek için birçok kişi memuriyetten istifa etmektedirler.¹⁶⁸

Seçim sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadeledeki rolü ve liderlik kabiliyeti ön plana çıkarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa cemiyetin harap olduğu, mefkurelerin söndüğü, kuvvet ve kudretin yerlere düştüğü bir anda ortaya çıkmış ve zafer kazanmıştır. 9 Umde hayat bulma ve yenileşme devresi için en lüzumlu şartları içermektedir. Fakat bu sadece parlak bir program değildir. Gerçekleşeceğine emin olunan maddelerdir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın yüksek dehasından gelmektedir.

“... Bu isim yalnız büyük bir reis, muzaffer, gazi bir başkumandan, milletin takdirinin en yüksek mevkiine çıkmış bir zatın ismi değildir. O her şeyden evvel Mustafa Kemal'dir ve Mustafa Kemal'in ifade eylediği mana-yı hakikat ve eser karşısında şu veya bu kelime ile ifade edilemeyecek derecede büyüktür.”¹⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı umdelerin uygulanacağını garantisi olarak da algılanmaktadır. Birinci Grup'un seçim propogandası ve seçim vaatlerinin tamamı Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisidir.

Seçim sürecinde Hakimiyet-i Milliye'de Birinci Grup'un yani Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtan yazılar yayınlanmıştır. Gazeteye göre hakimiyet-i milliyenin daima hüküm sürmesi için yalnız milletin vicdanında bulunması yeterli olmayacaktır. Bunun için bir teşkilat halinde ortaya çıkmak gereklidir. Bu kuvvet TBMM'dir ve seçimler sırasında takip edilmesi gereken umdelerin başında hakimiyet-i milliyeye gelmektedir. Bu umdenin takviyesi için gelecek devrede çıkarılması gereken kanunlar vardır. Bu kanunların çıkarılması için güçlü bir TBMM oluşturulması, yani TBMM için seçilecek mebusların bu milli bina için pek sağlam bir temel oluşturacak kişilerden seçilmesi gerekmektedir. Yarın seçilip milletin kaderini eline alacak zatlar hiç şüphesiz ki halk hakimiyetini tamamıyla kavrayan, devam ve takviyesini kendisi için

¹⁶⁷ “Mecliste Mezuniyet Müzakereleri”, *Vakit*, 6 Nisan 1923.

¹⁶⁸ “İntihabat Faaliyetleri”, *Vakit*, 10 Nisan 1923.

¹⁶⁹ “İntihabatta Umdelerimiz”, *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923.

görev bilen insanlardan bulunacaktır. Fakat ilerleme ve çağdaş gelişmeler karşısında yaşayabilmek ve o mevkiye çıkabilmek için iyi niyetin hiç kafi olmadığını daima göz önünde bulundurmak lazımdır. Önünüzde kurtulan bir memleket var fakat bu kurtulan memleket her şeyden evvel imarla geliştirilmeyi beklemektedir. Dolayısıyla BMM'nin gelecek üyelerini oluşturan zatların kalp ve vicdanı ne kadar pak ise dimağı o kadar güçlü olacaktır. Buna azim ve iradenin de ilavesi şarttır. Vicdan vazifesini yaparken dimağ ve akıl da sürekli işleyecektir. O halde seçimlerde oy verirken bu üç hususa dikkat edilmelidir.

Oy “*kudsiyetin en yüksek sahasında bulunan ve vicdan ve arzu-yı milletin bir ifadesi*”dir ve hatır ve ricayla atılmamalıdır. Bu yüzden oy verirken “*Bu memleketin hududu dahilindeki insanlar içinde en liyakatlı*”ne vermeye dikkat edilmelidir. Liyakatli olan nasıl tespit edilecektir? Bu liyakat ne insanın yüzünden, ne yürüyüşünden ne de şu veya bu halinden anlaşılabilir. İçimizden endişelerimizi gören ve onun bertaraf edilmesi için ortaya atılan, sarıldığımız tehlikeyi anlayan ve o tehlikenin yok edilmesi için hayatını bile fedaya giden birçok vatandaşlarımız vardır ve yine bize daima iyi eserler, muvaffakiyetli işler gören, kuvvetli bir dimağ, verimli bir zeka gösteren vatandaşlar vardır. Bu liyakatli kimseleri memleket çapında bulup mebus adayı gösterme işinin ise Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğu düşünülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele yıllarındaki tecrübesi dolayısıyla aday seçiminde isabet edecek ve millete en küçük bir şüphe ve tereddüt taşıyan bir aday takdim etmeyecektir. Dolayısıyla Paşa'nın aday gösterdiği kişilere oy vermek millete düşen manevi bir borçtur.

“... İntihap edeceğimiz vekillerin bizce kanaat ve vicdanı, iktidar ve kuvveti aynı derecede haiz-i ehemmiyettir. Memleket kurtulduktan sonra mukadderatına sahip olarak yaşayabilmesi, fuzuli kuvvetlerin bir daha kendini perişan etmemesini ve aynı zamanda anasırın tekamülâtı karşısında muhafaza-i mevcudiyet eyleyebilmesi için ruhu ve kalbi esasat-ı milliyeye çok merbut, aynı zamanda dimağ ve kolu çok kuvvetli insanlara ihtiyaç vardır. Artık hiçbir tahribe mütehammül olmayan memleketin bu ihtiyacını temin için mukadderatı bu insanlara tevcih olunabilir. Bunlar da ancak bu yolda yürür iken sadakatlerini ve kuvvetlerini gösterenlerdir. Bunları göstermek ne kadar kudsi bir vazife ise iş başına getirmek de aynı kudsiyeti taşıyan bir borçtur.”¹⁷⁰

10 Nisan'da yabancı basının seçim kararına bakışı değerlendirilmiş ve büyük çoğunluğunun Türkiye aleyhine garazkarane yayına devam ederek düşmanlık yaptığından bahsedilmiştir. Diğer yandan bazılarının ise olayları hakkaniyetle

¹⁷⁰“Umdelerin Tatbikinde Şahısların Ehemmiyeti , *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Nisan 1923.

değerlendirebildiği söylenmiştir. Yabancı basın özellikle yeni meclisin barışın imzalanmasını hızlandıracağı üzerinde durmuştur.¹⁷¹

Seçim sürecinde Mustafa Kemal Paşa resmi bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğin başında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş sürecinden ve Milli Mücadeledeki rolünden bahsettikten sonra şunları söylemiştir:

“...Şimdi karşısında bulunduğumuz ve filhakika elem ve müşkilatı muazzam bulunan safha-i mesai memleket ve milletimizin teali ve tekamülâtına bütün vesait ve menabiimizi hasr ve tevcih etmek ve müstakil vazifelerimiz, milletin idare ve terakkisini, her memlekette olduğu gibi muayyen bir manzarai siyasiye ile deruhte ve takip eylemektir. Bu vazifeler dahi müdafaa-i vatan vazifesi kadar hakiki bir tesanüd, salabet ve sarsılmaz bir cesaret ve sebata mütevakkıftır. Milletimiz idare-i müstakilesini deruhte edecek olanları intihabat ile tefrik ve tayin etmek kararını vermiştir. Müdafaa-i Hukuk teşkilatımız milletin bu kararı karşısında mazide isbat ettiği liyakat ve evsafi ile ati için de şayan-ı itimad ve istinad olduğunu ve milletin arasına istihkakı bulunduğunu iddia edecektir. Eğer ümidimiz vechiyle Müdafaa-i Hukuk teşkilatımızın müntehib ve mutemetleri milletin arasına nail olurlarsa atiyen Büyük Millet Meclisi'nde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edecektir. Müdafaa-i hukuk cemiyetinin ve atiyen Halk Fırkası'nın takip edeceği gayeler memleketin ihtiyacatından mülhem olarak ahiren ifade ve ilan edilen umdelerdir.

Namzetlerimiz mezkur umdelerin takip ve ikmalini deruhte edecektir. Anadolu ve Rumeli Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti azaları ben reisiniz dahil olduğum halde hepimiz umdelerimizi milletimize neşr ve izah edelim. İtimadınıza mütemadiyen isbat ve liyakata çalışmış reisiniz sıfatıyla cümlelerinizi yekvücut olarak intihab mesaisine davet ediyorum.”¹⁷²

Mustafa Kemal Paşa, MHC'nin üç yıllık mesaisinin ve yaptığı çalışmalarının gelecek dönemde yapacaklarının bir garantisi olarak görülmesi gerektiğini düşünüyordu. Cemiyetin adaylarının yayınlanan umdelerin takipçisi olacağını vaad etmekteydi. Cemiyetin seçimlerde başarılı olması durumunda Halk Fırkası olarak hizmete devam edeceğini duyurmaktaydı.

Müdafaa-i Hukuk teşkilatı Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanarak Cemiyetin adaylarını belirleme işiyle meşgul olmaktadır. Cemiyetin taşradaki şubelerinden grup idare heyetine umdelerin oluşturduğu olumlu etkiye dair telgraflar çekilmektedir. Cemiyet Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi gazeteci mebusların katılımıyla

¹⁷¹ "Intihabat İki Yüzlü Bir Kılıncıdır", *Vakit*, 10 Nisan 1923.

¹⁷² "Gazi Paşa Hazretlerinin Resmi Bir Tebliği", *Vakit*, 10 Nisan 1923.

Müdafaa-i Hukuk Propoganda ve Neşriyat Encümeni'ni kurmuş ve propoganda faaliyetinde bulunma işiyle görevlendirmiştir.¹⁷³

Burada seçim sürecinde adayların yaptığı propogandaya örnek olarak Tevfik Rüştü Bey'in beyanamesine değinmek ilgi çekici olacaktır. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü (Aras) Bey kabinede bakan olarak görev yapması dolayısıyla işlerinin yoğunluğundan dolayı Menteşe'ye bizzat gidemediğinden bahisle yüz yüze görüşemediği seçmenlerine basın yoluyla seslenmektedir. Beyannameyi gelecek seçim için bir hazırlık değil geçen seçimin bir hesabı olarak nitelendirmektedir.

Beyannamede Milli hareketin başlarından itibaren batı Anadolu'da vazife yaptığını anlatan Tevfik Rüştü, İzmir'in işgalinden itibaren aziz vatanı kurtarmak için kahramanca en önde atılan Menteşe'nin yüksek ruhlu halkının vekili olmaktan gurur duyduğunu söylemiştir. Ülkenin kurtuluşu için mebusluk hayatında milletin kurtuluşuna çalışanlarla birleştiğini, büyük dahi reisin etrafında üzerine düşen her vazifeyi kabul ettiğini söyleyen Tevfik Rüştü, memleketin yüce menfaatlerinin kendisine yüklediği vazifelerin üç sene boyunca kendisini seçmeni ile görüşmekten mahrum bıraktığını söylemektedir. Hatta seçimin başladığı bu günlerde dahi yüzyüze hesap vermeye de imkan bulamamış, vazifesi kendisinin Ankara'dan ayrılmaklığına müsaade etmemiştir. Mebusluğunun ilk yılını cephelerde ve İstiklal Mahkemesi başkanlığında, ikinci yılını Rusya'da ve üçüncü yılını da Türkiye-Rusya ticaret anlaşması üyeliği, sıhhiye vekaleti vekilliği gibi görevlerde geçirmiştir.

Seçmenlerinin siyasi fikirlerine vakıf olduğunu söyleyen Tevfik Rüştü, fikirlerini gazetelerde, meclis kürsüsünde ve iş başında gösterdiğini, bu yüzden tekrarından kaçındığını belirtmektedir. Ancak seçim dolayısıyla özellikle vurgulamak istediği bir kanaati vardır. O da Gazi Paşa Hazretleri tarafından yayımlanan umdelerin memleketin en acil ihtiyaçları düşünülerek düzenlenmiş ilkeler olduğudur. Bunları söylemekteki amacını da şu şekilde açıklamaktadır:

“... Bunları söylemekten maksadım; dikkatlerini tesviye suretiyle beni taltif eden lütufkar Menteşe halkına tecrübelerimin ve müşahedelerimin bahşettiği kanaatimle inandığım doğru yolu söylemek ve tevcih buyurduğunuz vekalet müddeti hitama yaklaşması münasebetiyle hesap vermeyi bir vazife bilmektir...”

Yeni seçim döneminden beklentilerini açıklamakta ve bu devrenin memleket için faydalı bir şekilde geçirilmesi için seçmenlerin nasıl davranması gerektiğini anlatmaktadır.

¹⁷³“Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı İkmal Olunuyor”, *Vakit*, 11 Nisan 1923.

“...Pek iyi bilirsiniz ki geçen intihabatın şeraiti memleketimizin halası ve istiklali idi. Bu seferki de bu kadar fedakarlıklarla nihayet elde edilen milletimizin hakimiyet-i mensubiyesinin istikrarı ve önümüze açılan iktisad devresinde muvaffakiyet ve ikbali meselesidir. Bila kaydu şart milletimizin hakimiyetini ve senelerden beri nalan ve perişan aziz vatanın refah ve saadeti ancak bu defaki intihabatta iyi vekiller seçilebilmesiyledir ki teyid ve temin edilecektir...”

Tevfik Rüştü Bey, Menteşe halkının daha iyi mebuslar seçmeye muvaffak olmalarını dileyerek sözlerine son vermektedir.¹⁷⁴

1.2.6.1923 Seçimlerinde Muhalefet Tartışmaları

Seçimlerde örgütlü bir şekilde faaliyet gösteren tek grup I. Grup'tur. Ancak I. Grup kadar örgütlü olmamakla birlikte seçim faaliyeti yürüten başka gruplarda vardır. Yakup Kadri anılarında seçim öncesi İstanbul'da üç kuvvetin çatıştığını belirtir: Bunlar; İttihadçılar, M.M Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur.¹⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa bu üç politik organizasyonun İstanbul'daki etkin isimleriyle İzmit'te yüz yüze bir görüşme yaparak İstanbul'daki muhalif varlıkların ayrı örgütler halinde çalışmasının önüne geçerek bunları MHC çatısı altında çalışmaya yönelik olarak ikna etme ve yönlendirme yolunu denedi.

Tevhid-i Efkar ise seçimlerde mücadele edecek grupları şu şekilde sıralamıştır. Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Müdafaa-i Milliye Grubu, İaşeciler Grubu, Amele Grubu ve Müstakiller. Birinci Müdafaa-i Hukuk ve Mim Mim gruplarının seçimlerde etkili olabileceğine dikkat çekilmiştir. Diğer grupların seçimlerde varlık gösteremeyeceği görüşü ileri sürülürken İaşeciler diye tanımlanan İttihatçı kesimin Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları ile Mim Mim Grubu listeleri arasına dağılacağı tahmininde bulunmaktadır.¹⁷⁶

Seçimlerde en fazla muhalif potansiyele sahip olan İstanbul'du. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa seçimlerde İstanbul'a ayrı bir önem verdi. Mustafa Kemal Paşa henüz işgal altında bulunan İstanbullulara ayrıca seslenmeyi gerekli görerek 11 Nisan'da bir beyanname yayınlamıştır. İstanbul'a kavuşmanın mücadelesinin başlıca hedefi olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa bütün vatan evlatları hürriyeti teneffüs ederken İstanbul'un işgal altında kalmasından duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir. İstanbul'un muhterem halkının ümitsizlik ve ızdırap senelerinde her baskıya karşı gösterdiği dayanıklılık Türk vicdanının hiçbir engel karşısında sarsılmayacağını en

¹⁷⁴ “Tevfik Rüştü Bey'in Beyannamesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1923.

¹⁷⁵ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 24.

¹⁷⁶ *Tevhid-i Efkar*, 4 Nisan 1923.

kuvvetli bir delili olarak tarihe geçecektir. İrfanımızın kaynağı olan İstanbul milli mücadelede en zor bir vicdan emniyetini geçirmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu imtihanı İstanbul halkımız bütün dünya karşısında başarıyla tamamlamıştır. Ancak İstanbul'un vazifesi henüz bitmemiştir. Yeni devrede İstanbul'dan beklenen vazifeyi Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki sözleri anlatmaktadır:

“... Bizim memleketimizin nuru olan İstanbul bu umdelere en yakın olan köşe-i vatan değil midir? Bu itimadımızı cihan muvacehesinde reyinizle isbat edeceksiniz. İstanbullular, ağyarın gözü üzerindedir. Reyleriniz parçalanacak mı? Bütün dünyanın telkinatına açık olan İstanbulumuzun muhiti henüz halasın tamam olmadığını unutarak veche-i istikametinde tereddüt edecek mi? Dünyanın dikkat ettiği noktalar bunlardır. Bin mevani ortasından daima bize teveccühünü layık görmüş olan İstanbulumuzun ağyara ümit verecek inkısam-ı ara yapmayacağına kaniim. İnkısam-ı arada kimlerin müstefid olacağını her an nazar-ı dikkatinizde bulundurmak tahsisen sizin vazifenizdir. Vatanın hukuk-ı hayatiyesini tamamlamak yolunda olan cemiyetimizin kuvvet kaybetmesinden sevinecek olanlar eyyam-ı felaketimizde sevinmiş olanlardır ki bunları yakından en ziyade siz gördünüz. Yekvücut olarak cemiyetimize tevcih-i itimat ediniz ki buna layıktır ve layık olacağını daima faaliyetle isbat edecektir. Güzel İstanbul'a ve onun sabur, hamiyetli halkına bi nihayet tahassür ve muhabbet.”¹⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, İstanbullulara yayınladığı beyannamede özellikle oyların bölünmemesi üzerinde durmuştur. İstanbullulara özel bir beyanname yayınlaması Gazi'nin bu şehirdeki seçimlere verdiği önemi göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbulluların duygularına hitap ederek İstanbul halkının kendilerine güvenmelerini beklediğini söylemekte ve Müdafaa-i Hukuka oy istemektedir. Ülkede en fazla seçmeni barındıran kent İstanbul'dur. İstanbul Hükümeti'nin ortadan kalkmasıyla oluşan işsizler şehirde gayr-ı memnun bir kitle meydana getirmiştir. Bu durum muhalefetin İstanbul'da toplanmasına zemin oluşturmuştur. İçinde bulunulan şartlar İstanbul ile özel olarak ilgilenmeyi gerektirmektedir.

Ahmet Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa ile seçimler hakkında özel bir mülakat yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un özel durumuna dikkat çekerek İstanbul halkından beklentilerini dile getirmiştir. Basından da umdeleri halka anlatmasını istemiştir.

“...İntihabatta İstanbul da vazifesini yapmak için hazırlanmalıdır. İstanbul'un hususi mahiyeti vardır. Binaenaleyh, ona göre vazifesini hakkıyla ifa etmelidir. Halk son iki gün zarfında neşrettiğim umdeler etrafında toplanarak vatana merbutiyetini

¹⁷⁷ "İstanbullulara Gazi Başkumandanımızın Hitapları", *Vakit*, 11 Nisan 1923.

göstermelidir. Umdelerimize sadık olmaya azmetmiş kimseleri seçerek kendini tahlise hizmet etmelidir.

İstanbul'un intihabında entrikalar çevrildiğini biliyorum. Fakat İstanbullular, İstanbul'un henüz işgal altında bulunduğunu hatırlarından çıkarmamalıdır. İstanbul, henüz kurtulmuş değildir. Kurtulmak için tesanüte ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar ihraz ettiğimiz zaferleri ancak vahdet ve tesanüt sayesinde temin ettik. Zaferin semeresini toplamak için de bu yolda devam etmek lazımdır. Düşman elinde iken düşmana yardım etmemeliyiz.

Matbuatın umdelerimizi tahlil ederek halka anlatması lazımdır. Ben peyderpey beyannameler neşrederek halkı tenvire gayret edeceğim.

İntihabatta namzetliklerinin vazedilmesi için müracaat edenler çoğalmaktadır. Bunların aralarından seçilerek isimler tesbit edilmektedir. Namzetliklerin kaffesi henüz kararlaştırılmamıştır. Tetkikata devam edilmektedir.....

Deruhte ettiğim vazifeyi ikmal ettikten sonra siyasetten çekileceğimi evvela söylemişim. Bu fikrimde sabitim ve bu taahhüdümü tekrar ederim. Ancak henüz sulh akdedilmemiş, atımız temin etmemiş iken bir hal-i tezezzübde nasıl bırakabilirim. Başladığım işi bitirmeliyim.”¹⁷⁸

Burada seçim döneminde tartışma konusu olan diğer bir noktaya daha değinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın siyasetten çekilmesi meselesi... Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi mücadelesini bir parti lideri olarak sürdürme kararına yakın çalışma arkadaşlarının bazıları karşı çıkmıştır. Rauf Bey yeni siyasal hayatta bu siyasal hayatın gereklerinden olan siyasi kuruluşlara yer verilmesi gerekeceğini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın bundan böyle herhangi bir siyasi cemiyet veya fırkanın bilfiil başında bulunup mücadeleye atılarak o yolda hırpalanmasını doğru bulmadığını, aksine O'nun bundan sonraki siyasi hayatın gerektiği gibi gelişmesini sağlamak için fırkalar üstünde kurtarıcı ve önder prestijiyle, tarafsız bir devlet başkanı olarak kalmasını ülkenin çıkarlarına daha uygun bulduğunu, ancak kendisinin ve aynı düşüncedeki Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların bu görüşlerini Mustafa Kemal Paşa'ya kabul ettiremediklerini belirtir.¹⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın aktif siyasetten çekilerek vazifesine tarafsız bir devlet başkanı sıfatıyla devam etmesi yönündeki talep basında da yankı bulmuştur. Ahmet Emin, Vakıf'te Mustafa Kemal Paşa'nın aktif siyasetten çekilmesine karşı çıkmıştır.

“Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin yarınki hayatımızda haiz olacağı mevki mühim bir milli meseledir. Herkesi şiddetle alakadar eder. Meseleyi sathi surette muhakeme edenlerde bir fikir vardır. Diyorlar ki; ‘ Paşa hazretleri yarın umumi hayat içinde faal bir vaziyette bulunmasın.

¹⁷⁸ *Vatan*, 11 Nisan 1923.

¹⁷⁹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 488.

Milli bir abide gibi milletin başı üstünde yeri olsun. Milli bir buhran dakikasında yeniden faaliyete gelsin. Daima bir münci rolü oynasın.’ Eğer harici mücadele biter bitmez bizim için tabii bir hayat başlayacak olsaydı bu mütalaa çok doğru olurdu. Mustafa Kemal Paşa gibi bir münci ve bir rehberi siyasi hayatın ebedi küçüklükleri içinde görmeye kimse razı olmazdı. Fakat harici mücadele bitince bizim için eski ve tabii bir hayat avdet edecek değildir.’¹⁸⁰

Ahmet Emin seçimler bittikten sonra Türkiye’nin siyasi hayatının doğal seyrine oturmayacağı öngörüsünde bulunarak daha sonraki siyasi çalkantıları o günden görebildiğini göstermiştir. Rauf Bey ve çevresinin isteği de aslında İsmet Paşa ve çevresi ile girişecekleri mücadelede Mustafa Kemal Paşa’yı bizzat karşılına almama isteğidir. Zira ileriki yıllar şiddetli siyasi çalkantılara gebe dir.

Seçimlerden önce Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda yapılan değişikliklerle seçimlerde muhalefete hayat hakkı tanınmamışsa da muhalif kuvvetler bir hayli tartışma konusu olmuştur. Seçimlerde muhalefetle ilgili olarak dönem basınının de önemli makaleler yayınlanmıştır. 5 Nisan 1923’te Vatan’da yer alan “*İntihabatta Muhalif Kuvvetler*” adlı makale dikkate değerdir. Makaleye göre seçim mücedesi için yakında saflar tutulacaktır. Bir tarafta Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığındaki Müdafaa-i Hukuk Grubu bulunacaktır. Bu grup etrafında Türk sınırları içinde macera aramaktan nefret eden, bütün kuvvetlerini iç yenileşme, barış ve kalkınmaya harcamak isteyen münevver ve müspet vatandaşlar toplanacaktır. Hakimiyet-i milliye ve kalkınma hakkında emelleri bulunan bu grubun yarınki mecliste güçlü bir çoğunluğu olması yarın memlekette muntazam bir mesai devresi başlaması için mutlaka lazımdır. Ümit edilmektedir ki grup kuvveti çoğunlukta değil, fikir ve içtihad açısından birliktelikte görece ve kuvvetini artırmak için fikir ve gayretten fedakarlık etmeyecektir. Zaten buna lüzum da olmayacaktır. Mustafa Kemal Paşa’nın pek açık bir şekilde ortaya koyduğu programla meydana çıkan ve Paşa gibi bir rehberi olan grup milletimizin hakiki arzu ve ihtiyaçlarını temsil etmektedir ve seçimde zahmetsizce çoğunluğu sağlayacaktır.

Seçimleri kazanmasına kesin gözüyle bakılan I. Grup’un karşısında saf tutacak kuvvetler henüz net bir programla ortaya çıkmamıştır. Bu kuvvetlerden en çok göze çarpanı II. Grup’tur. I. Meclite muhalefette kalan bu grubu Hürriyet ve İtilaf’a benzetenler vardır. Yazar bu benzetmeye karşı çıkmaktadır. Hürriyet ve İtilaf’ın vatanperverlikten mahrum olduğu, II. Grup’un içinde şayan-ı hürmet vatandaşlar bulunduğunu söylemektedir. İhtilafın nedenleri ise bu gibi zatların memleket açısından

¹⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, “Müncilikten Sonra Banilik”, *Vatan*, 16 Ocak 1923.

gördükleri hataları samimi surette tenkid edelim derken yavaş yavaş kin ve infiale kendilerini kaptırmaları ve bir kısım azasının bariz surette şahsi emeller besleyen gayr-i mütecanis bu grup içine karışmalarıdır. Bu tarzda bir gayr-i mütecanis grubun müsbet bir programı olamaz. Karşı tarafta gördükleri zaafılardan ve halkta kendi açılarından sezdikleri her müsaide meyilden istifadeye çalışmak suretiyle fırsatçı bir meslek tutacaklardır. Örnek olarak da barış işlerini tahrik edeceklerini ileri sürmektedir. İkinci Grup'un arazi meselesi ve memleket dışındaki yerlerde nüfuz icrası konularında mevcut imkanlardan yeterince istifade edilmediğini öne süreceklerini söyleyen yazar bu iddiaların millet nezdinde karşılık bulmayacağı görüşündedir. Milletın gözü açılmıştır. Türk vatanını oluşturan arazi için, siyasi ve iktisadi istiklal için sonuna kadar uğraşmaya ve döğüşmeye hazırdır. Dün nasıl mücadele etmiş ise Lozan müzakereleri istediğimiz neticeyi vermez ise her türlü fedakarlığı yapmaya hazır bir millet vardır. Fakat Türk milleti yeni arazi elde etmek fikrinde bulunmak ve delice bir dış siyaset takip etmenin memleketin imarını akim bırakacağını ve üzerimize husumeti çekeceğini takdir edebilmektedir.

Bu kişilerin muhalefette kalmasının diğeri mühim bir cephesi saltanata taraftar olmaları olabilir. Fakat bu cephe de kendileri için pek zayıftır. Son nesiller zarfında saltanatın silsile halinde bu memlekete ne gibi zararları dokunduğunu anlamak için tarih kitapları karıştırmaya lüzum yoktur. Vahdettin'in ihaneti ile taçlanan ferdi hakimiyetin Türk milletini ne gibi felaketlere sevk ettiği ve ilerleme fırsatlarını ne dereceye kadar akim bıraktığı herkesin hatıradadır. Şahsi hücumlar etkili olmayacaktır. Millet garazkarane dedikodulardan nefret etmektedir. Bir Vakitler: "Filan adam mı? Onun büyük babasını nasıl adam olduğunu bana sorun" kabilinden bir söz halkın bazı kısımları nazarında bir adamı fena göstermeğe yeterli gelirken bugün böyle bir söz söyleyen adama basit kafalı bir garazkar nazarıyla bakılır. Toplumumuz az zamanda çok değişmiştir.

İkinci Grup muhalif bir kuvvet olarak çok kuvvetli görülmemektedir. Grup kamuoyunda dayanağı olan bir kuvvet değildir. Grup meclisteki grup üyelerinden ve onların şahsi dostlarından ibarettir. Asıl dikkatli olunması gereken kesim eski İttihatçılardır. Muhalif kuvvet sıfatıyla İttihad ve Terakki'nin İkinci Grup'tan çok fazla ehemmiyeti vardır. İT teşkilatının kalanı içinde az çok kuvvetli şahsiyetler vardır. Sonra bilhassa el altından çevrilen seçim manevraları hakkında İttihatçılar çok tecrübe geçirmişlerdir. Bugün İT denince yalnız akla hükümeti kendilerine özgü bir tekel zanneden ve iktidar mevkilerinde kendilerinden başka adamlar bulunmasını çekemeyen

zatlar gelmektedir. İT'nin tarihi hatırasına can-ı gönülden bağlı olanlar davet beklemezsizin kendi kendilerine İttihadçı diyenler el altından seçim manevrası yapmayı cazip addenler de vardır.

İttihat ve Terakki, İkinci Grup'tan daha önemli bir kuvvet olarak görülmekle birlikte seçimlere kendi ismiyle ya da müstakilen girmesi durumunda pek iş yapamayacağı düşünülmektedir. Ama yine de İttihatçıların hedefinin ne olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'yı destekliyorlarsa ortada bir sorun yoktur. Ayrı durması şahsi amaçlardan başka bir şekilde tefsir edilemez. Saltanat gibi meselede muhalif bir meslek tutarsa intihar etmiş olacaktır. Çünkü büyük bir kısmı açık fikirli diye tanınan kişilerin bu tarzda hücum silahları kullanmaları, hedeflerin şahsi başarı olduğunu, bunu için her vasıtayı mübah gördüklerini isbat edecektir.

Seçimlerde muhalif bir kuvvet olarak İttihatçılar tartışılmaktadır. Peki "İttihatçı kimdir?"

"...Bu kelimeyi herkes başka başka manada kullanıyor. Eğer İttihad ve Terakki'ye herhangi bir devirde herhangi bir zamanda mensup bulunmuş adam manasında alınırsa bütün millet İttihadçıdır. Meşrutiyet'ten senelerce sonra İttihadçı kalanlara gelince bunların çoğu Anadolu'da milliyetperverlik teşkilatına dahil olmuştur. Ve memlekete hizmet etmek için mutlaka (İttihad ve Terakki) namı altında bir heyeti vasıta tanımaya ihtiyaç duymuyorlar. Millet nazarında doğrudan doğruya bir ittiham altında bulunanlar müstesna olmak üzere geri kalanlar için de en doğru yol dar ihtirastan ve maziden müdevver azimet hislerinden silkinerek vatan hizmetine koşmaktan ibarettir. Memleket bütün evladının hizmetine muhtaçtır. Yapacak iş çoktur. Bir kısım vatandaşların sabit fikirlere tabi olarak kendilerini milli mesai sahasından hariç tutmaları ve tahripkarane ve garazkarane tenkidlerle vakit geçirmeleri memleket için bir ziyandır. En hayırlı şey İttihad ve Terakki'nin tamamıyla gömülmesi ve şahsi bir ittiham altında bulunmayan vatandaşların memlekete müspet surette hizmet etmek husunda tamamıyla serbest bulunmalarıdır. (...) Bu intihabatta ortaya İttihad ve Terakki namı altında veya nam-ı müstear altında bir muhalif kuvvet çıkarılırsa hem kendi hesaplarına büyük bir inkisar-ı hayale uğrayacaklar, hem de mukabil kinle ve infialler uyandırmak suretiyle siyasi hayatımıza dar hisler girmesine sebep olacaklardır. Eğer gaye memlekete hizmet etmek ise efkar-ı umumiye nazarında hizmetlerinden ziyade inhisarkar ocakçılık teşkilatı (İttihad ve Terakki)yi bir vasıta ittiham etmekte mani yoktur. Maksad mevki sahibi olmak ise pek faaliyete ihtiyacı olan bir memlekette iktidar sahibi bir adam şahsi meziyetleri ianesiyle mutlaka kendini gösterir. Mantık falan tanımayarak (İttihad ve Terakki) namına aşık olan taassub erbabına gelince taassubla münakaşa mümkün olduğu için bu sınıf zevata hiç bir

diyeceğimiz yoktur.(...) Neticede inkisar-ı hayale uğramaktan ve kendi kendilerini gülünç bir mevkiye düşürmekten başka bir şey yapmayacaklardır.”¹⁸¹

Mecliste bulunan İkinci Grup önemli bir muhalefet potansiyeline sahip olarak değerlendirilmekle beraber asıl tehdidin İttihad ve Terakki'nin kılıç artıklarından gelebileceği konusunda yaygın bir kanaat vardır. İkinci Grup kendi içinde birliği olmayan, ortak amaçları muhalefette kalmak olan ve ferdi olarak temsil edilen bir topluluk olarak kabul edilmektedir. İkinci Grup hakkında saltanat-ı ferdiye taraftarı olmak suçlaması burada da tekrar edilmiştir. Asıl tehlikenin İttihad ve Terakki taraftarlarından geleceğinin düşünülmesi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa eski İttihadçıların teşkilatlarını nispeten koruduğu İstanbul seçimlerine çok fazla önem vermiştir. Bu yüzden muhalefetle ilgili yazılan makalelerin çoğu hemen hemen yalnızca İstanbul'da muhalefetle ilgilidir. Ahmet Emin Bey'in makalesi buna güzel bir örnektir. Ahmet Emin Bey muhaliflerin İstanbul'u faaliyet alanı olarak seçmelerinin nedenini sorgulamaktadır. Görünüşe göre bu muhalifler seçim sırasında mümkün olduğu kadar gürültülü bir sesle: “Biz varız” demeğe karar vermişlerdir. İstanbul ise az zahmetle çok gürültü edilebilecek bir yerdir. Çünkü büyük bir şehirdir. Memleketin nüfusunun büyük bir kısmı burada bulunmaktadır. Sonra söylenen bir sözü az zamanda pek çok söz ve kulaklara yaymak için İstanbul'da pek çok vasita vardır. İstanbul'da çeşitli nedenlerle nahoşnud bir kitle bulunduğu ve gürültü etmek hususunda bunların bir olacağı farz edilmektedir. Bundan başak inhisarcı ve iaşecilerin gizli makinesine girmek ve bundan istifadeye çalışmak ümit ve arzusu da hiç şüphesiz mevcuttur.

İkinci Grup'un İstanbul'a gelerek İttihatçıların teşkilatına sızmayı planladıkları düşünülmektedir. Ancak İstanbulluların muhalefete prim vermeyeceği öne sürülmektedir. Çünkü İstanbul menfi muhalefetin manasını ve zaafını en iyi tanıyan yerdir. Acı tecrübeler geçirmiş, ecnebi işgali altında yeni dersler almıştır. Nifak ve şikaka en fazla karşı çıkacak kent İstanbul'dur. Bu şehrin hayatı ekonomiye sıkı sıkıya bağlıdır. İşlerin huzur devresine girmesine muhtaçtır. Ama İstanbul'daki gayrı memnun kitle de göz ardı edilmemelidir. İstanbul'da hiç şüphesiz gayr-ı memnunlar vardır. Bir kısmı haksız bir menfaati ihlal edildiği için bugünkü idare şekline düşman olan sınırlı sayıda kimsedir. Bunlarla ittifak etmek herhangi bir zümrece cazip görülemez. Mühim kısmı hiç suçları olmadan açıkta ve işsiz kalan adamlardır. Bu zümreyeden olanların menfaati memlekette nifak ve tahripkarlığın hüküm sürmesinde değildir. Bir an evvel kuvvetli ve sağlam bir devlet makinesi kurulmasındadır. Bu memleketin idari ve iktisadi

¹⁸¹ “İntihabatta Muhalif Kuvvetler”, *Vatan*, 5 Nisan 1923.

hayatında pek yakın zamanda hissedilebilecek ihtiyaçlar o şekilde olacaktır ki ortalıkta işsizlik değil adamsızlık derdi hüküm sürecektir. İstanbul'da bugünkü halinden şikayetçi olarak yaşayan vatandaşlar şurasını pekiyi takdir ederler ki menfaatleri bu vaziyetin bir an evvel ortaya çıkmasına çalışmaktadır. Bu da ancak müspet bir programla muhalifleri tabii bir düşman bilmekle mümkündür.

İstanbul'daki gayr-ı memnun işsiz kitlelere durumlarının düzelmesi için iktidarla ortak hareket etmeleri çağrısında bulunmaktadır. İttihatçılar meselesinde ise Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal arasında gerçekleşmiş bulunan görüşmeye atıfta bulunularak İttihatçılara vaadlerinde samimi olmaları tavsiye edilmektedir. Kemal Bey bunlara ait gizli teşkilatın harekete geçirilmeyeceğini ve seçim sırasında seyirci vaziyetinde kalınacağını vaat ve ilan etmiştir. Ankara çevrelerinde bu vaat samimi diye algılanmaktadır. Kemal Bey teşkilata söz geçiremeye ve bir kısım inhisarcılarla işçiler heveslerinden vazgeçemeyerek el altından faaliyette bulunsalar bile bu unsurun önemi yoktur. El altından yapılacak işfalata kapılacak sadediller bulunabilir. Fakat İstanbul halkının geneli gizli tarz mesaiden şiddetle nefret etmektedir. Ve harp felaket ve ızdıraplarında payı bulunanların hocalığına ve rehberliğine tahammül edebilmekten çok uzaktır. Ahmet Emin, İstanbul'da yuvalanmak isteyen muhaliflere uyarılarda bulunmakta ve İstanbul'un hala düşman işgali altında bulunduğunu hatırlatmaktadır.

“...Burada pek çok ecnebi gözcüleri vardır. Tahripkar tefrikalara delalet edebilecek en küçük bir alameti dürbünle arıyorlar. Gerek sulh müzakereleri sırasında gerek sulhten sonra imar faaliyetleri başlayacağı sırada memleketimiz hakkında emniyetsizlik hisleri uyandırmak için böyle alametlerden azami derecede istifade etmeye müheyyadlardır. Muhaliflerin burada yapacakları gürültü mutlaka menfi ve tahripkar bir mahiyette olacağına nazaran göz göre göre bunların ekmeğine yağ sürecektir. Muhalifler iki şeyden birini ihtiyar etmeye mecbur kalacaklardır. Ya harici tesirleri düşünerek nefislerine hakim olacaklar ve az gürültü edeceklerdir ki bu İstanbul'u gürültü sahası ittihaz etmekteki maksat zayi olacaktır. Yahut da ihtiraslarına mağlup olacaklar ve husule getirmeye, gazeteler çıkarıp bunları zorla tadil ettirmeye, kendilerini mağdur ve memleketi hürriyet-i münakaşa kabiliyetinden mahrum gibi göstermeye çalışacaklardır. Bu takdirde husule gelecek neticeler üçtür: Birincisi yaptıkları Yunan ve diğer ecnebi propagandacıları gibi hariçte bizim aleyhimize çalışan düşmanların işine yarayacaktır. İkincisi memleket için hiçbir faide hasıl olmayacak mutlaka zarar husule gelecektir. Üçüncüsü de şahsi ihtirasları namına bu gürültülere girişenler ağır bir darbe yiyecek halk nazarında yalnız politikacı sıfatıyla değil vatandaş sıfatıyla da intihar edeceklerdir...”

Ahmet Emin İstanbul'daki muhalefete neden karşı çıktığını anlatırken fikir hürriyetine taraftar olduğunu özellikle vurguladıktan sonra tavrını açıklamaktadır.

Muhalefetin İstanbul'a sırf gürültü çıkarıp 'biz de varız' demek için geldiklerini ileri süren Ahmet Emin muhalifleri kınamasının sebeplerini şöyle ifade etmektedir:

“... Çünkü ortada samimi kanaatlerle birleşmiş mütecanis bir zümre yoktur; muhtelif kanaatlerde buldukları halde sırf kemmiyet sayesinde bir kuvvet teşkil edebilmek için ittifak eden muhalefet arasından başka hiç bir hususta müşterek olmayan münferit muhalifler vardır. Hür fikirli Hüseyin Avni Bey'le mürteci Şükrü Hoca'yı bir arada tutan bir kuvvet fırsatçı ve menfi bir kuvvettir. Böyle siyasi kuvvetler memlekete mutlaka muzırdır. Bunlar hürriyet-i münakaşa ve tenkidden beklenen kaideleri hasıl etmezler. Ahenk ve vahdet içinde istikbali hazırlamak lazım gelen bir zamanda sırf menfi emellerle birleşen ve muntazam say ve inkişaf cereyanlarını teşevvüşe sebep olan fırsatçı zümrelerle mücadele etmek memleketin seri ve muntazam bir terakkiye mazhar olması ve bütün kuvvetlerini müsbet ve müsemmir bir surette kullanması ihtiyacını takdir edenlerin hepsi için pek tabii bir vazifedir.”¹⁸²

Makalede muhaliflerin neden İstanbul'u tercih ettikleri konusu üzerinde de durulmuştur. Bu durum muhalefet yapmak için en uygun ortamın burada bulunmasının yanında eski İttihatçıların etkinliği ve İstanbul'da görülen işsizlik sorunuyla da bağlantılı görülmektedir. Osmanlı yıkılınca İstanbul'da bir işsizler kitlesi ortaya çıkmış ve bu durum gayr-ı memnunların sayısını artırmıştır. Böylece muhalefet için uygun ortam oluşmuştur. Dikkat çeken diğer nokta ise şudur: İstanbul henüz işgal altında olduğu için buradaki faaliyetler yabancılar tarafından dikkatlice takip edilmektedir. Şehrin işgal altında olması dolayısıyla hassasiyet gösterilmesi elbette gereklidir. Ama muhalefetin bu derece vatana ihanetle eşdeğer tutulması zaten Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında seçilme şansları olmayan muhalefetin iyice erimesine ve seçimlerin memleketi teksesliliğe götüren aşamalardan biri olmasına hizmet etmiştir.

Hüseyin Cahit Bey'le Ahmet Emin arasında İttihat ve Terakki'nin durumu ile ilgili bir polemik başlamıştır. Ahmet Emin Bey İttihatçıları seçimlerde gizli faaliyetlerde bulunmakla suçlamıştır. Tartışma Hüseyin Cahit Bey'in, Ahmet Emin'e Tanin'de cevap vermesiyle tartışma başlamıştır. Ahmet Emin, Cahit Bey'e makalesinde yalnız kendi fikirlerini mi açıkladığını yoksa arkadaşlarının fikirlerine de tercüman olup olmadığını sormaktadır. Seçim başlar başlamaz acil karar vermek üzere hususi bir kongre mahiyetinde toplanan erkandan bahsedilmesi dolayısıyla Cahit Bey'i de bu erkan arasında saymak gerektiğini düşünen Ahmet Emin, Cahit Bey'in makalesini şahsi görüşlerinden ziyade İttihatçıların görüşlerini dile getiren bir makale olarak değerlendirmektedir. Cahit Bey, İttihat ve Terakki kelimesi etrafında dedikoduların

¹⁸² Ahmet Emin Yalman, “İstanbul'da Muhalifler”, *Vatan*, 1 Mayıs 1923.

ortaya atılmasını İTC'nin kadroları olmakla beraber bu heyet adına söz söyleyecek hiç kimsenin olmamasına bağlamaktadır. Bu yüzden İT'nin faaliyetleri hakkında selahiyetdar ağızlarından izahat verilmemesine şaşırılmamak gerektiğini, bunda gizli çalışmak maksadı aranmamasını istemektedir. Ahmet Emin, Cahit Bey'in sözlerinden "İT'nin bir vücut halinde bütün kadrosuyla ve teşkilatıyla yaşamakta olduğu, fakat selahiyetdar bir başı bulunmadığı" neticesini çıkarmaktadır. Ahmet Emin'e göre dedikoduların çıkmasına neden olan yön selahiyetdar zatların izahat vermesi veya vermemesi değildir. Ortada gizli bir makinenin gizli faaliyetlerde bulunmasıdır. Cahit Bey'in varlığından bahsettiği teşkilat selahiyetdar bir başı olsun olmasın, seçime her halde karışıyor, el altından bilgi topluyor, gizli listeler dağıtıyor. Kadıköy Belediye seçimlerinde de görüldüğü üzere bazen pek berbat işler görüyor. Cahit Bey böyle gizli işleri zararlı buluyorsa bu zararlı tarz faaliyetlere hücum edilmesine de hayret etmemelidir. Eğer hususi bir kongre topladığından bahsettiği erkan bu tarzda mesai ile alakadar değilse bunu ilan etmeli ve İttihat ve Terakki'yi ileri sürerek bu yolda çalışanları da zararlı bir iş görmek şüphesi altında bırakanlar her kimlerse bunları meydana çıkarmayı bir haysiyet meselesi addetmelidirler.

Ahmet Emin, Cahit Bey'i bahsedilen İTC erkanının kimliklerini ortaya çıkarmaya davet etmektedir. Bu süreçte tedirginlik duyulan şey eski İTC teşkilatının İTC adına ve Müdafaa-i Hukuk aleyhine gizli çalışmalar yaptığına dair alınan duyumlardır. İttihatçıların teşkilatçılık konusunda yetenekleri bilindiğinden ve örgütün yeraltı örgütlenmelerindeki tecrübelerinden dolayı el altından İttihatçılığın canlandırıldığı endişesi gönüllerde yer bulmaktadır. Henüz barış anlaşmasının imzalanmadığı, İstanbul'daki işgalin sona ermediği ve ülkenin kritik günlerden geçtiği bir dönemde seçimlerde herhangi bir muhalif hareketin milli birlik ve beraberliği bozacağı endişesi aydınları her türlü muhalefet konusunda hassas yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve devamında ülkenin başına gelen felaketlerin müsebbibi addedilen İttihatçıların seçimleri fırsat bilerek el altından, resmi bir siyasi teşekkül olmaksızın iktidara gelme yolları araması tepki toplamaktadır. Ahmet Emin, İstanbul seçmenlerini uyarmak ihtiyacını bu gizli çalışmalardan dolayı hissettiklerini ifade etmekte ve İTC makinesinin içinde ya da yakınında bulunmuş olan birçok zevatın BMM Hükümeti'nin İstanbul'daki her türlü icraatını küçümsemek ve tenkit etmek halet-i ruhiyesinde bulunarak tahripkarlık yaptıklarından bahsetmektedir. Ayrıca saltanatın kaldırılması kararını nüfuz mücadelesi için başlıca hücum cephesi ilan ettiklerini iddia ettiği bu kesimin düşüncelerine Tanin'in makalelerini delil olarak göstermektedir. Cahit Bey'i

makalelerinde kullandığı üslup dolayısıyla eleştiren Ahmet Emin, Cahit Bey'e makalelerini yazdıktan sonra soğukkanlı bir zata okutturması tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu makalelerin milleti müspet mesaiye hazırlamadığını, memleketi kurtarmak için onca fedakarlık göstermiş olan vatanperverlere iktidar mevkiini bırakmayı amaçlamadığını iddia etmektedir. Onlara sulh zamanında faaliyet sahası bırakmak amacını taşımadığını söyleyen Ahmet Emin, Cahit Bey'in makalelerinin tamamıyla menfi ve hedef gösterici bir zihniyetin ürünü olduğunu ifade etmektedir.

1 Teşrin-i sani kararı (saltanatın kaldırılması) ile ilgili iddialarını ise Hüseyin Cahit'in 2 Kasım 1922 tarihli Tanin'deki başmakalesinden alıntı yaparak güçlendirmektedir. Kendini "*hür fikirli, teceddütperver bir cumhuriyet taraftarı*" olarak tanımlayan Cahit Bey'in hilafetin sırf ruhani bir makam haline getirilmesine hariçteki Müslümanlar üzerinde kötü tesir yapacağı gerekçesiyle karşı çıktığını hatırlatmaktadır.

İttihatçıların I. Grup'a destek olmak yerine gizli kongreler yaparak, Ankara'ya temsilci göndererek kendileriyle müzakerelere girişilmesini istediklerini söyleyen Ahmet Emin "*Hiçbir şahsi talepleri olmadığını söyleyen bu kişilerin istedikleri nedir, bir kuvvet diye tanınmakta neden ısrarlıdırlar?*" diye soruyor ve amaçlarını şöyle tanımlıyor:

"...Çünkü bu suretle Müdafa-i Hukuk nikabı altında saklanacaklar, ellerindeki teşkilatla diledikleri gibi iş görecekler, şahıslarına kimse hücum etmeyecek, maziye ait meseleler hiç ağza alınmayacak. Nitekim şimdiden böyle hareketlerde bulunmuş, gizli çalışanların gizli işlerine Müdafaa-i Hukuk Listesi" namı takılarak belediye intihaplarında müntehipler içtihatlarına muhalif rey vermeye sevk edilmişlerdir..."

İttihatçıların amacı MH perdesi altında İttihatçılığı canlandırmaktır. Bu grubun amacını "*pek hoşlarına giden eski oligarşiyi ihya etmek, memleketi kendi inhisarları altında bir çiftlik haline getirmek*" olarak tanımlayan Ahmet Emin bu kişilere vatanın muhabbetini her şeyin üstünde tutmalarını ve istikbale ait müspet mesaiye ancak ferdi surette, vatandaş sıfatıyla karışmalarını tavsiye etmektedir.¹⁸³

Tartışma burada bitmemiştir. 20 Nisan'da "*Gizli Çalışanlar*" başlığıyla yeni bir başyazı kaleme alan Ahmet Emin yine "*iaşeci ve inhisarcı*" adını verdiği İttihatçılara yüklenmeye devam etmiştir. Sözlerine öncelikle açık ve mertçe bir programla ortaya çıkan, sözünün eri olan ve memlekete pek çok hizmetleri geçmiş olan MH grubunu iktidarda tutmanın Türk milleti için yegane mantıklı hareket olacağı ifadeleriyle başlayan Ahmet Emin, milletin ekseriyetinin bu grubun faaliyetlerini takdir

¹⁸³ Ahmet Emin Yalman, "Cahit Bey'e Cevap", *Vatan*, 15 Nisan 1923.

edebildiğini, fakat bu kitlenin haricinde kalanların da olduğunu söylüyor. Ahmet Emin'e göre muhalif fikirlere hürmet etmek memleketin gelişmesi için gereklidir. Fakat bu kanaat sahipleri görüşlerini açıkça ortaya koymalıdır. Kullanacakları silah temiz olmalı, yalnız karanlıkta kullanılacak cinsten olmamalıdır. Karanlıkta zehir saçan, ortaya koymaya cesaret edemeyeceği fikirleri gizliden gizliye sadedil fertlere telkine çalışan adamlar memleket için zararlı adamlardır

Ahmet Emin bir gazate için bunları teşhir etmenin vatani bir vazife olduğunu düşünmektedir. İaşeci ve inhisarcıların faaliyetine bu açıdan baktıklarını ifade eden yazar bunların içinde de memlekete faydalı olabilecek kişiler olduğunu söyleyerek bu kişileri sade bir fert sıfatıyla memlekete hizmete davet etmektedir. Bu zümrenin sade bir vatan evladı olarak hareket etmesi durumunda kimse geçmişi kaşımak ihtiyacı duymayacaktır. Ancak bunlar eski ihtiraslarına kapılarak memleketi kendi inhisarlarında addetmekte ve memleketi idare etme hevesine kapılmaktadırlar. Kendi tekellerinde addettikleri iktidar makamında başkalarını görmeye tahammül edemeyerek Hüseyin Cahit Bey'in de itiraf ettiği gibi gizli teşkilatlar kurma yoluna gitmekte ve resmi bir başı olmayan, resmi bir nitelik taşımayan bu teşkilat eski alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Geçmişte hangi silahlarla iş görmüşlerse bugün de aynılarını kullanmaktadırlar. Yaşanılan fevkalade durumu gözlemleyen bu kişiler Ankara'ya müracaat ederek varlıklarına meşruiyet kazandırmak istemişler ve kendilerinden birkaç mebus seçtirmek kaydıyla MH için çalışmaya hazır olduklarını beyan ederek vatanseverlik gösterisinde bulunmuşlardır. Ankara cihetinde müracaat samimi bulunmamıştır. Bu zümre Ankara'dan verilen cevaptan sonra dağılmak yerine gizli çalışmayı tercih ederek bu görüşü doğrulamıştır. Müracaatta MH ile birlikte çalışma teklifinin kabul edilmemesi durumunda dağılmaktan bahsedilmesi İttihatçı kurnazlığıdır.

“...Bu sayede derin bir itimat hissi telkin edilecek ve bundan istifade ile ittifak akdolunacaktı. Bu temin edilince makineye hakim olan kurnazlık sayesinde TBMM'de ocağı cayır cayır tüttürmek işten bile değildi. İstanbul'da MH teşkilatı olmamasından istifade edilerek MH nikabı takılarak Cemiyet-i Umumiye-i Belediye intihabatında nasıl hareket edildiği gözler önündedir.

Gizli makinenin bugünkü manevrası sarıhtir. Kendini yok zannettirmek ve el altından rahatlıkla çalışmak istiyor. Mevcut olduğunu ve el altından çalıştığını hatıra getirenlere kızıyor. Gazetesi vasıtasıyla hücumlar ettiriyor. Fakat hem mevcut olmak hem de kendini yok zannettirmek pek güç bir iştir. Buna gizli makinenin hiç şüphesiz pek yaman olan kurnazlığı bile kafi değildir. Gizli faaliyetler vasi bir miktarda devam

etmektedir. Bugün bilhassa Kadıköy’de eski ocak zabt ve rabtı ve bir nevi siyasi tarikat ruhuyla şiddetli bir faaliyet hüküm sürüyor. Kadıköy’ünde yeniden cereyan eden Belediye intihabı gizli zümre tarafından bir kuvvet tecrübesi diye telakki edilmiştir. En muktedir erkanından sabık Fatih Katib-i Mesulü Kadıköy’üne nakledilmiş ve işlerin idaresini ele almıştır...”

İttihatçılar belediye seçimlerinde el altından çalışarak “gizli” muhalefet yürütmektedirler. Ahmet Emin bunların halk üzerinde etkili olmadığını, çünkü halkın samimi bir surette memleket için çalışanların gayretlerini takdir edebildiğini ve özellikle de İstanbul halkının “İaşeciler” kelimesinin ifade ettiği acı hatıraları unutmadığını söylüyor. Gizli zümre de bunu bildiği için kendini göstermeye cesaret edememekte, yok olduğunu iddia etmekte ve gizli çalışmaktadır. Halkın genelinin seçim işlerindeki kayıtsızlığından istifade ederek kendi adlarına oy verebilecek kişileri sandık başına sevk ederek üstünlük kurmaya çalıştıkları, fertleri zehirledikleri ve kendilerinin iyi bildikleri gizli usullere başvurduklarını ifade eden Ahmet Emin halkın hakim olduğu bir memlekette bu tarzda gizli faaliyetlerin hala yer bulabilmesini büyük bir kötülük olarak addetmekte ve vatandaşları böyle entrikalara alet olmamaya davet etmektedir. Hükümete düşen vazife ise seçimlerde tarafsız kalmak ve halkın serbestçe oy kullanmasına imkan hazırlamak, gizli faaliyetler hakkında tahkikatta bulunarak her şeyi açığa çıkarmak, Cemiyetler Kanunu’nu uygulamak olarak tarif etmektedir.¹⁸⁴

İstanbul gazetelerinin birinde İTF namına bazı zevatın Mustafa Kemal Paşa’ya müracaat ederek teşrik-i mesai teklifinde buldukları yazılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Vakit muhbirinin kendisine sorduğu soruya Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermiştir:

“ İttihat ve Terakki Fırkası adına teşrik-i mesai teklifi için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün hiçbir kimse İttihat ve Terakki veya fırkası namına hareket etmek selahiyetini haiz değildir ki bana böyle ve bu namda bir müracaat vaki olabilsin; Çünkü herkesçe malum olduğu üzere mezkur cemiyet mütarekenin ferdasında o vakitteki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi’nin davetiyle merhum Talat Paşa’nın riyaseti altında akdedilen konferans kararıyla Teceddüt Fırkası’na inkılap etmiş ve bütün hukuk ve emvalini mezkur fırkaya devrederek İttihat ve Terakki namına tarihe tevdi ettiğini ilan etmiş idi. Vaktiyle zaten birçoğumuz o cemiyetin müessis veya azasından bulunuyorduk. Son konferans kararıyla tarihe intikal eden mezkur cemiyetin müntehipleriyle bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi büyük milletimizin azm-i

¹⁸⁴ Ahmet Emin, "Gizli Çalışanlar", *Vatan*, 20 Nisan 1923.

bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.”¹⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın seçim döneminde en büyük endişelerden birisi İttihadçuların etkinliği meselesiydi. Milli Mücadele döneminde de sürekli gündemde kalan İttihadçı tehdidi meselesi canlanabilirdi. Yukarıda kendisine sorulan soruda “*teşrik-i mesaiye dair bir teklif almadım*” dese de İttihadçularla bir görüşme gerçekleştirdiği bilinmektedir. Eski İttihadçılara yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa, İttihadçuların ünlü iâşe nazırı ve önde gelen liderlerinden olan Kara Kemal ile İzmit'te bir görüşme yaptı. Görüşmenin hangi tarafın talebiyle gerçekleştiği kesinlik kazanmamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, “Ya Kemal kendiliğinden oraya gitmiş ve Paşa ile görüşmüştü; ya da Paşa haber yollayarak Kemal'i oraya çağırmişti. Bunların hangisinin gerçek olduğunu şimdi hatırlamıyorum”¹⁸⁶ diyor. Paşa görüşmede Kara Kemal'den İttihad ve Terakki'nin ne yapmak istediğini, nasıl bir yol tutacağını sormuştur. Kara Kemal de İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerinin öldürülmüş ve şehit edilmiş olmasından dolayı darma dağınık olduğunu, örgütün ileri gelenlerinden sayılabilecek kişilerin başka başka yerlerde bulunmalarından ötürü düşüncelerini bilmediğini söylemiştir. Kendisinin Anadolu ulusal eyleminin tamamen yanında bulunduğunu, ülke yönetimini ülkeyi kurtarmış olan kişilerin, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın yürütmesi taraftarı olduğunu bildirmiştir. İttihad ve Terakki'nin hiç bir isteği olamayacağını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal'e bunların yalnızca kendi görüşleri olduğunu, diğerlerinin ne düşündüğünü de bilmek istediğini, diğerleriyle görüşüp sonucu kendisine bildirmesini söylemiştir. Kara Kemal, İstanbul'a döndüğünde eski İttihadçuları Cavid Bey'in evinde toplamış ve konuyu görüşmüşlerdir. Yapılan toplantı sonucunda yazılacak cevap şu şekilde kararlaştırılmıştır:

“Eskiden İttihad ve Terakki'ye bağlı arkadaşlar Anadolu örgütüne hiç karşı değildirlere. Mustafa Kemal Paşa isterse İttihad ve Terakki'nin başına geçsin, örgüt yeniden kalkındırılsın; isterse başka örgüt kursun. İsterse Cumhurbaşkanı olsun. Bizim bu konularda hiçbir karşı koymamız yoktur. Ayrıca İttihad ve Terakki'yi diriltmek ve çalıştırmak düşüncesinde de değiliz. Yapılacak seçimlerde kendimiz için hiçbir mebusluk istemiyoruz. Mustafa Kemal Paşa isterse içimizden istediklerini mebus alır. Seçimlerde muhaliflik yapmayacağımız gibi İstanbul gibi örgütü az çok koruyan yerlerde Anadolu'nun adaylarına yardım etmeğe de hazırız.”¹⁸⁷

¹⁸⁵ “Gazi Paşa Hazretleri ile Mülakat”, *Vakit*, 15 Nisan 1923.

¹⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul 1976, s. 272.

¹⁸⁷ Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 274.

Aynı gün toplananlar ülke sorunları üzerine de görüşlerini madde madde belirlemişlerdir. Mesela İstanbul'un başkentlikten çıkarılmaması gibi... (ki henüz Ankara başkent olmamıştı. Bu durum böyle bir beklentinin olduğunu gösteriyor.) Yukarıdaki metinde geçen "İsterse cumhurbaşkanı olsun" sözleri ise İttihatçılar arasında cumhuriyetin ilan edileceği beklentisi olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılara seçimlerde yardıma gerek olmadığını, sadece hiçbir şeye karışmamaları gerektiğini bildirmiştir. Daha sonra bu toplantı ve yapılan program İzmir suikastı dolayısıyla gündeme gelecek, bu durum İttihad ve Terakki'yi canlandırma çabası olarak değerlendirilip bazı eski İttihatçıların idamına gerekçe olacaktır.

Yakup Kadri ise Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te yaptığı görüşme ile ilgili anlatımında şu hususlara değinmektedir: Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Yakup Kadri Bey, Mim Mim Grubu adına Velit Ebüzziya Bey ve İttihatçılar adına da Kara Kemal olmak üzere adı geçen şahıslarla özel bir toplantı yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa adı geçen son iki gruba Müdafaa-i Hukuk çatısı altında siyaset yapma çağrısında bulunmuştur. Paşa dört yıllık süreçte yaşananları ve Müdafaa-i Hukuk'un bu süreçteki hizmetlerini yadettikten sonra içinde bulunulan nazik duruma dikkat çekerek oyların bölünmemesi gerektiğinden bahsetmiş ve yeni dönemde vatana hayırlı hizmetlerde bulunmanın ancak Müdafaa-i Hukuk çatısı altında birleşmekle mümkün olabileceği uyarısında bulunmuştur.¹⁸⁸

İttihatçıların etkinliklerinin sık sık gündeme gelmesi dolayısıyla İTC'nin seçimlerdeki vaziyeti ile ilgili Mehmet Asım bir başyazı kaleme alarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Geçmiş dönemin adeta yargılamasının yapıldığı yazıda İstanbul'da mülga İttihad ve Terakki Fırkası'na bağlı eski teşkilatın seçim mücadelesine ayrı bir kuvvet halinde katılmayı düşünmesinin kamuoyunda endişe ile karşılandığı vurgulanmıştır. Mehmet Asım mütarekeden sonra milleti mehvemeye teşebbüs edenlerin görünürde İTC'yi hedef aldıkları halde hakikatte daima Türk milletini ortadan kaldırmayı hedeflediklerini söylemektedir. Türk milletinin varlığını koruma maksadıyla ortaya atılan her ferdi ve her kuvveti İttihad Fırkasını koruma kaygısına düşmüş gibi göstererek suçlamışlardır. Türk milletinin azim ve iradesi bütün suçlamalara, bütün hücumlara karşı pervasız bir şekilde çalışarak nihayet bugünkü başarıya ulaşmıştır. Millet bu mücadelesinde bütün faaliyetlerini düzenleyen ve idare eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmuştur. Bununla beraber MHC'nin yerine getirdiği

---

¹⁸⁸ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 28- 30.

zor vazife henüz bitmiş değildir. Bu vazife ancak milletimizin siyasi, idari ve mali istiklalini temin eden bir barış ile sona erecektir. İşte böyle bir vazife devam ederken seçimlerde mülga İTF erkanının seçimlere katılmasının söz konusu edilmesi endişelere neden olmaktadır.

‘*Sabık İTF’nin seçimlere katılmaya hakkı var mıdır?*’ sorusuna cevaben Mehmet Asım bunun için ortada resmi bir siyasi teşekkülün olması gerektiğine dikkat çekmektedir. İTF kendini feshetmiştir. İTF’nin mütebakisi MHC’ye katılmıştır. Fırkanın canlandırılması teşebbüsleri “*hüsnü telakkiye mazhar olamaz*”. İTF’nin canlandırılması için feshi gerektiren şartların ortadan kalkması gerekmektedir. Mehmet Asım İTF’nin tekrar siyasi hayata atılmasının bazı şartlara bağlı olduğunu düşünmektedir. Bunlardan birisi umumi harbin ilan ve idaresinden dolayı İTF aleyhinde Meclis-i Mebusan’da açılmış olan tahkikatın sonuçlandırılmasıdır. Meclis İstanbul’un işgali dolayısıyla feshedildiği için 5. Şubede başlayan tahkikat sonuçlanmamıştır. Mehmet Asım’a göre şimdi sabık İttihat ve Terakki Fırkası’nın yeni baştan siyasi faaliyete geçebilmesi için 5. Şube’de başlamış olan tahkikatın resmen sonuçlanması ve sorumluluk iddialarından beraat kazanması lazım gelir. Aksi takdirde henüz harb-i umuminin ilanı mesuliyetinden resmen aklanmamış bir fırka adına söz söylemek isteyenlere haklı olarak karşı çıkılacaktır. Ancak bugün bu takibat yapılmıyor diyenler çıkacaktır. Bunun sebebi meydandadır. Bir kere savaş durumu resmen sona ermemiştir. Böyle bir zamanda savaşın ilanına ve idaresine ait sorumluluktan bahsetmek milli birliği bozacaktır. Dolayısıyla vatani kurtarmak için korunması lazım gelen milli birlik adına böyle bir bahsi barıştan sonraya bırakmak şıkkı tercih edilmektedir. Savaşın sorumluluğu meselesinden dolayı takibat icrasını barıştan sonraya ertelemek için diğer bir sebep daha vardır. Bugünkü savaş henüz harb-i umuminin devamından başka bir şey değildir. Herhangi bir savaşa ait sorumlulukların mahiyet ve derecesini iyice takdir edebilmek için o savaşın bitmesini beklemek lazımdır. Harb-i umuminin ilanından doğan mesuliyetleri bihakkın takdir etmek için de barışın imzalanması beklenecektir.

Buraya kadar İTF’nin yeniden faaliyete geçmesine engel olan sebepleri izah eden Mehmet Asım daha sonra önceden İttihat ve Terakki’ye bağlı olup da bugün kendi adlarına hareket eden fertlerin vaziyetine değinmiştir. Müdafaa-i Hukuk Fırkası bunlar hakkında en hürriyetperver bir hareket tarzını tercih etmiştir. Mesela Ziya Gökalp Bey evvelce İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından olduğu halde bugün resmen bir memuriyete tayin edilmiştir. Yine Eyüp Sabri Bey mebus, hem de Müdafaa-i Hukuk cemiyetindedir. Demek ki merkez-i umumi azasından olanlar bile kendi adlarına

hareket ettikleri halde her türlü hukuk ve hürriyetlerini kullanabilmektedirler ve eğer memlekete hizmet mevzubahis ise mülga İttihat ve Terakki erkanına ve mensuplarına karşı yeterince hoşgörü gösterilmiştir.¹⁸⁹

Müdafaa-i Hukuk dışında herhangi bir siyasi teşekkülün siyaset yapması hoş görülmemektedir. Milli mücadeleyi başarıya ulaştıran MHC ve erkanı, en başta da Mustafa Kemal Paşa olduğuna göre millet oyunu Müdafaa-i Hukuk'a vermelidir. Savaş henüz bitmediğine göre “vahdet-i milliyeyi ihlal edecek” hiçbir durum oluşmamalıdır. İTF resmen tarihe karıştığına göre bu fırka adına hareket edilemez. Resmen böyle bir kuruluş olmadığına göre seçimlerde İTF adına çalışacak kimseler bulunmaması gerekir. İTF'nin ihya edilmesi için mütarekeden sonra partinin feshini gerektiren şartların ortadan kalkmış olması gerekir. Partinin yeniden faaliyete geçmesi için hakkında açılmış olan tahkikatın sonuçlandırılması gerektiği ileri sürülüyor. Ancak tahkikatı açmış bulunan Meclis-i Mebusan, Osmanlı Devleti gibi tarihe intikal etmiş bir kurumdur. Dolayısıyla bu tahkikatı kim devam ettirecektir. İTF'nin lider kadrosunun büyük bölümü bu tarihte hayatta değildir. Kim, kimi, nerede ve nasıl yargılayacaktır? İTF'nin takibatının vahdet-i milliyeyi bozmamak için barıştan sonraya bırakılması gerektiğinden bahsediliyor. Bu yargulamalar İzmir Suikasti vesile edilerek 1926'da Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yapılarak İTF'nin son kalıntılarının da siyasi sahadan çekilmiş olduğu unutulmamalıdır. Yazıda dikkati çeken bir diğer husus ta kendi adına hareket etmek isteyenlerin Müdafaa-i Hukuk çatısı altında faaliyete devam etmeye davet edilmiş olmasıdır. Ziya Gökalp ve Eyüp Sabri Bey gibi meşhur İttihatçılar örnek verilerek Müdafaa-i Hukuk çatısı altına girenlerin devlet hizmetinde bulunabileceği hatta mebus olabileceği vurgulanmaktadır. Bu tavır 23 seçimleri boyunca gözlemleyebileceğimiz “*Gazi Paşa Hazretlerine muhalefet etmeden, Müdafaa-i hukuk çatısı altında siyaset yapma*” eğilimini yansıtan bir tavidir. Ülkedeki herkesi “Gazi” etrafında birleşmeye çağıran, vahdet-i milliyeyi ihlalden sakındıran bu tutum bütün muhalif sesler için tekrarlanmıştır.

Seçim süreci devam ederken meclisin tatil süresi ve mebusların Ankara'ya dönüp dönmeyeceği meselesi ortaya çıkmıştı. Meclis ramazan ayı dolayısıyla normalde 20 gün tatile girmektedir. Seçim dönemi olması dolayısıyla bu yıla özgü olarak bu tatil bir ay olacaktı. Ancak sonrası için meclisin tekrar toplanıp toplanamayacağı meselesi muallakta kalmaktaydı. Zira bu bir ay zarfında seçimin ancak birinci aşamasının

---

¹⁸⁹ Mehmet Asım, “İttihat ve Terakki”, *Vakit*, 16 Nisan 1923.

tamamlanması mümkün olabilecekti. Seçimin ikinci aşaması ise ramazandan sonrasına kalacaktı. Mebusları asıl ikinci seçmenler seçeceğine göre seçimin ikinci evresi çok daha önemliydi. Bu durumda ya mebuslar Ankara'ya dönmeyip seçim bölgelerinde kalacak ve seçim çalışmalarına devam edeceklerdi. Ya da Ankara'ya dönüp seçim çalışmalarından uzak kalacaklardı. Mebusların büyük bölümünün Ankara'ya dönmeyeceği tahmin ediliyordu. Durum böyle olursa Meclis'in toplanması için gerekli olan çoğunluk sağlanamayacaktı. Bu da “*fasıl-i saltanat hasıl olması*” anlamına gelecekti.¹⁹⁰ Ramazan tatili hakkında mecliste karar alınırken ortaya çıkması muhtemel olan bu durum göz önünde bulundurularak bir tedbir düşünülmemiştir. Bu durumda ya ramazan tatili bitince mebusların Ankara'ya dönmesi için bazı etkili tedbirler alınacak ya da mebusların tatil bitiminde Ankara'da toplanmasının imkansız görüldüğü takdirde merkezde daimi surette çoğunluğu sağlayacak bir dönüşüm usulü kabul olunacaktı. Bu iki şıktan hiçbirisi uygun görülmezse meclisin tatili yeni meclisin açılmasına kadar uzatılacaktı. Mecliste çoğunluk fırkasına (Birinci Grup) bağlı olan mebuslar yeni seçimde aday gösterilmeleri durumunda seçim sonucundan nispeten emin olduklarından dolayı seçim bölgelerinden dönmekte bir beis görmeyeceklerdi. Fakat adaylıkları ilan olunmayanlar ile diğer fırka ve gruplara mensup ya da müstakil olan mebusların Ankara'ya dönmesi imkansız görünüyordu.

Tartışılması gereken bir diğer nokta ise seçimlerin kontrolünü kimin yapacağı idi. Seçimin meclis tarafından kontrol edilebilmesi için meclisin toplantı halinde bulunması gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi meclisin tekrar toplanması muhal görünmektedir. Seçimlerde herhangi bir yerden yolsuzluk yapıldığına dair bir şikayet olması durumunda tahkikat yapılması gerekecektir. Meclis toplantı halinde olamayacağına göre bu vazife ancak meclis üyelerinin ferdi kontrolüyle sağlanabilecektir. Bu da etkili bir çözüm değildir. Bu durumda bu görevi de heyet-i vekilenin üstlenmesi durumu ortaya çıkacaktır ki bu da heyet-i vekilenin her zamankinden daha fazla yetkiye sahip olması anlamına gelir.¹⁹¹

Ülke genelinde seçim işlemleri devam etmektedir. Seçmen defterlerinin basılması tamamlanarak seçim mahallerine dağıtılmasına başlanmıştır. İstanbul'da heyet-i teftişîye faaliyete geçmek üzeredir. Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları şehremaneti sınırı dışında kalan yerlerin seçimi ile meşgul olmaktadır. Amale dernekleri bir kongre toplayarak seçim meselesi ve adayların belirlenmesi ile ilgili

---

¹⁹⁰ *Vakit*, 13 Nisan 1923.

¹⁹¹ "Meclis ve İntihabat ", *Vakit*, 13 Nisan 1923.

görüşmelerde bulunmuştur. Askerlerin seçime katılması konusunda muallak olan meselelerin açığa kavuşturulması için Dahiliye Nezareti bir tebliğ yayınlamıştır. Buna göre ordu hizmetinde bulunan ve askeri üniformayı giyenler askeriye mensubu oldukları ya da silah altında buldukları sürece seçimlere katılamazlar. Fiilen ordu hizmetinde yer almayan yedek kuvvetler ise seçim hakkını kullanabilirler.¹⁹² Yayımlanan tebliğle ordunun siyasetten uzaklaştırılması hedeflenmiştir.

İstanbul basını Ankara'dan İstanbul'a gelen milletvekillerine seçim süreci ve muhaliflerin vaziyeti ile ilgili sorular sormaktadırlar. Sinop milletvekili Rıza Nur Bey de kendisine sorulan konularla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Rıza Nur Bey'in ilgi çekici bir siyasi yaşamı vardır. OMM'ye İTF listesinden seçildikten sonra muhalefetteki Ahrar Fırkası'na katılan Rıza Nur Bey, 1911'de bu kez HİF'in kurucuları arasında yer almıştır. Daha sonra bu partiden de ayrılmıştır.1919 seçimlerinde MH'ye rağmen seçilmiş ve birinci meclise OMM'den gelmiştir. I. Mecliste çeşitli bakanlıklarda bulunan Rıza Nur Bey müzmin bir muhaliftir. Ancak 1923 seçimleri sırasında gazetelere yansıyan beyanatlarına bakıldığında I. Grup'un prensiplerini içselleştirmiş görünmektedir. Seçimlerde muhalefetin durumu ile ilgili olarak sorulan sorulara Rıza Nur şu cevabı vermiştir:

“I numaralı grubun durumu çok kuvvetlidir. Tamamıyla son inkılabın prensipleri olan hakimiyet-i milliye, saltanatın ilgası, hilafetin tefriki esaslarına her suretle fedakarlıkla çalışan gruptur. İntihab hakkında Millet Meclisinin kararı etrafa bildirildiği vakit her taraftan hep “sizinle beraberiz” diye telgraflar yağmıştır. Ancak İstanbul'da İttihat ve Terakki namına meydana çıkmak isteyen Kemal, Cahit ve Cavit beyler ile bazı zevat grubun aleyhindedir. Kendileri memleketi on sene idare ile harp mesuliyetini, iaşe meselesi gibi vahim işleri irtikap eden ve memleketi en nihayet mezara koyup bir kısmı nesi var nesi yoksa alıp Avrupa'ya giderek kuva-yı milliyenin vatan için çalıştığı en felaketli ve kara günlerde keyif sürmüşler ve bazılarına vaki olan teşrik-i mesai, cephane irsali gibi tekliflerimize ya cevab-ı ret vermişler veya aldırmamışlardır. Fakat millet kurtulduktan sonra bugün şu içinde en ufak bir say ve zahmeti olmayanlar devletin başına geçmek istiyorlar. Bunlar ibtida Mustafa Kemal Paşa'yı iğfal ederek beraber çalışmağı teklif ettiler. İstanbul'un belediye intihabında bu teklif işasının tesiriyle bir dereceye kadar kazandılar. Mustafa Kemal Paşa ile davamız ile grubumuz ile katiyen alakaları yoktur. Bilakis aleyhimize çalışmaktadırlar. Millet'in felaketine sebep olan insanlar bugün memleketi kurtaranların aleyhinde buluşuyorlar ve hiçbir haya ve hicap duymuyorlar.

Anadolu'da bu davanın ilk günlerinden beri bizimle çalışan çok İttihatçı vardır. Asıl İttihatçıların ekseriyet-i azimesini teşkil ederler. Bu zevat namuskardır. Zikrettiğim

¹⁹² " İntihabat Faaliyeti ", *Vakit*, 15 Nisan 1923.

diğer kimseler gibi İttihatçılığın üstüne çökmek ve İttihatçılığı alet edip mevkie geçip bu milleti inim inim inlemek isteyenler değildir. Kara günlerimizde milletimizin davası için çalışmışlardır. Diyorlar ki İttihatçılık artık tarihe karışmıştır. Bunu uyandırmak artık cinayettir. Mecliste İttihatçı, bitaraf, hatta evvelce İtilafçılık etmiş insanlar vardır. Hepsisi de bunlar artık tarihe karışmıştır diyorlar.

II. Grup'un hiçbir teşekkülü yoktur. II. Grup 40- 50 mebustan müteşekkildir. Bunların ekseriyet-i azimesi namuskar ve vatanperver insanlardır. Yalnız 5-10 kadar bir takım muhteris ve daima hükümetle muaraza yoluna sapmış kimseler vardır ki bunlar meclisin mesaisini akamete uğratmıştır.

Memlekette bu 10'u geçmeyen zevatın meclise karşı aldıkları vaziyet üzerine, meclisin ekseriyet-i umumiyesi tecdid-i intihabata karar vermiştir. Ve nihayet 5-10 kişi bir gazete tesis etmişlerdi. Muhalafetin sebep-i aslisi işbirardan ibaret idi. Gazetelerini idare edemeyerek kapattılar. Memleketde de hiç teşkilatları yoktu. Son günlerde bu grubun bir takım azası çıkmışlar, yalnız 8- 10 kişi kalmıştır.

Memleketimizde başka bir grup da yoktur. Yalnız aleyhimizde çalışmak isteyen İstanbul'daki şahıslardır. Başka kimse yoktur. Zannetmem ki İstanbul halkı da bunları çıkarsın. İlaşeden çektiklerini unutmaz. İstanbul, Anadolu'ya karşı olan vazifesini bu seferki intihabda gösterecektir. Elbet güneş gibi aşikardır ki İstanbul halkı ve hiçbir Türk memleketi bırakıp da memleketi batıranlara rey vermez.

Kemal Bey, Ankara'ya adam gönderdi. "Size hizmet etmek istiyoruz, çalışalım, kuvvet hazır edelim, sizin namzetlerinizi intihap ettirelim. Hüsn-ü niyetimiz o kadar çoktur ki sahneden çekiliniz dersenez, çekiliriz" dediler. Biz de sahneden çekiliniz dedik. Onun üzerine maskelerini attılar"¹⁹³

Rıza Nur Bey de muhalefeti yine eski İttihatçılardan beklemektedir. II. Grup'tan etkili bir muhalefet beklememektedir. Ama İttihatçılığın canlandırılması çabalarını tepkiyle karşılamaktadır. Memleketi batırmaktan sorumlu tutulan İttihatçılara oy vermektense memleketi kurtaranlara oy verilmesi çağrısı yapmaktadır.

İttihatçıların seçimlerdeki faaliyeti ile ilgili olarak eski İttihatçıların görüşlerine başvurulmaktadır. İTC adına Ankara'ya giden teklif ile ilgili olarak eski İlaş Nazırı Kemal Bey'in görüşlerine başvurulmuştur. Kara Kemal Bey, Malta'dan kurtulduğu günden beri memleketin savunulmasına çalıştığını, milli birlik ve dayanışmayı sağlamak için elinden gelen çabayı gösterdiğini söylemektedir. İstanbul'a milli hükümet yerleştikten sonra yapılan iki seçimde de (belediye seçimleri ve genel seçim) MH namına hareket ettiklerini ve bu şekilde birliğin sağlanmasına doğru bir adım daha atıldığını söylemekte ve ayrılık söylentilerinden rahatsızlık duyduğunu belirtmektedir.

¹⁹³“Rıza Nur Bey'in Vakıt'e Beyanatı”, *Vakit*, 17 Nisan 1923.

“...Halbuki bunun bir “ayrılık” eseri olduğuna kanî bazı zevat bulunduğunu görüyorum ve bu kanaat günden güne daire-i sirayetini tevsi ediyor. Bu gibi nazik anların mücadeleye değil münakaşaya bile tahammülü olmadığına eminim. O halde benim için yapacak bir iş kalır; o da intihap faaliyetine iştirak etmemek suretiyle vahdet-i muhafaza etmek. Esasen öyle yapmak arzu edildiğine bugün muttali oldum. Binaenaleyh verdiğim kararı kemal-i katiyetle tatbik edeceğim; Ne ben ne de rüfeka-i mesaim bu intihabatta Müdafaa-i Hukuku müşkülata düşar edecek hiçbir hareket ve faaliyette bulunmayacağız. Şurada bir söz daha ilave edeceğim. Harici düşmanlar dahilinde bir inhiraf çıkacağını hiçbir zaman hatırlarına getirmesinler; sulh masasının arkasında bütün millet yekpare ve yekvücuttur.”¹⁹⁴

Vatan “*İaşecilerle İnhisarcılar Faaliyette*” başlığı ile bir haber yayınlarken Kadıköy Belediye seçimlerinde eski İaş Nazırı Kemal Bey’in bizzat propoganda ile uğraştığını ifade etmiştir. İttihatçıların kendi adaylarının çoğunluğu sağlaması için büyük bir gayretle çalıştıkları, bu münasebetle MHC adayları diye yanlış listeler oluşturarak her türlü hileye başvurdukları beyan edilmektedir. Kemal Bey’in sabahtan bizzat Kadıköy’e giderek yapılan propogandalara nezaret ettiği ve halkın bu duruma tepki gösterdiği söylenmiş ve halka iaşeciler ile inhisarcıların emellerine alet olmaksızın MHC adaylarına oy vermeleri tavsiye edilmiştir.¹⁹⁵ Kara Kemal Bey’e belediye seçimlerinde Kadıköy seçimlerindeki faaliyetleri ile ilgili yapılan yayınların sorulması üzerine Kara Kemal Bey bu iddiaları reddederek Kadıköy’e ayak basmadığını söylemiştir. Kemal Bey yeni seçimlerde ise henüz oy kullanmadığını söylemiştir. Bu arada İsmail Canbulat Bey, İstanbul’a gelerek Kemal Bey ile görüşmüştür.¹⁹⁶

II. Grup’un faaliyete geçmeye karar verdiğine dair bir yazı dikkat çekmektedir. Grup içinde bulunan yetkili bir zata dayandırılarak verilen haberde grubun bir seçim encümeni kurduğu, grup adına vilayetlerde teşkilata başladıkları, gelecek mecliste çoğunluğu sağlamasalar bile grubu tekrar kurmayı başarabilecekleri beyan edilmiştir. II. Grup’un propaganda için bazı mebusları vilayetlere gönderdiği söylenilmektedir.¹⁹⁷ Zaman zaman bu tür haberler yayınlanmaya devam etmiş ancak bu seçimlerde II. Grup örgütlü bir muhalefet faaliyetinde bulunmamıştır.

9 umdenin basılarak dağıtılması kararı verilmiştir. Amele dernekleri seçimlerde Müdafaa-i Hukuk adaylarını destekleme kararı almıştır. Ramazan ayı zarfında seçim hazırlıklarının bitirilmesi planlanmaktadır. Seçmen kayıtlarının yapılmasına bazı

¹⁹⁴“Kemal Bey İntihabat Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1923.

¹⁹⁵“İaşecilerle İnhisarcılar Faaliyette”, *Vatan*, 16 Nisan 1923.

¹⁹⁶“Kemal Bey İntihabat Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1923.

¹⁹⁷ *Vatan*, 14 Nisan 1923.

yerlerde başlanılmıştır. Ancak bazı mahallelerde ihtiyar heyetleri ya henüz seçilmiş ya da henüz oluşturulamamış olmasından dolayı faaliyete başlanılamamıştır. Ramazan ayı zarfında seçmen defterleri hazırlanacak, mahallelere dağıtılacak ve itirazı olanların itirazı dinlenecektir. İstanbul'da da heyet-i teftişiye oluşturulmuş ve Vali Haydar Bey heyetin başkanı olmuştur.¹⁹⁸

Ziya Gökalp, Hakimiyet-i Milliye'de "Reyimi Kimlere Vermeliyim?" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Anadolu şehirlerinden birisinde bir kır kahvesinde bulunduğu sırada Milli Mücadele'de hizmet etmiş bir kişinin kendisine "Ben kavga zamanlarında dost ile düşmanı ayırt etmekte hiç tereddüte düşmedim. Fakat şimdi mebusların yeniden intihabına başlanınca ruhum büyük tereddütler içinde kaldı. Milletimin verdiği intihap hakkını milletime faydeli olacak bir şekilde kullanmazsam günahkar olurum. Biz intihap tarihiyle milli hakimiyeti mebusların eline takdim edeceğiz. İntihap edeceğimiz mebuslar iyi hareket etmezlerse vatan büyük zararlara düşebilir. Tabii ki bunların hatalarından biz de Allah'a ve halka karşı mesulüz. İntihap edeceğimiz kimselerin ileride nasıl hareket edeceklerini bilmiyoruz. Bu sebeple reylerimizi ne gibi adamlara verebileceğimiz hakkında bizi biraz tenvir edebilir misiniz?" diye sorduğunu söylemektedir.

Ziya Gökalp doğru yolu arayan bu adama oyunu kefilsiz adamlara vermek yerine fırka adaylarına vermelerini, çünkü fırka adaylarının silsile halinde binlerce kefaletle birbirine bağlı olan bir heyet olduğunu söylüyor. Bu heyetin yeni meclise kabul ettireceği bütün kanunları umdeler halinde şimdiden neşrettiğini hatırlatıyor. Fırkaya oy verme gerekçelerini ise şöyle sıralıyor: Fırkanın mebusluğa aday göstereceği kişiler bu programa samimi surette inanan kimselerdir. Fırka bu zatları ararken tabii seçim dairesinin görüşlerini de soracaktır. Bunlardan bazısı ileride fırka programına sadık çıkmadıkları takdirde fırka bunların şu hareketini neşr ve ilan etmekle yahut şahıslarını fırkadan çıkarmakla yapacakları yolsuzlukların önüne geçebilir. Fırkanın programından başka kuvvetli teşkilatı da vardır. Kongrede yahut meclisteki grubun toplantılarında verilecek kararlara fırkaya bağlı bütün mebusların iteat etmesi şarttır.

Oyların fırkaya verilmesi durumunda adaylar fırka disiplini içinde hareket edeceklerinden milli hakimiyet fertlerin elinde oyuncak olmak tehlikesinden kurtulmuş olacaktır. Söz bu noktaya gelince muhatabı "*Yani reyimi fırka namzetlerine vereyim. Fakat fırkalar birkaç tane olursa bunlardan hangisini tercih etmeliyim?*" diye tekrar

---

¹⁹⁸ *Vakit*, 17 Nisan 1923.

sormuştur. Kendisi de bir fırkanın umumun güvenine layık olması için üç şarta dikkat edilmesi gerektiğini söylüyor: Birincisi fırkanın liderinin millete büyük hizmetler ifa ederek umumun güven ve saygısını kazanmış bir zat olması, fırkanın da Milli Mücadele’de büyük hizmetleri görülmüş zatlardan oluşmasıdır. İkinci şart fırkanın açık bir programa, umdelere sahip bulunmasıdır. Programını ilan etmeyen, umdelerini açık bir surette ortaya koymayan bir fırkaya karşı herkesin tereddüt göstermekte haklı olduğunu savunan Gökalp fırka programlarının fırkanın millete karşı senedi olduğunu söylüyor. Üçüncü şart ise fırka programının millete ve halka büyük haklar temin etmesi, hürriyetperver ve yenilikçi olmasıdır. Halk için faydalı olan fırka memlekette herkesin birbirine eşit olmasını temine çalışan fırkadır. İyi bir fırkanın ilerlemeci olması gerektiğini söyleyen Ziya Gökalp “*Peygamberimiz bize düşmanlarınız hangi silahlarla müsellağ ise siz de onlarla müsellağ olunuz*” buyuruyor diyerek halkın kulağına hoş gelecek dini bir argüman kullanmaktan da çekinmiyor. İlim ile sanat, usul ile tekniğin de birer silah olduğunu ve bu silahlar konusunda Avrupa’dan geri kalmamamız gerektiğini söyleyen Gökalp memleketimizde bu şartları taşıyan fırkanın “Müdafaa-i Hukuk Fırkası” olduğunu ve seçim döneminde “Halk Fırkası” adını aldığını hatırlatıyor.

Halk Fırkası’nın başında dehası tüm dünyaca bilinen bir müceddid bulunmaktadır. Fırka erkanı gerek harp meydanlarında gerekse siyasi sahada büyük hizmetler etmiş kişilerden oluşmuştur. Gazi Paşa’nın ilan ettiği umdelerle programını ortaya koyan parti memleketi en güzel şekilde idare edecektir. Şimdiye kadar hiçbir fırkanın programının bu açıklık ve belirleyicilikte olmadığını iddia eden Ziya Gökalp fırka programının bir taraftan millete kendini idare hakkı tanıırken diğer yandan en büyük kıymeti halka verdiğini, halk üzerindeki baskıyı kırdığını söylüyor. Programın yalnız memleketimizde değil dünyada ortaya koyulan programların en iyisi olduğunu savunan Ziya Gökalp “*O halde reylerimizi tereddütsüz ve şüphesiz olarak Halk Fırkası’nın namzetlerine vermeliyiz*” diyerek Halk Fırkası için oy istiyor.¹⁹⁹

Seçim takvimi işlerken seçim sürecinin Birinci Grup lehine işlemlerini sağlayacak bir yasal düzenlemeye gidilmiş ve 15 Nisan’da Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda değişiklik yapılmıştır. Değişikliğin meclisin son oturumunda yapılmış olması dikkat çekicidir. Yapılan değişiklik Birinci Grup dışındakilerin siyasi faaliyetlerini imkansız kılmaya yönelik bir girişimdir. Birinci Grup’un önerisiyle meclise gelen kanun değişikliği mecliste tartışmalara neden olmuştur. İkinci Grup üyesi

---

¹⁹⁹ Ziya Gökalp, “Reyimi Kimlere Vermeliyim?”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1923.

mebuslar “yapılan değişikliğin hür fikirlere pranga vurmağ” demek olduğunu ve özgürlüklerinin kısıtlandığını ısrarla vurgulamışlardır. Kanun değişikliği ile faşizm arasında benzerlikler kurarak faşist teşkilatını memlekette tesis etmenin aleyhimize netice vereceği uyarısında bulunmuşlardır. İkinci Grup’un bütün direnmelerine rağmen kanun değişikliği kabul edilmiştir. Buna göre; kanun şu şekilde olmuştur:

“Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hükümrânın gayr-ı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahiren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur.”²⁰⁰

Yapılan değişiklikle Birinci Grup dışındaki siyasi grup veya örgütlerin siyaset yapma imkanı kalmıyordu ya da bu teşekküller vatan hainliği suçlaması tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Böylece meclisteki İkinci Grup’un tasfiye edilmesi sağlanacak ve İttihadçı potansiyelin seçime girmesini önlenecekti. Tek Partili Cumhuriyete gidişte köşe taşlarının birisi daha sağlamca yerleştirilmiş oluyordu.

Kanunun çıkmasından itibaren kanunu ve çıkarılmasının gerekçelerini irdeleyen makaleler yayınlanmaya başlamıştır. Ahmet Emin Yalman’ın Vatan’da yayınladığı “Hıyanet-i Vataniye” başlıklı yazısı ortamı yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Ahmet Emin dün düşmanla çarpışırken kimin vatan haini olduğunu anlamanın güç bir şey olmadığını söylüyordu. Milleti bağımsız olarak yaşatmak emeliyle mücadele eden milli kuvvetlere destek veya hiç olmazsa seyirci olacak yerde başarısızlıkları için çalışan, mücadelelerinin kuvvetlerini kesecek hareketlerde bulunan ve düşman kuvvetleriyle ortak hareket eden her ferde terddütsüz vatan haini denilebileceğine dikkat çekiyordu. Bugün durum değişmiştir. Dış meselelerde vatana ihanette bulunulması ferdi bir mesele haline gelmiştir. Gelecek hazırlıkları başladığı için günün asıl meselesi iç barışı sağlamaktır. Taassubu, cehaleti kara, çirkin vasıtalarla tahrik ederek iç barışı bozmaya çalışmak bizim vaziyetimizde bulunan bir memleket için hıyanet demektir. Toplumun böyle bir tehlikeye karşı kendini koruması pek tabii, pek doğru bir şeydir. Barış imzalanır imzalanmaz milli mücadele sona erecek, doğal hayata dönülecek değildir. Uzun müddet ikilik ve hırsılara karşı setler oluşturmak, memleketin bütün işe yarayan kuvvetlerini müsbet hedeflere yönelik çalıştırmak lazım gelecektir. Bu müddet zarfında herkesin melek olmasını beklemek caiz değildir. Elbette şahsi hırsa kapılanlar

²⁰⁰ TBMM ZC, c. 9, s.189- 190.

kendisinin kuvvet ve nüfuz sahibi olmasını memleketin ilerleme imkanlarına kavuşmasından önemli görenler bulunacaktır. Böyle bir emelde bulunanlara karşı sırf bu emellerinden dolayı toplum bir şey yapamaz. Arzularını meşru araçlarla sağlamaya çalışıyorlarsa bu takdirde hiç bir müdahale sebebi yoktur. Fakat taassub ve cehaletle oynamak ve isyana teşvik mahiyetinde fesat çıkarmak isterlerse iç barışın etkili bir şekilde korunması ve ceza kanunundaki maddelerle yetinmeyerek fevkaledede koruma tedbirleri alınması pek tabii ve pek lüzumlu bir şeydir.

Mevcut ceza kanunu yeterli görülmemeyerek daha kapsamlı bir yasaya ihtiyaç duyulmuştur. Ancak yasa maddesinde “isyana teşvik mahiyetinde ifsad ve tahrikler”in sınırları tam olarak tesbit edilmiş değildir. Bu yüzden yasa her türlü muhalefeti bu kapsamda yorumlamaya müsaittir. ‘Dahili sulhün teminine karşı isyana teşvik mahiyetinde ifsadat ve tahriklerde bulunmak’ kapsamına neler girmektedir? Yasa seçim sürecinde çıkarıldığına göre seçimlerde MHC dışındaki tüm siyasi faaliyetler “*dahili sulhü bozacak ifsadat ve tahrik*” nitelendirilmesi dahilinde ele alınabilir. Yasada bu hududun çizilmemesinin pek nazik bir mesele olduğunun farkında olan Ahmet Emin isyanı içine alacak şekilde fesat tehlikelerine karşı toplumu korumak ne kadar faydalı ise bunu yaparken fikir hürriyetini öldürmenin de o kadar zararlı olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak yasanın bu haliyle “*tamamıyla maksada muvafık ve tehlikelerden beri*” olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiasını da kurulmuş siyasi bir sistem olmasına ve bu sistemin maziye ait acı tecrübelerin ürünü olmasına bağlamaktadır.

Ahmet Emin’e göre hakimiyet-i milliyeyi en mükemmel şekilde uygulayan bu sistemi yıkmak maksadıyla veya saltanatı geri getirmek emeliyle halkı kasıtlı olarak isyana sevkedenlerin vatan haini addedilmesi pek doğrudur. (İsyanı tazammun etmek) diye kabul ve (ankast) şartını ilave etmek suretiyle fikir hürriyeti azami derecede korumuştur. Ancak Ahmet Emin asıl sorunu “*isyani tazammun etmek*” fiilinin kapsamının tarif edilmediğini gözlerden uzak tutmaktadır. Kanunun uygulamada nasıl tefsir edileceği tanımlanmamıştır. Ahmet Emin, Heyet-i Vekile’nin geniş bir fikirle hareket edeceğine ve her muhalif fikrin, her tenkidin, her münakaşanın kanunun hükmüne dahil diye algılanmasına meydan bırakmayacağından emindir. Yasayı yorumlamanın heyet-i vekilenin takdirine kaldığını kendisi de ifade etmekte ancak heyet-i vekilenin karşılaşılabilecek meseleleri doğru yorumlayarak fikir hürriyetine müdahale etmeyeceğini beklemektedir. Ancak memleketin o fikir olgunluğuna ulaşmış ulaşmadığı da düşünülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Emin, Heyet-i Vekileden beklediği iyimserliğin yeterli olmayacağını farkındadır. Bu yüzden kamuoyunun fikir hürriyetinin önünde hassas bir set oluşturarak memlekette hür bir münakaşa havası esmesini istemekte ısrarlı davranmasını istemektedir. Ancak kamuoyunun o gücü kendinde hissetmediği ve yasanın su-i tefsire açık olan yanlarının fikir hürriyetinin aleyhine kullanılabileceğini zaman gösterecektir. Geçmişte II. Abdülhamit devri ile İttihatçıları dönemindeki uygulamaları eleştiren yazar bundan sonraki ile ilgili beklentilerini ifade etmektedir.

“...Müdafaa-i Hukuk Grubu nüfuz arkasında koşar bir fırka değildir. Vatani bir heyettir. Milletin büyük bir ekseriyetine istinat eden ve hükümeti elinde tutan bu heyet, hürriyet kelimesinin bekçiliğini bizzat deruhte etmeli, muhalif ve münekkitlerine karşı azami derecede tesamuh göstermelidir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na müzeyyil maddelerin böyle bir ruhla tatbik edileceğini en ziyade ümit ettiren cihet şimdiye kadar hükümetin bütün icraatında hürriyet-i münakaşaya gösterilen riyaetkarlıktır...”²⁰¹

Ahmet Emin kanunun uygulanmasındaki sınırları çizme yetkisinin hükümete kaldığının farkındadır. Bu yüzden hükümetten hürriyetin bekçiliğini yapmasını beklemektedir. Muhalif ve münekkidlere azami müsamaha gösterilmesini istemekte ve hükümetin şimdiye kadar fikir hürriyetine gösterdiği saygıyı gelecekte de göstereceğinin garantisi olarak algılamaktadır. Ancak beklentilerinin boşa çıktığını ilerde kendisinin de içinde yer aldığı yargılamalar dolayısıyla görecektir.

Seçim faaliyetleri devam ederken Şehremaneti bütün mahallelere basılı birer seçim pusulası göndermiştir. Bu pusulalarda seçmen defterlerine esas olmak üzere her hanede kaç kişinin ikamet etmekte olduğu, isimleri, işi, yaşı, doğum yeri ayrı ayrı hanelere yazılacaktır. Mahallelerin ihtiyar heyetleri bu pusulaları hanelere dağıtacak ve pusulalar 48 saat içinde yazılarak iade edilecektir. Mahallelerin ihtiyar heyetleri bir hafta zarfında bu pusulaları esas tutarak düzenleyecekleri defterleri belediyelere gönderecekler ve bunları belediyeler şehremanetine ulaştıracaklardır. Şehremanetindeki heyet-i teftişye bu defterleri inceledikten sonra 18 yaşından büyük olan ve müntehib-i sanileri seçecek olan seçmenlerin cetvellerini hazırlayarak incelenmek üzere ve cetvellerde isimleri olmayanların itirazlarını yapabilmesi için mahallelere gönderecektir. Bu defterler aynı zamanda İstanbul nüfusunun mevcudunun anlaşılmasını da sağlamış olacaktır.

Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey seçim bölgesine gitmek üzere İstanbul’a gelmiştir. Kendisine seçim ile ilgili muhtelif sorular sorulmuştur. Ankara’daki seçim

²⁰¹ Ahmet Emin, “Hıyanet-i Vataniye”, *Vatan*, 17 Nisan 1923.

faaliyetleri, seçimde grupların faaliyetleri ve umdelerin nasıl karşılandığı sorularına Mustafa Necati Bey, Ankara ahalisinin Müdafaa-i Hukuk etrafında çalıştığını, umdelerin Anadolu'nun her tarafında hararetle alkışlarla karşılandığını söylemiştir. Kazalardan, nahiyelerden hatta köylerden bile binlerce telgraf geldiğini, bu telgrafların asil milletimizin cemiyete karşı ruhunda yaşayan bağlılık ve samimiyetin ifadesi olduğunu ve neticeyi şimdiden gösterdiğini söyleyen Necati Bey, “Zannedirim ki hiçbir cemiyet-i siyasiye bu kadar samimiyet toplamamıştır” demiştir.

II. Grup'un faaliyetleri ile ilgili olarak da şu değerlendirmede bulunmuştur:

“...Esasen muayyen bir program ile ortaya çıkmayan meclis içinde yaşamış ve meclisin haricinde bir faaliyeti görülmemiştir. Maksat ve gayeleri hakkında muayyen bir programı olmadığı içindir ki intihabatta beyannamesini çıkarmamış ve namzetliklerini göstermeye teşebbüs etmemiştir ve etmeyecektir kanaatindeyim. Zaten mahdut azaya malik olan bu grup azasından birçokları birer ikişer Ankara'dan ayrılmaktadır...”²⁰²

II. Grup'un meclis içi bir muhalefet hareketi olduğunu devrin aydınları da biliyordu. Ancak hassas bir geçiş devrinin yaşanıyor olması dolayısıyla bu meclis içi muhalif hareket boyutundan daha ziyade ciddiye alınıyor ve basında hırpalanıyordu. Ahmet Emin Bey, 3 Mayıs'ta gazetede köşesinde muhalifler ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuştur. Ahmet Emin başlangıçta BMM'nin bütün azasının MHC'nin üyeleri olarak çalıştığını belirtiyor, ancak bu durumun karar almada birliği sağlamadığını vurguluyordu. Mecliste bazen esaslı bir şekilde düşünülmeden o anın etkilerine göre oylar kullanılıyordu. Savaşın ve dış meselelerin hızlı ve kati kararlar alınmasını gerektirdiği dönemlerde bile bazı meclis üyeleri arasında müphem ve tehlikeli durumlar ortaya çıkıyordu. Bunun üzerine fikir ve kanaatlerinin birbirine uymadığı çeşitli tecrübelerle anlayan zatlar bir araya gelerek Birinci Grubu oluşturdular. Ahmet Emin'e göre grubun kapıları kimseye kapalı değildi. Grupta bulunan arkadaşlarla beraber çalışacaklarına akli kesenler gruba katılıyor, herhangi bir sebeple ayrılmayı isteyenler de ayrılıyorlardı. Meclisin bir kısım azası, grup dışında tarafsız kaldılar. Diğer bir grup aza ikinci grubu oluşturdular.

Ahmet Emin “grubun kapıları kimseye kapalı değildir” diyor ama grubun herkes dahil olsun diye değil, bilakis istenilmeyen mebuslar grubun dışında kalsın diye kurulmuş olduğunu görmezden geliyor. II. Grup'un önde gelen zevatı I. Grup'a dahil olmak için müracaat etseydi *acaba kapıları açık olan grup* onları da kendisine kabul edecek miydi? İkinci Grup'un gayr-ı mütecanis yapısına dikkat çeken Ahmet Emin

²⁰² *Vakit*, 21 Nisan 1923.

içlerinde son derece vatanperver şahıslara rastlanıldığı gibi sırf şahsi nedenlerden dolayı muhalefet eden, gayz ve kin sahibi kişilerin olduğunu ya da sadece muhalefet arzusundan dolayı muhalefet edenlere tesadüf edildiğini söylemekte ve bu muhalefet kaynağının kurutulması gerektiği savını ileri sürmektedir. Bu savının gerekçesini ise şöyle açıklamaktadır:

“...Bugün memleketteki vaziyet, iftirak ve muhalefeti mucip bir vaziyet değildir. Ortada bütün memleket için müşterek tehlikeler, müşterek vazifeler var. Bunlara karşı müttehit cephe göstermeye mecburuz. Yarın hayatın tabii şeraiti belki de içtihat ihtilafları doğurur. Muhtelif içtihatlarla bulunanlar mütecanis gruplar halinde birbirinin karşısına geçerler, usul dairesinde ve birbirinin nokta-i nazarına hürmet etmek şartıyla münakaşalara girişirler.

Gayr-ı mütecanis bir kitlenin bugünden icra edeceği suni ve şahsi muhalefet bu güzel çığrıların açılmasına hail olabilir. Gözümüzün her tarafı berrak bir surette görmesi icap ettiği bir sırada ortada devamlı kin ve ihtiraslar husule getirebilir. Yavaş yavaş iş işten geçer. Bugün temiz vasıtalarla iş görenler, yarın kin ve ihtirasın sevkıyla daha kirli vasıtaları mübah görmeye başlarlar. Bu tarzda bir siyasi uçuruma bir defa düşmeye başladıktan sonra nerede durulacağını tayin etmek imkan haricindedir. En azimkar, en ciddi, en samimi zevat şahıslarının böyle bir cereyana set olabileceğini ümit edemezler...”

Ahmet Emin Bey, Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’in “*Müteşebbisleri 70-80’e baliğ olan bir grubun programı olmaması aklen tecviz edilemez*” sözünü eleştirmektedir. Aslında tecviz edilemeyecek olan şeyin sırf menfi muhalefet hisleriyle bir araya gelmiş kişilerin programının olabilmesinde gören Ahmet Emin Bey görüşlerini olayların desteklediğini, aylardır uğraştıkları halde muhaliflerin bir program oluşturamadıklarını söylemektedir. Muhaliflerin bu şekilde ortaya çıkması durumunda muhalefetlerinin nedenlerini kamuoyuna izahta zorlanacaklarını düşünen Ahmet Emin meselenin şahsi olduğunun bu şekilde ortaya çıkacağından bahsetmektedir. Eğer hiçbir noktada fark yoksa kendilerini MH teşkilatından neden ayrı tuttıklarını soran yazar umdeleri samimi surette kabul eden herkese MH kapılarının açık olduğunu hatırlatma ihtiyacı duymuştur. Ahmet Emin Bey, Hüseyin Avni Bey’in II. Grup azasının seçimlerde grup olarak değilde şahsi olarak çalışacakları açıklamasını da eleştirmektedir. Muhalifler ferdi çalışacaklarsa bunun gruplarının dağılmış olduğu anlamına geleceğini söyleyen Ahmet Emin madem fert sıfatıyla çalışacaklardı neden İstanbul’da toplanıp ortak bir mücadele tavrı aldıklarını ve neden programdan bahsettiklerini sormuştur. II. Grup’un tutumunu şüpheli bulan yazar II. Grup’a ortadaki manasız, müphem vaziyeti tasfiye etme ve I. Grup’a katılma çağrısında bulunmuştur.

Bariz bir şekilde muhalefete niyeti olanlar ise niyetlerini zümre veya fert halinde açıkça ortaya koymalıdır.

Meselenin dış politika boyutuna da değinen Ahmet Emin, Lozan barışının ertelenmesine İtilaf Devletlerinin seçim sonuçlarını beklemesinin neden olduğunu ileri sürmektedir. Yabancıların II. Grubun muhalefetine bel bağlayarak barış meselesini ertelediklerini öne süren Ahmet Emin barış meselesinin halli için Grup'a barış meselesinde Hükümete güven duyduğunu kati bir dille ilan ederek memleket adına faydalı bir iş yapma çağrısında bulunmaktadır.²⁰³

Saruhan mebusu Necati Bey'e II. Grup azasından bir zatın Tevhid-i Efkâr'da yer alan açıklamaları ile ilgili bir soru sorulmuştur. Tevhid-i Efkâr'a göre bu zat II. Grup'un gayesinin hakimiyet-i milliyeyi fiilen tatbik etmek olduğunu söylemek suretiyle hakimiyet-i milliyenin kavlen tatbikine taraftar olanlar olduğunu ima etmek istemiştir. Buna karşılık Necati Bey bu fikrin sadece beyanatta bulunan zata ait olduğunu, I. Grup'un hakimiyet-i milliyenin devamı için şimdiye kadar gösterdiği eserlerin hakimiyetin millete ait olduğunu ispat ettiğini söylemiştir. Birinci Grup'un HF'ya dönüşmesi dolayısıyla II. Grup'un yalnızca "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını aldığına dair yazılan yazıya karşı da tepkisini ortaya koymuştur.

"Bu cemiyetin müessisleri dururken ve bu cemiyet tarihin malı olmuş bulunurken böyle bir cemiyetin namını kullanmayı düşünmek zannedirim gayr-ı hukukidir. I. Grup, Halk Fırkası'na bütün teşkilatı ile mal olacaktır. Şu halde esasen harici teşkilata malik olmayan ve meclis-i aliyenin tadili üzerine atalette kalan bir grup için nam aramak nasıl olur? Sizi temin ederim ki bunlar düşünülmüş, kararlaştırılmış, yazılmış esaslar değildir. Yalnız gelişi güzel söylenen sözlerdir. Yoksa bu grup mevcudiyet arz etmek isterse programıyla, şekliyle, ismiyle, eşhasıyla millete kendisini takdim eder. Aksi takdirde millet reyini böyle maksadı malum olmayan gruba nasıl verebilir? Onun için diyebilirim ki II. Grup azası belki münferiden çalışmaktadır, fakat umumi bir faaliyet asarı görülmemektedir."

Ankara'nın İstanbul hakkındaki düşüncesi ile ilgili olarak "*İntihabatta İstanbul'dan da Anadolu kadar ümitvar mısınız?*" şeklinde sorulan soruya karşı Halk Fırkası'nın görüşlerini şöyle özetlemiştir.

"Bunda hiç şüphe ve tereddüde mahal yoktur. Tarihimizin kıymetli asarı sinesinde yaşayan güzel İstanbul'un evlatları üç sene bizimle beraber çalışmış ruhen ve maddeten davetimizin en canlı bir faili olmuştur. Onun içindir ki bu büyük davanın ne kadar fedakarlık ve gayretten sonra kazanıldığını bilirler. Davetimizin küçük sarsıntılarla hırpalanmamasını hepsi can-ı gönülden isterler. Şu da muhakkaktır ki şu dakikada

²⁰³ Ahmet Emin, "Muhafiflerin Vaziyeti", *Vatan*, 3 Mayıs 1923.

camilerde ellerini semaya kaldırarak Allah'tan zafer ve halas isteyen İstanbul halkı kendisini halas ve zafere götürecektir. Anadolu umdelerimize bütün ruhuyla nasıl sarılmış ise, İstanbul'da temas ettiğim arkadaşlarımı da öyle görüyorum. Zaten Anadolu ve İstanbul'u ayrı ayrı düşünmeyenler neticenin de nasıl taayyün edeceğini tahmin ederler. Ankara'da İstanbul için kati kanaat vardır. O da İstanbulluların umdelerimiz etrafında toplanacağıdır”²⁰⁴

İstanbul seçimleri konusunda tereddütler yaşandığı sezilmektedir. İstanbul halkı birlik ve beraberliğe davet edilmekte, o birliğin umdeler etrafında olacağına işaret edilerek seçimlerde Müdafaa-i Hukuk için oy kullanılması çağrısı yapılmaktadır.

Seçimlerde muhalefetin ortaya çıkması beklenen şehirlerden birisi de Trabzon idi. Milli Mücadelenin başından beri Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ile ilgili sorunların yaşandığı Trabzon'da Ali Şükrü Bey Olayı dolayısıyla aykırı sesler yükselmeye başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüleceğinin açıklanmasının ardından Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu dönüşüme karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Trabzon Müdafaa-i Hukuk cemiyeti yöneticileri görevlerinden alınarak sorunun çözümü sağlanmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Trabzon eşrafı adına bir telgraf çekilerek yaşanan tatsızlıklardan duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Telgrafta Trabzon'daki kötü propogandaların ve İstikbal Gazetesi'nin çirkin neşriyatının vatandaşların çoğu tarafından kabul edilmediği, bu hareketin Trabzon MHC'ne ve belediye meclisine girmiş olan bir zatın eseri olduğu ifade edilmiş ve memleketin temiz ve münevver evlatlarından bunun aksini isbat etmek için fırsat beklediği dile getirilmiştir. Trabzon'dan gelen bu telgrafa karşılık Mustafa Kemal Paşa da bir telgraf göndererek mukabelede bulunmuştur. Telgrafında Trabzon halkının Müdafaa-i Hukuk umdelerine hararetli ve hamiyetkar bağlılığından şüphe duymadığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bazı şahısların hareketlerinin Trabzon gibi öteden beri hamiyet ve vatanperverliklerini ispat etmiş olan, temiz ve yüksek vicdanlı ahalisi ile ilgili olmadığını bildiğini ifade etmiştir. Bütün memleketin umdelere müteveccih bir heyecan-ı kudsi ile dolu olduğu ve milletin kurtuluşunun bu yolda yürünmesine bağlı bulunduğu bir sırada Trabzon halkının hakiki sadasını yükseltmesini Trabzon halkının hissiyat-ı hamiyetkaranesine uygun bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa beyannamenin başında Trabzonlulara mütareke günlerinde içinde buldukları durumun vahametini hatırlatarak Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla elde ettiklerinin kıymetini bilmeleri uyarısında bulunmaktadır. Topraklarının Milli Mücadele kazanılmasaydı

²⁰⁴ “Kavlen Hakimiyyet-i Milliye, Fiilen Hakimiyyet-i Milliye”, *Vakit*, 21 Nisan 1923.

Ermeni ya da Rum toprağı olacağını hatırlatıyor ve bu kazançlarının devamı için birlik ve beraberliğı korumak gerektiğini vurguluyordu. Ali Şükrü Bey'in öldürülüşünü bahane ederek Trabzon halkını iktidar grubu ve umdeler aleyhine kışkırtanların Milli Mücadele'nin başından beri muhalif bir tutum takındıklarından bahseden Mustafa Kemal Paşa bu kişilerin İstanbul Hükümeti ile işbirliğı içinde olduğunu ve TBMM'nin açılması ve yeni devletin kurulması sürecinde yapılan işleri baltalama girişimlerinde bulduklarını belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Trabzon halkı geçmişte olduğu gibi şimdi de bu kişilerin beklentilerini boşa çıkaracaktır. O halde memlekete geçmişte hizmet ettiği gibi şu anda da hizmet eden zevata yalanlarla, tezvirat ile hücum eyleyenler kimlerdir?

“...Onlar bin türlü entrikalar ile kendilerine şöyle veya böyle bir mevki temin ettikten sonra Trabzon ahalisinin her hakikati gören asil ruhuna tahakküm etmek isteyen, her hadiseden istifade ile ahaliyi izaleye vesile arayan mağduren merhum bir arkadaşımızın naşı üzerine çıkararak kendi şahsi nüfuz ve menfaatlerini tesis ve temin için vatanın yegane medar-ı beka ve selameti olan vahdet ve ahengi tahribe çalışan bedbahtlardır. Necip ve asil Trabzonlular, en fena günlerinizde memleketimizin güzel sahillerini telvis eden ecnebi gemileri içinde hareket-i milliyeyi teskin için teftiş seyahatleri yapanların onlara iltihak etmesi elbette nazar-ı dikkatinizi çekmiştir. Trabzon halkının haiz olduğu bütün cevher, cemiyeti kendi şahıslarında cem eylemiş gibi idare-i kelim eden bu zevat bir zamanlar meclisin Ankara'da toplanmasına Trabzon muhitinin müsait olmadığını iddia etmişler ve İstanbul Hükümeti ile kat-ı rabıtayı muhataralı göstermişlerdi. Şayan-ı şükrandır ki gerek o zamanlarda, gerek İstihlas Harbimiz esnasında gösterdiğiniz celadet ve nihayetsiz fedakarlıklarla namınıza söz söyleyenleri tekzib ettiniz. Trabzonlu fedakar kardeşlerim, sizi kemal-i vuzuh ile olduğunuza zerre kadar şüphem olmayan büyük hakikata karşı karşıya bırakıyorum ve tamamen eminim ki, hakkın, insafın, vefanın ve vatanperverliğin en ali evsafıyla mücehhez olan siz Trabzonlular faziletle dalaletin bariz farkını idrak edecek ve zamanında vicdanlarınızın kat'i hükümlerini ifade eden reyleinizi doğru yola vereceksiniz.”²⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa halka oylarını Müdafaa-i Hukuk I.Grubu için kullanmaları çağrısında bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu şehre özgü bir beyanname yayınlaması ortaya çıkmış olan muhalefeti ciddiye alındığını göstermektedir.

Trabzon'daki olayların araştırılması için kente bir Tahkik Heyeti gönderilmiştir. Heyette Saruhan mebusu ve eski adliye vekili Refik Şevket Bey ile Adana mebusu Zamir Bey yer almıştı. Tahkikattan dönen heyet gazetelere beyanatta bulunmuştur. Buna göre ihtilafın kaynağı geçmişte aranmalıdır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i

²⁰⁵ “Gazi Paşa'nın Trabzonlulara Beyanamesi”, *Vakit*, 22 Nisan 1923.

Merkeziyesi'ni oluşturan bazı zatlar Harb-i Umumi'nin zenginleştirdiği kimselerdir. Trabzon'daki mevkilerinin gururuyla kendilerinden başkasını tanımak istememişlerdir. Her durumda ya hakim ya da bağımsız olmak isteyen bu zatların varlığı sorunlara kaynaklık etmiştir. Aynı baskıcı ruhla yaşayan arkadaşları ile bir şebeke kurmayı başaran bu kişiler etkili bir şekilde çalışmışlardır. Bunlar merkezde iskele teşkilatı, kayıkçılar teşkilatı gibi teşkilatlara dayanarak aldıkları pek çok paralarla servet oluşturmuşlardır. Nitekim bugün görevden alınan heyetin üyelerinin büyük kısmı bu şekilde toplanan paraların hesabını verememektedir. Servet, talep, bir de teşkilatta bulunmak kuvvetinin en mühim silahını mecliste kendi mebusları arasında da bulan bu zatlar, Trabzon'da yaptırmayı başardıklarını Ankara vasıtasıyla yaptırmak suretiyle kuvvetlerini göstermeyi başarmışlar ve Trabzon'un hakikaten bu gibi manasız kavgalara katılmaktan kaçınan namuslu halkı bunların karşısında sessiz kalmak mevkiine düşmüşlerdir.

Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile ilgili Dahiliye Vekili Fethi Bey hakkında verilen istihzahın sonuçsuz kaldığı, olayla ilgili olup da öldürülmüş gibi gösterilenlerin öldürülmediği, tutuklandığı söylenenlerin tutuklanmadığı iddiaları dilden dile dolaşmaktadır. Bütün bu faaliyetlerin hedefi ise Dahiliye Vekili Fethi Bey'dir. Fethi Bey'e güvensizlik oyu verilmesi bu zatları artık büsbütün açık muhalefet mevkiine düşürmüştür. Yahya Kaptan'ın katillerinin bulunamaması bunlar için hükümete hücum etmenin yeni aracı olmuştur.²⁰⁶

Hükümet meseleyi dar bir zümreye münhasır görme eğilimindedir. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesinde gerek Tahkik Heyeti'nin açıklamalarında seçim öncesi Trabzon halkının incitilmemesine özen gösterildiği görülmektedir. Hem mecliste hem de bölgede muhalefetin artmasına neden olan bu olay seçim öncesinde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin görevden alınıp, haklarında soruşturma açılması ve yerlerine yeni kişilerin atanması ile çözüme kavuşturulmuştur.

Ankara'da da seçim çalışmaları devam etmektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu her gün Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanarak faaliyetlerde bulunmaktadır. A-RMHC Heyet-i Merkeziyesi her gün istasyonda Rauf Bey'in evinde toplanarak seçim faaliyetlerini yürütmektedir. Mebuslar ise seçim bölgelerine gitmek üzere Ankara'dan ayrılmaktadırlar. Birinci Grup mebusları ve grubun seçim müfettişleri gittikleri bölgelerde halkı irşat ve aydınlatma işiyle meşgul olacak ve seçim beyannamelerini

²⁰⁶“Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk İhtilafı”, *Vakit*, 20 Mayıs 1923.

yayınlayacaklardır. Müfettişler adaylar hakkında bilgi alış-verişinde bulunacaklar ve mesaieleri hakkında Ankara'yı bilgilendirmek üzere raporlar hazırlayacaklardır.

Seçim takvimi işlerken muhtemel mebus adaylarının da isimleri gazete sayfalarına yansımaya başlamıştır. Elaziz de Gazi'nin adaylığını ilan etmiştir. Nurettin Paşa'nın adı İzmir mebusluğu için geçmektedir. İstanbul için ortaya atılan listelerde de ise İsmail Canbulat ile Numan Usta'nın adları konusunda ihtilaf yaşanmaktadır.²⁰⁷

Dahiliye Vekaleti yeni bir tebliğ yayınlayarak müntehib-i sani miktarını belirleyecek esas hakkında bir değişiklik yapmıştır. Bilindiği gibi seçim kanununda yapılan son değişiklikle 200 müntehib-i evvelin bir müntehib-i sani seçmesi esası benimsenmişti. Bu defa Dahiliye Vekaleti 200'e yalnız müntehib-i evveler değil seçmen olmayan erkek nüfusu da dahil etmiştir.²⁰⁸ Nüfusun azalması dolayısıyla bu tür önlemlerle meclise seçilecek mebus sayısının artırılması hedeflenmiştir.

Haziran ayı başında bazı illerden ilk seçim sonuçları gelmeye başlamıştır. İlk gelen sonuçlara göre Çanakkale'de mebuslukları Müdafaa-i Hukuk adayları kazanmıştır. Çanakkale seçim sürecini sonlandırırken Amasya, Dersim ve Kütahya'da mebus adayları henüz ilan edilmektedir. Dersim'de aday Feridun Fikri Bey'dir.²⁰⁹

İstanbul'da da Haziran başında müntehib-i sani seçimlerine başlanmıştır. Sandıklar bayraklarla süslenmiş, muhtarlarla belediyede toplantılar yapılmış, sonra dualar okunarak seçime başlanmıştır. Oylar kullanılmaya başlanılmadan önce ahaliye sandıkların boş olduğu gösterilmiştir. Seçimlerde Rumlar da oylarını kullanmışlardır. Seçimin iki gün daha sürmesi beklenilmektedir. Büyüka'da da imamın duasıyla seçim başlamış ve yaklaşık 1000 oy kullanılmıştır. Müdafaa-i Hukuk'un listesi dışında liste bulunmamaktadır.²¹⁰ İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk'un ikinci seçmen adaylarının büyük çoğunluğunu devlet memurluğundan emekli olmuş kişiler oluşturmaktadır. İmamlar da müntehib-i sani adayları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Neredeyse her mahallenin imamı müntehib-i sani adaydır. Bunları doktorlar, öğretmenler, hakimler, okul müdürleri, eski mebuslar ve eski kaymakamlar takip etmektedir. Müntehib-i sani adayları mahallelerinde öne çıkmış aydın ve din adamlarından oluşmaktadır.

İstanbul'u seçim heyecanı sarmıştır. Adalar ve Bakırköy'de seçimin ilk safhası sona ererken Kadıköy, Üsküdar, Anadolu Hisarı mntikalarında oy kullanma süreci henüz başlıyordu. Birkaç gün açık kalacak olan sandıklar yerlerine törenlerle

²⁰⁷“İzmir Livası Mebus Namzetleri”, *Vakit*, 12 Mayıs 1923.

²⁰⁸“İntihabat İşleri”, *Vakit*, 27 Mayıs 1923.

²⁰⁹ *Vakit*, 8 Haziran 1923.

²¹⁰ *Vakit*, 9 Haziran 1923.

götürülüyor, davul zurna eşliğinde eğlenceler düzenlenerek seçim sürecine bir şenlik havası katılıyordu. Seçimlere katılımı artırmak için dükkanlar 3 saat süreyle kapatılmıştı.²¹¹ İstanbul'da Yel Değirmeni'nde bayrak ve hilallerle süslenmiş sandık törenle camiye getirilmiştir. Buradan alınan sandık bando eşliğinde seçim mahalline götürülmüştür. İmamın duasının ardından sandık süslü bir faytona konulmuştur. Yolda sinagogun önünde durulmuş ve hahambaşı vatanın selameti için İbranice bir dua okumuştur. Caddeye Gazi Paşa'nın resimleriyle süslenmiş bir tak kurulmuştur.²¹² Meşrutiyet döneminde başlanılmış olan seçim sandıkları önünde dua etme geleneği devam ettirilmektedir. Bayram havasına bürünen seçim sürecine böylece kudsiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bazı sandıkların üzerlerine ayet levhaları asıldığı görülmektedir. Müdafaa-i hukuk heyeti Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek İstanbul halkının Meşrutiyetten beri ilk kez bu kadar büyük kutlamalar yaptığını söylemişlerdir.

Anadolu'da Haziran ayının ortalarında müntehib-i sani seçimleri büyük oranda tamamlanmıştır. İstanbul'da mebus seçimleri 28 Haziran günü Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilecektir. İstanbul'un 15 mebus çıkarması beklenmektedir. Seçimlerin masrafının ne kadar olduğu henüz belli olmamıştır. Sandık memurlarına 3'er, katiplere 2'şer lira yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Beyazıt'ta seçimlerde 26 393 kişiden 23 629'u oy kullanmıştır. Burada seçime katılım oranı %90 olarak gerçekleşmiştir.²¹³

Seçim sürecinde ortaya çıkan muhalefet dolayısıyla dikkat çeken yerlerden birisi olan Trabzon'da Belediye Meclisi seçimleri yapılmaktadır. Müdafaa-i Hukuk adayları 1084 oyla seçimi kazanmaktadır. Diğer adaylar 400 oydan daha az oy almışlardır. Müdafaa-i Hukuk'un aynı başarıyı müntehib-i sani seçimlerinde de göstermesi beklenilmektedir. Buna göre Trabzon'da seçimleri Müdafaa-i Hukuk'un kazanmasına kesin gözüyle bakılmaktadır.²¹⁴

Ülkenin her tarafında mebus seçimleri haziran ayı sonlarına doğru neticelenmeye başlamıştır. Müdafaa-i Hukuk adayları pek çok yerde müttefikan bazı yerlerde ise ekseriyetle seçimleri kazanmışlardır. İzmir'de Latife ve Halide hanımlara da birer oy verilmiştir.

---

²¹¹ *Vakit*, 11 Haziran 1923.

²¹² *Vakit*, 15 Haziran 1923.

²¹³ *Vakit*, 20 Haziran 1923.

²¹⁴ *Vakit*, 10 Haziran 1923.

Mustafa Kemal Paşa, müntehib-i sanilere bir beyanname yayınlarak fırka adayları için oy istemiştir. Beynamede vatanın yüce menfaatlerini kavramış bulunduğu inandığı müntehib-i sanilerin bu en büyük ve en mühim vazifeyi görürken geçmiş günlerin ızdıraplarını hatırdan çıkarmamalarını istemiştir. Yüksek vicdanlarının sesine uyarak oylarını geçmişte olduğu gibi gelecek için de temin-i feyz ve hayat edecek olan cemiyet ve fırkanın adaylarına vereceklerini kuvvetle ümit ettiğini belirtmiştir.²¹⁵

İstanbul'da 28 Haziran'da yapılan mebus seçimlerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 15 aday gösterilmiştir. 18 kişi bağımsız olarak mebus adaylıklarını ortaya koymuşlardır. Bunlar: Kastamonu Merkez Kadısı Aşar Efendi, Cemiyet-i Belediye-i Umumiye Azasından Simonaki Bey, Dava vekili Avram Naum Bey, Merhum Ziyapaşazade Ertuğrul Mutasarrıfı Adil Bey, Sivas'ta Heyet-i Temyiz-i Şer'iyeye Reisi Hacı Kamil Efendi, Sabık Birinci Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Sarıkamış'ta Sekizinci Kolordu Sereczacısı Binbaşı Mehmet Ali Bey, eski kadılardan Mustafa Nafi Efendi, İktisat Vekaleti Ticaret Müdür-i Umumisi Vehbi Bey, askeriyeden emekli Selahattin Bey, İstanbul Gümrüğü tercüme ve merkez manifesto kalemi halifesinden Selahattin Sırrı Bey, Hırka-i Şerif kürsü Şeyhi Hacı Asker Efendi, eski Mamüret'el-Aziz valisi Halit Bey, mülga erkan-ı harbiye-i umumiye Dördüncü Kavanin Şubesi kısım amirlerinden Kaymakam Mahmut Naim Bey, sabık Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti ve Darülfünun Birliği Reisi Doktor Hamit Necdet Bey, bahriyeden emekli güverte binbaşı Mehmet Selahattin Bey, Haydarpaşa Askeri Hastanesi alay Müfettişi Mehmet Nasuhi Efendi, mülga Şura-yı Devlet azasından Tabibzade Abdülkerim Paşa'dır. Ahali tarafından aday gösterilenler de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hacı Evliya Efendi, muallim binbaşı Mazhar Bey, Birinci kolordu Kumandanı Nurettin Paşa'dır.²¹⁶

Bağımsız adayların içinde gayr-ı müslim adayların bulunması dikkat çekicidir. Bağımsızların Müdafaa-i Hukuk adaylarına karşı seçilme şansı bulunmasa da İstanbul'da cemiyetin adaylarından daha fazla sayıda bağımsız aday bulunmaktadır. Adayların meslek dağılımına bakıldığında ise yine eski devlet görevlileri, eski ordu mensupları ve serbest meslek sahiplerinin çoğunlukta oldukları görülmektedir. Din adamları da bağımsız adaylar arasında yer almaktadır. Ahali tarafından adaylığı önerilenler arasında ise Nurettin Paşa'nın ismi dikkat çekmektedir. Cemiyet İstanbul'daki cemiyet başkanını ise aday göstermemiştir.

²¹⁵ *Vakit*, 28 Haziran 1923.

²¹⁶ "Bugünkü Mebus İntihabı İçin Namzetler", *Vakit*, 28 Haziran 1923.

Seçimler devam ederken İstanbul'dan bağımsız aday olacağı öne sürülen Hoca Salih Zeki Bey seçmenlere bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamesinde halka millet ve memurların hakkını savunacağını ve İstanbul'un yeniden başkent olmasını sağlayarak açıkta kalan memurların tekrar tayinine çalışacağını vaat etmektedir. Erzurum mebusu Hoca Salih Efendi ile ortak çalışarak çok eşle evliliğe izin veren kanunun kabul edilmesini ve memleketteki sefaletle son verip herkesin refah içinde yaşamasını sağlayacağını vaat eden Hoca Salih Zeki Bey bu vaatlere rağmen seçilememiştir.²¹⁷

Seçim günü kara tahtanın birine Müdafaa-i Hukuk adayları diğer kara tahtaya bağımsız adaylar ve 300 imzalı dilekçe ile halk tarafından aday gösterilenler yazılmıştır. Vali Haydar Bey ve Müdafaa-i Hukuk azalarının kollarına kırmızı “*İstanbul İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi*” yazılı birer şerit takılmıştır. Her seçmenin eline 15 satırlı “*İstanbul İntihabı*” yazılı boş bir liste verilmiştir. Bir ara ortada başka bir liste daha görülmüştür. Bu listede Müdafaa-i Hukuk listesinden farklı olarak Sivaslı Hacı Asker Efendi, Hacı Evliya Efendi, Lütfi Fikri Bey, Ali İhsan, Nurettin, Gaziosmanpaşazade Müşir Kemalettin Paşa isimleri bulunmaktadır. Başka bir listede ise Mersinli Cemal Paşa, Lütfi Fikri Bey, Nurettin Paşa, Çolak Selahattin, Kara Vasıf Bey, İstanbul mebusu Şükrü'nün isimleri bulunmaktadır. Yaşanan liste karmaşasından anlaşıldığına göre İstanbul seçimlerinde korsan liste problemi yaşanmıştır. İstanbul'da bulunan muhalefet kendi adaylarını farklı listeler oluşturarak seçimlere sokma girişiminde bulunmuştur. Ancak seçimi Müdafaa-i Hukuk listesi kazanmıştır. Daha önceki müntehib-i sani seçimlerinin aksine mebus seçimlerine müftü ve hahambaşının bir temsilcisinden başka katılan din adamı olmamıştır.

İstanbul'dan adaylığını ortaya koyan bağımsızlar içinde bir isim dikkatleri üzerine toplamıştır. Bu kişi İstanbul Baro başkanlığında bulunmuş olan Lütfi Fikri Bey'dir. Hatırlanacağı üzere Lütfi Fikri Bey 1919 seçimlerinde de İstanbul'dan aday olmuş ve seçimi de kazanmıştı. Ancak seçimleri İttihatçıların kazandığı ve kendisinin İttihatçılarla aynı konumda bulunmak istemediği gerekçesiyle gürültülü bir şekilde istifa etmiş ve istifa ederken yayınladığı beyanname de bir hayli tartışmaya neden olmuştu. Türk kamuoyununun yakından tanıdığı bir kişilik olan Lütfi Fikri Bey, İttihatçı karşıtı bir kimliğe sahip olarak biliniyordu. TBMM'ye mebus seçilmek üzere İstanbul'dan bağımsız olarak adaylığını koymasına basında tepkilere neden olmuştur.

---

²¹⁷ Çavdar, “*Müntehib-i Sani*”den Seçmene, s.74.

27 Mayıs tarihinde Hakimiyet-i Milliye’de “*Bizden Olmayan Bir Namzet*” serlevhasıyla bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Lütfi Fikri Bey’in İstanbullulara yönelik yayınladığı beyanname şiddetle eleştirilmektedir. Yazar Lütfi Fikri Bey’i İngiliz siyaseti ile aynı amaçları takip etmekle suçlamaktadır. Bir zamanlar İngiliz başvekili Loyd Corc’un “*Türkiye’nin paytahtı İstanbul kalacaktır. Daima topraklarımızın menzili altında...*” sözlerine atıfta bulunmakta ve Lütfi Fikri Bey’in behemehal kazanmak, ortaya çıkmak, bir şeyler olmak için aynı gafletle İstanbullu vatandaşlara “*Reylerinizi bana veriniz. Beni mebus olarak çıkardığınız takdirde İstanbul’u yeniden paytaht yapacağım*” diye bağırdığını söylemektedir. Türkiye’nin başkenti henüz resmen belirlenmemiş olmasından ve Ankara’nın başkent olmasının beklenilmesinden dolayı Lütfi Fikri Bey seçmenlerine İstanbul’un başkent yapılacağı vaadinde bulunmaktadır. Lütfi Fikri Bey meclise seçilmiş olsa bile (ki böyle bir ihtimal mevcut değildir) bir tek mebusun böyle bir kanun çıkaramayacağı elbette bilinmektedir. O halde seçilme ihtimali olmayan bir bağımsız adayın vaadine karşı şiddetle tepki verilmesinin nedeni ne olabilir? Tepkinin sebebi bu vaadin İstanbul halkında oluşturabileceği beklenti ve Ankara’nın İstanbul’a karşı duyduğu kuşku olabilir.

Lütfi Fikri Bey’in İstanbullular karşısına yeniden çıkmasını yazar “*İstanbullulara bir hakaret*” diye yorumlamaktadır. Zira Lütfi Fikri Bey kendisinin iddia ettiği zeka ve basiretine halkın en çok ihtiyaç duyduğu buhranlı günlerde kendisine verilen mebusluk vazifesini kabul etmemiştir. Çünkü “*Lütfi Fikri Bey’in nefsi atılacak gayeden daha aziz idi. Bir tehlikeden değil bir “leke”den korktu. Onlar ile beraber olmak lekesinden! Görüldü ki beyancılardan leke addettiği bu endişe, nefisini esirgemeyenlerin alınına şeref ve şan yazdı*” diyerek Lütfi Fikri Bey’i eleştirmiştir. Lütfi Fikri Bey ile milletin ruhu arasında hiçbir bağ olmadığını söyleyen yazar Lütfi Fikri Bey’in Türk zaferinin bir fikir neferi olduğunu iddia etmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü bu zafer söz ile caka ile kazanılmış değildir. Lütfi Fikri Bey o savaşın içine atılmak zamanında o kavgaya atılmamıştır.

Lütfi Fikri Bey beyannamesinde uzun uzadıya program yapma fikrinde olmadığını, çünkü programların hayat-ı umumiyemizde bir faydası görülmediğini söylemiştir. Buna karşı yazar Lütfi Fikri Bey’in fikir zavallısı olduğunu kanıtladığını ileri sürmektedir. Lütfi Fikri Bey’in program bahsinde söylediklerine karşılık olarak da ancak kendi kafasının adamı olanların ellerinden çıkan, dimağı menfi sahalarda dolaşanların zihinlerinin ürünü olan o programların memleketi tahribe yönelik olduğunu söylemektedir. Lütfi Fikri Bey’in de dimağı menfi çalıştığı için faydalı olmadığı, zararlı

olduğunu ileri sürmekte ve örnek olarak saltanatçılık üzerine yaptığı gayretlerin memleket üzerine yaptığı tesirleri göstermektedir. Ancak bu meselede Lütfi Fikri Bey'in karşısında koca bir milletin olduğu uyarısında bulunmaktadır.

“... İşte memlekette muvaffak olan ileride bu muvaffakiyetlerde devam etmek kuvvetini gösteren müspet bir ruh. İşte daima akamete mahkum menfi bir zihniyet. Lütfi Fikri Bey kanun ve programı sonraya bırakan, bugünkü müşkilat içinden zararsız, cidalsiz kurtulmak ve en nihayet memleketi harap eden anasırdan hepsini memnun etmek isteyen bir insan, Karşısında ise yazdığı bu cümlelerde istihdaf ettiği fiillerin adamları, Elllerinde müspet, muayyen, Türklüğü harap eden, zedeleyen, bütün avamili yıkan ve yeni baştan esaslar kuran bir program sahipleri.

“- Bir parça huzur ve sükun, bir parça kanun!” satırının sahibi görünen Lütfi Fikri Bey en büyük bir tezatın garabeti değil midir? Hem kanun, huzur ve sükun istiyor, hem de Türkiye'nin huzur ve sükunu ancak tesbit edilmesi ile tam olan program ile bundan doğan bir kanunu gelecek zamana atıyor...”

Görülüyor ki Lütfi Fikri Beyle yeni Türkiye'nin yeni fikirleri arasında her noktada, siyasetle, idarecilikle, istihsal-i vekaletle uçurumlar var. Çünkü Lütfi Fikri Bey başını soktuğu eski kitap sahifeleri arasında hayat uman bir zattır. Halbuki istihdaf ettiği programı karşısında tutanlar, düsturlarını kan ve alınteri ile yazan dahiler ve müncilerdir. Ve vücuda getirdikleri azametli eserler, muarızlarının gömüldüğü tozlu kitapları şöylece harap sahifeler haline getirecek yeni fikirlerden mürekkeptir (...) Anadolu'nun en küçük köy, en basit fikir, yeni zihniyete, kurtulmuş zihniyete, yükselmek zihniyetini taşıyanlara vekalet vermek istiyor. İstanbul da vaziyeti ve hakikati görmekte Lütfi Fikri Bey'den daha ileridedir. Onun için vekaleti kendisine veremez. Zaten hakarete iki defa tahammül ve kendinden olmayan fikirler ile işi yoktur. Lütfi Fikri Bey bir saltanatçıdır. Türk milleti “hakimiyet-i milliyenin kurbanı olmaya yemin etmiştir”²¹⁸

Hakimiyet-i Milliye yazarı İstanbul halkının Lütfi Fikri Bey'e oy vermeyeceğini düşünmektedir. Buna rağmen Lütfi Fikri Bey şiddetle eleştirilmektedir. Zaten sonuç beklenildiği gibi olacak ve seçimi Müdafaa-i Hukuk adayları kazanacaktır. İstanbul mebus seçimlerinde kazanan Müdafaa-i Hukuk adayları ve aldıkları oylar şu şekildedir: Rauf Bey: 1256, Müşir Fevzi Paşa: 1260, Kazım Karabekir Paşa: 1260, Doktor Adnan Bey: 1239, Refet Paşa: 1238, Muhtar Bey: 1237, Abdurrahman Şeref Bey: 1234, Fethi Bey: 1230, Bahriye Miralayı Hamdi Bey: 1226, Doktor Refik Bey: 1229, Süleyman Sırrı Bey: 1224, Hamdullah Suphi Bey: 1213, Ali Rıza Bey: 1202, Akçuraoğlu Yusuf Bey: 1183, İsmail Canbulat Bey: 1181.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul seçimlerine kamuoyunda tanınmış güçlü adaylarla girmiştir. Bunlardan bazıları İttihat ve Terakki'nin tanınmış mensuplarıdır.

²¹⁸ “Bizden Olmayan Bir Namzet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Mayıs 1923.

Cemiyet, İstanbul'dan ikinci mecliste muhalefeti oluşturan Terakkiperver Fırka'nın lider kadrosunu meclise seçtirmiştir. Seçimde İsmail Canbulat Bey dışında diğer Terakkiperver Fırkalarının en yüksek oyları aldıkları da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Seçilen İstanbul mebuslarına gazeteler İstanbul'un sorunları ile ilgili sorular sormaktadırlar. İstanbul mebusu Doktor Refik Bey, İstanbul'un bir Türk-İslam şehri olarak kalması gerektiğinden bahsediyor ve *'İstanbul'un bir transit ticaret merkezi olduğu dikkate alınarak geleceği ona göre planlanmalıdır'* diyordu. Hükümetin merkezinin neresi olması gerektiği konusunda ise barıştan sonra mevzubahis edilmesi gerektiğini vurguluyordu.²¹⁹

İstanbul mebuslarından Ali Rıza Bey de gazetelere verdiği beyanatında yine İstanbul'un Türk ve Müslüman şehri olarak kalması gerektiğinden bahsediyor. İstanbul Hükümeti'nden kalan memurlar meselesi de kendisine soruluyor. Ali Rıza Bey bu memurlardan bazılarının boş kalan kadrolara yerleştirildiğini, yerleştirilemeyen memurlara meclisin yaptığı yardımın devam edeceğini söylüyor.²²⁰

Hakimiyet-i Milliye'de Ankara seçimleri bağlamında seçim süreci ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Ankara halkının her zaman olduğu gibi yine birliği koruyacağı beklentisi dile getirilmiştir. Yalnız seçimler oy sahiplerini çok defalar aldatır ve yanlış bir yola sevkeder. Bu yüzden yapılan yapacağımız seçimin normal bir zamanın fevkalade hadise karşısında bulunmayan bir meclis için olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Memleketten düşmanı atmakla memleket kurtulmuş değildir. Düşmanın bıraktığı zehirlerin tedavisi ve derin izlerin kapanması için bitmek bilmez bir gayretin gösterileceği pek uzun senelere ihtiyaç vardır. İşte bu çalışmayı üzerine alacak olan Büyük Millet Meclisi'dir.

Yeni mebuslarımız nesilleri mahveden bir felaketin harap ettiği vatani yeni baştan kurmak, bu vatani her türlü tehlikelerden uzak bulundurmak ve refah ve saadete ulaştıracak tedbirler almak gibi ağır vazifelerle mükelleftirler. Bu yüzden Türk vatandaşları kaderini teslim edeceği meclise bütün dimağ ve zekasını yığacaktır. Bu ise ancak ve ancak memlekette en yüksek ve kabiliyetli insanları seçmek ile mümkündür. Bunların zeka ve dirayetlerinin sonucunda Türk şuuru önümüzdeki senelerde harap ve bağıryanık Türkiye'yi kurtaracak, Türk kabiliyet ve kudretini ortaya çıkaracaktır. Yaşanılan zaman safdillik, ihmal ve kaderini tesadüfe bağlamayı kaldıran bir zaman değildir.

---

²¹⁹ *Vakit*, 2 Temmuz 1923.

²²⁰ *Vakit*, 3 Temmuz 1923.

Zamanın icabatını göremeyen milletlere zaman müthiş bir sille indirmektedir. Elimizdekini almaya çalışan kartallara karşı dikkatli olmamız gerekmektedir. Bu durum en küçük bir ihmali ve gafleti kaldıramayacaktır. Bunun içindir ki iş başına getirilecek zatların yaşanılan mahallenin, kasabanın, şehrin şöylece tanınmış ve bilinmiş bir siması olması kafi değildir. Onların mahallemizi, kasabamızı, şehrimizi bilmesi ve tanınması hiçbir şey ifade etmez. Hatta bütün Türkiye’yi tanımak yetmez. Seçmen onların ilminde yukarıda değinilen incelikleri bulacak bir derinlik aramak mecburiyetindedir.

Burada ilgi çeken husus milletvekili adaylarında yerellik aranılmaması isteğidir. Arzu edilen mebus tipi kendi bölgesini tanıyan, bölgesiyle yerel bağları bulunan mebus değildir. Bunun yerine “*cihan işlerini kavrayacak kudrette, kalbi fırtınalar içinde bütün merbutiyetini bir araya toplayarak memlekete faideli olacak*” kişiler olması tercih edilmektedir. “*Memlekette bu nadir vucutları nasıl bulacağız?*” sorusuna cevaben bütün başarılarıyla kalplerinde memleket aşkı, dimağlarında yüksek zeka olan rehberlerimizin bu işte de en büyük hüsn-i niyeti göstererek memleketi yeni baştan kurabilecek insanları her sahada lüzumu olan ihtisaslarına göre bize tavsiye vazifesini de üzerlerine aldıkları söylenilmektedir. Bu kıymetli rehberlerin gösterdikleri vatandaşlar üzerinde birleşerek şehirlerimiz yeni meclise çok kıymetli kişiler eklemiştir. Yarın ve öbür gün bitmek üzere olan birçok yerlerdeki seçim yine aynı rehberler üzerinde nasıl toplandıgını gösterecektir. Bu silsile halinde memleketin bir köşesinden diğer köşesine kadar böyle gidecektir. Seçmenler memleketin kurtuluşunu tamamlayacak olan bu milli vazifede kurtarıcısı ve onun yardımcılarıyla beraber yürümekten büyük bir zevk duymakta, en yararlı şekilde davranmış bulunmaktadır. Ankara’nın da durumu kavrayarak, yüksek gayenin ehli olarak gösterilecek zatlar üzerinde oylarını toplaması gerekmektedir.

Halka ‘siz kimlerin bu memlekete yararlı olacağı ve sizi temsil edeceği konusunda kafanızı yormayın. Çünkü Ankara’da sizin adınıza düşünecek ve en yararlı kararları alacak bir rehberiniz vardır’ denilmektedir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları halkın oy vereceği adayları belirlemiştir ve halka bu adaya oy vermek kalmıştır. Zaten yazının son bölümünde de halka bu çağrı yapılmaktadır.

“...Vatandaşlarımızın yarın başlayacakları müntehib-i sani intihabatında hep bu noktayı göz önünde bulundurmaları, kendi kazasının değil, milletin menfaatlerinin ve ihtiyacının adamı olan insanları bu mühim vekaletе memur eylemeleri lazımdır. Diyebiliriz ki müntehib-i sani intihabatı mebus intihabatından daha çok mühimdir ve müntehib-i saniler üzerindeki reylerinde isabet edenler bütün yükü boyunlarından atmış olacaklardır. Vatandaşlar birkaç kişinin tatmin oluncak hırsı için değil birkaç kişinin tahakküm edebilecek mevki için değil, birkaç kişinin kazancı için değil, memleketin

kurtulması, memleketin yükselmesi için reyinizi veriniz ve bu reyi verirken çıkaracağınız vekilin yirmi bin vatandaşın mebusu değil 10 milyon Türkün mebusu olduğunu düşününüz. Bir Ankara, bir Ankaralı, bir filan veya filanca mevzubahs değil, Türkiye ve Türk mebusu mevzubahsdir. Ve memleketin menfaati kalbi memleket aşkıyla, dimağı zeka ve kabiliyet ile dolu insanlar tutup getirmektir.”²²¹

20 Haziran’ı müteakiben Ankara’da müntehib-i sani seçimleri başlamıştır. Şehirde oylar Müdafaa-ı Hukuk adaylarına verilmektedir. Hakimiyet-i Milliye yazarı sandık başına gitmiş ve halkın MHC listelerine oy verdiklerini görmekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. MHC müntehib- sani listesini şöyle tanımlamaktadır:

“...Bu listede halkımızın her tabakasından insanlar vardır. Sahib-i irfan bir zat, şehirde yüksek bir mevki sahibi bir zat, esnaftan bir zat efendi ve ağa hep bir arada, aynı halkın, aynı itimatın mazhariyeti karşısında bulunuyor. Bununla Türk vatandaşları görmüş ve anlamıştır ki intihabta şahıslar değil gayeler aranmıştır ve reylerinizi verdiğiniz bütün bu kıymetli vatandaşlar dün Türklüğün geçirdiği en müşkil devrenin nasıl yılmaz ve caymaz adamları olmuşlar ise bugün de aynı gayenin, aynı kanaatteki adamları olarak kalmışlardır. Kendilerine karşı hepimizden, büyüğümüzden, küçüğümüzden, münevverimizden, cahilimizden gelen itimat hep bundandır. Yine iki gündür reylerimizi verdiğimiz listedeki vatandaşların isimleri ve miktarı göstermiştir ki Türkiye bir zümre, bir sınıf ayırmak gibi bir nakıstan uzaktır. Milletın en yüksek bir mevkiye çıkardığı, kalbinin en sıcak köşesinde tuttuğu muhterem ve mübeccel insanlar ile halkımızın en mütevazıh kitlesi arasındaki ittihad-ı fikir ve ittihad-ı emel kalpleri tehyic ile dolduran tatlı ve ulvi bir ahenk teşkil ediyor! Bu ahenk hayatlarını memleketin istikbali, halas-ı tammı, refahı endişesine bağlamış olanlar için de en kuvvetli bir ümit, en kuvvetli bir tesellidir ve bu hariçtaki düşmanları ve dahilde bunların ümidini artıran bozguncuları kahredecek bir mahiyettedir.”²²²

Ankara, Milli Mücadelede tarihi bir rol oynamıştır. Şimdi ise Ankara’dan MHC namzetlerini seçerek yeni bir hizmet beklenilmektedir. Ankara cemiyetin adaylarını seçerek beklenen vazifesini yerine getirmiştir.

Eskişehir seçimlerinde ise bazı problemler yaşanmıştır. Eskişehir’de Müdafaa-i Hukuk listesi olmakla birlikte oyların dağıldığı anlaşılmaktadır. Eskişehir’de 154 müntehib-i sani çıkmıştı. Bunlardan 101 tanesi oy kullanmıştır. Eskişehir’den 3 mebus seçilmesi gerekmekteydi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 9 aday ilan etmişti. Seçim sonuçlarına göre Ali Ulvi Bey (90 oy), Halil İbrahim Efendi (81 oy), Abdullah Azmi Efendi (78 oy) mebusluğa hak kazanmış, Arif Bey ve arkadaşları hariçte kalmışlardı. Bunun üzerine Gazi Paşa Hazretleri tarafından Eskişehir belediye ve heyet-i teftişiyeye

²²¹ “Şehrimizde İntihabat Başlarken”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1923.

²²² “Ankara’da Rey Verirken”, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1923.

başkanlığına bir tebliğ gönderilmiştir. Gazi Paşa Hazretleri, Müdafaa-i Hukuk listesinden üç ismi ihraç etmiştir. Eskişehir’de yayınlanan Yeni Türkiye Gazetesi, Gazi Mustafa Kemal imzasıyla adaylara başarı dileği içeren bir telgraf yayınlamıştır. Yalnız telgraf üç adaya gönderilmiş gibi yayınlanmıştır. Bu üç kişi Ali Ulvi Bey, Emin Bey ve Halil Efendi’dir. Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir’e gönderdiği tebliğde telgrafın bu üç adaya değil 9 adayın tamamına çekilmiş olduğunu belirtmiştir. Gazetenin yalnız bu üç ismi zikrederek telgrafı yayınlaması fırkanın takip ettiği tarafsızlık politikasına aykırı görülerek gazetenin yayınının halkın zihnini karıştırdığı gerekçesiyle bu üç kişi fırkanın adayları arasından çıkarıldı. Sivrihisar ve Mihallıcık kazalarında seçim henüz yapılmadığı için Mustafa Kemal Paşa bu kazaların seçmenlerinden geriye kalan 6 zat arasından uygun gördüklerine oylarını vermelerini rica etmiştir. Bu altı kişi şunlardır: Mebus Abdullah Azmi Efendi, Kolordu Kumandanlarından Miralay Arif Bey, Mebus Hacı Veli Efendi, Mebus Mehmet Niyazi Bey, Mebus Eyüp Sabri Bey ve Mebus Hüsrev Sami Bey.²²³ Mustafa Kemal Paşa tarafından Eskişehir seçimlerine müdahale edilmiştir. Seçimde kazandığı görülen üç adaydan ikisi saf dışı bırakılmış ve Ayıcı Arif Bey gibi Paşa’ya yakın isimlerin seçilmesinin önü açılmıştır. Emin Bey, Gazi tarafından fırka adayları arasından çıkarıldığı halde seçimi kazanmıştır.

Konya’da ise Müdafaa-i Hukuk azasından Maytap Zade Rifat Bey 25 Mayıs’ta bir beyanname yayınlarak eski mebuslara oy verilmemesini, milletin hukukunu iyi anlayıp savunacak liyakatli şahısların seçilmesini tavsiye etmiştir. Mustafa Kemal Paşa durumdan haberdar olunca Rifat Bey’e bir tegrat çekerek ikilik çıkaracak hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle istifasını tavsiye etmiştir. Rifat Bey, Gazi’den hakkındaki hükmü postada olan raporunu aldıktan sonra vermesini rica etmiştir. Gazi, Rifat Bey’e raporunu aldığını ve istifa etmesi yönündeki fikrinin değişmediğini belirten yeni bir telgraf daha çekmiştir.²²⁴

Seçim süreci Gazi tarafından sıkı bir şekilde takip ediliyor ve denetleniyordu. Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında kurulan seçim bürosunda fırka adayları Gazi tarafından büyük bir titizlikle inceleniyordu. Bu günlerde İsmail Habib, Latife hanımla bir mülakat yapmak için Çankaya’ya çıkmış, burada Mustafa Kemal Paşa’yı görmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım için o günlerde basında yazılanlardan rahatsız olduğunu ortaya koyduktan sonra “*Herşeyden evvel kız gibi bir*

²²³ “Eskişehir’de İntihab Mücadeleleri”, *Vakit*, 4 Temmuz 1923.

²²⁴ Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, s. 54.

*meclis yapalım da ondan sonra istediğinizi yazınız” demiştir.*²²⁵ Mustafa Kemal Paşa çalkantılı ortamdan çıkıp bir inkılap meclisi kurmak niyetindeydi ama yeni meclisin “kız gibi” olup olmadığını zaman gösterecekti.

Seçim listesi oluşturulurken seçim bölgelerinin çoğunda seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve bunların seçilmesi sağlanmıştır. Adayların belirlenmesinde kriter olarak 9 Umde’yi kabul etmeleri kullanılıyordu. MHG/HF adaylarının isimleri Mustafa Kemal Paşa imzalı telgraflarla seçim bölgesine bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa illerdeki ikinci seçmenlere yönelik telgraflar çekerek kendi adayları için oy istiyordu. Bu telgraflar basında yayımlanarak MHG adayları için kamuoyu oluşturuluyordu. MHG/HF adayları dışında başka adayların isimlerinin listeye sokulması durumunda derhal tefrafla müdahale edilerek düzeltme yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın mebusluğunu onaylamadığı kişilerin adaylığı önleniliyordu. Kastamonu’da Abdülkadir Kemali Bey’in adaylığı Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenmiştir. I. Meclisite kişi hak ve özgürlükleri konusunda iktidara karşı muhalif bir tutum takınan Abdülkadir Kemali Bey adliye vekilliğine de seçilmiş ancak Mustafa Kemal Paşa kendisi ile çalışamayacağını bildirince bakanlıktan çekilmek zorunda kalmıştı. Diğer yandan Paşa seçilmesini istediği kişiler için gerektiğinde devreye giriyor ve seçilmesini sağlıyordu. Kendisine bağlı olan ve ileride de kendisine karşı muhalif bir tavır almayacağını düşündüğü kişilerin seçilmesi için gerekli müdahaleleri yapıyordu. Adana’da Damar Bey’in seçilmesi için bağımsız aday ikna edilerek adaylıktan çekilmesi sağlanmıştı. Hakkında şüphe oluşmuş olan adaylar da Ankara’ya giderek Gazi’ye ve milli mücadeleye muhalefet etmediklerini isbat etmek durumunda kalıyorlardı. Mersin adayı Ahmet Remzi Bey hakkında oluşan sui tevehhümü gidermek için milli mücadele taraftarı olduğunu ispatlamak maksadıyla gazetesinin koleksiyonlarını alarak Gazi’ye gitmek durumunda kalmıştı. Müdafaa-i Hukuk Heyeti adaylarını merkezden gösteriyor, gerektiğinde yöresine propaganda heyetleri gönderiyor ve Ankara’daki heyetle mahalli heyetler daimi temas halinde bulunuyordu. İstihbarat süvari albayı Hüsamettin Ertürk, Paşa tarafından İstanbul’a gönderilerek seçimlerde İstanbul’da bulunan Bektaşilerin, medrese hocalarının ve vaizlerin I. Grup’a oy vermesini sağlaması istenmiştir.²²⁶ Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk’un reisi sıfatıyla aday listelerine sık sık müdahale ediyor ve mühim kararlar onun imzasını

²²⁵ İsmail Göldaş, *Takrir-ı Sükun Görüşmeleri- 1923 “Seçim”leri, Atama Meclis ve Sonrası*, İstanbul 1997, s. 35.

²²⁶ Göldaş, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri*, s. 120.

taşıyordu.²²⁷ Goloğlu'nun ifadesiyle Mustafa Kemal, “*dilediği adaylardan oluşturmayı düşündüğü meclis için listeleri düzenliyordu*”²²⁸

“Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu. Ama bu seçim için formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, ‘halkın seçimine sunuluyordu’ demektense, ‘halkın onayına sunuyordu’ deyişini kullanmak belki daha yerinde olur”²²⁹

Tek parti döneminde seçimler formalite olmaktan öteye gidememiştir. Nüfusun yarısından fazlasının seçmen olmadığı, tek bir partinin olduğu, milletvekillerinin partiye bağlı ikinci seçmenler tarafından belirlendiği bu sistemde halk önüne koyulan listeleri onaylamıştır.

İsmail Göldaş 1923 seçimlerinin yapılması ve yönetilmesi sürecinde seçimlerin iktidarın denetimi altında yürütüldüğünü öne sürmektedir.

“Damar Arıkoğlu Bey’in anlattıkları 1923 seçimlerinin yürütme metodunu açıklaması bakımından oldukça önemlidir. 1923 seçimlerinde Ankara’da bir seçim bürosu oluşturulmuş, Mustafa Kemal oluşturulan komitenin çalışmalarını bu bürodan “gece ve gündüz” denetlemiştir. Bu işler, dönemin hükümet üyeleri tarafından da yürütülmüştür. Komiteye İcra Vekilleri Heyeti’nden de katılanlar da vardı. Ayrıca büronun ve komitenin önemli görevleri MHC, Birinci Grup üyeleri içinden belirlenmiş kadrolar tarafından yerine getirilmektedir. Damar Bey, anılarında devlet/bürokrasinin de 1923 seçimlerinde nasıl kullanıldığını göstermiştir. Posta Telgraf Müdürü Sabri Toprak Bey seçim bürosu toplantılarına sık sık çağrılıyor ve kendisinden adayların siyasal eğilimleri hakkında istihbarat bilgileri alınıyordu. PTT Müdürü Sabri Bey, seçimlerde MH Birinci Grubuna bilgi toplayan ajan konumunda kullanılmıştır. Ayrıca; özellikle İttihadçı unsurların seçim çalışmaları konusunda da (Sabri Bey’den ayrı olarak) Sivas mebusu Rasim Bey’in de kullanıldığını Damar Bey anlatmaktadır. Bu anılar 1923 seçimlerinde devlet olanaklarının; ordu/ polis/bürokrasi ve hükümet üyelerinin hangi konumda seçim işinde görevlendirildiklerini göstermektedir. Devletin, tarafsız ve yasalarla yalnızca halka hizmet edeceği belirlenmiş bir kurumunu müdürü, seçimlerde bir siyasal gruba istihbarat sağlamakta kullanılmıştır. Yasal olarak açılmaması gereken belgeler, haberleşme kanallarına inilerek adaylar hakkında toplanan bilgiler seçim komitesine aktarılmıştır. Haberleşmenin devlet güvencesinde gizliliği, seçime girecek bir grup/ politik çevre tarafından muhlefete karşı hiçe sayılmış, iktidara yakın aday çevresinin avantajı haline dönüştürülmüştür. Bütün anılar, belgeler ve günün basını, demeçler 1923 seçimlerinin Mustafa Kemal/ Birinci MHG’nun ve İcra Vekilleri Heyeti’in “güdümü” “denetimi” “kontrolü” “yönlendirilmesi” ve “yol göstermesi” altında yapılacağını göstermiştir.”²³⁰

²²⁷ Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 86.

²²⁸ Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 191.

²²⁹ Demirel, *Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi*, s. 30.

²³⁰ Göldaş, *Takrir-ı Sükun Görüşmeleri*, s. 97.

Zaman zaman seçilecek adayların görüşlerine başvurma gereğinde bile bulunulmamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Müdafaa-i Hukuk listelerine İzmir'e bağlı bazı merkezlerde muhalefet edildiğini, kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesinin eleştirildiğini belirtmektedir. Karaosmanoğlu o dönemde bile hala gücünü koruyan Redd-İlhak Cemiyeti içindeki İttihadçıların mebusluğuna karşı çıktıklarını, Belediye Reisi ve yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Başkanı olan kişinin teşebbüsüyle Ankara'daki merkez seçim kuruluna çektiği bilmem kaç yüz imzalı "istemezük" telgraflarıyla adaylığının önlendiğini anlatır. Belediye Başkanı'nın çabalarıyla kendisiyle birlikte Vakıf Gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık (Us)un Manisa milletvekili adayları listesinden çıkartıldığını ve başkanın kendisine yakın kimseleri aday listesine soktuğunu belirtmektedir.

"Hakkı Tarık'la ben, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde adımızı göremeyince derin bir hayrete düşmüştük. Bundan birkaç gün sonra Hakkı Tarık, Giresun ve ben Mardin listelerinden aday gösterildiğimizi "yine o gazetelerden" öğrendiğimiz vakit büsbütün şaşırıp şaşmıştık."²³¹

1923 seçimlerinde adaylar merkezden belirlenmiş ve seçimler Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendiriciliği altında yapılmıştır. Merkezden atanan valiler aracılığıyla seçimlerin I. Grup lehine sonuçlanması sağlanmıştır. 23 seçimlerinin yapılış sürecini devrin gazetecilerinden İsmail Habib Sevük 1939 yılında Cumhuriyet'te yayınladığı yazılarında anlatmıştır. Seçim döneminde meclis koridorunda iken İsmail Habib'e "Gazi seni istiyor" derler. İsmail Habib Bey içeri girince Gazi;

-Ne o? Sen mebus oluyormuşsun! Der. İsmail Habib Bey;

-Madem ki öyle buyruluyor oldum demektir! Şeklinde cevap verir. Gazi;

-En ziyade intihabat kabiliyetin nerede? Diye sorar. İsmail Habib Bey;

-Siz namzed gösterirseniz her yerde, göstermezseniz hiç bir yerde! diye yanıtlar.

Ardından uzun süre Kastamonu'da kaldığı için orayı uygun bulduğunu ifade eder.

İsmail Habib duygularını "O, yeni bir meclis açacak, benim de önümde yeni bir hayat açılıyor. İçimde kanatlı bir şey var gibi!" cümleleriyle dile getiriyor. Seçim bölgesine gitmeden önce talimatlarını almak üzere Gazi'ye giden İsmail Habib, Gazi'nin kendisine;

"İstediğin valiyi de tayin ettik. Kastamonu'da başbaşa verip çalışacaksınız" dediğini nakletmektedir. Ancak vali ikisinin birlikte gitmesinin uygun olmadığını düşünerek Gazi'ye çekincesini aktarır. Gazi valiyi fena halde haşlar.

²³¹ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 33- 34.

“-Ne! der, riyamı yapacağız? Halkı mı aldatacağız? Fırka da bizim, hükümet de, onları ayrı ayrı göstermek sahtekarlığı öyle mi? Bırak be birader; Yapamayacaksan valiliği, yok yapacaksan tereddütü bırak! Ve gürleye gürleye emrini verir: -İsmail Habip ile beraber görüneceksiniz” Vali ile İsmail Habip Bey, Kastamonu’da beraber bir ev tutup seçim için birlikte çalışırlar.

İsmail Habip Sevük’ün bu anlatımı 1923 seçimlerinin siyasal özelliğini yansıtmaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. “Siz ol dersiniz olur.” “Siz namzet gösterirseniz her yerde göstermezseniz hiçbir yerde” ifadeleri adayın kişilik ve düşüncelerinin esas olmadığı, Şef’in iradesinin bağlayıcı karar niteliği taşıdığını göstermektedir. “İstediğin valiyi tayin ettik, baş başa verip çalışacaksınız” anlatımı seçim çalışmalarına merkezden gönderilen valilerinde karıştığını, seçim için bölgelere gönderilen grup/parti/hükümet adayları, müfettişlerin valilerinde çalışmalara katılarak güçlendirildiğini göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın seçim çalışmaları için merkezden gönderdiği valiye, “Fırkada bizim, hükümet de” yönünde çıkışması, 1923 seçimlerinin gerçeğini gösterir sözlerdir. Seçimlerde, hükümet ve parti “bizim” yani Mustafa Kemal Paşa’nın, I.Grubundur. Seçimler hükümet/ordu/bürokrasi/parti birlikteliği ile I.Grubun kazanması için yürütülen komple bir politik örgütlenme ile I.Grup lehine sonuçlandırılmıştır.²³²

Hakkı Uyar’a göre ise Tek parti döneminde gerçekleştirilen seçimler “seçim” olarak nitelendirilemez.

“Tek parti döneminde yapılan seçimler, gerçek anlamda bir seçim değildir. Bunlar seçimden ziyade plebisittir; hatta plebisit olarak tanımlamak bile bir zordur. Çünkü plebisitte yurttaşın “evet” ya da “hayır” oyu kullanma hakkı vardır. Halbuki tek parti dönemindeki seçimlerde, adayların seçilememesi gibi bir tehlike ile karşılaşmaları söz konusu değildir. Adaylar -özellikle CHP li adaylar- ittifakla seçiliyorlardı. “Müttefikler” “değilde oy çokluğu ile seçilme ancak, partinin dolaylı desteklediği bağımsız adaylar için söz konusu idi. Birinci seçmenlerin seçtikleri İkinci seçmenlerin CHP’li olmasına özel bir önem veriliyordu. Bağımsız olarak İkinci seçmenliğe adaylığını koymak pek mümkün olmuyordu. CHP’li İkinci seçmenlerde CHP’li adaya oy vermek zorundaydı...”²³³

1.2.7. Seçim Sonuçları

Seçimlerde yalnız ikinci Grup üyelerinin değil eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememeleri sağlanmış ve bu seçimler beklendiği üzere A-RMHC/HF adaylarının kesin başarısı ile sonuçlanmıştır.

²³² Göldaş, *Takrir-ı Sükun Görüşmeleri*, s. 130-132.

²³³ Hakkı Uyar “Tek Parti Döneminde Seçimler” *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, Sayı: 64, s. 22.

24 Haziran'da Hakimiyet-i Milliye'de "*İkinci Zafere Doğru*" başlığı taşıyan başyazıda seçim sonuçları *mesud bir hadise* olarak değerlendirilmiştir. Millet'in memleketi düşmandan kurtaranlara tekrar itimad-ı rey etmekle siyasi rüştünü isbat ettiği ifade edilmekte ve bu durum bizden ileri memleketlerin bile ulaşamadıkları bir rüşt-i siyasi olarak değerlendirilmektedir.

Seçim sürecinde de sık sık vurgulandığı gibi bu durumun Türkiye'nin düşmanları karşısında kudret ve nüfuzunu kuvvetlendireceği ve Türkiye'ye hürmetin artacağı ve haklarının verilmesine yönlendireceği beklentisi dile getirilmektedir. Seçim sonuçları Türk milletinin düşmanlarının beklentilerini boşa çıkaracaktır. Sonuçlar düşmanlara ne kadar yekpare bir Türk vatani karşısında bulduklarını göstermektedir. Seçimi MH Birinci Grubunun kazanması başımıza ikinci bir zafer tacı giydirecektir. Gazeteye göre MH namzetlerinin müttefik-i ara (oyların tamamı alınarak) ile ya da ekseriyet-i ara ile (ittifakın bir veya birkaç noksanı) seçilmesi fikir muhalefetinden ziyade aynı gaye ve mefkure etrafında toplanan insanlar üzerindeki kanaatten ileri gelmektedir.²³⁴

Birinci Grup adaylarının kesin başarısı ile sonuçlanan seçimler sonunda 437 Birinci Meclis üyesinden 125'i İkinci Meclise de seçilmiştir. Bunların 114'ü ilk mecliste Birinci Grup üyesi idi. 5'i ilk dönemde bağımsız olmakla birlikte seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimindeki seçim kurulunca Birinci Grup adayı gösterilerek katılmışlardır. Yine ilk mecliste gruplar oluşmadan önce meclisle ilişkisi kesilen 6 mebus seçim komitesince aday gösterilip ikinci meclise seçilmiştir. Buna karşılık İkinci Grup üyelerinin hiçbiri İkinci meclise girememiştir. Birinci Grup adayı olmayıp seçim kazanan tek kişi Gümüşhane'den bağımsız olarak adaylığını koyan Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir.²³⁵ Eskişehir mebusu Emin Sazak Bey ise Eskişehir seçimlerinde yaşanan sorunlar nedeniyle meclise bağımsız olarak seçilmiştir. Ancak sonradan siyasi yaşamına CHF saflarında devam etmiştir.

Birinci Mecliste bulunan milletvekillerinin II. Mecliste temsil durumları, seçim bölgelerindeki değişimler ve milletvekili sayıları ile ilgili bir değerlendirme yaptığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

²³⁴ "*İkinci Zafere Doğru*", *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1923.

²³⁵ Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, s. 30

*Batumi, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması ile Sovyet yönetimindeki Gürcistan'a bırakılmıştır.

Tablo 1. 1. İllerin I. Meclisten II. Meclise Geçerken Temsil Durumlarındaki Değişimi Gösteren Tablo

Seçim bölgesi	Mebus sayısı 1 Mart 1921)	II.Meclise seçilmeyen	Kendi seçim bölgesinde devam eden sayısı	Seçim bölgesi değişen sayısı	Vefat eden	İstifa ya da görevlendirme dolayısıyla ayrılan	Vekilliği düşürülen	II.Meclisteki vekil sayısı
Adana	5	3	1	1				3
Amasya	7	5	1	1				3
Ankara	8	2	5			1		6
Antalya	6	4	1	1				4
Aydın	5	1	2	1		1		4
Batum	5	5						*
Bayazıt	5	2	1	1	1			2
Biga	3	2	1					3
Bitlis	7	6	1					1
Bolu	7	2	2	2	1			5
Burdur	4	3			1			2
Bursa	6	3	3					5
Canik	5	4		1				3
C.Bereket	3	-	1	2				2
Çankırı	6	5	1					4
Çorum	6	3	2		1			5
Denizli	4	3	1					5
Dersim	6	6						2
Diyarbakır	6	3	2	1				5
Edirne	5	1	2	2				3
Elaziz	5	2	3					5
Ergani	6	6						3
Ertuğrul	4	2	1	1				5
Erzincan	5	5						2
Erzurum	8	8						6
Eskişehir	7	5	2					3

Gaziantep	6	3	3					5
Gelibolu	1		1					1
Genç	6	5	1					1
Gümüşhane	4	3	1					3
Hakkari	2	1		1				2
İçel	6	6						2
Isparta	6	4	2					3
İstanbul	12	5	4	2	1			15
İzmir	7	2	1	3		1		8
izmit	5	4				1		5
K.Sahip	8	7	1					6
K.Şarki	5	4	1					3
Karesi	6	3	2	1				8
Kastamonu	7	5	-	1	1			7
Kayseri	6	5	1					4
Kırşehir	6	4	1		1			3
Konya	10	4	4			2		10
Kozan	4	1		3				2
Kütahya	6	2	3	1				6
Lazistan	5	4		1				5
Malatya	6	3	2		1			5
Maraş	5	3	1			1		4
Mardin	6	3	1			1		5
Menteşe	4	2		1	1			3
Mersin	5	3		2				2
Muş	7	4	3					3
Niğde	4	2	1	1				4
Oltu	2	2						
Saruhan	8	2	1	4			1	7
Siirt	6	5	1					2
Sinop	6	5	1					3
Sivas	6	3	2	1				6
Siverek	4	3		1				3

Tokat	5	2	1		1		1	4
Trabzon	7	2	2	2	1			7
Urfa	3	1		1	1			4
Van	4	3	1					3
Yozgat	7	4	1	1	1			4
Ardahan	2	2						2
Kars	3	3						2

Tablodan da anlaşılacağı üzere I. Meclis'ten II. Meclis'e geçilirken illerin temsil durumlarında çok ciddi değişimler yaşanmıştır. Öncelikle illerin büyük bölümünün meclisteki milletvekili sayısı düşmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken I.Meclis'in oluşumu sırasında milletvekili sayısının illerin nüfusuna göre belirlenmemiş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa meclisin toplanması çağrısını yaptığı beyannamede illerin nüfuslarına bakılmaksızın her livadan 5 temsilcinin meclise gönderilmesini istemişti. İstanbul Meclis-i Mebusanından gelen mebuslar da TBMM'ye katılınca illerin temsilci sayıları değişmişti. 1923 seçimlerinde milletvekili sayısı nüfusa oranla belirlenince illerin büyük bölümünün meclisteki sandalye sayısının düşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Tabloda dikkat çeken önemli bir husus ise bazı illerin I.Meclisteki temsilcilerinin tamamını kaybetmiş olmalarıdır. Burdur, Dersim, Ergani, Erzincan, Erzurum, İçel, İzmit, Ardahan ve Kars I. Meclisteki temsilcilerinin tamamını kaybetmişlerdir. Bu illerin I.Meclisteki vekillerinden hiçbirisi II. Meclise seçilmemişlerdir. Bu iller II. Mecliste yeni mebuslar tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca Kastamonu, Kozan, Lazistan, Menteşe, Mersin, Siverek ve Urfa illerinin milletvekillerinden hiç birisi ise kendi illerini temsil etmeye devam etmemişlerdir. II. Mecliste devam edenlerin seçim bölgeleri değişmiştir. Ortaya çıkan bu durum I. Meclisin oluşumu sırasında milletvekili adaylarının belirlenmesinde merkezin etkinliğinin bazı bölgelerde sınırlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu illerden İçel'in milletvekillerinden hiç birisinin I.Grup üyesi olmaması yani tamamının muhalif olması son derece dikkat çekicidir.

Birinci Meclis'te bulunan milletvekillerinden 21 tanesi hiçbir gruba kayıtlı olmayan mebuslardır. Zeki Çevik bu mebusların hepsinin OMM kökenli mebuslar olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu gruptan sadece 1 kişi OMM'lidir. Çevik'in

TBMM'ye seçilen mebus listelerinde ise bu kişilerin tamamı *yeni* seçilmiş mebuslar olarak verilmiştir.²³⁶ Bu kişiler şunlardır: Abdullah Faik Çopuroğlu, Mehmet Hamdi İzgi, Hasan Tahsin Sürenkök, Osman Server Ahıska, Yusuf İzzet Paşa, Ali Ulvi Bey, Hakkı Behiç Bayiç, Hacı Şükrü Aydındağ,²³⁷ Cafer Tayyar Eğilmez Paşa, Şeyh Hacı Fevzi Efendi, Eyüp Sabri Akgöl, Mustafa Darman, Hacı Süleyman Bilgen Efendi,²³⁸ Fuat Carım Bey, Hafız Abdullah Tezemir Efendi, Murad Pala Bey, Cemalettin Çelebioğulları Efendi, Fahrettin Altay Paşa, İzzet Genç Bey, Celalettin Akyar Bey ve Hacı Hayali Efendi.²³⁹ Bu mebuslardan Yusuf İzzet Met, Ali Ulvi Bey, Murat Pala, Cemalettin Çelebioğulları, İzzet Genç ve Hacı Hayali Bey vefat etmişlerdir. Fuat Carım istifa etmiştir. Bu gruba dahil olmalarına rağmen II. Meclis'e seçilebilen iki kişi Cafer Tayyar Paşa ile Fahrettin Altay Paşa'dır.

I.Grup'a kayıtlı olmakla birlikte gruptan ayrılarak bağımsız hareket eden 8 kişiden 7'si II. Meclise seçilmemişlerdir. Bu kişiler şunlardır: Hacı Mustafa Beyman Efendi, Şemsettin Bayramoğlu Efendi, Emin Erkul Bey, Mustafa Durak Sakarya, Refet Bele Paşa, İbrahim Yörük Bey, Haydar Bey, Mustafa Taki Doğruyol Efendi.²⁴⁰ Bunlardan sadece Refet Bele Paşa, II. Meclise I. Grup listesinden aday gösterilerek seçilmiştir. Ancak Paşa'nın Cafer Tayyar Paşa ile birlikte II. Mecliste orataya çıkmış bulunan muhalefet partisi TCF içinde yer aldığı unutulmamalıdır.

10 kişi de I. Grup'tan ayrılmış, bağımsız hareket eden ama II. Grup'a sempati duyan mebuslardır. TPT'de bunlardan 4'ü II. Grup üyesi olarak verilmektedir. Bu kişiler Ramiz Tan, Nebil Yurteri, Müfit Kurutluoğlu ve Hafız Mehmet Engin²⁴¹ beylerdir. Diğerleri ise şu kişilerdir: Ali Topçu, İsmail Şükrü Çelikalay, Ali Rıza Ataman, Mehmet Vehbi Çelik, Yasin Haşımoğlu Akdağ Efendi, Emir Marşan Paşa. Bu grupta yer alanlardan hiç birisi II. Mecliste yer alamamışlardır.²⁴²

²³⁶ Çevik, "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş", s.295-308 Hasan Kendirci bu listede adı verilen kişilerden sadece Abdullah Faik Çopuroğlu'nun OMM kökenli olduğunu belirtmektedir. Kendirci'ye göre OMM I ve II dönemlerinde Adana'dan mebus seçilmiştir. Adanada'ki direniş faaliyetlerinde yer almış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına seçilmiştir. Kendirci, Abdullah Faik Bey'in HİF'li olduğunu belirtmektedir. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 101-102.

²³⁷ Hacı Şükrü Bey yeşilorcuculardandır. Mustafa Kemal Paşa Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'le birlikte mebusluğunun düşürülmesini istemiş ama bu istek gerçekleşmemiştir. TBMM ZC, c.2, s.419-420.

²³⁸ Mecliste laik bir müderris olarak tanınmıştır. Dini giysilerin bir düzene sokulması, tekkelerin kapatılması, okullarda teknik eğitime yer verilmesi, padişahların seçimle saptanması gibi radikal önerileri vardır. Milli Mücadele'de yer almıştır. Kız çocuklarının okutulmasını savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarına rağmen 1923 seçimlerinde adaylığını koymamıştır. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 118-119).

²³⁹ Çevik, "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş", s.332-333.

²⁴⁰ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.130.

²⁴¹ Hukuk mezunu, avukattır. 1-8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu halkları Kurultay'na Cevat Dursunoğlu ile birlikte katıldı.3 Şubat 1921'de seçildiği Adliye vekilliği görevinden 16 Şubat'ta çekildi. 7 Mart 1921'de seçildiği Dahiliye vekilliği görevi ise bir hafta sürdü. 1926'da Atatürk'e suikast girişimiyle ilgisi olduğu gerekçesiyle tutuklandı ve idam edildi. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 120)

²⁴² Çevik, "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş", s.334; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 130-131.

Mecliste Birinci Grup'la hiçbir zaman ilişkileri olmamış İkinci Grup'a sempati duyan 16 tane milletvekili bulunmaktadır. TPT, Demirel ve Çevik'in bu listede yer verdiği Hasan Basri Çantay, Hasan Hayri Kanko²⁴³ beylerin İkinci Grupta yer aldığı bilgisini vermektedir. Diğer 14 mebus şu kişilerden oluşmaktadır: Mehmet Ragıp Topala, Hilmi Bey, Arif Özdemir, Derviş Sefünç, Abdülhak Derviş Gençtürk, Nüşet Saraçoğlu, Celalettin Arif Bey, Fikri Faik Güngören, Tufan Ülker, Halil Hilmi Bozca, Sabri Dura, Ömer Vehbi Büyükyalvaç Efendi, Osman Özgen, Sıtkı Gür.²⁴⁴ Adı verilen mebuslardan Halil Hilmi Bozca ile Ömer Vehbi Büyükyalvaç istifa ederek meclisten ayrılmışlardır. Geri kalan 14 kişiden hiçbirisi II. Meclis'e girememiştir.

I Grup'a kayıtlı olduğu halde gruptan bağımsız hareket eden 35 kişiden ancak iki kişi II. Meclise seçilebilmişlerdir. Bu kişiler Amasya mebusu Ali Rıza Özdarende Efendi ile Biga mebusu Memed Dinç Beydir. Demirel ve Çevik'in isimlerini bu listede verdiği Behçet Kutlu, Halil İbrahim Gürsoy ve Abdülkadir Kemali Ögütçü beyleri TPT II. Grup üyesi olarak vermektedir. Listede yer alan diğer kişiler şunlardır: Ahmet Nuri Efendi, Ali Rıza Acara, Atıf Bayazıd, Şevket Bayazıd, Hamit Karaosmanoğlu, Sadullah Eren, İsmail Suphi Soysalloğlu, Hacı Tefvik Durlanık, İbrahim Hakkı Akgün, Mustafa Kemal Güney, Necip Soydan, Tefvik Kütükbaşı, Şeyh Fikri Ergün, Ali Rıza Atışık, Naim Ulusal, Şevki Göklevet, Hacı Arif Marlalı, Hüseyin Hüsnü Işık, Halil İbrahim Gürsoy, Hamdi Namık Gör, Sadık Savtekin, Rifat Saatçi, Necati Memişoğlu, Arslantogöz Atabey, Rüştü Bozkurt, Mitat Ulusal, Etem Fehmi Aslanlı, Mahmud Said Yetgin, Hacı Mustafa Sabri Baysan, Salih Atalay ve Pozan Bey.²⁴⁵

II. Grup'a mensup mebuslar ise şunlardır: Hamdi Apaydın, Ömer Lütfi Yasan, Halil İbrahim Özkaya, Mustafa İbrişim, Edip Dinç, Hafız Hamdi Dumrul, Yusuf Ziya Koçoğlu, Mehmet Akif Ersoy, Emin Gevelioğlu, Nafiz Özalp, Süleyman Boşank, Şükrü Fırat, Neşet Akkor, Dursun Yalvaç, Mustafa Zeki Saltuk, Mehmet Emin Bey, Sırrı Özata, Emin Lekili, Hüseyin Aksu, Hüseyin Avni Ulaş²⁴⁶, İsmail Naim Erbilgin, Mehmet Salih Yeşiloğlu, Nusret Son, Süleyman Necati Güneri, Mehmet Celal Bey, Hacı Ali Sabri Güney, Haydar Lütfi Aslan, Sami Arkan, Cemal Mersinli Paşa, Hacı Tahir Kucur, İsmail Remzi Berkün, Mehmet Nadir Süldür, Ahmet Şükrü Oğuz, Sırrı

²⁴³ Harbiye Mektebi Aşiret Sınıfı mezunu, süvari binbaşı, aşiret resisi. Şeyh Sait Ayaklanması'na katıldığı gerekçesiyle Şark İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmış ve 1925'te idam edilmiştir. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 123.

²⁴⁴ Çevik, "*Müdafa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş*", s.334; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 131.

²⁴⁵ Çevik, "*Müdafa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş*", s.334-335; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 132-133.

²⁴⁶ I. TBMM'nin en çok söz alan üyesidir. II. Grup'un lideridir. TCF'nin yönetim kurulunda yer almıştır. 1926'da Atatürk'e suikast girişimi nedeniyle yargılanmış, ancak suçsuz bulunmuştur. 1945'te Nuri Demirağ ile birlikte Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 124).

Bellioğlu²⁴⁷, Mehmet Şükrü Koç (*Yeşilorducu*), Hulusi Kutluoğlu, Ömer Lütü Argeşo, Mehmet Vasfi Seçer, Mustafa Atay, Abdülgafur İştın, Mehmet Besim Fazlıoğlu, Osman Uşşaklı, Ahmet Rıfat Çalıka, Rıza Silsüpür²⁴⁸, Arif Baysal, Cemil Altay, Dr. Abidin Atak, Ziya Hurşit Bey, Hasip Akksöyek, Salahattin Köseoğlu, Yusuf Ziya Eraydın, Abdülgani Ertan, Kasım Dede, Ömer Lütü Ünlü, Hakkı Hami Ulukan, Vasıf Karakol²⁴⁹, Mehmet Sırrı Tayanç, Mustafa Lütü Azer, Hamdi Mütevellioğlu²⁵⁰, Rıfat Arkun, Ali Şükrü Bey, Bahri Tatlıoğlu²⁵¹, Feyyaz Ali Üst.²⁵² Bunlardan Kütahya mebusu Cemil Altay Bey TPT’de bağımsız mebus olarak verilmektedir. İkinci Grup’a mensup olan mebuslardan hiçbirisi yeniden seçilmemiştir.

Birinci Mecliste Birinci Grup’a dahil 202 mebus bulunmaktadır.²⁵³ İlginçtir ki bu mebuslardan 88 tanesi de II. Meclis’te yer almamışlardır. 88 mebusun 4 tanesi I. Meclisin görevi bitmeden meclisten istifa ederek ayrılmışlardır. Bunlar: Hacı Atıf Efendi, Cami Baykut Bey, Dr. Mustafa Bengisu, Refet Seçkin beylerdir. 4 tanesi de meclis görevini tamamlamadan vefat etmişlerdir. Bu kişiler Hacı Mehmet Önay Efendi, Çorum mebusu Fuad Bey, Lütü Evliyaoğlu, Hasan Tahsin Artık beylerdir. 202 Birinci grup mebusundan milletvekilliği devam eden 80 mebusun yeniden seçilememiş olması Birinci Grup’un da yaklaşık %40 oranında tasfiyeye uğradığını göstermektedir. Birinci meclisten ikinci meclise geçerken meclis kadroları çok büyük bir değişim yaşamıştır.

Yeniden seçilemeyen Birinci Grup’a bağlı mebuslar şunlardır: Dr. Şeref Akman, Dr. Asım Sirel, Ali Vefa Seylamlı, Mehmet Emin Arkut, Akif Sümer, Ahmet Fevzi Erdem, Hüseyin Hüsnü Orakçioğlu, Vehbi Öztekin, Abdullah Sabri Aytaç, Nuri Aksu, Veliyüttin Saltıkgil, Muhittin Baha Pars, Şeyh Servet Akdağ Efendi, Said Üçok, Tahir Aşık Musuloğlu, Haşım Apaydın, Sıdık Mumcu, Hasan Tokcan, Mazlum Baba Babalım Efendi, Diyap Ağa, Mustafa Öztürk Ağa, Abdülhamit Hamdi Efendi, Mustafa Akif

²⁴⁷ I.TBMM döneminde Yeşilordu’nun Genel Merkez üyeliğinde bulundu. 27 Nisan 1922’de İktisat Vekilliği’ne getirildi. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne*, s.126-127).

²⁴⁸ Mütareke döneminde Ermeni Tehciri sırasında Keskin’deki olaylarda rolü olduğu gerekçesiyle kovuşturmayla uğradı. Keskin’de Kuva-yı Milliye örgütünü kurdu. Kırşehir ve yöresinde ayaklanma hazırlamak, Cumhuriyet yönetiminin kaldırılması ve devlet erkanının öldürülmesi amacıyla çeteler kurmak suçundan 13 Mayıs 1924’te tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesi’nin yargılamaları sonucunda 10 Ocak 1926’da idam cezasına çarptırılarak idam edildi. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne*, s.134)

²⁴⁹ Milli Mücadele döneminde Karakol Cemiyeti’nin kurucu başkanlığını yaptı. Heyet-i Temsiliye üyesi. Malta sürgünleri arasında yer aldı. İkinci Grup’un kurucularındandır. TCF’nin yönetim kurulunda görev aldı. İzmir Suikastı girişimi nedeniyle tutuklandı.ama beraat etti. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne*, s. 131-132).

²⁵⁰ Milli Mücadele’nin başlangıcında HİF Heyet-i Merkeziyesi içinde yer almıştır. Tokat mebusu Rıfat Bey’in gayretiyle MHC’ne katılmıştır. Mecliste II. Grup’ta yer almıştır. (Salih Cenik, *Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 2005, s.140).

²⁵¹ Yozgat Akdağmadeni’nde M.Hukuk örgütünü kurmuştur. I.TBMM döneminde iç ayaklanmaların bastırılmasında rol almıştır. Şeyh Said Ayaklanmasını fırsat bilerek hükümeti devirmek suçlamasıyla tutuklandı, ancak suçsuz görülerek beraat etti. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne*, s. 1559).

²⁵² Çevik, “*Müdafaai Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş*”, s.330-332; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 126-127.

²⁵³ Çevik, “*Müdafaai Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş*”, s.322-329; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 120-125.

Tütenk Bey, Mehmet Şeref Aykut Bey, Hacı Fevzi Celayer, Rasim Tekin, Mahmut Sıgnak, Rüştü Bulduk, Osmanzade Hamdi Aksoy, Osman Fevzi Topçu Efendi, Asım Vasfi Mühürdaroğlu, Hacı Veli Bayraktar Efendi²⁵⁴, Halil İbrahim Sipahi, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Mehmet Niyazi Çamzade, Abdurrahman Lami Efendi, Ragıp Yogun, Yasin Kutluğ, Ali Vasıf Telli, Hamdi Yılmaz, Mehmet Şükrü Üçüncüoğlu, Ruşen Oktar, Ahmet Mazhar Akifoğlu, Numan Usta²⁵⁵, Enver Tekand, Mustafa Hulusi Çalgüner Efendi, Memduh Necdet Erbek, Mesud Benli, Cavid Erdel, Dr. Suat Soyer, Hulusi Erdemir Efendi, Mehmet Alim Çınar Efendi, Atıf Tüzün, Cevdet Seçkin, Abdülhalim Çelebi Efendi, Hüseyin Çelik, Mustafa Fevzi Bilgili Efendi, Hacı Garip Taner Ağa, Esat Önen, İbrahim Turhan, Sadettin Özsan, Muhtar Fikri Güçün, Hacı Ahmet Hamdi Bilgin Efendi, Hakkı Sütekin Paşa, Mustafa Hilmi Soydan Efendi, Rüstem Acar, Refik Şevket İnce, Hacı Nuri Bayam Efendi, Kadri Oktay, Necmettin Bilgin, Abdullah Karabina Efendi, Rıza Vamık Uras, Şerif Akvan, Şevket Peker, Bekir Sıtkı Ocak, Hasan Sıddık Haydari, Haydar Vaner, Tefik Demiroğlu, Ahmet Baydar, Rıza Ersoy.

Yukarıda adı geçen kişilerden Bursa mebusu Şeyh Servet Akdağ Efendi *yeşilorduculardandır*. Yeşilorduculardan bir diğeri ise Tokat mebusu Nazım (Resmor) Bey'dir. Mütareke döneminde Samsun'da bulunduğu sırada bolşeviklik ile tanışmıştır. Bolşevikliğin Anadolu'da gelenek ve göreneklerimize zarar vermeden uygulanabileceğini savunmuştur. Yeşilordu Cemiyeti 1920 yılı sonlarında zararlı faaliyetlerinden ötürü kapatılınca Gizli Komünist Parti'si içinde yer almıştır. Parti Halk İştirakuyun Fırkası adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Nazım Bey diğer yeşilorducularla birlikte hükümeti yasadışı yollardan devirmeye çalışmaktan dolayı İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmış ve 15 yıl hapse mahkum edilmiştir. Cezası affedildikten sonra yaşamına İstanbul'da devam etmiştir.²⁵⁶

Birinci mecliste Yeşilordu oluşumu içinde yer alan bazı mebuslar şunlardır: Çerkez Ethem'in ağabeyi Saruhan mebusu Reşit Bey, eski maliye vekili Hakkı Behiç Bey, Tokat mebusu Nazım Bey, Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey, Bursa mebusu Şeyh Servet Bey, Sıhhiye vekili Doktor Adnan (Adıvar) Bey, Muğla mebusu Yunus Nadi Bey, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Bey, Bursa mebusu Muhittin Baha Bey,

²⁵⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Eskişehir teşkilatı başkanı olarak 1912 seçimleri sırasında bir sancak altında topladığı kalabalıkla Eskişehir'de karışıklık çıkardığı için tutuklanmıştır. Daha sonra Eskişehir Belediye başkanı olmuştur. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 153-154).

²⁵⁵ Sosyalisttir. Askeri Sanayi Mektebi mezunudur. Fabrika ustabaşısıdır. IV. OMM'ye İstanbul milletvekili olarak seçildi. Meclisin tek işçi milletvekiliydi. İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya sürüldü. 26 Kasım 1921'de TBMM'ye katıldı. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 143).

²⁵⁶ Cenik, *Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri*, s.141-148.

Dersim mebusu Doktor Mustafa Bey, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Bey.²⁵⁷ Bu mebuslardan bazıları Atatürk'ün yönlendirmesi ile Yeşilordu hareketi içinde yer almışlardır. Bu yüzden de ikinci mecliste yerlerini korumuşlardır.

II. Meclise seçilmeyenlerin bazıları I. Meclis'te bakanlık görevinde bulunmuş kişilerdir. Cami Baykut Bey görevlendirme nedeniyle istifa ederek meclisten ayrılmıştır. Eski adliye bakanlarından Celalettin Arif Bey eski OMM başkanı olup görevlendirme nedeniyle istifa ederek meclisten ayrılmıştır.²⁵⁸ Eski maliye bakanı Denizli mebusu Hakkı Behiç Bayıç Bey de yeniden seçilemeyenlerdendir. Tokat mebusu Nazım Resmor Bey Dahiliye vekili seçilince Mustafa Kemal Paşa kendisiyle çalışmayacağını bildirerek istifaya zorlamıştır.²⁵⁹ Nazım Bey yeşilorduculardan olup daha sonra meclisten ihraç edilmiştir. Adliye vekilliğinde bulunmuş olan Kayseri mebusu Ahmet Rifat Çalika Bey de yeniden seçilmeyen mebuslardandır. Şer'iyeye ve Evkaf vekilliğinde bulunmuş olan Konya mebusu Mehmet Vehbi Çelik de tekrar seçilemeyenler arasındadır.

Adliye vekilliğine seçilen Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey'e de Mustafa Kemal Paşa kendisiyle çalışamayacağını bildirmiş ve Abdülkadir Kemali Bey adliye vekilliğine seçilmiş olmasına rağmen görevine başlayamadan istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁶⁰ Abdülkadir Kemali Bey TPT'de İkinci Grup üyesi mebuslar arasında verilmektedir. İhsan Güneş, Abdülkadir Kemali Bey'in meclisteki Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulunda bulunduğunu belirtmektedir.²⁶¹ Kılıç Ali hatıralarında Tesanüt Grubu'na bağlı mebusları şöyle sıralamaktadır: Bolu mebusu Yusuf İzzet Paşa, Çorum Mebusu Ferit Bey, Antalya mebusu İsmail Suphi Soysallı, Dersim Mebusu Mustafa, Sivas mebusu Rasim, Kastamonu mebusu Dr. Suat, Maraş Mebusu Tahsin, Sinop mebusu Şevket, Kastamonu Mebusu Abdülkadir, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Hakkari Mebusu Mazhar Müfit.²⁶²

Eski adliye bakanlarından Saruhan mebusu Refik Şevket İnce Bey ile yine Saruhan mebuslarından olan eski Nafia vekili Ömer Lütfi Ünlü Bey de tekrar meclise giremeyen bakanlardandır.

²⁵⁷ İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, İstanbul 1979, s. 50-51.

²⁵⁸ Celalettin Arif Bey, İstanbul Barosu'nun eski başkanlarındandır. İTC karşıtı Milli Ahrar Fırkası'nın kurucularındandır. OMM'de Felah-ı Vatan Grubu başkanlığı ve OMM Başkanlığı yapmıştır. 1921'de Roma Temsilciliğine atanmış, 27 Haziran 1923'te bu görevden ayrılmasına rağmen yurda dönmemiştir. (Kendirci, *Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne*, s. 113-114).

²⁵⁹ TBMM ZC, c.3, s. 589.

²⁶⁰ TBMM ZC, c.5, s. 286-287.

²⁶¹ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 124.

²⁶² *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2006, s. 177.

Mustafa Kemal Paşa birinci meclis dönemindeki tecrübelerine rağmen kendisine muhalif olduklarını bildiği eski silah arkadaşlarını meclis dışı bırakma yoluna gitmemiştir. Bu kişileri A-RMHC I.Grup'u listelerinden, özellikle de İstanbul'dan aday göstermiştir. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa iktidar olmanın bütün avantajlarından yararlanmış, devletin bütün mekanizmalarını seçim faaliyetlerinin denetlenmesinde kullanmıştır.

Seçimlerde en büyük muhalefet Ali Şükrü Bey'in öldürülmüş olması dolayısıyla Trabzon'dan gelmiştir. Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in cenaze töreni dolayısıyla Belediye balkonunda bir konuşma yapan Belediye Başkanı, Mustafa Kemal Paşa ve hükümeti suçlamıştır. Bölgede çıkarılan İstikbal gazetesinin muhalefeti körükleyen yazıları gerginliğin artmasına neden olmuştur. Gerginliğin artması üzerine bölgeye bir heyet gönderilmiştir. Adana milletvekili Damar Arıkoğlu'nun liderliğindeki heyetin görevi seçim sırasında ortamı yatıştırmak ve Birinci Grup adaylarının seçilmesinin sağlanmasıdır. İttihadçı çevrenin etkisi altında geliştiği iddia edilen bu muhalafet hareketinin önüne geçmek amacıyla öncelikle Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idare heyeti görevden alınmıştır. İktidar Trabzon'da merkezden müdahale yolunu seçmiş ve yerel düzeyde de bürokrasi ve askeri güç kullanılarak muhalif ortam giderilmiştir.

Trabzon seçimlerine müdahale edilmesine rağmen istenilen sonuç alınamamıştır. Bu da daha çok Gümüşhane için geçerli bir gelişmenin sonucuydu. Seçimler sırasında Zeki Bey'in seçilememesi için çaba sarfedilmiş ama MH'ye rağmen halk Zeki Bey'i seçmiştir. Zeki Bey seçimlerin nasıl yürütüldüğünü anılarında anlatmaktadır.

O zaman seçimler vilayetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün ara ile müntehib-i saniler oy veriyorlardı. Bugünkü gibi bütün memleket bir anda ve bir günde mebus seçimi yapmıyordu. Gümüşhane'de seçim emri ilk Kelkit kazasında verilmiştir. Süvari Seyyar Jandarma Taburu kaza merkezini kuşatarak Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye dairesini çevirip kendisi de içeri girmiştir. Aynı zamanda Jandarma Kumandanı Kaymakam vekili olarak Belediye dairesine gelmiştir. Müntehib-i saniler de tamam olduğunda Belediye Reisi Alaettin Bey ayağa kalkarak Jandarma Kumandanı ve Süvari Binbaşısından seçimlere başlanılacağı için salondan çıkmalarını rica etmiştir. Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan Jandarma Kumandanı: *"Biz buraya intihabı yaptırmak için geldik. İntihab bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i saninin yazdığı veya yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez"* sözleriyle salondan çıkmayı reddetmişlerdir.

Bu açık tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alaettin Bey:

“Efendiler, bizim elimizdeki intihab kanununda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsül zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdare Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi burada bırakamam. Elimdeki kanun da bunu istiyor” demiştir.

Binbaşı ve Jandarma kumandanının ‘Biz emir aldık. Müntehib- i saniler hükümetin gösterdiği zevata reylerini verecek. Vermedikleri takdirde biz verdireceğiz. Başka münakaşa istemez’ deyip kestirip atamaları üzerine Hacı Alaettin Bey: “Mademki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de kaza namına mebus intihabına iştirak etmiyoruz. Ve çıkıyorum. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz” deyip bütün müntehib-i sanilerle beraber Belediye dairesini terk ederek kasaba içerisine dağılırlar. Neticenin bu hale varacağını hiç de ümit etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar. Binbaşı doğruca postaneye koşup evvelce aldıkları talimat gereğince Mustafa Kemal Paşa’yı aramağa mecbur kalır. Mustafa Kemal Paşa, Belediye reisini telgraf başına çağırmasını emreder. Milyonlarca insana numune olacak şekilde cesaretini gösteren bu koca Türk telgraf odasına girerken Mustafa Kemal Paşa karşındaymış gibi fesini düzeltmiş, koca ceketinin önünü iliklemeğe velev gıyabında bile olsa büyüğüne karşı bu tazimini göstermiştir. Muhabere memuru Mustafa Kemal Paşa’ya, Belediye Reisi’nin hazır bulunduğunu ve aldığı vaziyeti haber vermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa:

‘Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara rey verecek olursanız hem sizin hem de memlektinizin hakkında çok iyi olur. Ve siz de memnun olursunuz. Zeki Bey’i biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahalisine de selamlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, Zeki Bey hakkında hiç merak etmeyiniz’ diyerek kendi adaylarına oy verilmesini ister.

Hacı Alaettin Bey:

‘Paşam ellerinizden öperim, bu benim elinde değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey, Umumi Harp’te bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felaketten kurtarmış, harpten sonra da açıklıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek hem de tohumluk temin etmiştir. Eğer bizi istemiyorsan, birer kağıt, bir de massa’mız vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak Zeki Bey’i istiyoruz.’ (...) diyerek kararlılıklarını ortaya koyar.

Mustafa Kemal Paşa’nın: ‘ Binbaşı ve Jandarma kumandanı orada mıdır? Sorusuna karşı da muhabere memuru: ‘Evet buradadırlar Paşam’ cevabını verir. Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: ‘ Çekiliniz! Ve intihabı serbest bırakınız. Bu nispette azimkar olan bir halka fazla

tazyik yapılmaz' der. Bunun üzerine ikindiye doğru müntehib- saniler Belediye dairesinde tekrar toplanarak oylarını Zeki Bey'e verirler. Bunun dışında Zeki Bey diğer kazalarda da benzer uygulamalar yapıldığını hatta ikinci seçmenlerin oy pusulalarının bile yazıldığını anlatmaktadır. Hatta Jandarma kumandanı Torul kaymakamlığına telgraf çekerek her neye mal olusa olsun hükümet adaylarının kazandırılması gerektiğine dair telgraf çekmiştir.²⁶³

Mustafa Kemal Paşa'nın halkın kararlılığını görmesi üzerine seçimi serbest bıraktırması halkın iradesine değer verdiğini göstermektedir. Her ne kadar seçim sürecinde seçimlerin I. Grup lehine sonuçlanması için iktidar olmanın tüm olanakları kullanılmış olsa bile Paşa'nın halkın isteğini büsbütün göz ardı ettiği söylenemez.

Mustafa Kemal Paşa başından sonuna dek sıkı bir şekilde denetlediği seçimlerle gelen mebuslardan "kız gibi bir meclis" oluşturmayı başarabilmiş miydi? Mecliste ilk muhalefet partisi İkinci Grup gibi Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun dışında bırakılan mebusların bulunduğu ilk mecliste değil de sıkı bir denetimle seçilmiş milletvekillerinden oluşan ikinci mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşları tarafından ortaya konulmuştur. Mustafa Kemal Paşa 1923 seçimlerinde büyük ölçüde kendi istediği kişileri seçtirmiş olsa bile tam iteatkar bir meclis oluşturmayı başaramamıştır.

Taha Parla seçim sonuçlarını halkın rüşt-i siyasisi ve kaabiliyet-i vatanperveranesinin göstergesi olduğunu söylemekte ve sonucun planlanmış ve alınmış bir sonuç olduğunu vurgulamaktadır.²⁶⁴

11 Ağustos 1923 günü meclis en yaşlı üyesi İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey'in konuşması ile açılmıştır. Abdurrahman Şeref Bey açış konuşmasında ikinci meclisin işlevini ortaya koymuştur. Abdurrahman Şeref Bey birinci meclisin kurtardığı vatanda devlet düzenini kurma görevinin ikinci meclise düştüğünü söylemiştir. İkinci meclisin görevi hakimiyet-i milliyeye üzerine kanunlarımızı çağın ihtiyaçlarına göre düzenlemek, memleketin idaresini ve milletin ilerlemesini sağlayacak yeni kanunlar düzenlemek ve harp dolayısıyla bakımsız kalan memleketin imarına hizmet etmektir.²⁶⁵

Mehmet Asım da Vakıf'te yeni meclisin işlevini şu şekilde ortaya koymuştur:

²⁶³Zeki Kadirbeyoğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Haz: Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul 2007, s. 185-189

²⁶⁴Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Kaynakları I*, İstanbul 1995, s. 49

²⁶⁵TBMM ZC, c. I, İ:1, s. 2.

“Geçen meclis bir Misak-ı Milli Meclisi, bir harp meclisi, bir müdafaa-i vatan meclisi idi. Yeni intihap edilen Büyük Millet Meclisi ise bir sulh meclisi, harp hasarlarının tedvini meclisi, bir imar-ı vatan meclisi olacaktır.”²⁶⁶

Ahmet Emin ise Vatan’da yeni devre için “ittifak” ihtiyacına dikkat çekmektedir. Geçmiş devirde vatanın kurtuluşu yolunda çalışıldığı için gaye konusunda herkesin müttefik olduğunu, yeni devre için mebusların iyi niyetinin bu ittifakı sağlamaya yetmeyebileceğine dikkat çekmektedir. Memleketin imarı ve kalkınması için vaktin israf edilmemesini istemektedir.²⁶⁷ Ahmet Emin meclis içinde çıkabilecek ihtilafları o günden görebilmiştir. Gerçekten de mebusların iyi niyeti gaye konusunda ittifakı sağlamaya yetmemiştir.

İlk gün mecliste hazır bulunan 189 mebusun katılımıyla Geçici Meclis Başkanlığı için seçim yapılmış ve Ali Fuat Paşa, Reis-i Muvakkat seçilmiştir.²⁶⁸ İkinci meclise 286 mebus seçilmiştir. Vakıt’de mebuslar için ilginç bir tasnif yapılmıştır. Buna göre mebusların 105’i kalpaklı, 21’i sarıklı ve 235’i feslidir.²⁶⁹ Seçim mazbatalarının kabul işlemi yaklaşık bir ay kadar sürmüştür. İçel mebusu Dr. Tevfik Bey’e ait seçim mazbatasının kabul edilmesi sorunlu olmuştur. Eski İçel mebusu Ali Efendi, İçel’in Mut kazasında yapılan seçimin kanunsuz olduğuna dair itirazda bulunmuştur. Dr.Tevfik Bey ile Ali Efendi seçim sonucunda eşit oy almışlardır. Ancak oy pusulaları içinde Dr. Fevzi Bey diye yazılan pusulayı heyet-i teftişiye Dr. Tevfik Bey’e verilmiş olarak kabul edilmiştir. Ali Bey ise bu oyun Binbaşı Fevzi Bey’e ait olduğunu iddia etmiştir. Ancak II. Şube Tevfik Bey’in mazbatasını onaylayarak mebusluğunu kabul etmiştir.²⁷⁰ Tokat mebusu olarak mazbataları kabul edilen üç kişinin gerçekte mebus seçilmedikleri anlaşılmıştır. Durumun Genel kurula bildirilmesi ile sorun düzeltilmiştir.²⁷¹

Gümüşhane mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in mazbatasının onaylanmasında sorun yaşanmıştır. Beş-on gün geçtikten sonra mazbatasının henüz meclise gelmediğini görünce işi incelemeye karar verdiğini söyleyen Zeki Bey, Mazbata Encümeni Başkanı Yusuf Kemal Bey’in;

²⁶⁶ Mehmet Asım, “Yeni Devreye Doğru”, *Vakit*, 6 Ağustos 1923.

²⁶⁷ Ahmet Emin, “Yeni Devre Başlarken”, *Vatan*, 13 Ağustos 1923.

²⁶⁸ TBMM ZC, C: I, İ:1, s. 2.

²⁶⁹ *Vakit*, 12 Ağustos 1923 Gazetede milletvekili yemini de verilmiştir. Buna göre yemin şu şekildedir: “*Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka gaye takip etmeyeceğime ve milletin bila kaydı şart hakimiyeti esasına sadık kalacağıma vallahi*”.

²⁷⁰ TBMM ZC, c. I, i. 1, s. 34- 35.

²⁷¹ TBMM ZC, c. I, i. 1, s. 27- 28.

“-Zeki Bey, senin işin mazabata işi değil, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa işidir. O emir vermedikçe bu mazbata Hey’et-i Umumiye’ye sevk edilmez” dediğini nakletmektedir. Kendisinin;

“-Ya! Peki öyle ise, o halde reddine karar verin, Heyet-i Umumiye’ye sevkediniz” demesine karşılık Yusuf Kemal Bey’in;

“-Bunun için de emir almadık” yanıtını verdiğini anlatmaktadır. Maliye vekili Hasan Fehmi Bey’in kendisine “*Senin müstakil mebus olarak bu Meclis’e iştirak etmeni hazmedemiyorlar. Bence istifa edip avdet etmeniz muvafık olur*” tavsiyesinde bulunduğunu nakleden Zeki Bey daha sonra Hasan Bey’in;

“-Zeki Bey, Paşa ile görüştüm. Zeki’nin geri dönmesi fena bir tesir bırakacaktır. Varsın müstakil bir meb’us yerine, keşke beş-on tane daha olsaydı, intihabın serbestisine delalet ederdi!...” dediğini ve encümene emir verilerek mebusluğunun onaylatıldığını anlatmaktadır.²⁷²

I.Meclis’e seçilen mebuslar seçim çevrelerine göre I. Yasama yılında şu şekildedir:

Adana: Damar Arıkoğlu (I.TBMM)
Mehmet Kemal (Kusun)
İsmail Safa (Özler) (I.TBMM)
Aksaray: Ahmet Besim (Atalay) (I.TBMM)
Vehbi (Çorakçı) (I.TBMM)
Mehmet Neşet (Özercan) (I.TBMM)
Amasya: Osman Selman (Selemeniko) (OMM III)
Ali Rıza (Özdarende) (I.TBMM)
Ahmet (Uras)
Mehmet Nafiz (Aktin) (OMM III)
Ankara- Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa (I.TBMM)

²⁷²Kadirbeyoğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Anıları*, s. 194-196

* Osman Selman Bey’in istifası üzerine seçilmiştir

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (I.TBMM)
Mustafa Hilmi (Çayırlioğlu) (OMM III, IV), (I.TBMM)
Şakir (Kınacı) (I.TBMM)
Ahmet İhsan (Pehlivanlı)
Ömer Mümtaz (Tanbiy) (OMM III, IV), (I.TBMM)
Antalya- Ahmet Saki (Derin)
Rasih (Kaplan) (I.TBMM)
Mahmut Murat (Şerefli)
Hasan Sıtkı (Yağcıkandiloğlu)
Ardahan- Halit Bey
Talat (Sönmez) (OMM I,II),
Artvin- Ömer Hilmi (Gür)
Aydın- Zekai (Apaydın) (I.TBMM)
İzzettin (Çalışlar)
Dr. Mazhar (Germen) (I.TBMM)
Hasan Tahsin (San) (I.TBMM)
Bayazıt- Süleyman Sudi (Acarbay) (OMM I,II), (I.TBMM)
M. Şefik (Baydar) (OMM III, IV)
Biga- Mehmet (Dinç) (I.TBMM)
Samih Rifat (Çağatay)
Mehmet Şükrü (Yaşın)
Bitlis- Resul Sıtkı Bey (I.TBMM)
Bolu- Falih Rıfkı (Atay)
Mehmet Şükrü (Güleç) (I.TBMM)
Mehmet Cevat Abbas (Gürer) (OMM IV), (I.TBMM)

Mehmet Vasfi (Nuhoğlu) (OMM IV)
Emin Cemal (Suda)
Bozok- Salih (Bozok)
Ahmet Hamdi (Divanlıoğlu)
Avni (Doğan)
Süleyman Sırrı (İçöz) (I.TBMM)
Burdur- Hüseyin Baki (Çelikbaş) (OMM IV)
Mustafa Şeref (Özkan) (OMM III)
Bursa- Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa
Refet (Canitez) (OMM II, III)
Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi (I.TBMM)
Necati (Kurtuluş) (I.TBMM)
Osman Nuri (Özpay) (OMM IV), (I.TBMM)
Canik- Cavit Bey (OMM IV)
Talat Avni (Özdoğru) (OMM II, III),
Süleyman Necmi (Selmen) (OMM I,II)
Cebelibereket- Mehmet İhsan (Eryavuz) (I.TBMM)
Hüseyin Avni (Zaimler) Paşa (I.TBMM)
Çankırı- Yusuf Ziya (İsfendiyaroğlu) (I.TBMM)
Ahmet Talat (Onay)
Mustafa Abdülhalik (Renda)
Mehmet Rıfat (Ünür)
Çatalca- Şakir (Kesebir) (OMM IV)
Çorum- İsmail Kemal (Alpsar) (OMM IV)
Dr. Mustafa Elvan (Cantekin) (I.TBMM)

Mehmet Münir (Çağıl) (OMM I,II, III)
Abdullah İsmet (Eker) (OMM III, IV), (I.TBMM)
Hüseyin Ferit (Törümküney) (I.TBMM)
Denizli- Yusuf (Başkaya) (I.TBMM)
Mazhar Müfit (Kansu) (OMM IV), (I.TBMM)
Mehmet Necip Ali (Küçükzade)
Haydar Rüştü (Öktem)
Dr. Mustafa Kazım (Samanlı)
Dersim- Feridun Fikri (Düşünsel)
Ahmet Şükrü (Kulualp)
Diyaribekir- Mehmet Nuri (Budak)
Mehmet Ziya (Gökalp)
Feyzi (Pirinçoğlu) (OMM I, II, III, IV), (I.TBMM)
Zülfü (Tiğrel) (OMM II, III, IV), (I.TBMM)
Abdurrahman Şeref (Uluğ)
Edirne- Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa (I.TBMM)
Hüseyin Rıfkı Bey
Mehmet Faik (Kaltakkıran) (OMM I, II, III, IV), (I.TBMM)
Elaziz- Cevat (Çobanlı) Paşa
Muhittin (Çöteli) (OMM IV), (I.TBMM)
Hüseyin (Gökçelik) (I.TBMM)
Mustafa Saffet (İspir) (OMM II, III)
Mehmet Naci (Karaali) (I.TBMM)
Ergani- Kazım Vehbi (Oral)
İhsan (Sağlam) (OMM III), (I.TBMM)

İhsan Hamit (Tiğrel)
Ertuğrul- Halil İbrahim (Çolak)
Halil (Işık) (I.TBMM)
Ahmet İffet (Mercimekoğlu) (OMM IV)
Dr. Takiyettin Fikret (Onuralp) (I.TBMM)
Rasim Celalettin (Öztekin) (I.TBMM)
Erzincan- Mehmet Hamdi (Arpağ)
Sabit (Sağiroğlu)
Erzurum- Raif (Dinç) (OMM II, III)
Mehmet Cazım (Duru)
Münir Hüsrev (Göle)
Ziyaettin (Gözübüyük) (I.TBMM)
Halet (Sağiroğlu) (OMM II, III)
Rüştü (Soydan)
Eskişehir- Mehmet Arif (Ayıcı Arif)
Emin (Sazak) (I.TBMM)
Abdullah Azmi (Torun) (OMM I,II, III) (I.TBMM)
Gaziantep- Mustafa Ferit (Arsan)
Ahmet Remzi (Güres)
Ali (Kılıç) Bey (I.TBMM)
Mehmet Ali (Cenani) (OMM I, II, III, IV), (I.TBMM)
Mehmet (Şahin) (I.TBMM)
Gelibolu- Celal Nuri (İleri) (OMM IV), (I.TBMM)
Genç- Dr. Ali Haydar Bey (I.TBMM)
Muhittin Emin Bey (Dr. Ali Haydar Bey'in Ölümü üzerine seçilmiştir.)

Giresun- Hacim Muhittin (Çarıklı) (OMM IV), (I.TBMM)
Ali Şevket (Çolak)
Tahir (Karadeniz)
Kazım (Okay)
Hakkı Tarık (Us)
Gümüşhane- Hasan Fehmi (Ataç) (OMM II, III), (I.TBMM)
Zeki (Kadirbeyoğlu) (OMM IV),
Veysel Rıza (Zarbun) (OMM III) (I.TBMM)
Hakkari- Mehmet Nazmi (Dilaveroğlu)
Süleyman Asaf (Doras) (OMM III, IV)
Isparta- İbrahim (Demiralay) (I.TBMM)
Ahmet Mükerrerem (Karaağaç)
Hüseyin Hüsni (Özdamar) (I.TBMM)
İçel- Mehmet Emin (İnankur) (OMM II, III)
Mehmet Tevfik (Marulyalı)
İstanbul- Abdurrahman Şeref Bey
Dr. Abdülhak Adnan (Adivar) (OMM IV), (I.TBMM)
Ahmet Muhtar Bey (OMM IV), (I.TBMM)
Yusuf (Akçora) Bey
Ali Rıza (Bebe) (I.TBMM)
İbrahim Refet (Bele) Paşa (I.TBMM)
İsmail Hakkı Canbulat Bey (OMM II)
Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa (I.TBMM)
Ahmet Hamdi (Denizmen)
Kazım (Karabekir) Paşa (I.TBMM)

Ali Fethi (Okyar) (OMM II, III), (I.TBMM)
Hüseyin Rauf (Orbay) (OMM IV), (I.TBMM)
Dr. İbrahim Refik (Saydam) (I.TBMM)
Süleyman Sırrı Bey
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) (OMM IV), (I.TBMM)
İzmir- Fahrettin (Altay) Paşa (I.TBMM)
Ahmet Tevfik Rüştü (Aras) (I.TBMM)
Mahmut Celal (Bayar) (OMM IV), (I.TBMM)
Mahmut Esat (Bozkurt) (I.TBMM)
Mustafa Rahmi (Köken) (OMM II, III)
Mustafa Necati (Uğural) (I.TBMM)
Mehmet Şükrü (Saraçoğlu) (OMM IV)
Seyit Mehmet Emin Bey (OMM I, II, III)
Ahmet Hamdi Aksoy (I.TBMM) (Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara mebusluğunu tercih etmesi üzerine seçilmiştir.)
Karahisar-ı Sahip- İzzet Ulvı (Aykurt)
Ali (Çetinkaya) (OMM IV), (I.TBMM)
Musa Kazım Yatçı (Gürsel)
Mehmet Sadık Bey
Mehmet Kamik (Miras) (OMM I, II, III)
Ruşen Eşref (Ünaydın)
Karahisar-ı Şarki- İsmail (Sabuncu)
Ali Sururi (Tönük) (I.TBMM)
Mehmet Emim (Yurdakul) (OMM III)
Karesi- Ali Şuuri Bey

Mehmet Vehbi (Bolak) (OMM II, III), (I.TBMM)
Osman Niyazi (Burcu)
Mehmet Cavit Emir (Demir)
Mehmet Ali Haydar (Müstecaplıoğlu)
Ahmet Süreyya Öрге (Evren)
Kazım (Özalp) Paşa, (I.TBMM)
Abdullah Hulusi (Zarplı)
Kars- Ahmet (Ağaoğlu) (OMM III)
Ömer Lütfü (Tarım)
Kastamonu- Ahmet Mahir (OMM I, II, III)
Halit (Akmansü)
Ali Rıza (Direkoğlu)
Veled Çelebi (İzbudak)
Mehmet Necmettin (Kocataş) (OMM I, II, III)
Mehmet Fuat (Müftüoğlu)
Hasan Fehmi (Çolakoğlu) (OMM I, II, III)
Kayseri- Sabit (Gözügeçgel) (I.TBMM)
Ahmet Hilmi (Kalaç) (OMM IV), (I.TBMM)
Dr. Halit (Karakaya)
Nuh Naci (Yazgan)
Kırkkilise- Şükrü Naili (Gökberk)
Dr. Fuat (Umay) (I.TBMM)
Kırşehir- Ali Rıza (Benliğa) (OMM I, II, III, IV)
Mahbub (Erdoğru)
Yahya Galip (Kargı) (I.TBMM)

Kocaeli- Ahmet Şükrü Bey (OMM III)
Saffet (Arıkan)
Mustafa Zeki (Keremzade)
İbrahim (Tolon)
İbrahim Süreyya (Yiğit) (OMM IV), (I.TBMM)
Konya- Fuat (Gökbudak)
Eyüp Sabri (Hayırhoğlu)
Mustafa Fevzi (Karaağaç)
Halil Kazım (Hüsni) (OMM IV), (I.TBMM)
Bekir Refik (Koraltan) (I.TBMM)
Musa Kazım (Onar) OMM IV), (I.TBMM)
Naim Hazım (Onat)
Tevfik Fikret (Sılay)
Hacı Bekir (Sümer) (OMM IV), (I.TBMM)
Mustafa (Uluslan)
Kozan- Ali Şadi (Çelik)
Ali Saib (Ursavaş) (I.TBMM)
Kütahya- Seyfi (Aydın) (I.TBMM)
Mehmet Ali Cevdet İzrab (Barlas) (I.TBMM)
Mehmet Nuri (Conker)
Recep (Peker)
Ragıp (Soysal) (OMM IV), (I.TBMM)
Ahmet Ferit (Tek) (OMM I, IV), (I.TBMM)
Malatya- Hacı Bedir (Fırat) Ağa (I.TBMM)
Reşit (Ağar) Ağa (I.TBMM)

Mustafa İsmet (İnönü) (I.TBMM)
Dr. Mehmet Hilmi (Oytaç)
Mehmet Nedim (Zabcı)
Maraş- Mithat Alam (Saylam)
Abdülkadir (Emirmahmutoğlu) (OMM III, IV)
Hacı Mehmet (Erten) (I.TBMM)
Mehmet Tahsin (Hüdayioğlu)(OMM IV), (I.TBMM)
Mardin- Abdülgani (Ensari) (I.TBMM)
Mehmet Necip (Güven) (I.TBMM)
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)
Abdürrezzak (Şatana)
Derviş (Ural) (I.TBMM)
Menteşe- Yunus Nadi (Abalioğlu) (OMM II, III, IV), (I.TBMM)
Mehmet Esat (İleri) (I.TBMM)
Şükrü (Kaya)
Mersin- Ahmet Rasim (Özek)
Mehmet Niyazi (Ramazanoğlu)
Muş- Osman Kadri (Bingöl) (I.TBMM)
Rıza (Kotan) (I.TBMM)
İlyas Sami (Muş) (OMM I, II, III, IV) (I.TBMM)
Niğde- Ata (Ataullah) (OMM IV), (I.TBMM)
Halit (Mengi)
Abdülkadir Hazım (Tepeyran)
Ali Galip (Yenen)
Ordu- Mehmet Recai (Baykal) (I.TBMM)

İsmail (Çamaş) (OMM IV)
Ahmet Faik (Günday)
Halil Sıtkı (Kumru)
Ahmet Hamdi (Yalman) (I.TBMM)
Rize- Rauf (Benli)
Ahmet Fuat (Bulca)
Esat (Özoğuz) (I.TBMM)
Ekrem (Rize)
Ali Rıza (Zırh)
Saruhan- Abidin Bey
Ethem (Büke)
Hüseyin Vasıf (Çınar)
Mehmet Reşat (Kayalı) (I.TBMM)
Kemal (Menemencioğlu)
Mustafa Fevzi (Sarhan) (OMM II, III)
Mustafa Sabri (Toprak) (OMM II, III)
Siirt- Halil Hulki (Aydın) (OMM IV), (I.TBMM)
Mahmut (Soydan)
Sinop- Kemalettin Sami Bey
Dr. Rıza (Nur) (OMM I, IV), (I.TBMM)
Yusuf Kemal (Tengirşenk) (OMM I, IV), (I.TBMM)
Sivas- Mehmet Rasim (Başara) (OMM III), (I.TBMM)
Yusuf Ziya (Başara) (I.TBMM)
Abdurrahman Rahmi (Katoğlu) (OMM III)
Ahmet Muammer (Kardaş)

M. Halis Turgut (Tarıkkahya)
Dr. Ömer Şevki Bey (OMM I, II, III)
Siverek- Kadri Abdülkadir Ahmet (Kürkçü) (I.TBMM)
Mahmut (Odabaşı)
Ömer Cudi Bey
Tekirdağ- Mustafa Faik (Öztrak) (I.TBMM)
Mehmet Cemil (Uybaydın)
Tokat- Mehmet Emmin (Bayav) B
Bekir Sami (Kunduh) (OMM IV), (I.TBMM)
Mustafa Vasfi (Süsoy) (I.TBMM)
Kamil (Topçuzade) (OMM II, III)
Trabzon- Ali Şefik (Bekman) (OMM IV)
Ahmet Muhtar (Çilli) (OMM IV)
Mehmet Rahmi (Eyüpoğlu)
Süleyman Sırrı (Gedik)
Abdullah Hilmi (Okyay)
Hasan Hüsni (Saka) (I.TBMM)
Hamdi (Ülkümen) (I.TBMM)
Urfa- Yahya Kemal (Beyatlı)
Ali Fuat (Bucak) (OMM IV),
Hüsrev (Gerede) (OMM IV), (I.TBMM)
Mustafa Saffet Kemalettin (Yetkin) (OMM I, II, III)
Van- İbrahim (Arvas) (I.TBMM)
Münip (Boya) (OMM III),
Hakkı (Ungan) (OMM IV) (I.TBMM)

Zonguldak- Ahmet Ragıp (Özdemiroğlu)
Yusuf Ziya (Özençi) (OMM II, III),
Tunalı Hilmi Bey (OMM IV), (I.TBMM)
Halil (Türkmen) Bey ²⁷³

Yukarıda vefatı verilen Dr. Ali Haydar Bey ile Veysel Rıza Bey dışında I.Dönemde Bitlis mebusu Resul Sıtkı Bey, Kırşehir mebusu Mahbub (Erdoğan) ve Siverek mebusu Ömer Cudi Paşa'da vefat etmişlerdir. İkinci İçtima devresinde ise 10 mebus vefat etmiştir. Vefat eden mebuslar ve seçim bölgeleri şu şekildedir: Ömer Mümtaz Bey (Ankara), Halit Paşa (Ardahan), Hüseyin Ferit Bey (Çorum), Mehmet Nuri Bey ve Ziya Gökalp (Diyarbakır), Abdurrahman Şeref Bey (İstanbul), Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu), Seyfi Efendi (Kütahya), Derviş Bey (Mardin), Rauf (Benli) (Rize).²⁷⁴ 15 mebus ise istifa etmiştir. İstifa edenlerden 7 tanesi çeşitli yerlere büyükelçiliklere atanmalarından dolayı istifa etmişlerdir.²⁷⁵ Bu da ikinci TBMM döneminde de nitelikli insan ihtiyacının TBMM üyeleri arasından giderilmeye çalışıldığının göstergesidir. İstifa eden Paşalar ise askerlik görevi ile mebusluğun bir arada yürütülmesine izin veren düzenlemesinin ortadan kaldırılmasından sonra askerlik görevini tercih ederek meclisten ayrılmışlardır. Bu dönemde İstifa eden vekiller şunlardır: Zekai (Aydın) ve İzzettin (Çalışlar) Paşa (Aydın), Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa (Bursa), Cevat Çobanlı Paşa (Elazığ), Mehmet Hamdi Bey (Erzincan), Fevzi Çakmak Paşa ve Ali Fethi (Okyar) (İstanbul), Fahrettin Altay Paşa ve Seyit Mehmet Emin Bey (İzmir), Nuh Naci Bey (Kayseri), Şükrü Naili Paşa (Kırklareli), Ahmet Ferit

²⁷³ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi III , II. Dönem* (Erzurum mebusu Ziyaettin Gözübüyük Efendi, Maraş mebusu Hacı Mehmet Erten Bey ve Van mebusu İbrahim Arvas Bey I. TBMM'de bir müddet yer aldıktan sonra TBMM'den ayrılmışlar ancak II. TBMM'ye tekrar seçilmişlerdir.)

²⁷⁴ BCA, 26.10.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.14, (Rize milletvekili Rauf, Diyarbakır milletvekili Mehmet ve Kastamonu milletvekili Mahir'in vefatları üzerine yerlerine yeni vekiller seçilmesi)

- BCA, 18.4.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.10, (Şeyh Seyfi'nin vefatıyla boşalan Kütahya milletvekilliğine yeni bir milletvekili seçilmesi,)
- BCA, 13.4.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.9, (Mardin milletvekili Derviş'in vefatı üzerine yerine yeni bir milletvekili seçilmesi)
- BCA, 26.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.3 (Ardahan milletvekili Halit Paşa ile İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref'in vefatı üzerine yeni milletvekillerinin seçilmesi)
- BCA, 26.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.1, (Ankara milletvekili Ömer Mümtaz'ın vefatı üzerine yeni milletvekili seçilmesi)

²⁷⁵ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 4.24. 9, (Londra, Viyana ve Prag elçiliklerine tayinleri sebebiyle mebusluktan istifa eden Kütahya, Erzincan ve Saruhan mebuslarının istifalarının Kabul edildiği ve seçim bölgelerince yerlerine yenilerinin seçilmesi), 3.11.1925

(Tek) (Kütahya), Hüseyin Vasıf (Çınar) (Saruhan), Kemalettin Sami Paşa (Sinop), Hüsrev (Gerde) (Urfa)²⁷⁶

Boşalan mebusluklar için Aralık 1924'te ara seçim yapılmıştır. Seçilen yeni mebuslar ile seçim çevreleri şu şekildedir: Mitat (Aydın), Reşit Galip Bey-Aydın²⁷⁷, Muhittin Nami Bey²⁷⁸ - Bitlis, Sakallı Nurettin Paşa- Bursa²⁷⁹, Abdülkadir Cavid (Ekin)-Diyarbakır, Süleyman (Karakaya)- Elaziz²⁸⁰, Cemal Hüsnü (Taray)-Gümüşhane²⁸¹, Hakkı Şinasi (Erel)-İstanbul²⁸², Ahmet Münir (Akkaya), Mustafa Kamil (Dursun)- (İzmir)²⁸³, Ahmet Zeki (Karakimseliler)- Kayseri²⁸⁴, Şevket (Ödül)-Kırklareli²⁸⁵, Lütfi Müfit (Özdeş)- Kırşehir²⁸⁶, Recep Zühtü (Soyak)- Sinop²⁸⁷, Halil Fahri (Gürmen)- Siverek²⁸⁸, Mehmet Refet (Ülgen)-Urfa.²⁸⁹

²⁷⁶ BCA, 23.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.14 (Nuh Naci'nin istifasıyla boşalan Kayseri milletvekilliği için seçim yapılması)

- BCA, 20.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.11 (İzmir Milletvekili Seyit'in Darülfünun İlahiyat fakültesi Profesörlüğünü tercih ettiğinden müstafi sayılması ve boş kalan milletvekilliği için seçim yapılması)

- BCA, 29.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 4.24.5 (Paris Büyükelçiliği'ne tayin olduğundan dolayı İstanbul Mebusluğundan istifa eden Ali Fethi Bey'den boşalan mebusluğa seçim bölgesinden bir üyenin seçilmesi için gereğinin yapılması)

²⁷⁷ BCA, 19.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.21, (Aydın milletvekilliğine seçilen Doktor Reşit Galip ve Mühendis Mitat'a ait mazbatanın sunulduğu)

²⁷⁸ Nurettin Paşa'nın askerlikten istifa etmemiş olması gerekçe gösterilerek Bursa'da seçimler yenilenmiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Bitlis Milletvekili seçilen Binbaşı Muhittin Bey'de askerlikten istifa etmeden milletvekili seçilmiştir. Ama Bitlis'te seçimlerin tekrarlandığına dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. BCA, 24.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.23, (Bitlis milletvekilliğine seçilen Binbaşı Muhittin Nami'nin askerlik mesleğinden istifa etmesi gerektiği)

²⁷⁹ Nurettin Paşa'nın mebusluğu askerlikten istifa etmediği gerekçesiyle reddedilmiş ve Bursa'da ara seçim tekrar yapılmıştır. Seçimi yeniden Nurettin Paşa'nın kazanması üzerine tartışmalar sonucunda Paşa'nın mebusluğu onaylanmıştır. Bursa ara seçimlerine ileride tekrar değinilecektir. Nurettin Paşa mebus seçilmesi üzerine emekli edilmiştir. BCA, 10.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.7 (Bursa milletvekilliğine seçilen Albay Nurettin Paşa'nın askerlik mesleğinden emekliliği)

²⁸⁰ BCA, 9.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.6 (Elaziz milletvekilliğine seçilen Süleyman'a ait mazbatanın takdim kılındığı)

²⁸¹ 1923 seçimlerinde Kadırbeyoğlu Zeki Bey'in seçimleri sırasında da problemler yaşanmış bulunan Gümüşhane seçimlerinde birtakım baskı iddiaları dolayısıyla Zeki Bey'in Meclise verdiği önerge şu şekildedir: (Gümüşhane'nin Kelkit kazasında yapılmakta olan seçimde vali ve jandarma komutanının tehditle halkın oylarını yönlendirdikleri hakkında) BCA, 18.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer NO: 7.39.17

²⁸² BCA, 21.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.13 (Boş bulunan İstanbul milletvekilliğine Doktor Hakkı Şinasi'nin seçildiği)

²⁸³ BCA, 15.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.20 İzmir milletvekilliklerine Ahmet Neyyir ve Kamil'in seçildiği İzmir Milletvekili Ahmet Bey'in ikinci adı konusunda karışıklık bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu kararlarında Ahmet Neyyir verilmiş olmakla birlikte Işıl Çakan ahmet Münir adını vermektedir. (Çakan, age, s. 81) TPT III.cilde de adı Ahmet Münir olarak verilmektedir.

²⁸⁴ BCA, 28.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.4 (Kayseri milletvekilliğine seçilen Zeki'ye ait mazbatanın takdim kılındığı)

²⁸⁵ BCA, 26.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.22 (Kırklareli milletvekilliğine Şevket'in seçildiği)

²⁸⁶ BCA, 21.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.12 (Boş bulunan Kırşehir milletvekilliğine emekli Miralay Lütfi Müfit'in seçildiği)

²⁸⁷ BCA, 11.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.19 (Sinop milletvekilliğine Recep Zühtü'nün seçildiği)

²⁸⁸ BCA, 30.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.16 (Boş bulunan Siverek milletvekilliğine Halil Fahri'nin seçildiği) BCA, 10.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.18 (Siverek milletvekilliğine seçilen Halil Fahri'nin mazbatasının sunulması).

²⁸⁹ BCA, 6.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.17 (Boş bulunan Urfa milletvekilliğine Refet'in seçildiği)

Meclisin üçüncü toplantı döneminde 13 mebusun meclisle ilişkisi kesilmiştir. Bunlardan 6 tanesi İzmir’de Atatürk’e suikast girişiminde buldukları gerekçesiyle kurulan İstiklal Mahkemesinin yargılamaları sonucunda idam edilmişlerdir. İdamlar üçüncü toplantı döneminin çalışmalarına ara verdiği dönemde gerçekleştirilmiştir. İdam edilen kişiler şunlardır: Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Eskişehir mebusu Mehmet Arif (Ayıcı), İstanbul mebusu İsmail Hakkı (Canbulat), Kocaeli mebusu Ahmet Şükrü Bey, Saruhan mebusu Abidin Bey ve Sivas mebusu Halis Turgut Bey. İdam edilenler arasında Ayıcı Arif Bey’in ismi son derece dikkat çekicidir. Eskişehir seçmeni Ayıcı Arif Bey’i ahlaki problemlerini ileri sürerek seçmek istememiş ama Mustafa Kemal Paşa gelen heyeti ikna ederek Arif Bey’in seçilmesini sağlamıştı. İdam edilen İsmail Canbulat Bey, İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimlerinden olup Birinci Müdafaa-i Hukuk listesinden mebus seçilmişti. Bu dönemde mebusluğu sona eren Adnan (Adıvar) Bey ise Terakkiperver Fırka azasından olup her ne kadar sağlık sorunlarını ileri sürerek istifa etmiş olarak görünüyorsa bile asıl neden Mustafa Kemal Paşa ile aralarında derinleşmiş bulunan uçurumu kapatamayacağına farkında olarak meclisten ayrılıp yurtdışına gitmeyi tercih etmesidir. Ünlü şair Yahya Kemal Beyatlı ise Varşova Elçiliği’ne atandığı için istifa etmiştir.²⁹⁰ Bu dönemde 4 milletvelili de vefat ettiğinden dolayı meclisle ilişkisi kesilmiştir. Bunlar; İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey, Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi (Tönük) Efendi, Kırşehir mebusu Ali Rıza (Benliğa ve Saruhan mebusu Mehmet Reşat (Kayalı) Beylerdir.²⁹¹ Maraş mebusu Mehmet Tahsin (Hüdayioğlu)un ise bu dönemde mebusluğu düşürülmüştür. Mehmet Tahsin Bey, Maraş eşrafından Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi’nin öldürülmesi olayında suçlu bulunmuştur. Cezasının kesinleşmesi üzerine TBMM’de yasama dokunulmazlığı kaldırılarak mebusluktan düşürülmüştür.²⁹²

III. dönemde çeşitli nedenlerle meclisten ayrılanların yerine meclise 18 yeni mebus katılmıştır. Bu kişiler şunlardır: Ankara mebusu Ali (Kütükçüoğlu), Ardahan mebusu Hasan Tahsin Uzer (OMM IV), Çorum mebusu Ahmet Ziya (Hatipoğlu), Diyarbakir mebusu Dr. İbrahim Tali (Öngören), Erzincan mebusu Abdülhak (Fırat), İstanbul mebusları Behiç (Erkin), İhsan Latif (Sökmen), Edip Servet (Tör), Tevfik Kamil (Koperler), Kastamonu mebusu Ali Nazmi Bey, Kırşehir mebusu Refik İsmail

²⁹⁰ BCA, Fon: 30.10.0.0, yer: 74.485.2 (Yahya Kemal’in Varşova Büyükelçiliği’ne atanmasıyla boş kalan Urfa milletvekilliğine yeni bir milletvekili seçilmesine dair.. 24.05. 1926).

²⁹¹ Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s. 820-821.

²⁹² TBMM ZC, c.24, İ.84, s. 69, BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.11 (Adam öldürmekten mahkum Maraş milletvekili Tahsin’in yerine yeni milletvekili seçilmesi) 12.4.1926.

Bey, Kütahya mebusları Mehmet Rıza (Dinçay) ve Mahmut Faik (Soylu), Maraş mebusu Nurettin (Özdemir), Rize mebusu Hasan Cavid Bey, Saruhan mebusları Hasan Saim (Uzel) ve Yaşar (Özey).²⁹³

Dördüncü toplantı döneminde iki mebus istifa etmiştir. Bunlardan Elaziz mebusu Mehmet Naci Bey yeni kurulan Emlak ve Eytam Bankası'nın İdare Meclisi Üyeliğini tercih ederek istifa etmiştir. Terakkiperver Fırka erkanından olan Refet Paşa da tıpkı Adnan Adıvar Bey gibi sağlık gerekçesini ileri sürerek istifa etmiştir. İleride de değinileceği üzere Terakkiperver Fırka, İstiklal Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra üyeleri mecliste müstakil olarak mebusluklarına devam etmişlerdir. Ancak o günün koşullarında siyaset yapamayacaklarını gören TCF'lilerden bazıları mebusluktan istifa etmişlerdir. TCF'nin liderlerinden Rauf Orbay Bey'in durumu ise daha farklıdır. Rauf Bey, İzmir suikastında dahil olduğu gerekçesiyle gıyabında yargılanmış ve 10 sene kalebentliğe mahkum olmuştur. Ancak bu tarihte yurtdışında bulunan Rauf Bey 1935 senesine kadar yurda dönmemiştir. Mahkumiyeti dolayısıyla Rauf Bey'in TBMM üyeliği düşürülmüştür.

Dördüncü toplantı döneminde meclise 10 yeni mebus katılmıştır. Bunlar; Erzurum mebusu Bahri (Saritepe), Eskişehir mebusu Ali Ulvi (Bayraktar), İstanbul mebusları Fuat (Ağralı), Ali Haydar (Yuluğ), Ziyaettin (Karamursal), Karahisarışarki mebusu Ali Rıza (Binbaşızade), Kocaeli mebusu Mehmet Ragıp (Akça), Saruhan mebusu Mehmet Nafiz (Dumlu), Sivas mebusu Şemsettin (Günaltay) (OMM III) ve

---

²⁹³ BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.5 (Kırşehir milletvekilliğine Refik İsmail'in seçildiğine dair) 30.5.1926.
- BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.4 (Maraş milletvekilliğine Nurettin'in seçildiğine dair) 30.5.1926.
- BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.10 (Vefat eden saruhan milletvekili Reşat'ın yerine Dr. Saim'in seçildiği) 27.2.1926.
-BCA, 7.1.1926, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.7 (Erzincan milletvekilliğine Abdülhak'ın seçildiği).
-BCA, 5.1.1926, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.6 (İstanbul milletvekilliğine Behiç'in seçildiği).
- BCA, 26.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.5 (Kütahya milletvekilliğine Faik'in seçildiği).
- BCA, 21.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.4 (Rize milletvekilliğine Hüseyin Cavit'in seçildiği).
- BCA, 21.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.3 (Kastamonu milletvekilliğine ali Nazmi'nin seçildiği).
- BCA, 18.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.1 (Ardahan milletvekilliğine Tahsin'in seçildiği).
- BCA, 8.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.20 (Mardin milletvekilliğine seçilen Ali Rıza'nın mazbatasının sunulduğu).
- BCA, 8.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.19 (Ankara milletvekilliğine seçilen Kütükçüzade Ali'nin, mazbatasının sunulduğu).
- BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.17 (İstanbul milletvekilliğine seçilen Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tevfik Kamil ve Balya Karaaydın Müdürü Edip Şevket'in, İl İdare Meclisi'nce tasdiklenmiş mazbatalarının gönderildiği).
- BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.16 (Çorum milletvekili Ferit'in vefatı üzerine yerine demiryolları Genel Müdürü Ziya'nın seçilmesi).
- BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.15 (Kütahya milletvekili Seyfi'nin vefatı üzerine, yerine Hakim Rıza'nın seçilmesi).

Urfa mebusu Dr. Refet Bey'dir.²⁹⁴ Eskişehir mebusu Ali Ulvi Bey 1923 seçimleri sırasında HF adayı olarak seçime girmiş ve kazanmıştı. Daha önce de değinildiği gibi Mustafa Kemal Paşa seçim sırasında yaşanan bazı olayları ileri sürerek Ali Ulvi Bey'in içinde olduğu üç ismi fırka adaylığından ihraç etmişti. O dönemde iyi arkadaşı olan Ayııcı Arif Bey'in mebusluğunun önünü açmıştı. Seçim döneminde parti adaylığından ihraç edilen Ali Ulvi Bey ara seçimde mebus yapılarak gönlü alınmış oldu.

İkinci mecliste en fazla hareketlilik II. Toplantı devresinde yaşanmıştır. Dört yıllık yasama döneminde 46 mebusun meclisle ilişkisi kesilmiş, bunların yerine 44 yeni mebus seçilmiştir. En fazla hareketliliğin yaşandığı il ise İstanbul'dur. İstanbul seçilen 15 mebusunun 8'ini dönem içinde kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda 1923 seçimlerinde İstanbul'un mebus adaylarındaki çeşitliliğin bir yansımasıdır. Çünkü seçimlerde İstanbul'dan seçilen adayların bir kısmı eski ittihatçılardı. Ayrılan diğer mebuslardan bazıları ise Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında yer almış olmakla birlikte Paşa ile görüş ayrılığına düşmüş kişilerdi.

1.3.İKİNCİ MECLİSİN YAPISAL ANALİZİ

1.3.1. II. TBMM Üyelerinin Yaş Analizi

II. TBMM üyelerinin yaş ortalamasının belirlenmesinde bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Türk Parlamento Tarihi'nde ara seçimle gelen mebuslar ile 1923 seçimlerinde seçilen mebusların yaş grupları ayrılmaksızın yaş ortalaması 45- 52 aralığı olarak verilmektedir.²⁹⁵ Ancak bu ortalama yaş hesaplamasının hangi yasama yılına göre yapıldığı belirtilmemektedir. TPT'de mebusların doğum yılları belirli aralıklara göre alınmış ve hesaplama buna göre yapılmıştır. TPT'de yaş hesaplaması 333 mebus sayısı esas alınarak hesaplanmıştır. Bu da II. TBMM'de görev yapmış mebusların tamamının sayısını vermektedir. Ara seçimlerle gelen mebuslar da sayıya dahil edilmiştir. Ancak bu hesaplama hangi yıla göre yapılmıştır. Zira bu 333 mebusun hepsi aynı anda mecliste bulunmamaktadır. Bazı mebusların vefat nedeniyle görevlerinden ayrıldıkları

²⁹⁴ -BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.17 (Sivas milletvekilliğine İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Başkanı Şemsettin'in, Urfa milletvekilliğine Cebel-i Bereket eski valisi Refet'in seçildiğine dair), 3.1.1927.

- BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.14 (İstanbul milletvekilliğine, Ankara eski belediye başkanı Haydar; Sayıştay Başkanı Fuat ve Beyoğlu İdare Heyeti başkanı Ziyaettin'in seçildiğine dair), 21.12.1926.

- BCA, Fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.16, (Manisa milletvekilliğine Erzurum belediye Başkanı Nafiz'in seçilmesi) 27.12.1926S.

- BCA, Fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.13 (Eskişehir milletvekilliğine avukat Ali Ulvi, Kocaeli milletvekilliğine Ragıp'ın seçildiğinin bildirilmesi), 19.12.1926.

²⁹⁵ Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s.818.

düşünülürse hesaplama nasıl dahil edildikleri tartışılması gereken bir konudur. Işıl Çakan'ın belirlemelerine göre ise meclisin yaş ortalaması 43.7'dir. Çakan yaş ortalamasını 1923 seçimleri ile gelmiş olan 286 mebusu baz alarak hesaplamıştır.²⁹⁶

Bu veriler göz önünde tutulduğunda meclisin düşük bir yaş ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu yaş oranı I. Meclis'in yaş ortalamasına da son derece yakındır.²⁹⁷ II. Meclis oldukça genç üyelerden oluşan bir mebus kitlesine sahiptir. Bu mecliste yer alan mebusların önemli bir kısmı sonraki dönemlerde de yasama faaliyetlerine devam etmiştir. Elbetteki bu durum sonraki meclislerin yaş ortalamasının giderek yükselmesinde rol oynayan bir etken olmaktadır.

1.3.2. II. Mecliste Bulunan Milletvekillerinin Seçim Çevreleriyle İlişkisi

II. TBMM için 72 seçim çevresinde seçim yapılmıştır. Genel seçim ve ara seçimlerde toplam 333 milletvekili seçilmiştir. İkinci meclise seçilen milletvekillerinin kendi bölgeleriyle olan bağları incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo: 1. 2. II. TBMM Üyelerinin Bölgelere Göre Yerelik Düzeyi

Bölge	Seçim Çevresi	Mebus sayısı	Yerel mebus sayısı	Yerellik Oranı
Karadeniz	15	70	45	%64.28
Doğu Anadolu	14	47	32	%68
G. Doğu Anadolu	7	32	21	%65.62
Akdeniz	9	26	17	%65.38
Marmara	11	61	35	%57.37
Ege	6	43	26	%60.46
İç Anadolu	10	53	38	%71.69

Yerellik bağlamında bölgeler incelendiğinde yerellik oranının en yüksek olduğu bölge İç Anadolu olarak karşımıza çıkmaktadır. En çarpıcı sonuç ise Marmara

²⁹⁶ Çakan, *II. Meclis*, s. 92.

²⁹⁷ Ahmet Demirel I. Meclisin yaş ortalamasını 42.8 olarak hesaplamıştır. Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 142

Bölgesinde görülmektedir. Marmara Bölgesinde kendi doğum yerinden seçilmeyen 26 mebustan 12 tanesi Türkiye sınırları dışında doğan mebuslardır. Meclisin %60'ından fazlası kendi bölgesinden ya da doğum yerinden mebus seçilmiştir. Bu durum ikinci meclisin güçlü yerel bağlara sahip olduğunu göstermektedir.

Mecliste en fazla İstanbul kökenli mebus bulunmaktadır. Mebuslardan 39 tanesi İstanbul doğumludur. Büyük bir bölümü de eğitim hayatını İstanbul'da geçirmişlerdir. Balkanlar ve Ege adalarında doğmuş bulunan mebus sayısı 40'tır. Bunlardan 10 tanesi Selanik doğumludur. 5 mebus Kafkas kökenlidir. 3 tanesi de Ortadoğu kökenlidir. Yani mecliste bulunan 48 mebus bugünkü Türkiye sınırlarının dışında doğmuş mebuslardır. Bu da meclisin %16.7'sini oluşturmaktadır. Erik J. Zürcher de meclisin Makedonyalı kökenine dikkat çekmekte ve "*Anadolu'nun kalbinde, yeni başkenti ile Ankara'da, 1923 Türkiyesinde bile Makedonyalılar yönetici kadroların büyük bir kısmını oluşturmaktadırlar*"²⁹⁸ demektedir.

1.3.3.II. TBMM Üyelerinin Eğitim Durumu

II. TBMM'ye seçilmiş bulunan mebusların eğitim düzeylerini belirlemede karşımıza bazı sorunlar çıkmaktadır. Osmanlı son döneminde ortaya çıkmış bulunan klasik ve batı tarzı okul ikilemi ve bunların sınıflandırılması problemi ile yine karşılaşmaktayız. Mebusların birçoğu farklı eğitim kanallarından geçmişlerdir.

II. TBMM'ye seçilen 333 mebus içinde yüksek öğrenim görmüş mebusların oranı %43.24'tür. Askeri eğitim alan mebus sayısı 67 kişi olup bu sayı meclisin %20.12'sini oluşturmaktadır. Bu sayı I. Meclis'teki askeri eğitim almış mebus sayısı ile neredeyse aynıdır. I. Meclis'te askeri eğitim almış mebus sayısı 66'dır.²⁹⁹ Orta öğrenim kurumlarından mezun olan mebus sayısı 69 olup meclisin %20.72'sini oluşturmaktadır. Meclisteki iptidai mezunlarının oranı %1.52'tir. Yaklaşık %10-11 kadarı da medrese ve ilahiyat gibi dini eğitim veren kurumlardan gelmiştir. Mecliste eğitim almadığı bilinen 1 kişi bulunmaktadır.³⁰⁰ Din eğitimi alan mebus sayısı 34'tür. Bu sayıya Mekteb-i Kuzat mezunları da dahildir. I. Mecliste din eğitimi alan mebus sayısının 91 olduğu göz önüne alınırsa II. Meclise geçilirken din eğitimi almış mebus sayısında büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. II. TBMM'ye seçilmiş olan mebuslardan 11'i

²⁹⁸ Erik J. Zürcher, "Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 74, s. 189.

²⁹⁹ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 169.

³⁰⁰ Çakan, *II. Meclis*, s.101; Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s. 815.

özel eğitim almıştır. Bir mebusun eğitim almadığı belirtilmiş, iki kişinin ise eğitim durumu hakkında bilgi verilmemiştir.

18 mebus ise yurtdışında öğrenim görmüştür. Yurtdışında eğitim alanların daha çok hukuk ve siyasal bilimler alanlarını tercih ettiği görülmektedir. Çakan doktora yapmış mebus sayısını 4 olarak verirken³⁰¹ sayının 5 olduğunu tesbit etmiş bulunmaktayız. Bunlar hukuk doktorası yapmış olan Ahmet Saki (Derin) Bey, Feridun Fikri (Düşünsel), Ali Fuat (Ağralı), Mahmut Esat Bozkurt Bey ve Fen-matematik doktorası yapmış olan Mehmet Refet (Ülgen) Bey'dir.

II. TBMM'nin eğitim düzeyi bir hayli yüksektir. Bu durum seçim döneminde dile getirilen ya da Müdafaa-i Hukuk örgütünün mebus seçiminde belirlediği kriterlerle uyumlu görünmektedir. Zira seçim döneminde seçilecek mebusların memleketin dertlerine çözüm bulacak uzman kişilerden oluşması meselesi basında bir hayli üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Milletvekillerinin eğitim durumu incelendiğinde en yüksek orana sahip grubun yüksek öğrenim alanları olduğu görülmektedir. II. TBMM'de sivil ve askeri yüksek öğrenim görmüş mebusların oranı %63.36 ile hayli yüksek bir orandır. Yüksek öğrenim görmüş mebuslar arasında hukukçular ilk sırayı almaktadır. Mülkiye, tıp, iktisad, maliye, ziraat, mühendislik, ilahiyat gibi üniversitelerin farklı alanlarında eğitim görmüş olan mebuslar ile ülke sorunlarının üstesinden gelmeyi planlayan Mustafa Kemal Paşa hedeflediği yenilikleri kavrayabilecek, iyi eğitilmiş bir meclis oluşturmuştur 1923 seçimleriyle eğitim durumu toplumun çok üstünde olan bir meclis oluşturulmuştur.

Meclis'te yabancı dil bilme oranı da hayli yüksektir. En az bir dil bilen mebus sayısı 125 kişi ile meclisin %37.54'ünü oluşturmaktadır. Yani meclisin üçte birinden fazlası yabancı dil bilmektedir. En fazla bilinen yabancı dil ise Fransızcadır. 92 mebus Fransızca bilmektedir. Bunun nedeni Osmanlı'nın son döneminde Fransızca öğreniminin teşvik edilmesi ve aydınlar arasında Fransızca öğrenmenin moda olmasıdır. Fransızcadan sonra en çok Arapça bilinmektedir. Mebusların 33 tanesi Arapça bilmektedir. Medreselerde Arapçanın öğretildiği ve mecliste dini eğitim alan mebusların oranı düşünüldüğünde bu durum doğal karşılanmalıdır. Arapçadan sonra Farsça, Almanca, İngilizce, Rumca, Rusça, Ermenice dilleri bilinmektedir. Kastamonu

---

³⁰¹ Çakan, *II. Meclis*, s. 99.

mebusu Veled (İzbudak) bir dil uzmanıdır ve meclisin en fazla yabancı dil bilen mebusudur.³⁰²5 dil bilen bir diğer mebus ise Amasya mebusu Ahmet Esat (Uras)'dır. Ahmet Esat Bey, Fransızca, Rumca, Ermenice, İngilizce ve Farsça bilmektedir.³⁰³

1.3.4. II. Meclisteki Milletvekillerinin Mesleki Durumu

Diğer alanlarda yaşanan karmaşa burada da karşımıza çıkmaktadır. Meslek belirlemede genellikle mebus seçilmeden önce son yaptıkları iş göz önünde bulundurulmuştur. Ancak bazı mebusların birden fazla uğraş alanı olması ya da eğitimini aldıkları veya uzun süre meşgul oldukları meslekten istifa etmiş olmaları mesleklerini belirlemede karmaşaya neden olmaktadır. I. Meclis'e seçilmiş olup II. Mecliste de milletvekilliğini sürdüren ya da OMM'den itibaren mebusluğu kesintisiz devam eden mebusların mesleklerinin belirlenmesinde ise en son yaptıkları iş göz önünde bulundurulmaktadır.

TPT'nin meslek serilmemesinde birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. II. Mecliste askeri eğitim alan 67 mebus bulunmaktadır. Bunlardan 6 tanesi mebus seçilmeden önce askerlikten ayrılmışlar, farklı işlerle uğraşmışlardır.³⁰⁴ TPT meslek tablosunda asker olanları 76 kişi olarak vermektedir. Askeri eğitim almamış kişilerin askerlik mesleği ile uğraşması mümkün olmayacağına göre 76 sayısı TPT'nin kendi verileri ile de açıklanamaz.

Diğer bir yanlış ise din adamları kategorisinde görülmektedir. Din eğitimi almış olan mebusların hepsi din adamı kategorisinde değerlendirilmemelidir. TPT 26 mebusu din görevlisi olarak göstermektedir.³⁰⁵ 35 din eğitimi almış mebusun 6'sı din görevlisi, 1'i ise bağımsız din adamı olarak fiili anlamda dini işlev üstlenmiş kişilerdir. 6 din görevlisi müftülük yapmaktadır. Meclisin tek bağımsız din adamı olan Şeyh Saffet Efendi ise meclise seçilmeden önce Urfa'da Halveti Dergahı Şerifinde dini görev üstlenmiştir.³⁰⁶ Mecliste din eğitimi almış mebusların din görevlisi olmanın yanında farklı mesleklerle uğraştıkları görülmektedir. Hukuk, yöneticilik, öğretim görevliliği, öğretmenlik, devlet memurluğu, belediye başkanlığı, çiftçilik, tüccarlık, gazetecilik gibi farklı alanlarda çalışmışlardır.

³⁰² Çakan, *II. Meclis*, s.100.

³⁰³ Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s. 56.

³⁰⁴ Bunlar İstanbul mebusları İsmail Hakkı Canbulat, Ali Fethi Okyar, Edip Servet Tör, Saruhan mebusu Mehmet Nafiz Dumlu, Zonguldak mebusu Halil Türkmen ve Maraş mebusu Nurettin Özdemir'dir.

³⁰⁵ Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s.816.

³⁰⁶ Çakan, *II. Meclis*, s. 107.

II. Mecliste oransal olarak en kesin değişimin din adamları ve din eğitimi almış mebuslar arasında yaşandığı unutulmamalıdır. I. TBMM’de Meclis’in %11. 2’sini oluřturan³⁰⁷ din adamları grubu II. Meclis’te %2. 1 düzeyine inmiştir. Bu oran ileriki meclislerde daha da azalarak devam edecektir. Ancak en kesin değişimin birinci meclisten II. Meclise geçerken yaşantığı görölmektedir.

II. TBMM’de meslek dökümünde dikkat çeken diğer gruplar ise tarım ve ticaret kesimidir. Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde geniş topraklara sahip toprak ağaların temsili dikkat çekerken Orta Anadolu’da ise ticaret kesiminin çokluğu göze çarpmaktadır. Serbest meslek erbabı ve devlet memuru katagorisinde yer almakla birlikte aileleri büyük toprak sahibi olan mebuslar da incelendiğinde sayısının 76’ya çıkabileceği görölmektedir.³⁰⁸ Tüm tek parti dönemlerinde olduğu gibi II. Mecliste de temsil oranı en yüksek olan grup sivil ve asker bürokratlardır. Meclisin %61’i mebus seçilmeden önce çeşitli kademelerde devlet memuru olarak görev yapan kişilerdir.

TPT’de ise bu rakamlar biraz farklıdır. TPT’de askerler 76, hukukçular 72, hekimler 20, mühendisler 11, öğretmen ve profesörler 34, yöneticiler 75, din görevlileri 26, diploması 17, diğer kamu görevlileri 25, yazar-gazeteci 19, tarım 30, ticaret 30 olarak verilmektedir.³⁰⁹

Meslek dağılımında askeri ve mülki yöneticilerden sonra en fazla dikkat çeken kesim gazetecilerdir. Mecliste 17 kişi ile temsil edilmişlerdir. Aslında II. TBMM’de gazeteci olan vekillerin sayısı 17 ile de sınırlı değildir. Milletvekili seçilmeden önce aktif olarak gazetecilik yapmıyor olmakla birlikte milletvekilliği yaşamından önce çeşitli dönemlerde gazatecilik yapmış 33 milletvekili bulunmaktadır mecliste. İstanbul basınının Halk Fırkası ilkelerine yakın neredeyse tüm gazeteleri mecliste temsil edilirken Anadolu basınından isimler de mecliste yer alma imkanı bulmuştur. Bu durum II. Meclisin dolayısıyla da hükümetin ardında güçlü bir basın desteği olacağı anlamına gelmektedir. Diğer yandan gazeteci vekiller dışında mecliste 23 tane de basılmış eseri bulunan yazar bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında II. TBMM’nin görüş ve düşüncelerini kamuoyuyla paylaşan önemli bir aydın kitlesine sahip olduğu görölmektedir.

³⁰⁷ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 150.

³⁰⁸ akan, *II. Meclis*, s. 108-109.

³⁰⁹ Öztürk, *TPT III, II. Dönem*, s. 816.

II. TBMM’de hakim, savcı, avukat olarak görev yapan 35 milletvekili bulunmaktadır. Ama hukuk eğitimi almış milletvekillerinin sayısı hayli yüksektir. Aslen hukukçu olmakla birlikte öğretim üyesi, gazeteci, yönetici ve devlet kademelerinde memur olarak görev yapan pek çok hukukçu mebus bulunmaktadır.

II. TBMM’ye seçilmiş olan mebusların parlamenter deneyim oranı hayli yüksektir. II. TBMM’de çeşitli dönemlerde görev yapmış 333 mebusun yarısından fazlası geçmiş dönemlerde meclis deneyimi yaşamışlardır. Bunlardan 121 tanesi I. mecliste görev almıştır. Osmanlı Mebusan Meclislerinin en az birine seçilmiş bulunan mebusların sayısı ise 93 kişidir. Söz konusu 93 kişiden 84’ü Halk Fırkası bünyesinde siyasi yaşamlarını sürdürürken 9 tanesi de TCF saflarında yer almıştır. Hem I. TBMM’ye hem de OMM’ye seçilmiş olan mebusların sayısı ise 47 kişidir. Parlamenter deneyime sahip mebus sayısı 169 kişidir. Bu da meclisin %50.75’sini teşkil etmektedir. II. TBMM’ye I. Meclisten gelen ve OMM’den gelen mebuslar yukarıda II. Meclisin milletvekili dökümü verilirken gösterilmiştir. Bu listede I. Meclisten gelen mebus sayısı 124 olarak görülmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi 3 mebus milletvekili seçildiği halde I. Mecliste yasama görevine devam edememişlerdir.

1.4.II. MECLİS DÖNEMİNDE YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER

Mustafa Kemal Paşa’nın seçim döneminde ileride kuracağını açıkladığı Halk Fırkası, A-RMHC şubelerinin fırka şubelerine dönüştürülmesi ve firkanın resmen teşkili sürecini yaşıyordu. Halk Fırkası bir meclis partisi olarak doğmuştu ve A-RMHC’nin devamıydı. Fırka’nın resmen kuruluşu seçimlerden sonradır. CHF’nin kuruluş tarihi olarak 9 Eylül 1923 tarihi genel kabul gören bir tarihtir. Oysa bu tarih kurulacak yeni partinin tüzüğünün onaylandığı tarihtir. İçişleri bakanlığına kuruluş dilekçesinin verildiği tarih ise 23 Ekim 1923’tür.³¹⁰

Fethi Okyar da HF’nin meclis muhtevası içinde kurulmuş bir parti olduğuna dikkat çekmekte ve partileşmenin gerekçesini izah etmektedir.

“- O akşam Çankaya’da Gazi ile başbaşa kaldığımız zaman yeni firkanın gelecekteki siyasi hareket ve kararlar üzerinde nasıl bir tesiri olacağını tasavvur ettiğini sordum. Gülerек bana:

³¹⁰ Nevin Yursever Ateş, “Halk Fırkası Kurulurken”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 1998, s.11.

“-Aynı suali ben sana sorsam sen ne cevap verirsin? Dedi. Ben de güldüm ve suali: “- Bugünkü meclis muhtevası içinde bazı esasları, kararları kolaylıkla alabilme ve zaman kaybetmemek...” olarak cevaplandırdım.”³¹¹

Daha önce de belirtildiği gibi her ne kadar seçimler Gazi'nin denetimiyle yapılmış, adaylar sıkı bir denetim sonucunda belirlenmiş olsa da İkinci Meclis de dikensiz gül bahçesi değildi. Seçimler yapıp çalışmışlar başladıktan bir müddet sonra hizipleşmeler başlamıştı. Bu gruplaşmalarda özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları başı çekmeye başlamışlardı. Yakup Kadri sorunun Gazi'nin İsmet Paşa'ya bağlanıp kalmaması ve eski silah ve mücadele arkadaşlarıyla birleşmesiyle çözülebileceği düşüncesindeydi.³¹²

Bunu Lozan Antlaşması'nın imzalandığını haber vermek üzere giden Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa açıkça ifade etmişlerdi. Hatta Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya “*Senin şimdi aprotların (havarilerin) kimlerdir?*” diye sormuştu. Mustafa Kemal Paşa cevaben; “*Benim havarilerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, bu hizmete layık ve muktedir olduğunu gösterirse, “havari” onlardır*”³¹³ demişti.

Rauf Bey söz konusu görüşmede Lozan sürecinde İsmet paşa ile yaşadığı sorunları anlatmış ve başvekillikten istifa etmek istediğini ifade etmişti. Gazi, Rauf Bey'i kadirbilir ifadelerle yumuşatmaya çalışmıştı. Ancak Rauf Bey kararlıydı. İhtilafın o gün değilse bile ilerleyen günlerde ortaya çıkacağına farkındaydı ve istifa etti. Yerine hükümet başkanı Fethi (Okyar) Bey oldu. Meclisteki İsmet Paşa alerjisi teskin edilmek isteniyordu. Ama Fethi Bey'in hükümeti bazı önemli konularda parti grubuna ve meclise yenik düştü. Meclis içindeki gruplaşma gün geçtikçe artıyordu. Fethi Bey başkanlığın yanı sıra İçişleri Bakanlığı'nı da yürütmekte iken bu görevi başkasına bırakmak istemiş ve Ferit (Tek) Bey'i aday göstermişti. Bu sırada orduya dönmek üzere BMM ikinci başkanlığından ayrılan Ali Fuat Paşa'nın yerine de Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in seçilmesini istemişti. Bu tasarıların Mustafa Kemal Paşa'nın arzusuna uygun olduğundan kuşkulanamaz. Ama parti grubu bu adayları tutmayarak İkinci Başkanlığa Rauf Bey'i, İçişleri Bakanlığı'na da Erzincan milletvekili Sabit Bey'i uygun görmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu adaylardan hoşnut kalmamıştır. O'na göre böylece bütün meclisin heyet-i vekilede hariciye vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek amacı güdüüyordu. Mecliste İsmet Paşa- Rauf Bey çekişmesi yaşanıyor ve Gazi, İsmet Paşa'nın yanındaydı. Bunun üzerine Mustafa

³¹¹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz: Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 338.

³¹² Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 71.

³¹³ Atatürk, *Nutuk*, s. 537.

Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa dışındaki bütün bakanları ve başbakanı istifa ettirerek bir siyasal bunalım çıkmasını sağlamıştır. O'na göre bu somut sorunun çözümü bakanların tek tek TBMM tarafından seçilmesi yönteminin değiştirilmesine bağlıydı. Ama bu sorunu çözerken uzun zamandır gerçekleştirmek istediği daha genel bir sorunu çözümünü de yapmış oldu. Cumhuriyetin ilanını sağladı.

1. 4. 1. Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum Kongresi öncesinde Mazhar Müfit'e "şekl-i hükümet zamanı gelince cumhuriyet olacaktır"³¹⁴ demişti. O dönemde bu fikrini asırlardır padişah ve halife tarafından yönetilmeye alışmış olan kamuoyuyla paylaşması mümkün görünmüyordu. Nitekim kendisi inkılaplar için uygun zamanın gelmesini beklediğini defalarca ifade etmiştir. Ancak o beklenen zaman da o kadar kolay gelmemiştir. Mustafa Kemal Paşa daha ilk mecliste yoğunlaşan muhalefet karşısında da, ulusal mücadele yılları içinde de bu mücadeleyi tehlikeye atabilecek sistem tartışmalarından kaçınmıştır. Gerçi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kununu'nun Birinci Maddesi egemenliğin millete ait olduğunu ilan ederek padişah ve halifeyi yok saymıştı. Yine Teşkilat-ı Esasiye'ye göre TBMM Başkanına verilen yetkilerle meclis başkanı fiilen devlet başkanı konumuna getirilmiş oluyordu. Milli mücadelenin silahlı direniş safhası başarıyla sonuçlandıktan sonra 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması cumhuriyetin ilanına zemin hazırlayan en önemli gelişme olmuştu. Seçimler yapıp meclis yenilenmiş, ardından Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasından sonra sıra Türkiye'nin rejimini belirlemeye gelmişti. Öncelikle yapılacak inkılabı kamuoyunu hazırlamak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu amaca yönelik olarak 22 Eylül'de Avusturya'da yayınlanan Neue Freie Presse gazetesinin muhabirinin sorusuna cevaben şöyle diyordu:

"Teşkilat-ı Esasîmizin maddelerinde hakimiyet bila kayd-i şart milletindir. İcra kudreti, teşri selahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz eder. Bu iki cümleyi bir kelimedede izah edebilmek için, hangi lügatta aranırsa aransın, mezkur kelime cumhuriyet olacaktır. Binaenaleyh Türkiye'nin dahili tekamülü tamamen bitmemiştir. Daha tadilat ve terakkiyat vuku bulacak ve bilumum tekamülât cumhuriyet esasına münceş olacaktır. Türkiye'de hali hazırda olduğu kadarı ile de daha ziyade demokratik bir cumhuriyet olacak ve cumhuriyet hiçbir surette garp cumhuriyetleri esasından farklı olmayacaktır."³¹⁵

³¹⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara 1986, s.74.

³¹⁵ Hasan Türker, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, Kasım 1998, Sayı: 59, s. 5.

Yaşanan gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Müttehassıslar Encümeni, TEK'nda yapılacak değişiklikleri görüşmeye başlamıştır. TEK'na devlet şeklinin cumhuriyet olduğu bir madde halinde eklenecektir. Meclisin seçim dönemi dört yıl olacak; ancak bu süre yeni seçimlerden sonra işlemeye başlayacaktır. Saptanan bu ilkeler bir gün sonra devletin resmi organı olan Anadolu Ajansı tarafından da duyurulmuş ve bir bakıma resmileştirilmiştir.³¹⁶ Bu arada basında reis-i cumhurun yetkileri tartışılmaya başlanılmıştır.³¹⁷ Tartışma konusu reis-i cumhura seçimleri yenileme yetkisinin verilmesi meselesidir. Bu konu daha sonra TEK'in 25. maddesinin değiştirilmesi sırasında da mecliste şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Reis-i cumhurun yetkileri konusunda Encümen üyeleri arasında çıkan tartışma mebuslara da yansırken basında Fırkanın ikiye ayrılacağı ve cumhuriyetin ilanının erteleneceği yolunda haberler bile çıkmaya başlamıştır.³¹⁸

Cumhuriyetin ilanı tartışmaları basında yankısını bulmuş ve geniş bir şekilde yer almaya başlamıştı. Konya mebusu Refik Bey İslamiyet'in esasen doğrudan doğruya cumhuriyet esasına müstenit olduğu ve bugünkü idarenin fiiliyat safhasında cumhuriyeden farklı olmadığını söylüyordu.³¹⁹ Vatan da cumhuriyet konusunda Ankara'daki tartışmalara yer vermekte ve özellikle cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın konumuna dikkat çekmektedir. Paşa'nın hem reis-i cumhur hem de meclis başkanı olmasını isteyenler olduğundan bahsetmektedir. Diğer bir zümre ise reis-i cumhurun hem fırkadan hem de meclisten çekilmesi fikrini savunmaktadır.³²⁰ Gazeteciler genelde zaten yürürlükte olan idare şeklinin fiilen cumhuriyet demek olduğu konusunda birleşiyorlardı. Ancak bazı çevreler meclis hükümeti sisteminin cumhuriyet idaresinden daha üstün olduğunu iddia ediyorlardı. Hatta Tevhid- i Efkâr çalışmalarını alaya almaya bile başlamıştı. Encümen çalışmalarının istasyon binasında yapılması dolayısıyla “*Cumhuriyet istasyon binalarında değil millet meclislerinde doğar. İstasyon binasından olsa olsa tren çıkar*” diyordu. Yine aynı yazıda cumhuriyet tartışmalarının Halk Fırkası'nı böleceği iddialarına yer veriliyor ve;

“Fırka efradının aylarca tetkikattan sonra seçilmiş olmasına rağmen, şimdiden hiziplere ayrılma istidadını gösteriyor. Bu son vaziyet ve tecrübe gösteriyor ki, geçen intihabatta tek muhalif mebus intihab ettirmemek gayreti beyhude imiş”³²¹

³¹⁶ Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu*, s. 65.

³¹⁷ “Reis-i Cumhur'un Selahiyetleri Bugün Tesbit Edilecek”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1923.

³¹⁸ “Fırka Cumhuriyet Meselesinden Dolayı İkiye mi Ayrılıyor?”, *Tevhid-i Efkâr*, 18 Ekim 1923.

³¹⁹ Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, s. 5- 6.

³²⁰ *Vatan*, 26 Eylül 1923.

³²¹ *Tevhid-i Efkâr*, 26 Eylül 1923.

denilerek diğ er taraftan ikinci mecliste var olan muhalif kuvvetlere işaret ediliyordu.

Gazetelerin üzerinde durduğ u konular arasında cumhuriyetin ilanı meselesi dolayısıyla Halk Fırkası'nın bölünmeye başladığı iddiası önemli yer tutuyordu:

“İteat ve inzibat itibarıyla askeri fırkalara bile gıptares olacağı zannedilen Halk Fırkası efkar ve içtihad-ı siyasiye itibarıyla tam bir suriş içinde olduğunu ispat etmek için meğ er böyle bir dedikodu bekliyormuş ! Her ne hal ise şimdi Fırka'da ‘cumhuriyetçiler’, ‘lacumhuriyetçiler’ diye iki esaslı grup var. Sonra cumhuriyetçiler de galiba Amerikanvari, Fransızvari, Türkiye tarzı diye üç zümre teşkil ediyorlarmış . Gelen haberlere göre şimdilik bu kuvvetlerde tevazun varmış ve bir taraf tamamen ağır basmadığı için de mesele böyle uzayıp gidiyormuş . İstasyon binası Ankara'nın İstanbul kapısı demek olduğuna halde bu tevazunun büyük zümreler (mi) yoksa onların ayrıldığı küçük zümrecikler arasında mı olduğunu anlayamadık. Şayet anlamadığımız bir şey varsa o da cumhuriyet dedikodusu devam ettikçe Halk Fırkası'nın aded-i mensubini kadar zümreye ayrılacağı ve hükümetin de hiç bir iş görmeyeceğ idir”³²²

Bütün kamuoyu cumhuriyetin ilanı durumunda Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçileceğ inde hemfikir gibidir. Bu yüzden tartışmalar cumhurbaşkanının yetkileri konusunda yoğunlaşmıştır. Kanun tasarısında cumhurbaşkanının meclis ve parti başkanlıklarını sürdürmesine izin veren maddeler bulunduğu şeklindeki haberler üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yetkileri kendisinde toplayarak diktatörlüğe gidebileceğ i endişesine kapılan İstanbul basınının cumhurbaşkanına parti ve meclis başkanı olabilme hakkının verilmesine karşı çıktığı görölmektedir.³²³

Bu durum Birinci Meclis döneminde İkinci Grup'a mensup milletvekillerinin endişelerinin İkinci Meclis'e titiz bir inceleme sonucunda aday gösterilerek seçilmiş milletvekilleri tarafından da paylaşıldığını göstermektedir. Zaten Birinci Meclis'ten başlayarak Tek Parti döneminin sona ermesine kadar geçen sürede cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması konusu muhalafetin başlıca tezlerinden biri olmuştur. Bu durum daha sonraki dönemler için başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu partiye karşı muhalafet yapılamayacağı endişesinin yanında Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yetkileri şahsında toplayarak kişisel diktatörlüğe gidebileceğ i, bunun da zaten o dönemde varlığı tartışılan çok sesliliğ i sona erdireceğ i düşüncesine de dayanmaktadır. Nitekim cumhuriyetin ilanı milli mücadeleyi yöneten grup arasındaki ihtilafların derinleşmesine, ayrılıklara ve en nihayetinde tasfiyeye giden yolu açan gelişmelerden biridir.

³²² *Tevhid-i Efkar*, 23 Ekim1923.

³²³ Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, s. 11.

Cumhurbaşkanına verilecek yetkiler konusunda basında çıkan haberlere ilk tepki Hüseyin Cahid'den geldi. Hüseyin Cahid cumhurbaşkanına meclis başkanlığına da devam etme yetkisinin verilmesinin hata olduğunu, Cumhurbaşkanının BMM'ye riyaset edemeyeceği, firka reisi olamayacağı kanaatini ileri sürmektedir. Hüseyin Cahid,

“Teşkilat-ı Esasiye’de yapılacak tadilatı mutlaka Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin şahsi olarak ihraz etmiş olduğu mevki-i müstesna ve muhterem ile telife uğraşmak yanlış olur. Biz daha ziyade gayr-ı şahsi olarak vatan binasını kurtarmaya mecburuz”

derken diğer taraftan İsmail Müştak, “*şahıslar fani, fakat kanunlar ebedidir*”³²⁴ diyerek tartışmaya farklı bir boyut katıyordu. Tartışmalar genelde Mustafa Kemal Paşa ve kişisel etkinliği konusunda düğümlenmişti. İstanbul basını yapılacak değişikliğin Mustafa Kemal Paşa'nın konumunu güçlendireceğinden korkuyordu.

Bu arada dikkate değer diğer bir konu Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Refet Paşa'nın İstanbul'da bir araya gelmiş olmalarıdır. Rauf Bey, İstanbul'da bulunduğu günleri çeşitli görüşmelerle geçirmiş, hükümetin yabancı devletler nezdinde temsilcisi olan Adnan Bey'i ziyaret etmiş, Kara Vasıf Bey ile görüşmüş ve en sonunda Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmiştir. Ekim ayı başında da Ali Fuat Paşa görevinden istifa etmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Fethi Bey'de başvakaletle birlikte yürüttüğü Dahiliye Vekaleti'nden işlerinin yoğunluğu nedeniyle çekilince ortaya bir hükümet bunalımı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ortaya çıkan bunalımı milletvekillerinde bakan olma istek ve hevesinin çoğalmasına bağlamaktadır. Seçimlerde parti adına seçilmiş olan bazıları hükümet aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre yararlanma fırsatları hazırlamaya çalışmaktadırlar. O'na göre muhalefete geçecekleri sezilen milletvekilleri meclis çoğunluğunu aldatarak, hükümete ve meclise karşı hakim bir duruma geçmek maksadını güdüyorlardı. Mecliste bağımsız ve gizli bir grup belirmiştir. Bu grup iyi niyetli, hakkı tutar gibi görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çekmeye başlamıştır. İçişleri Bakanlığı'na Sabit Bey'in, Meclis İkinci başkanlığı'na da İstanbul'da bulunduğu halde Rauf bey'in seçilmesi bu durumun göstergesidir. Yeni meclis ilk dönemde gizli bir muhalefet grubunun tuzağına düşme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Fethi Bey ve kabinesi hükümet işlerini sükunetle yürütemeyecek bir duruma getirilmiştir. Fethi Bey bu durumdan Mustafa Kemal Paşa'ya defalarca şikayet etmiş ve hükümetten çekilmek istemiştir. Öteki bakanlar da aynı şekilde şikayetlerde bulunmuşlardır.

³²⁴ Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, s. 12-13.

Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin bozulmuş olmasını gerekçe göstererek Sabit Bey ile Rauf Bey'in seçildikleri gün ve ertesi gün hükümet üyelerini Çankaya'da toplamış ve Fethi Bey ve diğer hükümet üyelerinin istifalarının zamanının geldiğini söyleyerek istifa etmelerini sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ve diğer hükümet üyelerine şimdiki hükümetten yeni bakanlar kuruluna seçilenler olursa yeni hükümete katılmayacakları esasını kabul ettirmiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu kararın dışında tutulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ihtiraslı grubu hükümet kurmakta serbest bırakmıştır. Ancak hükümet kuramayacakları ya da kursalar bile ülkeyi yönetemeyeceklerinden emindir. Hükümeti kurmaları durumunda bir müddet kendileri takip edilecek, hatta kendilerine yardımcı olunacaktır. Fakat bu şekilde kurulacak hükümet memleket yönetiminde ve yeni gayelerin gerçekleştirilmesinde beceriksizlik gösterir ve başka maksatlara yönelirse bu mecliste açıklanacaktır. İşte o zaman Mustafa Kemal Paşa bizzat müdahale ederek ve tasarladığı şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halledebileceğini düşünmektedir.³²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal Paşa'nın 'muhteris hizip' dediği gruba olan tepkisini o günlerdeki siyasi ruh halinin ifadesi olarak değerlendirir.

"Çünkü o günkü şartlar içinde ihtiras, meclisin havasına elbetteki hakim olacaktı. Hatta denilebilir ki, o şartlar içinde ve tabii olarak, meclisin sıralarında yer alan herkes muhteristi. Çünkü yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlet, sulh şartları içinde asıl hayatını yaşamaya başlıyordu. Mecliste bulunan ve çoğunu gençlerin teşkil ettiği insanlar, ya birinci meclis safalarında, ya orduda, ya o güne kadar halk içinde ve çoğu hayatları pahasına, o güne erişmek için savaşmışlardı. Şimdi yeni nizamda ve yeni hükümet yapısında yerlerini almak isteyeceklerdi. Yeni meclisin içinde arka planlara itilmek ve birer gölge haline gelmek korkusu duyabiliyorlardı. Bu da tabii bir haldi."³²⁶

Ahmet Mumcu ise asıl hedefin Mustafa Kemal Paşa olduğuna dikkat çekmektedir. Bu grup doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefete cesaret edemedikleri için vekiller kurulu başkanını hırpalamaya girişmişlerdir.³²⁷ Diğer taraftan Dahiliye Vekaleti'ne muhalif kanattan olarak bilinen Sabit Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığı'na da Ankara'da olmadığı halde Rauf Bey'in seçilmesi Halk Fırkası Meclis Grubu'nun Mustafa Kemal Paşa'ya tavır alması olarak da yorumlanmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'in ön plana çıkarılması ve bunun üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat aday göstermesine karşı

³²⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 539-541.

³²⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s. 143.

³²⁷ Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 108.

yapılması Halk Fırkası içindeki siyasi anlaşmazlıkların bu olay vesilesiyle bir kez daha ama daha keskin bir şekilde su yüzüne çıkması olarak değerlendirilmiştir.³²⁸

Vekiller Heyeti'nin istifa etmesi meclise bu hükümeti yeni bir Vekiller Heyeti ile değiştirme görevi yüklüyordu. Mustafa Kemal Paşa önde gelen taraftarlarına mevki kabul etmemeleri talimatını vermiş olduğundan hükümet kurmak mümkün olmadı. Meclis bu durumda kendisine danışınca Mustafa Kemal Paşa sorunun aslında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan ve meclis hükümeti sisteminden kaynaklandığı söyledi. Çözüm için kabine sistemine geçişle birlikte cumhuriyetin ilan edilmesi teklifini sundu. Daha önce de değinildiği gibi kabine bunalımı belki de cumhuriyetin ilanını hızlandırmıştır. Cumhuriyetin ilanı yalnızca çokça tekrarlandığı gibi Çankaya'daki akşam yemeğinde alınmış bir karar değildir. Daha önceden hazırlanan şartlar dolayısıyla o gece Gazi, İsmet Paşa'yla birlikte ertesi gün meclise teklif edecekleri kanun değişikliği tasarısına belki son şeklini vermiştir.

29 Ekim günü meclis *içine düştüğü çıkmaza* karşı çözüm önerilerini sunması için Mustafa Kemal Paşa'yı kürsüye davet etti. Paşa kürsüde içinde cumhuriyet kelimesinin hiç geçmediği bir konuşma yaparak sorunun sistemden kaynaklandığını savundu. Önceki gece İsmet Paşa ile birlikte hazırladıkları devletin yönetim şeklini cumhuriyet olarak belirleyen yasa taslağını Katip Ruşen Eşref Bey'e vererek kürsüden indi. Ruşen Eşref Bey taslağı okuyunca birçok milletvekili duydukları karşısında şaşırdılar. 29 Ekim Pazartesi günü saat 20.30'da o anda mecliste bulunan 158 milletvekilinin oylarıyla cumhuriyetin ilanı kabul edildi. 15 dakika sonra Mustafa Kemal Paşa mecliste bulunan milletvekillerinin oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildi.³²⁹ Cumhuriyetin ilanı ile TEK'de Türkiye Devleti'nin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu belirtilmiş oldu.

Cumhuriyetin ilanı meselesi bir kabine buhranının çözümü dolayısıyla halledilmişti ama Halk Fırkası'ndaki ayrılıkların derinleşmesine de neden olmuştur. Bu defa tartışmaların odağındaki konu hilafet meselesiydi.

“Cumhuriyetin ilanından sonra iki büyük gruplaşmanın memleketteki ve meclisteki vaziyetleri daha açıkça belli oldu. Muhafazakarlar Halife etrafında toplanıyor, Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği yenilikçiler meclis ve hükümeti kontrolleri altında tutmakla beraber kendi iktidarları için Halifelik'in her zaman bir tehlike teşkil ettiğini biliyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa halifelğe karşı vaziyet aldı.”³³⁰

³²⁸ Cemil Kocak, *Siyasal Tarih*, s. 92.

³²⁹ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, İstanbul 2004, s.72.

³³⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.57- 58.

Karaosmanoğlu'na göre ise “halifelik taraftarlarının maksadı da, hiç şüphe yok ki muhtemel bir askeri diktatörlüğe “ruhani” bir nüfuzla karşı koymak idi.³³¹

Cumhuriyet'in ilan edilmesi başta İstanbul gazeteleri olmak üzere çeşitli kesimlerde önce şaşkınlığa yol açmış ise de bunu yoğun bir eleştiri dalgası izlemiştir. Tevhid-i Efkâr'da Velid Ebüzzîya, Fethi Bey'in istifasının mahiyeti hakkında aldatıldıklarını, bu istifadan hayırlı neticeler beklemekle de çok hata ettiklerini düşünmektedir. Bu istifanın bir tertip olduğunu, meselenin alelade bir Heyet-i Vekile seçimi ile halledilebilecek iken hiç kimsenin ihtimal vermediği bir şekilde cumhuriyetin ilan edildiğini, Fırka'nın herkesten hatta meclis reislerinden bile gizli tuttuğu cumhuriyet meselesini bu kadar süratle kabul etmekle isabet etmediğini ve meclisin bu kararı verme hakkına sahip olmadığını, böyle bir kararın ancak bir ‘meclis-i müessisan’ tarafından verilebileceğini³³² söylemektedir.

Cumhuriyetin ilan edilişi şiddetle eleştirilirken bir yandan da böyle bir kararın meclisin üçte iki çoğunluğu ile alınabileceği Ali Fuat Paşa'nın daha önceki bir demecine dayandırılarak iddia edilmiştir. Zira bilindiği gibi Cumhuriyet o gün mecliste bulunan 158 üyenin oylarıyla ilan edilmiştir. O dönemde mecliste milletvekilliği devam eden 292 milletvekili vardır. 133 kişi oylamaya katılmamıştır.³³³

Diğer yandan Halifeliğin anlaşmazlık konusu olarak öne çıkması Rauf Bey'in çevresinde gelişen muhalefet hareketi dolayısıyla oldu. Çünkü cumhuriyetin ilanına karşı asıl ses getiren tepki Rauf Bey'den gelmiştir. Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Ebüzzîya ve Vatan başyazarı Ahmet Emin Beyler, Rauf Bey'i ziyaret ederek gündemdeki gelişmeler hakkında sorular sormuşlar ve Cumhuriyetin ilanında acele edilip edilmediği hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istemişlerdir. Rauf Bey, Heyet-i Vekile'nin istifasının nedeninin kendisinin Reis-i Saniliğe seçilmesi olmasından üzüldüğünü belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı saydığını, O'na güvendiğini söylemiştir. Hakimiyet-i milliye sistemi varoldukça isim değişikliğinin amacı değiştirmeyeceğini vurgulamış, ancak cumhuriyetin ilan ediliş tarzını eleştirmiştir. Cumhuriyetin ilanının emrivaki şeklinde olmasından dolayı endişeli olduğunu söylemiş ve bu acelenin sebebinin meclis ve hükümet tarafından millete açıklamasını istemiştir.

Rauf Bey'in bu açıklaması tepkilere neden olmuş ve İstanbul gazeteleri ile Ankara gazetelerini yeniden karşı karşıya getirmiştir. Ankara gazeteleri üsluplarını

³³¹ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 48.

³³² “Efendiler, İstical Ediyorsunuz”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ekim 1923.

³³³ Ali Osman Eğilmez, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş*, İstanbul 1998, s. 109.

sertleştirmişler ve Derviş Vahdetilerin ve 31 Martçuların hortladığını söyleyerek muhalifleri açıkça uyarılmışlardır. Ankara gazeteleri dış düşmanlara karşı kazanılan zaferin takviyesine ne kadar ihtiyaç varsa aynı şekilde iç düşman olarak istibdat ve irtica taraftarlarına karşı elde edilen başarıların da o derece korunması gerektiğinden bahsediyor, müfsidlere küstahlıklarına son vermeleri çağrısında bulunuyorlardı. Rauf Bey milletin efkar-ı umumiyesini yanıltmakla suçlanıyor ve açıkça Cumhuriyete taraftar olup olmadığını açıklaması isteniliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul gazetelerini şiddetle eleştiriyor ve “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlığı altında bile cumhuriyetin kuruluş ve duyurulmuş şeklinin garip olduğunu, bunda “*sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum bulunduğunu*” ilan ettiklerinden yakınıyordu. Rauf Bey’i İstanbul basımına verdiği demeç dolayısıyla şiddetle tenkit ediyor ve cumhuriyet konusunda samimi olmamakla suçluyordu. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey’in gayretinin ‘*devlet başkanlığı mekanizmasının, orada halifenin oturması sağlanıncaya kadar, başka bir ünvanla başka biri tarafından işgal edilmesini güvence altına almak*’ olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu makam işgal edildiğine göre Rauf Bey’in bundan geri dönülmesini sağlamak için kamuoyunu gericiliğe kışkırttığını iddia etmektedir.³³⁴

Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla halifenin durumunun ne olacağını tartışıldığı günlerde Akşam gazetesinde Halife’nin istifa edeceğine dair bir haber yer almıştır. Bunun üzerine Halife Abdülmecid Efendi gazetelere bir açıklama yapmıştır. Açıklamada Halife seçiminin meşru bir şekilde yapıldığı, bütün alem-i islam tarafından kabul gördüğü, dünyanın değişik yerlerinde bulunan müslümanlardan mektup ve telgraflar aldığını, heyetler geldiğini söyledikten sonra istifa etmenin küfran-ı nimet demek olacağını ileri sürmüştür. İslam aleminin işleriyle meşgul olduğunu, istifa söylentileriyle alakası olmadığını söylemiştir. Ancak alem-i islamda şahsına itiraz gelmesi durumunda çekilebileceğini, siyasetle meşgul olmadığını ve müminlerin teveccühü devam ettiği müddetçe çekilmeye sebep görmediğini belirtmiştir.³³⁵

Halifenin istifa edeceği söylentilerine 10 Kasım günü Tanin’de Halife’ye açık mektup yazan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey de katıldı. Lütfi Fikri Bey mektubunda Halife’den istifa etmemesini istiyordu. İstifa etmesi felaket demek olurdu. Lütfi Fikri Bey manevi hazine olarak gördüğü hilafete dışarıdan milletlerin değil de Türkler tarafından saldırılmasından duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Lütfi Fikri Bey,

³³⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 556.

³³⁵ “Zat-ı Hazret-i Hilafet Penahinin Beyanâtı”, *Tevhid – i Efkar*, 9 Kasım 1923.

Halife'nin istifasının hanedanın yurttan sürülmesine neden olacağını da belirtiyordu. Lütfi Fikri Bey mektubu dolayısıyla İstanbul İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmıştır.

Tevhid-i Efkar Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğine dair başlayan tartışmanın birdenbire kasten hilafet meselesine dönüştürüldüğü görüşündeydi. Diğer yandan hilafete karşı olan müfritlerin hilafetin Türkiye'de kalması durumunda siyasete karışacağını iddia ederek kendilerinin durup duruken dini siyasete karıştırdıklarını söylemekteydi.³³⁶

Hilafet meselesinin bu derece gündeme taşınmasına neden olan gelişmelerden birisi de Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca'nın yazdığı "*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*" adlı risalenin Trabzon Mebus'u Ali Şükrü Bey'e ait matbaada basılıp dağıtılması olmuştu. İsmail Şükrü Bey risalende 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Halife'nin papanın durumuna düşürüldüğü yolunda islam aleminde bir tereddüt hasıl olduğunu; aslında TBMM'nin böyle bir niyeti olmadığını, zaten bu durumun şeriate aykırı olduğunu söylüyordu. Bu gibi düşüncelerin sebebinin halife ile meclisin ayrı şehirlerde bulunması olduğunu söyleyen İsmail Şükrü, bu durumun da geçici olduğunu söyledikten sonra "*Halife Meclisin, Meclis Halifenindir*" diyordu. İsmail Şükrü Bey halifenin hükümetten mahrum ve güçsüz olamayacağını, dolayısıyla devlet reisi olması gerektiğini söylüyordu.³³⁷

Mustafa Kemal Paşa risalenin yayınlandığı haberini Batı Anadolu gezisi sırasında aldı. Tepkisi oldukça sert oldu. Mustafa Kemal Paşa meseleyi "Millet Meclisi'ni halifenin danışma kurulu ve Halifeyi meclisin, devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek olarak yorumluyordu. Şükrü Hocayı "Kara cahil, dünya şartlarından ve gerçeklerinden habersiz olmakla suçluyor ve "Anlamsız, mantıksız ve uygulama kabiliyetinden yoksun düşünce ve hükümler savurdıklarını anlamak için cidden Hoca Efendi gibi allahlık denilen yaratıklardan olmak lazımdır."³³⁸ diye öfkesini belirtiyordu. İsmail Şükrü'nün risalesine karşı "*Hakimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslamiye*" adıyla bir risale yazıldı. Bu risaleyi bir başka risale daha doğrusu bir derleme eser takip etti. "*Hilafet ve Milli Hakimiyet*" başlıklı eser Ankara ve İstanbul basınında yayınlanmış makalelerin bir araya toplanmasıyla meydana getirilmişti. Bununla yetinmeyen Meclis TBMM-Hilafet çekişmesinin önüne geçmek için 15 Nisan 1920'de çıkartılmış bulunan "Hıyanet-i Vatanîye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili Kanunu"nu çıkardı. Böylece; Hıyanet-i Vatanîye Kanununun 1.maddesinin "Hilafet ve Saltanat makamını ve yurdu yabancılardan

³³⁶ "Hilafet Meselesini Karıştırmaya Devam Ediyorlar", *Tevhid -i Efkar*, 15 Kasım1923.

³³⁷ İsmail Şükrü, *Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul 1993, s. 35-36-37.

³³⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 479.

kurtarmak ve saldırıları defetmek maksadıyla kurulan “Büyük Millet Meclisinin Meşruluğu” cümlesi “Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik haklarının terki, ayrılması ve başkasına bırakılması kabil olmamak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetinde var olduğuna dair 1 Kasım 1922 tarihli karara aykırı veya TBMM’nin meşruluğuna dair ayaklanma niteliğinde söz, yazı ve eylemle kasden karşı gelenler, karışıklık çıkararak ve yayında bulunanlar vatan haini sayılırlar” şeklinde değiştirildi.³³⁹

Rauf Bey’in gazetelere vermiş olduğu beyanata parti grubu sessiz kalmadı. Rauf Bey verilen bir takrir üzerine parti grubunda kendini savunmak durumunda kaldı. Cebelibereket Mebusu İhsan Bey takririnde İstanbul gazetelerinde cumhuriyetin ilan tarzıyla ilgili başlayan tartışmaların Rauf Bey’in etrafında bir muhalif fırka teşekkül edeceği yolunda dedikodulara neden olduğunu ve durumun açığa kavuşmasını istediklerini belirtmiştir. Rauf Bey uzun süren ve sert tartışmalara neden olan savunmasında cumhuriyete taraftar olduğunu, açıklamalarının yanlış anlaşıldığını ifade etmiş ve kendisinin muhalefete itilmek istendiğini öne sürmüştür. Bu yola girmeyeceğini beyan etmiştir. Tartışmalar sırasında Rauf Bey-İsmet Paşa çekişmesi iyice gün yüzüne çıkmıştır. Rauf Bey’in Fırka grubunda izahat vermesi sırasında fırka daha önceden yapmadığı bir uygulamayı devreye sokmuştur. Fırka müzakerelerinin zabıt kayıtları tutularak neşredilmiştir.³⁴⁰ Toplantı tutanaklarının basına verilmesiyle basında kimin galip kimin mağlup olduğu tartışması başlamıştır. İstanbul gazeteleri Rauf Bey’in galip olduğu kanısında³⁴¹ iken Ankara gazeteleri tartışmaların galibi ya da mağlubu olmadığını öne sürmüşlerdir.

İkdam, Fırka toplantısının ikindiden gecenin sonuna kadar devam ettiğini ve meclis bahçesinde sıkı güvenlik önlemleri alınarak gazetecilerin içeri alınmadığını duyurmaktadır. Celseye takririn okunmasıyla başlanmıştır. Ardından Rauf Bey kürsüye gelerek cumhuriyete taraftar olduğunu söylemiş ve beyanatının yanlış tefsir edildiğini öne sürmüştür. Rauf Bey’den sonra kürsüye gelen İsmet Paşa, Rauf bey’in beyanatını tahlil etmesini ve daha ayrıntılı izahat vermesini sitemiştir. Daha sonra kürsüye gelen mebuslar İstanbul basınına eleştirmişler ve hilafet makamının umdelere karşı vaziyet alması durumunda buna izin verilmeyeceğini beyan etmişlerdir. Rauf Bey tekrar kürsüye gelerek yanlış anlaşıldığını söylemiş ve cumhuriyetin hararetle taraftarı

³³⁹ Ali Satan, *Halifeliğinin Kaldırılışı*, İstanbul 2000, s.163.

³⁴⁰ “Fırkanın Heyecanlı Bir Celsesi”, *İkdam*, 23 Kasım 1923.

³⁴¹ “Rauf Bey Fırka Gürültüsünden Muzaffer Çıktı”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Kasım 1923.

olduğunu ifade etmiştir. Neticede Rauf Bey'in açıklamaları yeterli görülmüş, arada ikilik olmadığına dair takrir kabul edilerek oturuma son verilmiştir.³⁴²

Tanın meseleyi “Fırka meselesinden ziyade şahıslar meselesi” olarak değerlendirilmiştir. Gazete adını vermediği bazı mebuslara dayanarak Fırka azası arasında muhafazakar diye telakki olunanlarla liberal olarak bilinen hiç bir kimsenin cumhuriyete aleyhdar olmadığını, kararı tasvip etmeyen hiç kimse olmadığını vurgulamıştır. “*Dünkü müzakere Cumhuriyet aleyhtarı zannedilen kimselerin daha kızıl cumhuriyetçi olarak kendilerini göstermeleri üzerine şüpheler zail olmuştur*” diyerek sorunun çözüldüğünü ifade etmiştir. Fırka azasının Fırka'nın şahıslarla uğraşmaması, mesainin memleketin muhtaç bulunduğu refah ve huzura harcanması ve tam halkın Fırkası olarak halkın dertleri ile uğraşması temennisinde buldukları iddia edilmektedir.³⁴³ Ertesi gün Tanin'de yayınlanan diğer bir yazıda ise Rauf Bey'in müzakerelerden galip olarak çıktığı söylenmekte ve Rauf Bey'e sorulan suallere Rauf Bey'in verdiği cevapların mebus arkadaşlarını hayretler içinde bıraktığı ve o vakte kadar kendisini tanımayanların da ona karşı derin bir muhabbet beslemesine neden olduğuna dair ifadelere yer verilmiştir.³⁴⁴

Rauf Bey'in müzakereler sırasında söylediği “*Her cumhuriyet bila kaydü şart hakimiyet-i milliye değildir; fakat bila kayd-ü şart hakimiyet-i milliye her zaman cumhuriyettir*” sözü çok önemli bir tesbittir ve süregelen muhalefetin temel çekincelerinden birini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Parti Grubu toplantısıyla ilgili olarak “*Rauf Bey saldırıya hazırlanırken saldırıya uğramıştır*” demektedir. Toplantı öncesinde Rauf Bey'in kendisine gelerek görüşmelere karışmamasını rica ettiğini belirtmektedir. Kendisinin Rauf Bey'e görüşmelere müdahale etmeyip söz söylemeyeceğini ama Parti Başkanı sıfatıyla görüşmelerin nasıl geçeceğini görmek istediğini söyleyerek görüşmelere katıldığını anlatmaktadır. Rauf Bey'in kendisinden katılmamasını istemesindeki maksadın kendisine saygı değil İsmet Paşa'yı hasım olarak karşısına almak istediğinden kaynaklandığı görüşündedir. Rauf Bey'i cumhuriyetçi olmak konusunda samimi olmamakla suçlayan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya Ankara'dan ayrılırken “*Cumhuriyetin ilanına engel olursan memlekete büyük hizmet etmiş olursun*” dediğini ileri sürmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e cevap veren

³⁴² “Fırkanın Heyecanlı Bir Celsesi”, *İkdam*, 23 Kasım 1913.

³⁴³ “Bir Fırka Meselesinden Ziyade Şahıslar Meselesi”, *Tanın*, 24 Kasım 1923.

³⁴⁴ “Rauf Bey Müzakerattan Mağlup Değil Galip Olarak Çıkmıştır”, *Tanın*, 25 Kasım 1923.

konuşmacılar içinde İsmet Paşa'nın konuşmasını uzun uzun övmüştür. Rauf Bey'i ise konuşma sırasında parti üyelerinin hoşgörüsü ve yumuşaklığına sığınmakla, demogoji ve safsata yapmakla suçlamıştır.³⁴⁵

Rauf Bey aleyhinde fırka celsesinde herhangi bir karar alınmadı. Fırka İdare Heyeti Raporu'nda Rauf Bey'in cumhuriyete taraftar, saltanata aleyhtar olduğu, beyanatının yanlış anlaşılmaya açık olan kısımları hakkında fırkayı tatmin edecek açıklamalarda bulunduğu belirtiliyordu. Mesele böylece kapanmış gibi görünse de ipler biraz daha gerilmişti.

“Bu arada İsmet Paşa: “Mebus olan komutanların vaziyeti ve ordunun siyasetten ayrılması hakkında hazırlanan bir kanunun encümenlerde olduğunu” ayrıca belirtti. Bu kanunun kimleri hedef tuttuğunu biliyordu.

Bu çatışmaları meclis içinde ikinci bir fırkaya yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ulaştıran ve Milli mücadelenin başlıca öncülerini iki cepheye ayıracak olan olaylar, işte o günden sonra hele hazırlanan kanunla kuvvetlendi.

Parçalanışın suçluları kimlerdi? Tabii hiç kimse. İnkılap tek otorite ve tek irade istiyordu. Gazi bunun peşindeydi. Halk Fırkası bu tek iradenin icracısı olan birlik bir kadro olmalıydı. Karşı taraf ise demokrasinin bir karşılıklı denetleme isteğine inanıyordu. Onlar da haklıydılar. Zaten Gazi'nin Meclis açılırken ilan ettiği iki hedeften biri demokrasinin geliştirilmesi, demokrasi organlarının kuruluşu değil miydi? Ama ne varki inkılap henüz son sözünü söylememişti. Klasik organları ile bir Batı demokrasisinin yaşayabileceği zemini hazırlamış değildi. Zaman henüz, çok şeylere gebe idi.”³⁴⁶

Lozan müzakereleri sırasında başlayan İsmet Paşa- Rauf Bey ayrılığı cumhuriyetin ilanı dolayısıyla Rauf Bey'in gazetelere verdiği beyanatta iyice ortaya çıkmış, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa safında yer aldığı iyice netleşmiştir. Bundan sonra Rauf Bey muhalefeti temsil eder hale gelecektir. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın iddia ettiği ünlü “Paşalar Komplosu” meselesiyle Mustafa Kemal Paşa ile eski arkadaşları arasındaki ayrılıklar derinleşmiş ve bundan sonraki çekişmenin Mustafa Kemal Paşa-İsmet Paşa bloku ile Rauf Orbay-Kazım Karabekir-Refet Bele-Ali Fuat Cebesoy bloku arasında yaşanacağını açıkça ortaya koymuştu. Bu çekişmede birinciler Gazi'nin prestiji, CHF örgütü bütünlüğü içinde ikincilerden daha avantajlıydılar ve tasfiye sürecine dek hırpalanan taraf hep ikinci taraf oldu. Murat Çulcu ise meseleye liberal meşrutiyetçilerle laik cumhuriyetçilerin çatışması nazarıyla bakmakta ve Rauf

³⁴⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 565-566

³⁴⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s. 158-159.

Bey'in parti grubunda sorgulanmasını bu çatışmanın resmiyet kazanması olarak yorumlamaktadır.³⁴⁷

1.4.2. Siyasal Bir Devrim Olarak Hilafetin İlgası ve Etkileri

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele yıllarında hilafet makamı ile çatışmamaya özen göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareket etmeden önce 16 Mayıs 1919 günü Yıldız Camii'nde Vahdettin ile görüşerek saltanat ve hilafete bağlı kalacağına dair yemin etmişti.³⁴⁸ Erzurum Kongresi öncesinde İstanbul'a geri çağrıldığı zaman istifa etmiş, ancak dilekçesinde saltanat ve hilafete bağlı bulunduğunu bildirmişti.³⁴⁹ 1924'e geldiğinde ise siyasi ortam ve şartlar son derece değişmişti. Artık güçlü olan taraf cumhuriyetin kurucu kadrosuydu.

Hilafetin ilgasının memlekette oluşan muhalefet havasına katkısı ve CHF içindeki ayrılıklara etkisinin anlaşılabilmesi için konunun çeşitli yönleriyle ele alınması gerekmektedir. Daha önce saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı sürecinde hilafet tartışmalarına yer yer değinmiştik. Bu tartışmalar kamuoyunu hilafetin ilga edilmesi fikrine az çok alıştırmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliğin kaldırılması sürecinde kamuoyunu hazırlama girişimlerinden en önemlilerinden birisi de şüphesiz 16/ 17 Ocak 1923 gecesi İzmit'te İstanbul gazetecileriyle yaptığı basın toplantısıdır. Mustafa Kemal Paşa bu basın toplantısı ile ileride yapacağı inkılaplar konusunda basın mensupları için bir zihin hazırlamasında bulunmuş ve inkılaplara zemin hazırlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa burada gazetecilere İsmail Şükrü Hoca'nın risalesinden bahsetmiş ve Halife'nin kuvvet ve şevket sahibi olmasının istenildiğini söylemiştir. Hilafetin mutlaka kökünden ilga edilmesi lazım geldiğini söyleyerek gazetecilere bu konudaki yaklaşımını anlatmıştır. Asım Us burada Gazi'nin bu konuda kararlılığını ortaya koyduğunu söylemektedir.³⁵⁰ Görüşmeye katılan bazı gazeteciler bu kararlılığın farkında olarak hilafetin ilgası için kamuoyunu hazırlamaya koyulmuşlardır. O günlerin görgü tanıklarından gazeteci Ahmet Emin Yalman, İzmit görüşmelerine anılarında yer vermiştir.

“İzmit'te bulunan gazetecilerin hepsi oradan döner dönmez hilafetin ilgasına umumi efkarı hazırlamaya koyuldular. Gazi Mustafa Kemal Paşa da mecliste Seyit Bey

³⁴⁷ Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası*, İkinci Cilt, s. 127.

³⁴⁸ Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanlıların Son hükümdarı VI. Mehmet Vahdettin'in Hayatı ve Özel Mektupları*, İstanbul 1999, s.135-136.

³⁴⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İstanbul 1992, s. 334.

³⁵⁰ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul 1964, s. 90.

gibi İslam hukukunu iyi bilenleri vazifeye çağırılmış aynı konu etrafında yayınlar yapılmasını, konferanslar verilmesini sağlamıştı. Böylece tarihin en muazzam inkılaplarından biri hiç zor kullanmadan, tamamıyla ikna kuvvetiyle yürütüldü. “Halife olmazsa Cuma namazı kılınmaz” yolunda iddialarla böyle bir meseleyi münakaşa konusu yapmaktan çekinenlerin hepsi: “Hakikat bu kadar sade ve aşıkarmış da biz nasıl bunu görmemişiz” diye konuşmağa başladılar ve hilafetin ilgasını benimsediler. Gerçek şudur ki Atatürk, İzmit’te bizimle buluşmasında hilafetin ilgası sözünü kullanıncaya kadar Türkiye’de hiç kimse, böyle bir şeyin yapılabileceğini değil, böyle bir düşüncenin herhangi bir kimsenin hatırının kenarına geleceğini tasavvur etmiyordu. Kısa bir zaman sonra ilganın normal ve tabii bir şey imiş gibi kabul edilmesinin, artık üstünde durulmamasının hikmeti Atatürk’ün sihirli dehasını büyük bir sabırla kullanmağı bilmesinden ve Kurtuluş Mücedalesinde geçirdiği liderlik imtihanından sonra kendisine güvenin ve ikna kudretinin hudutsuz olmasındandır.”³⁵¹

Türkiye’de Rauf Bey’in gazetelere demeç vermesinin ardından yaşanan gergin günler henüz atlatılamamışken hilafetin sonunu hazırlayan bir gelişme daha yaşandı. Gelişmenin kaynağı bu kez yurtdışıydı. Ağa Han ile Emir Ali’nin hilafet meselesiyle ilgili olarak kaleme alıp ortak imzaladıkları ve İsmet Paşa’ya (Tanin’e göre Mustafa Kemal Paşa’ya da) gönderdikleri bir mektup daha başbakanın eline ulaşmadan 5 Aralık 1923 günü Tanin ve İkdam gazetelerinde, 6 Aralık günü Tevhid-i Efkâr gazetesinde neşredildi.³⁵² İngiltere İslam Cemiyeti’nin üyeleri olan Ağa Han ile Emir Ali mektupta nazik bir üslupla halifeliğin sünniler için önemine dikkat çekerek hilafetin aslına uygun bir biçimde korunmasının yararlarını saydıktan sonra yokluğunun sakıncalı olacağını söylüyor ve halifeliğin Papalık ile eşdeğer tutulmasını tavsiye ediyorlardı.

Mektubun basında yayınlanmasının ardından mesele İsmet Paşa tarafından meclise taşındı. Meclis oturumunda söz alan Rauf Bey, “mektubun ülke içinde yayınlanmış olması dolayısıyla gerçekten önemle incelenmesi gerekli bir nitelik taşıdığını” söylüyor ve mektubun amacını “İngilizlerin üstadı oldukları mezhep ve ırk ayrılıkları, anlaşmazlıkları aşılayarak silahla başaramadıkları büyük milletimizi bölme ve parçalama fikri” olarak tanımlıyordu.³⁵³ Oturumda söz alan İstanbul milletvekili Yusuf Akçora Bey mektubu yayınlamaları dolayısıyla İstanbul basınına sert eleştirilerde bulunmuştur. Mecliste esen hava İstanbul basınının cezalandırılması yönündeydi ve nitekim İsmet Paşa’nın önerisiyle İstanbul basınında tahrikatın son noktaya ulaştığı

³⁵¹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, İstanbul 1970, s. 31-32.

³⁵² Murat Çulcu, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütüfi Fikri Davası*, s. 142.

³⁵³ Neslihan Erözbeke-Fethi Kayalı, “Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi II, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ocak 1989, sayı: 47, s. 37.

gerekçesiyle İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi kararı alındı.³⁵⁴ İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesi üç gazetenin sorumlularını ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i yargılama işine başladı. Gazeteciler sadece mektup olayıyla ilgili değil siyasal görüşleri ve geçmişteki faaliyetleri ile ilgili de sorgulandılar. Yargılamalara bakılırsa mahkemenin amacının yalnızca mektubun yayınlanmasıyla ilgili yargılamada bulunmak değil aslında bir müddetten beri İstanbul basını ile Ankara Hükümeti arasında var olan muhalefetin hesabını sormak olduğu söylenebilir. Ankara yapılacak reformlara karşı muhalefet odağı olan İstanbul basını tam olarak kazanamayacağını farkında olarak buradaki kadroya en azından bir gözdağı vermeyi hedeflemiştir. İstiklal Mahkemelerinin yetki ve selahiyetleri konusunda mecliste yaşanan tartışmalar bu konuda meclis içi muhalefetin sertleştiğini gösterir niteliktedir. TBMM'de tartışmalar devam ederken mahkeme kararını verdi. Lütfi Fikri Bey 5 sene küreğe mahkum edilirken gazeteciler beraat ettiler. Toynbe gazetecilerin beraatinden sonra İstanbul'da sevinç gösterileriyle karşılanmasını Ankara'daki resmi siyasete dolaylı bir protesto olarak yorumlamaktadır.³⁵⁵

1924 yılı bütçe görüşmeleri ise Hilafetin sonunu getiren olaylara gebe dir. Halifenin bütçesi görüşülürken bazı mebuslar “*cumhuriyet yönetiminde hanedan bütçesi olamaz*” diyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır.³⁵⁶ Tartışmalara basın da kayıtsız kalmamıştır. Basında hilafetin ilgasına ve hanedanın yurt dışına çıkarılmasına kesin gözüyle bakılmaktadır.³⁵⁷ Akşam, halifenin gelişmeleri takip ettiğini ve artık kararın resmen tebliğini beklediğini öne sürmüştür.³⁵⁸ Halifeliğin geleceği tartışılırken Halife Abdülmecit Efendi, İsmet Paşa'ya bir telgraf göndererek tartışmalardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Hilafet Hazinesi'nin gücünü aşan yükümlülüklerini yerine getirmesi için maliye hazinesinden yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Telgraf Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir. Mustafa Kemal Paşa cevabi telgrafında oldukça sert ifadelerle hilafeti eleştirmiştir.³⁵⁹ Paşa'nın kullandığı sert üslup hilafetin sonunun yaklaştığının habercisi gibidir. Hanedanın yurtdışına gönderileceği söylentilerinin artması üzerine halife TBMM başkanlığına bir telgraf göndererek TBMM'ye verdiği sözü tuttuğunu, tenkid edilen Cuma selamlığı, kıyafeti gibi hususların zaten TBMM

³⁵⁴ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi: 1, Cilt: 4, İçtima: 64, s.121.

³⁵⁵ Arnold Toynbe, *1920'lerde Türkiye'de Hilafetin İlgası*, çev. Hasan Aktaş, s.78, İstanbul 1998

³⁵⁶ TBMM ZC, D: 2, İ. S: 1, C: 6, İ: 111, s. 344-436 (hilafet tartışmaları için bakınız.).

³⁵⁷ “Vasıf Bey Hanedan-ı Osmaninin Türkiye'den İhracını Talep Etti”, *Tevhid-i Efkar*, 28 Şubat 1924; *Akşam*, 27 Şubat 1924.

³⁵⁸ *Akşam*, 27 Şubat 1924.

³⁵⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.572-573.

tarafından belirlendiğini söyledikten sonra hanedanın yurtdışına çıkarılması durumunda ağyara el açtırılacaklarını belirtmiştir. Ertesi gün çektiği telgrafta hilafetin ilgası durumunda İslam dünyası ile bağların kopacağını ifade etmiştir.³⁶⁰

Hilafet 3 Mart günü Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının meclise verdikleri kanun teklifi sonucunda kaldırılmış ve hanedan yurtdışına sürgüne gönderilmiştir.³⁶¹ Hilafetin kaldırılması devrimci kadro arasındaki bölünmeyi de artırmıştır. Hilafetin varlığı meclisteki bir grup tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel diktatörlüğe gidişini engelleyebilecek bir unsur olarak görülmüş ama kaldırılmasıyla bu denge unsuru da ortadan kalkmıştır.

Ziya Gökalp hilafetin kaldırılışıyla Türkiye'nin '*asri devlet*' olma yoluna girdiği kanısındadır.³⁶² Tunçay hilafetin kaldırılmasının zamanlamasına dikkat çekerek bunun bir siyasi taktik olduğu görüşünü öne sürüyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin kaldırılmasıyla 'kuvvet gösterisi'nde bulunduğunu dile getiriyor.³⁶³ İsmet Paşa ise hilafetin kaldırılması konusunda daha fazla mukavemet gördüklerini anlatmakta ve bunun nedenini hilafetin varlığının meclisteki saltanat taraftarlarına ümit vermesine bağlamakta ve daha sonraki ihtilafların başlıca kaynağı olarak da hilafetin kaldırılmasını göstermektedir.³⁶⁴

Hilafetin kaldırılmasının ardından İsmet Paşa yeni esaslara uygun bir hükümetin kurulması için istifa etti ve tekrar hükümeti kurmakla görevlendirildi.³⁶⁵ İsmet Paşa'nın yeni hükümetinin güvenoylamsında 60 red, 8 müstenkif ve 103 kabul oyu kullanıldı.³⁶⁶ Red oylarının bu kadar yüksek olması parti içi muhalefetin derecesini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan parti içi muhalefet hilafetin ilgasıyla iyice gün yüzüne çıkmıştır. Muhalefetin gücünü iyice göstermesini sağlayan asıl olay ise mecliste Anayasa'nın 25.maddesinin görüşülmesi sırasında yaşanmıştır. Reiscumhura hükümetin görüşünü aldıktan sonra seçimleri yenileme kararı alarak meclisi dağıtma yetkisinin verilmesi meselesini içeren 25.madde sert bir direnişle karşılanmıştır. Birinci mecliste İkinci Grup'un temel eğilimlerinden biri olan meclisin

³⁶⁰ Fahri Çoker, "Olaylar ve Kişilere Farklı Bir Bakış ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması", *Toplumsal Tarih*, Haziran 1999, Sayı: 66, s. 4-5.

³⁶¹ TBMM ZC, İ: 2, C: 7, s.27-69 (Hilafetin kaldırılması sırasında yaşanan tartışmalar burada yer almaktadır).

³⁶² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1963, s.162.

³⁶³ Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 71.

³⁶⁴ İnönü, *Hatıralar*, Ankara 1987, s.188.

³⁶⁵ TBMM ZC, D: 2, İ S: 2, C: 7, İ: 5, s.134.

³⁶⁶ "Fırka'da Yeni Kabine Hakkında Müzakerat", *Vatan*, 7 Mart 1924.

üstünlüğünü koruma ve meclisin yetkilerini paylaşmama düşüncesi İkinci mecliste de devam etmiş ve milletvekilleri bu yetkinin verilmesi durumunda meclisin teşrii faaliyetini zayıflatacağını savunmuşlardır. Bunun hakimiyet-i milliyeye aykırı olduğunu söylemişlerdir. Maddenin ilk oylamasında 127 red oyu kullanılmış ancak nisabı müzakere olmadığı için oylama tekrar edilmiştir. Bu defa da madde 126 red, 2 müstenkif oyla reddedilmiştir.³⁶⁷ 126 red oyunun yanında oylamaya katılmayan mebusların bir hayli fazla olduğu düşünülürse meclisteki gizli ve açık muhalefetin ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Fesih ve veto yetkisi konusundaki direnişi gören Atatürk'ün bundan vazgeçtiğini söyleyen İsmet İnönü mecliste sağlam bir çoğunluğa sahip olmayı Paşa'nın asıl çare olarak gördüğünü belirtmektedir.

“Ne çıkar bunlardan? O neticeye vardım ki büyük önem vermemek lazım. Veto edeceksin, yine Meclis'ten çıkacak. Şayet, Mecliste aksi bir cereyan hasıl olursa, bunlar çare değil. Esas mesele Mecliste sağlam bir çoğunluğa sahip olmaktır. Mühim olan bu. Mecliste çoğunluğunuz varsa, istediğinizi yaptırabilir, istemediğiniz şeylere mani olabilirsiniz.”³⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri nasıl bir meclis istediğini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Paşa arzuladığı meclisi 23 seçimleri ile kurmayı başaramamıştır. Ancak parlamentoda yaşadığı bu tecrübeler O'na 1927 seçimleri için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini göstermiş ve istediği dikensiz gül bahçesini 1927'de oluşturabilmiştir. Ama 1927'ye kadar Türk siyasi hayatı Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarına gebedir. Bunlardan ilki meclis içinde bölünmeyle başlayarak Türk siyasi tarihinin ilk muhalif fırkasını ortaya çıkaracak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması meselesidir.

1.4.3. İlk Muhalefet Partisi- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasının ardından yaşanan meclis içi muhalefet süreci kamuoyunda bir muhalif partinin kurulması beklentisini güçlendirmişti. Ali Fuat Cebesoy yeni partinin kurulması kararının 1924 yazında Rauf Bey ve Kazım Karabekir ile birlikte Rauf Bey'in annesinin evinde alındığından bahsetmektedir.³⁶⁹ Kazım Karabekir muhalefete geçmeye mecbur kaldıklarını düşünmektedir. İstiklal Harbi bittikten sonra hür bir hava içerisinde ilmi esaslara

³⁶⁷ TBMM ZC, D: 2, İ S: 2, C: 7-1, İ: 19, s. 992-1014.

³⁶⁸ İnönü, *Hatıralar*, s. 90.

³⁶⁹ Cebesoy, *Siyasi Anılar*, s. 96.

dayanan bir program hazırlanması teklifinin dikkate alınmadığını, İstiklal Harbinin esaslarını meclis kürsüsünden halka anlatmak isteğine ise arkadaşlarının karşı çıktığını söylemektedir. Ama bu süreçte İstiklal Savaşındaki katkılarının Gazi'nin etrafında biriken türedilerin riyakarlıkları arasında kaybolup gittiğini, kendilerinin muhalefete sürüklendiğini ifade etmektedir.³⁷⁰

Muhalefet partileşme yolunda ilerlerken halletmek zorunda oldukları sorunların başında şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri gelmekteydi. Muhalefetin başarılı olabilmesi için iki şartın oluşması gerekiyordu; Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir meclis muhalefeti kabullenmesi ve bir süredir İstanbul basınının sürekli olarak ısrar ettiği gibi tarafsız bir hakem rolünü benimsemesi.³⁷¹ Ancak Mustafa Kemal Paşa çıktığı Karadeniz gezisi sırasında Trabzon'da tepkisini ortaya koydu ve Reiscumhur olduğu sürede fırka reisliğini de bırakmayacağını açıkladı.³⁷² Bu meydan okumanın Trabzon'da yapılmış olması da son derece dikkat çekicidir. Trabzon A-RMHC'nin Halk Fırkası'na dönüşmesi sırasında ve seçimlerde muhalif bir tavır takınmıştı. Samsun'da ise henüz yeni idare konusunda yeterli mesafenin alınamadığını bu yüzden de tefrika fikrinin bu şartlar altında fırkacılıktan başka bir şey demek olmayacağını ve memleket ve milletin durumunun henüz böyle bir tefrikaya müsait olmadığını dile getirmiştir. Böyle bir zamanda yeni bir fırka kurmanın memleketin vahdetini bozmak demek olacağını öne sürmüştür.³⁷³ Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları Paşa'nın Partisinin lideri olarak güçlü bir iktidar istediğini ve milli birliği bozacağı gerekçesiyle ikilik istemediğini ortaya koyuyordu. Bu da yeni kurulacak partinin çok uzun ömürlü olmayacağını göstermektedir.

Musul meselesi kritik bir hal almıştı ve meclis Musul meselesi dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın çağrısıyla olağanüstü toplanmıştı. Paşa, Rauf ve Adnan beylerin kendisini karşılamamış olmasından şüphelendi. Ardından Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un ordu müfettişliklerinden ayrılarak meclise gelmelerinden kuşkulandı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Musul meselesinin kritik hal aldığı bir dönemde paşaların ordudan istifa ederek meclise gelmeleri bir "Paşalar Komplosu"ydü. Bu süreçte yaşananlar firkadaki bölünmenin altyapısını oluşturuyordu.

³⁷⁰ Kazım Karabekir, *Bir Düello Bir Suikast*, İstanbul 1991, s.11-12.

³⁷¹ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1992, s. 60.

³⁷² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s.191.

³⁷³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s.191.

TCF'nin kurulmasını hızlandıran olay Mentеше mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e yönelik soru önergesinin gensoruya çevrilmesi ve bu süreçte mecliste yaşanan tartışmaların muhalefeti iyice günyüzüne çıkarmasıdır. Gensoru oylaması sonucunda İsmet Paşa Hükümeti 19 red oyuna karşılık 148 oyla güvenoyu almıştır ama ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifalar da başlamıştır. İstifa eden Rauf Bey istifanamesinde şimdiye kadar muhafazasına çalıştığı birlik imkanının artık ortadan kalktığını, bu yüzden cumhuriyet idaresinin teyid ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere firkadan ayrıldığını belirtiyordu.³⁷⁴ Rauf Bey'i diğer istifalar takip etti. Basında istifa edenlerin Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kuracağından bahsediliyordu.³⁷⁵ Bu söylentiler üzerine Halk Fırkası adının başına cumhuriyet lafzını ekledi.

Son Telgraf muhaliflerin Halk Fırkası'nın hükümetin tekeli altında olması, bu yüzden denetleme vazifesinin tam olarak yapılamaması, mebusların başında hükümet baskısının olması, cumhuriyet sözcüğünün silah gibi kullanılması gibi nedenlerle istifa ettiklerini ileri sürmektedir. Yeni firkanın prensiplerinin 'milleti millete idare ettirmek, seçimleri tek dereceli yapmak, bütün selahiyetleri mecliste toplamak, hükümetin tahakkümüne son vermek ve veto hakkını tanımak' olarak tanımlıyordu.³⁷⁶ Bu sözler muhaliflerin hedeflerinin hemen hemen tamamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi otoritesinin önüne geçmek amacını taşıdığını göstermektedir.

Recep Bey istifalarla ilgili yaptığı bir açıklamada yeni firkayı daha kurulmadan önce cumhuriyetçilik konusunda samimi olmamakla suçluyordu.³⁷⁷ Bu suçlamalar ileriki yıllarda da devam etmiştir. Hatta gününüzde dahi Terakkiperver Fırkalılar aynı suçlamalarla nitelendirilmektedir. 1932'de H. C. Armstong'un meşhur kitabı Bozkurt yayınlandığında muhalefet ile ilgili bu tür suçlamalara ülke dışında bulunan Rauf Orbay ve Adnan Adıvar beyler tepki göstermişler ve 30 Ekim 1932 tarihli Sunday Times gazetesinde gönderdikleri yanıt yazısı bu gazetede yayınlanmıştır. Kitapta yer alan o dönemde muhalefetin halifenin etrafında toplandığı, Abdülmecit'in devlet başkanı, kendilerinin de nazır yapılacağı iddialarına karşı açıklamalarda bulunmuşlardır.

³⁷⁴ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.104.

³⁷⁵ İstifa eden kişiler şunlardır: Adnan, Rauf, Selahattin, Muhtar, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Beyler ve Rüştü ve Refet Paşalar (*Vakit*, 10 Kasım 1924) Ertesi gün Ziyaettin Bey de istifa etti. (*Tevhid-i Efkar*, 11 Kasım 1924).

³⁷⁶ *Son Telgraf*, 10 Kasım 1924.

³⁷⁷ Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 112.

“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye’de saltanat ve Hilafet devrinin geçmiş olduğuna kani olanlar ve yalnız cumhuriyete inananlar tarafından tesis edilmişti. Bunların hepsi diktatörlük aleyhinde idiler. Cumhuriyet maskesi altında monarşiyi ihya etmeye teşebbüs ettiklerini gösterecek ne dahili ne de harici hiçbir delil yoktur.”³⁷⁸

Vatan buhran sırasında HF’den daha fazla kişinin ayrılmasının beklenildiğini ama yıldırma ve susturma siyaseti sayesinde ayrılanların sayısının az olduğunu, bu durumun ise aslında zayıf ruhluların partide kalmasına, prensip sahibi olanların bir araya gelerek yeni partinin seçme elemanlardan kurulmasına zemin hazırladığını³⁷⁹ öne sürmektedir.

Fethi Okyar, TCF’nin yurt içindeki teşkilatını Birinci Meclis’teki İkinci Grup’a dayandırdığını söylemekte ve muhalefetteki sürekliliğe dikkat çekmektedir.³⁸⁰ Demirel de bu bağa dikkat çekmekte ve çoğu Birinci Grup içinde yer almış bu kişilerin İkinci Grup’un siyasi platformuna sahip çıktığını öne sürmektedir. Bu durumu muhalefet hareketinin ilkesel bir muhalefetten çok kişisel çekişmelerden kaynaklandığına delil saymaktadır.³⁸¹ İkinci Grup’un sözcüsü olan Hüseyin Avni Bey de sorulan bir soru üzerine TCF’nin programının hemen hemen İkinci Grup’un programı olduğunu söylemiştir.³⁸²

Fırka ile ilgili tartışılan bir diğer konu ise fırkanın İttihatçılarla ilişkisiydi. Cumhuriyet yeni Fırkanın programını Cavid Bey’in hazırladığını ileri sürerken³⁸³ Son Telgraf, İttihat ve Terakki kodamanlarının Cavid’in evinde toplanarak yeni fırka ile teşrik-i mesai etmek ya da yeni bir fırka kurmak seçeneklerini görüştiklerini³⁸⁴ ileri sürmektedir. TCF’nin İTC ile bağlantısı olduğu, iktidarı ele geçirmek için İttihatçılar tarafından kurulduğu ya da paravan olarak kullanıldığı savı dönemi anlatan eserlerde çokça tekrar edilmiş bir klişedir. Buna İsmail Canbulat gibi eski meşhur İttihatçıların partide yer alması ve başta İstanbul olmak üzere Partinin örgütlerinde eski İttihatçıların bulunması neden olmaktadır.

³⁷⁸ Cemil Koçak, *Tek- Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul 2011, s. 29.

³⁷⁹ *Vatan*, 15 Kasım 1924.

³⁸⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 352.

³⁸¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 600.

³⁸² *Vakit*, 23 Kasım 1924.

³⁸³ *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1924.

³⁸⁴ *Son Telgraf*, 17 Kasım 1924.

Mustafa Kemal Paşa ise yeni fırkaya kesinlikle cephe almış parti programının gizli eller tarafından çizildiğini öne sürmüştür. Partiyi cumhuriyet konusunda samimiyetsizlik ve ciddiyetsizlikle suçlamıştır, Parti programında yer alan itikad-ı diniyeye hürmetkarlık ilkesinin softaları kışkırttığını söylemiş ve programı ‘*en hain kafaların eseri*’ olarak nitelendirmiştir.³⁸⁵

TCF kurulduktan sonra İsmet Paşa’nın yerine Fethi Bey başbakanlığa getirilmiştir. Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya muhalefetin iktidara gelecek güce erişmesi durumunda iktidara gelmelerine razı olup olmayacaklarını sormuş ve Gazi mütehayyir bir tavırla ‘*çok tabii*’ cevabını vermiştir. Bunun üzerine Fethi Bey, Halk Fırkası’nın bir kanadının bunu benimsemeyeceği endişesini Gazi ile paylaşmıştır.³⁸⁶ Fethi Bey’in liberal temayülü Halk Fırkası’nın radikal kanadı tarafından daima tenkid edilecek, bu kesim ileride Fethi Bey’in başvekaletten ayrılmasında etkili olacağı gibi muhalif fırkanın da sonunu hazırlayacaktır.

Partiye ilk istifa eden 11 üyeden başka 18 kişi daha katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı önlemler partinin aza sayısının artmasını önlemiştir.³⁸⁷ Ali Fuat Paşa ise partinin muhafazakarları partiye kabul etmediğinden bahisle kabul etseydi fırkanın 80’e yakın üyesi olacağını ileri sürmektedir.³⁸⁸ Partiye üye olan mebuslar ve meslekleri şu şekildedir:

Tablo: 1. 3. TCF Milletvekillerinin Eğitim ve Meslek Durumunu Gösteren tablo

Mebus	Seçim Bölgesi	Eğitim Durumu	Mesleği
Ali Fuat Cebesoy	Ankara	Harp Akademisi	Asker
Osman Nuri Bey (Özpay)	Bursa	Hukuk Fakültesi	Avukat
Necati Bey (Kurtuluş)	Bursa	Harbiye	Asker
Feridun Fikri Bey (Düşünsel)	Dersim	Hukuk Fakültesi	Avukat
Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez)	Edirne	Harp Akademisi	Asker

³⁸⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 601- 602.

³⁸⁶ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.354- 355.

³⁸⁷ Yakup Kadri, Mustafa Kemal Paşa’nın Doğu ve Güneydoğu’yu temsil eden mebuslarla görüşmeler yaptığını ve istifa sayısını azalttığını anlatmaktadır. (Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 84)

³⁸⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 111.

İhsan Hamit Bey (Tiğrel)	Ergani	Harbiye	Mülki yönetici
Halil Bey (Işık)	Ertuğrul	Harbiye	Asker
Sabit Bey (Sağiroğlu)	Erzincan	Rüştiye	Mülki Yönetici
Halet Bey (Sağiroğlu)	Erzurum	Rüştiye	Mülki Yönetici
Münir Hüsrev Bey (Göle)	Erzurum	Mülkiye	Mülki Yönetici
Rüştü Paşa (Soydan)	Erzurum	Mühendishane-i Berri Hümayun	Asker
Mehmet Arif Bey (Ayıcı)	Eskişehir	Harp Akademisi	Asker
Zeki Bey (Kadirbeyoğlu)	Gümüşhane	Galatasaray Lisesi	Çiftçi/tüccar
Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	İstanbul	Bahriye Okulu	Asker
Dr. Adnan Bey (Adıvar)	İstanbul	Tıbbiye	Doktor
İsmail Hakkı Bey (Canbulat)	İstanbul	Harbiye	Yüksek Memur
Kazım Karabekir Paşa	İstanbul	Harp Akademisi	Asker
Refet Paşa (Bele)	İstanbul	Harp Akademisi	Asker
Mehmet Kamil Bey (Miras)	Karahisarısahip	İlahiyat Fakültesi	Öğretim Üyesi
Abdullah Hulusi Bey (Zarplı)	Karesi	İdadi	Çifti-Tüccar
Halit Bey (Akmansü)	Kastamonu	Harp Akademisi	Asker
Ahmet Şükrü Bey	Kocaeli	Öğretmen Okulu	Mülki Yönetici
Besim Bey (Özek)	Mersin	Hukuk Mektebi	Avukat
Faik Bey (Günday)	Ordu	Mülkiye	Mülki Yönetici
Abidin Bey	Saruhan	Hukuk	Avukat
Halis Turgut Bey (Tarıkkahya)	Sivas	Mülkiye	Mülki Yönetici
Bekir Sami Bey (Kunduh)	Tokat	Mülkiye	Mülki Yönetici
Ahmet Muhtar Bey (Çilli)	Trabzon	Yüksek Mühendis Mektebi	Mühendis
Mehmet Rahmi Bey (Eyüpoğlu)	Trabzon	Mülkiye	Mülki Yönetici

TCF mebuslarının parlamenter deneyimi hayli yüksektir. Mebuslardan 10 tanesi I.TBMM’de de yasama görevinde bulunmuşlardır. 9 mebus ise Osmanlı Meclis-i Mebusanının en az birinde bulunmuştur. 29 mebusan 15’i parlamento deneyimine sahip mebuslardır. Bu mebuslardan hiç birisi III. Dönemde parlamentoya girememiştir. Zaten 6 tanesi İzmir Suikastı dolayısıyla idam olunmuşlardır.

TCF’lilerin eğitim durumu incelendiğinde ise yüksek öğrenim görenlerin oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. 13 mebus yüksek öğrenim görmüştür ve mebusların %44.83’üne denk gelmektedir. 12 tanesi ise askeri okul mezunudur. Yani partinin %41.37’sini asker kökenliler oluşturmaktadır.

CHF’de sertlik yanlılarının Fethi Bey Hükümeti içindeki temsilcisi konumunda bulunan Recep Bey’in Dahiliye Vekaleti’nden istifa etmesi nedeniyle parti içinde ortam gerilmiştir. Meclis içinde siyasi ortamın gerginleşmesine katkıda bulunan diğer bir olay ise Halit Paşa’nın meclis koridorunda vurulması olmuştur. Afyon mebusu Ali Bey (Çetinkaya) aralarında çıkan bir tartışma nedeniyle Ardahan mebusu Halit Paşa’yı vurmuştur. Halit Paşa’nın ölümüyle hükümetin meclisi tahakküm altına aldığı eleştirileri artmıştır. Muhalefet de bu olay dolayısıyla hükümete yüklenmiştir. Zira Halit Paşa kurşun yarısından kurtulmuş ama hastaneye kaldırılmasına izin verilmediği için zatürreden ölmüştü. Mecliste yatırılması zatürreye yakalanmasına neden olmuştu. Muhalefet olayı hürriyete tahammülsüzlük ve İttihadçılık usullerini canlandırma olarak yorumladı.³⁸⁹

1924 yılında mecliste boşalan sandalyeler için ara seçim yapıldı. Ara seçimlerde Bursa’da Halk Fırkası’nın beklemediği bir sonuç ortaya çıktı. CHF mebus adayları olarak eski İstanbul Şehremini ve önceki dönem Bursa milletvekili olan Operatör Emin Bey’i aday göstermişti. Ancak Bursa seçmeni bağımsız aday Nurettin Paşa’yı mebus seçti. Nurettin Paşa’nın mazbatasının onaylanması meselesi TBMM’de tartışılmıştır. Mecliste asker milletvekillerinin durumu ile ilgili olarak 19 Aralık 1923 tarihinde çıkarılmış olan kanuna göre askerlerin de genel seçimlerin ilanını müteakiben 10 gün içinde istifa etmesi ya da emekliliğini istemesi gerekiyordu. Bursa mebusu Osman Nuri Bey, Nurettin Paşa’nın ikinci meclisteki askerlerin şartlarına tabi olduğunu, dolayısıyla milletvekilliğinin kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kütahya mebusu Ragıp

³⁸⁹ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara 1992, s. 97- 99.

Bey ise kanunun neşrinden itibaren geçerli olduğunu hatırlatarak Paşa'nın mebusluğunun kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Yapılan görüşmeler sonucunda Nurettin Paşa'nın mebusluğu reddedilmiştir.³⁹⁰ Bursa'da seçimler yenilenmiş ve Nurettin Paşa tekrar mebusluğa seçilmiştir. Terakkiperver Fırkalılar, Nurettin Paşa'nın mebusluğunun geçerli olduğunu savunmuş ancak fırkayla alakası olmadığını vurgulamak ihtiyacını da hissetmişlerdir.³⁹¹

Türkiye 1925 yılına yoğun siyasi tartışmalar altında girmişti. Ancak 1925 yılında ülke kaderine yön veren daha ciddi gelişmeler yaşanacaktır. Bunların en önemlisi kuşkusuz Doğudan gelen isyan haberi idi.

1.4.4.Şeyh Sait İsyanı ve TCF'nin Kapatılması

19. yy'ın ortalarından beri doğuda devam eden huzursuzluğun iç ve dış etkiler olmak üzere çok boyutlu yönleri vardır. Hilafetin kaldırılmasından itibaren doğu illerinin durumu oldukça hassas bir hal almıştı. Devletin merkezi otoritesinin tam olarak sağlanamamış olması, bölgenin aşiret yapısı sorunların temeline inilmesine engel olan amillerdi. 1925 yılının Şubat ayında doğu illerinde patlak veren Şeyh Said İsyanı sonuçları bakımından Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutar. İsyanın lideri Şeyh Sait, Hınıs'ta yerleşmiş oldukça nüfuz sahibi olan bir Nakşi şeyhiydi. İsyanın kürt devleti kurmak için mi hilafeti geri getirmek için mi çıktığı çokça tartışılmıştır. Metin Toker, Şeyh Sait'in hilafeti geri getirmek için isyan ettiğini, Şeyh Sait'in bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade, bir karşı ihtilalin darbecisi gibi hareket ettiğini ve açtığı bayrağın hilafet bayrağı, şeriat bayrağı olduğunu öne sürer.³⁹²

İsyanla ilgili diğer bir yaygın kanaat de isyanı İngilizlerin kışkırttığı iddiasıdır. İngilizler, Musul meselesinin görüşüldüğü dönemde ortaya çıkan ayaklanmaya karşı ilgisiz kalmamışlar, ayaklanmayı yakından izlemişler, fakat destekleyici bir tavır almaktan da kaçınmışlardır.³⁹³ İngilizler isyanın Türkiye tarafından planlandığından kuşkulmuşlardır.³⁹⁴ Sonuçta isyan İngilizlerin işine yaramış ve başladıktan kısa bir süre sonra hızla yayılmıştır.

³⁹⁰ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1925. (56 kabul, 2 çekimser, 130 red)

³⁹¹ *Tevhid-i Efkar*, 28 Aralık 1924.

³⁹² Metin Toker, *Şeyh Sait İsyanı*, Ankara 1968, s.17.

³⁹³ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara 1978, s. 310-311.

³⁹⁴ Mim Kemal Öke, *Musul- Kürdistan Sorunu*, İstanbul 1995, s. 197.

İsyan iç politikanın da hareketlenmesine neden oldu. Ayaklanmanın başlaması ve geniş bir alana yayılmasından sonra İsmet Paşa, Ankara'ya geri çağrıldı. 23 Şubat 1923'te şark vilayetlerinin bazılarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilan edildiğine dair Başvekalet tezkeresi okundu. 25 Şubat'ta Başvekil Fethi Bey mecliste konuyla ilgili izahat vermiştir. Fethi Bey "İsyanın Kürdistan'da bir hükümet kurmaya yönelik olduğunu ve irticai bir isyan olduğunu" söylemiştir. Aynı gün Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tadili hakkındaki kanuna bir madde eklenmesine dair olan kanun layihası görüşülmüştür. Görüşmelerin sonucunda "Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet etmek amacıyla cemiyet kurulması yasaktır. Bu tür cemiyetleri kuranlar ve bu cemiyetlere dahil olanlar vatan haini addolunur. Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi alet ederek yönetim şeklini değiştirmek veya devleti güvenliğini ihlal veya dini ve mukaddesat-ı diniyeyi alet ederek her ne surette olursa olsun gerek topluca sözlü veya yazılı veyahut fiili bir şekilde veya nutuk atarak veya basın yoluyla harekette bulunanlar vatan haini addolunur"³⁹⁵ şeklinde bir madde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmiştir. Buna rağmen CHF'nin şahin kanadı isyana karşı alınan önlemleri yeterli bulmuyor ve hükümeti eleştiriyordu. İsmet Paşa'nın Ankara'ya çağırılması CHF içindeki otoriter eğilimli kişilerin hükümete karşı eleştirilerinin sertleşmesine neden olmuştur. Otoriter eğilimli grup hükümetin daha sert önlemler alması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca bu grup daha ilk günden isyan ile TCF'yi ilişkilendirmekte gecikmemişti.

2 Mart 1925 tarihinde CHF Grup toplantısında ayaklanma olayı ayrıntılı olarak ele alındı. Fethi Bey sıkıyönetimin yeterli olduğu görüşünde direnirken – ki bu görüş muhalefet partisinin de görüşüydü- İsmet Paşa ve arkadaşları bu olayın geniş çaplı bir karşı devrimin başlangıcı olup rejimi devirmek amacıyla olduğunu ileri sürüyorlar ve zaman kaybetmeksizin en sert tedbirlere başvurulmasını istiyorlardı.³⁹⁶ Sonuçta Fethi Bey, CHF Meclis Grubu'nda güvensizlik oyu alarak 3 Mart 1925 tarihli meclis oturumunda istifasını okudu. "Lüzumsuz şiddetle elimi kana boyamam"³⁹⁷ diyen Fethi Bey, CHF müfritlerinden güvenoyu alamadı ve yerini İsmet Paşa'ya bıraktı. İsmet İnönü'ye başvekalet teklif edildiğinde İnönü iki koşul öne sürdü: Bölgeye bir kolordunun gönderilmesi ve İstiklal Mahkemeleri'nin bütün ülkede yetkili olmak üzere yeniden kurulması. Her iki koşul da kabul edildi. İnönü'nün düsturu 'devlet eşkiyaya

³⁹⁵ TBMM ZC, c: 24, s. 306-311.

³⁹⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 1982, s. 99-100.

³⁹⁷ Göldaş, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri*, s. 412- 413.

ödün vermez' idi.³⁹⁸ İsyân hadisesinin ardından iki tane İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Bunlardan birisi Şark İstiklal Mahkemesi olup isyan bölgesinde görev yapacaktı. Diğeri ise Ankara İstiklal Mahkemesi'ydi ve yetki alanı ülkenin tamamıydı.

4 Mart 1925 tarihli meclis oturumunda Başvekalete Malatya mebusu İsmet Paşa'nın seçildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkiresi okundu. İsmet Paşa hükümetin programı hakkında kısa bir izahat verdi. İç siyasette ilk hedeflerinin isyan hadisesinin süratle bastırılması, memlekette huzurun yeniden temini olduğunu belirtti. Ali Fuat Paşa meclis kürsüsünde daha bir kaç gün evvel Genç isyanı dolayısıyla Fethi Bey Hükümeti'ne karşı güvenini açık celsede ortaya koyan meclisin özel oturumda hangi sebebe dayalı olarak hükümeti düşürdüğünü anlamadıklarını, Fethi Bey hükümetinin çekilmesini bu esas ile bağdaştıramadıklarını, hükümetin değiştirilmesinin sebebi ne ise tartışılmadıkça İsmet Paşa hükümetine güvenmeyeceklerini söyledi. İsmet Paşa cevaben mevcut olan hadisenin süratle yok edilmesi gerektiği için hükümetin değiştiğini söylemiştir. Güven oylamasına 179 mebus katılmış, 153 itimad, 23 itimadsızlık 2 müstenkif ile İsmet Paşa hükümeti güvenoyu almıştır.³⁹⁹

1.4.5. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Çıkarılması

4 Mart günü Harekat-ı Askeriye mıntikasında ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması hakkında başvekaletten tezkere gelmiş ve gündeme alınmıştır. Takrir-i Sükun Kanun'u layihasının ise acilen müzakere edilmesi kararı alınmıştır. Mecliste kanunun müzakereleri sırasında söz alan ünlü muhaliflerden Feridun Fikri Bey kanunun uygulamada nasıl işleyeceğini sormuş ve kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kişi dokunulmazlığı, vicdan, tefekkür gibi kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili olan 70.inci maddesine zıt olduğunu ifade etmiştir. Konya mebusu Refik Bey kanunun erbab-ı namus için olmadığını söyleyerek Feridun Fikri Bey'e sataşmıştır.

Feridun Fikri Bey bütün faaliyetlerin bu kanun dairesi içine sokulması durumunda, "*O zaman memlekette Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk-u Amme faslında vatandaşlara temin edilen hürriyet nerede kalır*" diye sormuştur. Feridun Fikri Bey kanunu "*cumhuriyetin, hakimiyeti milliyenin ruhuna muhalif görüyorum*" demiştir. Refik Bey'in kanunun cumhuriyetin korunması için teklif edildiğini hatırlatması üzerine Kazım Karabekir Paşa söz almış ve daha önce de söyledikleri gibi isyan hadisesiyle ilgili hükümetin her türlü kanuni icraatlarına taraftar olduklarını tekrar etmiş, fakat bu hadise karşısında milletin haklarını baskı altına almaya taraftar olmadıklarını

³⁹⁸ Metin Heper, *İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, İstanbul 1999, s. 156.

³⁹⁹ TBMM ZC, c. 15, s. 127.

söylemiştir. İstiklal Mahkemeleri hakkında ise “İsmet Paşa, İstiklal Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek yanılıyorlar, bunlar tarihe karışmıştır” diye görüş beyan etmiştir.

Refik Bey “Biz burada kanunun kelimeleri ile uğraşırken cumhuriyeti yıkmak için irticakarane isyan edenler kardeşlerimizin kanını akıtmaktadır” diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Rauf Bey “Hepimizin müştereken intac ettiğimiz hakimiyeti milliyet ve cumhuriyetin Genç vilayetindeki gibi birtakım mütegalibenin isyanıyla yıkılacağını düşünmek zaaf-ı kalpden başka bir şey değildir” diyerek esas meselenin hukuk meselesi olduğunu vurgulamak istemiştir.

Hükümet kanadı “Emniyet-i umumiyyeyi ihlal eden zehir yuvalarını hangi köşede ise arayıp bulmamız için kanunun kabul edilmesi gerekir” derken diğer bir CHF milletvekili Mehmet Fuat Bey “O yuvaları köylerde değil şehirlerde aramalı” diyerek hadisenin sorumlusu olarak TCF’yi gördüklerini ima etmektedir. Meclisteki tartışmalar gittikçe sertleşmiş iktidar ile muhalefet partisi mebusları arasında tam bir söz düellosuna dönüşmüştür. Hatta iktidar partisi mebusları muhalefet partisi mebusları için “işte bu kanun bunlar gibiler içindir” mealinde sözlerle TCF’ye bakış açılarını ortaya koymuşlardır. TCF mebusları kanunun bütün yurdu kapsamı ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karşı çıkmışlardır. Feridun Fikri Bey idam yetkisinin İstiklal Mahkemesi tarafından doğrudan infaz edilmesinin TEK’na zıt olduğunu, meclisin böyle bir haktan vazgeçmeyeceğini söylemiştir. I.Meclisteki II. Grup’un muhalefet ettiği İstiklal Mahkemelerinin yetkileri meselesi II. Mecliste daha geniş bir şekilde olağanüstü şartlar içererek gündeme geliyor ve bu kez TCF muhalefetine maruz kalıyordu. Feridun Fikri Bey esas hakkında yaptığı itirazlarla muhalefetin meclis içi demokrasinin işletilmesi konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Muhalefete rağmen kanun CHF’nin ezici bir çoğunluğa sahip olduğu mecliste ekseriyetle kabul edilmiştir.

Kanunun ilk maddesinde yer alan “İrticaa ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reis-i cumhurun tasdikiyle, resen ve idareten mene mazundur. İşbu efal erbabını Hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir” şeklindeki maddeye karşı muhalefet basın hürriyetinin sınırlandırıldığı, kanunun elastiki olduğu, herşeye teşmil edilebilir olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir. Muhalefet bu maddenin ileride basının susturulmasına neden olacağını düşündüğü için bu maddeye karşı çıkmıştır. Ancak CHF mebusları İstanbul basını hakkında oldukça ağır eleştirilerde bulunarak bu itirazı

reddetmiştir. Tartışmalar sonucunda kanun 2 yıl geçerli olmak üzere yukarıdaki şekliyle 144 mebusun katılımıyla 122 kabul, 22 red oyuyla kabul edilmiştir.⁴⁰⁰

Cumhuriyet, İsmet Paşa hükümetinin kanunun kabulünden sonra Cumhuriyet tarihi için yeni olan bir kanunla işe başladığından bahsetmiş ve kanunun zaruret neticesinde kabul edildiğini öne sürmüştür. Cumhuriyet'e göre bu kanunun yayınlanması olayların baskısı karşısında bir zaruret ve mecburiyet şekline girmiş olmasaydı elbette ne onu teklif etmek ne de kabul etmek, ne hükümet ve ne de meclis için söz konusu olamazdı. Lakin emrivaki suretinde ortaya çıkarak adeta Cumhuriyete baskı olan bir irtica hadisesi karşısında lüzumundan fazla hoşgörülü olmak belki de tehlike olabilirdi. Bunun için İsmet Paşa hükümeti Cumhuriyetin savunmasını belki onun ruhuna uygun olmayacak bir şiddetle üstüne almaya mecbur olmuştur. Yazıda Takrir-i Sükun Kanunu'nun şiddetli bir kanun olduğu kabul edilmekle birlikte gerekli olduğu üzerinde durulmaktadır. Devletin geleceği için geçmişe karşı, geçmişin ananeleri içinde yaşayanlara karşı tedbirlerle donatılması zaruridir. Ölmeğe razı olan bir mazi karşısında canlanması, büyümesi ve muzaffer olması elzem bulunan bir istiklâl ve ordu bulunmaktadır. Tarih sahnesinde hiçbir mahluk ağrısız ve sancısız gelmemiştir. Bunun için bugün içinde bulunduğumuz mücadeleleri -bir taraftan irticaya karşı ve diğer taraftan da Cumhuriyete nazaran ağır olan yükü ile- tabii görebilmek lazım gelmektedir. İşte son irtica ile bu yeni kanun o ağırlık ve sızıdan başka bir şey değildir.

Cumhuriyet ilan edildiği gün Türkiye'de cumhuriyetin en geniş bir şekilde hakim olması arzu edilmiş, fakat olayların bir kere daha gösterdiği gibi böyle bir kanun çıkarması zorunluluklar neticesinde olmuştur. Bu zorunluluklar insanların arzularından daha kuvvetlidir. Kanun bir baskı ve şiddet sevdasının ürünü olmaktan çok geleceği müdafaa zaruretinin eseri olarak görülmüştür. İsmet Paşa'nın şahsı kanunun uygulanmasında şiddet gösterilmeyeceğine ve fikir hürriyeti ile uygulanacağına yeterli bir delil olarak görülmüştür ama uygulamalar bunun tam tersini göstermiştir. Gazeteler kapatılmaya başlanılmıştır bile. Ama kapatılma hadisesine gazetelerin kendi yayın politikalarının neden olduğu ileri sürülmektedir

“...Daha dün herkesin gözü önünde cereyan etmiş bir şuur ihtilali hadisesinden kirli bir siyaset hailesi tasniine kalkışmış olan bir matbuat maalesef kendisini kuvvetle müdafaa edemeyecektir. Bununla beraber her ne olursa olsun matbuata karşı lüzumsuz bir şiddete kimse taraftar değildir. Bizzat İsmet Paşa hükümeti de lüzumsuz bir şiddet tarafarlığı ile mütehassis olamaz. Bunu için gerek Takrir-i sükun Kanunu, gerek matbuat

⁴⁰⁰ TBMM ZC, c.15, s. 131-143.

aleyhinde Recep Bey'in beyanati telaş ve endişeyi mucep olmamalıdır. Bunlar muhtemel tehlikelere ve fenalıklara karşı alınmış tedbirlerdir. Ümid edebiliriz ki hatta bu ihtiyat tedbirlerinin istimaline bile lüzum kalmaz...”

Gelişen olaylarda basının kışkırtıcı rol oynadığı ifade edilmektedir. Buna rağmen basına karşı kullanılan sert üslubun basına karşı sert uygulamalara dönüşmeyeceği beklentisi dile getirilmektedir. Ancak bu beklenti de karşılığını bulmayacaktır. Cumhuriyet'e göre gazetelerin kapatılması vaziyetin gerektirdiği tedbirden başka bir şey değildir. Bu gazeteler aylardan beri Ankara'nın gösterdiği sabır ve teenniye doğru algılamış olsalardı böyle bir felaket başlarına gelmeyecekti.⁴⁰¹

Aynı gün gazetede yer alan diğer bir yazı da kanunun uygulanması konusunda aynı iyimser havayı yansıtmaktadır.

“Bugün vaziyet ciddi ve samimi olarak tetkik ettikten sonra vardığımız netice şudur: Hadisenin mahiyeti irticaidir, mürettibdir. Bu hakikatı vakaların, hadiselerin dalaletiyle bütün vuzuhuyla görmemek kabil değildir. Siyasi, içtimai hadiselerle birinci derecede haizi ehemmiyet olan şey teşhisidir, hadisenin ruhu, içtimai sebeplerini tetkik ve müşahede etmektir. Ondan sonra mevzuatın istilzam ettiği tedbirleri bulmak derece-i taliyede kalır.

Biz “Takrir- i Sükun” Kanunu ile halkın istediği ve memleketin muhtac olduğu huzur ve sükunun tesis edildiğine kaniyiz. Memleketin maddeten ve manen ifsadattan vikayesi devlet nüfuzunun teyid ve tarsini gayesini isdihdaf eden bu kanunun tatbikat sahasında haksızlıklara, yolsuzluklara meydan vermeyeceği kanaatindeyiz.

İsmet Paşa, meclis tarafından bir buçuk sene evvel ilan ve kabul edilen Cumhuriyet ve inkılab prensibini tatbik etmek için en evvel mesuliyeti deruhte etmiş olan bir rical-i devletimizdir. İsmet Paşa'nın yalnız şahsı itibarıyla bile bir fikir, bir mefkure ifade ettiğini tasdik etmeyenler azdır. Onun tertib ettiği mecmua-i siyasiyenin aynı ruhla hareket edeceğine de şüphe yoktur. Başvekil Paşa, Takrir- i Sükun Kanunu'nu memleket dahilinde asar-ı nafia vücuda getirecek bir mahiyette görüyor.

Biz bu vesile ile kanunun beklenen nafi eserlerin süratle tecellisini, vatanın bir köşesinde kopan isyan ateşinin bir an evvel ifna edilmesini, memleketin hiç bir tarafında vahdet-i milliyeyi ihlal edecek, efkar-ı umumiyeyi teşettüte uğratacak teşebbüsata meydan verilmesini hulus-ı vicdan ile temenni ediyoruz”⁴⁰²

Takrir-i Sükun Kanunu hakkında iyimser bir hava oluşturmaya çalışan gazeteler hükümete yakın gazetelerdir. Kanunu cumhuriyeti ve inkılapları korumanın kanuni bir aracı olarak takdim etmektedirler. Kanunu eleştirecek basın ise kanunun uygulamaları ile yayın hayatını noktalamaktadır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulamaları içinde en önemlilerinden birisi bazı gazetelerin yayınının durdurulması ve gazetecilerin

⁴⁰¹”Takrir-i Sükun Kanunu”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1925.

⁴⁰² “Kanunun Tatbiki ve İsmet Paşa”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1925.

yargılanmasıdır. Gazete ve mecmuaların kapatılması kararı Bakanlar Kurulunda 5.3.1925 tarihinde alınmıştır.⁴⁰³

İlk olarak 7 Mart tarihli gazetelerde kapatılan gazetelerin haberleri yer almaktadır. Habere göre Anadolu’da iki, İstanbul’da üç gazete ve ayrıca üç dergi geçici olarak kapatılmıştır. Trabzon’da (İstikbal), Adana’da (Sayha) gazeteleriyle İstanbul’da Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, İstiklâl gazeteleri ve Sebilirreşad, Aydınlık, Orak Çekiç dergileri Heyet-i Vekilece Takrir-i Sûkûn Kanunu’nun birinci maddesine dayanarak kapatılmıştır. Trabzon’da yayınlanmakta olan Kahkaha, İstikbal ve İstanbul’da yayınlanan Press Dö Suvar ve İzmir’de yayınlanan Sadayı Hak gazetelerinin yayınları memleketin huzur ve sükûnunu bozucu görüldüğü için Takrir-i Sûkûn Kanunu’nun birinci maddesi gereğince durdurulmuştur.⁴⁰⁴ 11 Mart’ta Afyonkarahisar’da yayınlanan İkaz gazetesinin makale ve yayınları memleketin huzur ve sükûnunu bozucu görüldüğü için yine Takrir-i Sûkûn Kanunu’na dayanılarak durdurulmuştur.⁴⁰⁵ Takrir-i Sûkûn Kanunu uyarınca kapatılan bir diğer gazetede Ata Çelebi’nin Doğruözü’dür. Mersin’de yayınlanmakta olduğu Doğruöz gazetesinin yayını öteden beri zihinleri bulandırıcı olduğundan dolayı 22 Mart 1925 durdurulmuştur.⁴⁰⁶ 18 Mart’ta Bakanlar Kurulunda alınan bir kararla güney sınırlarından gelecek bütün gazete ve mecmuaların yurda sokulması yasaklanmıştır.⁴⁰⁷ 15 Nisan’da muhalefeti destekleyen ve eski bir ittihadçı olan Hüseyin Cahid Yalçın’ın gazetesi Tanin de kapatılmıştır.⁴⁰⁸ Tanin gazetesinin kapatılmasıyla önemli bir muhalif kalem saf dışı bırakılmış oluyordu. Hüseyin Cahit, İstiklâl Mahkemesi’nde yargılanmak üzere tutuklanarak Ankara’ya götürüldü.

18 Nisan’da İstanbul’da çıkan Resimli Hafta dergisi 14 Nisan 1341 tarihli sayısında “Hapishanede İdama Mahkum Olanlar, Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler” başlıklı hikayesiyle kamuoyunun fikirlerini incittiğinden dolayı kapatılmıştır.⁴⁰⁹ 29 Nisan’da İstiklâl Mahkemesi’nce kapatılmış olan Tanin gazetesinin ruh ve zihniyetini taşıyan ve Tanin’i idare etmekte olan ellere ait sermaye ile yayınlanan Fransızca “Tanin” gazetesi, Takrir-i Sûkûn Kanunu’na muhalif yayın yaptığı gerekçesiyle kapatıldı.⁴¹⁰ Gazetelerin kapatılması Mayıs ayında da devam etmiş ve 13 Mayıs’ta Bursa’da yayınlanan “Yoldaş” gazetesi efkar-ı umumiye’yi bulandırdığı gerekçesiyle

⁴⁰³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, 5. 3. 1925 , 1582 86-44 030.18.1.1/13 12 12.

⁴⁰⁴ BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 8. 3. 1925, 1599 86-45, 030 .18.11/13 135.

⁴⁰⁵ BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 11. 3. 1341, 1597 86-46 030.18.01 / 13 13 7.

⁴⁰⁶ BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 22.03.1925, 1686 86-48, 030.18.1.1/ 13 13 17.

⁴⁰⁷ BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 18.03. 1925,1629 86-47,030 1.1/ 13 14 4.

⁴⁰⁸ BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 15.4.1925, 1782, 030.18.1.1/13 22 15.

⁴⁰⁹ BCA 15.4.1925 18 08 86-50 , 030..1.1.1/ 13 24 2.

⁴¹⁰ BCA 29.04.1925, 1842 86-53, 030.1.1.1/ 13 25 16.

kapatılmıştır.⁴¹¹ 24 Mayıs'ta Resimli Ay dergisi 3 Mayıs'ta "Mekteb mi, Kışla mı" başlığıyla yayınladığı makalenin askeriye kurumunun haysiyet ve şerefini ihlal etmekle birlikte talebenin fikrini bulandırmak, mektebin usul ve düzenine isyankar bir ruh ve gaye vermek maksatlarını gütmüş olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.⁴¹² 22 Temmuz'da da Bulgaristan'ın Filibe Kasabası'nda yayınlanan ve "Yaşasın Şapka" başlığı ile yayınladığı makalede Türkiye'de şapka giyilmesinin şiddetle aleyhinde bulunan ve bozguncu yayın yapan "Koca Balkan" gazetesinin Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır.⁴¹³ İstanbul'da yayınlanan Akbaba gazetesinin sorumluları ise 252. sayısında yayınladığı "Meşhedinin Köpeği" başlıklı yazı sebebiyle İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.⁴¹⁴ 10 Mayıs'ta Yunanistan'da basılan Politiki Erena adlı gazetenin Türkiye'ye sokulması yasak edildi ve getirenlerin İstiklâl Mahkemeleri'ne verilmesi kararı alındı.⁴¹⁵

3 Mayıs 1925'te doğuda sıkıyönetim mntikasında uygulanacak olan sansürü düzenleyen yönetmelik çıkarılmıştır. Yönetmelikte dikkat çeken hususlar bütün haberleşme araçlarının sansüre tabi olması, sansür memurlarının askerler arasından seçilmesi, idare-i örfiye mntikasında Türkçe dışında dille mektup ve telgraf gönderilemeyeceği, bütün gazete ve dergilerin, risalelerin sansüre tabi olacağıdır.⁴¹⁶

8 Mart'ta Cumhuriyet'de yer alan diğer bir yazıda Halk Fırkası İstanbul Başmutedi Vekili Refik İsmail Bey'in kapatılan gazeteler hakkında beyanatına yer verilmiştir. Beyanatta Refik İsmail Bey şu şekilde görüş bildirmiştir: "*İstanbul'un vaziyeti şimdiki halde sülîmandır. Kapatılan gazeteler bittabi cezalarını bulmuştur.*"⁴¹⁷

Erzurum Mebusu Rüştü Paşa 9 Martta Dahiliye Vekiline Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sayha gazeteleriyle dört derginin süresiz kapatılmasının sebebine dair sözlü sual takriri vermiştir.⁴¹⁸ Dahiliye Vekili Cemil Bey takriri 11 Mart tarihli oturumda cevaplamıştır. Cemil Bey gazetelerin Takrir-i Sûkûn Kanunu'nun birinci maddesine karşı yayın yaptıkları için kapatıldıklarını söylemiştir. Rüştü Paşa, Dahiliye Vekili'nin gazetelerin kanunun birinci maddesine göre kapatıldığını söylediğini, ancak kanunun öncesini kapsamayacağını, kanunun kabulünden önce yapılan yayından dolayı bu gazetelerin kapatılmasının doğru olmadığını, son kabul edilen kanunla hükümete

⁴¹¹ BCA, 13.5.1925, 1919, 030.18.1.1/13 29 12.

⁴¹² BCA, 24. 5. 1925, 1958, 030. 18.1.1/13 31 11.

⁴¹³ BCA, 22.7.1925, 2222 86-82, 030. 18. 1.1/ 14 44 14.

⁴¹⁴ BCA, 31.5.1925, 2012 86-59, 030.18.1.1/ 14 34 4.

⁴¹⁵ BCA, 10.05. 1925, 1899 86-55, 030.18.1.1/13 28 8.

⁴¹⁶ BCA, 3.5.1925, 1846, 030. 18.01 /13 25 20.

⁴¹⁷ "Seddedilen Gazeteler", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1925.

⁴¹⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ S: 2, İçtima: 73, s. 277.

geniş yetkiler verildiğini, bu yetkilerin hiç bir vakit basın hürriyetini, toplumsal hürriyeti sınırlandırmaması gerektiğini vurgulamıştır. Memlekette çıkan gazetelerin hükümeti eleştirebilmesi, herhangi bir kurumun şu veya bu memurun suistimalini yazabilmesi gerektiğini, aksi halde halk arasında hükümetin basını yıldırma arzusunda olduğu, istemediği gazeteleri kapatıyor zannını uyandıracaklarını söylemiştir. İşte bunun için hükümetin kapattığı gazeteleri neden kapattığını millete açıklamasını istemiştir. Aksi takdirde hükümete verilen yetkiyle hükümetin konuşma, basın ve toplanma hürriyetini ihlâl etmiş olacağına dikkat çekmiş ve hükümetin adaleti temin etmesini istemiştir.

Cemil Bey kapatılan gazetelerin bir kısmının mesleğinin komünistlik olması, diğer bir kısmının da dini siyasete alet etmesi, bir kısmının da yanlış haberler vererek efkar-ı umumiye bulandırması dolayısıyla, diğerlerinin de doğrudan doğruya yönetim şekline karşı fikirleri savunmaktan dolayı kapatıldıklarını söylemiş ve “*Hükümetin yaptığı icraat şu veya bu tarzda hususi ve şahsi zihniyetlerin asarı değildir. Memlekette sükun ve intizamın teminine matuf gayet ciddi ve doğru bir tedbirdir*” diyerek hükümet politikasını savunmuştur.⁴¹⁹ Goloğlu ise meseleye farklı bir yorum getirmiştir.

“Cumhuriyet düzeninin getirdiği özgürlüğü, cumhuriyet düzenini yok edecek bir aşırılıkta kullandıkları kanısına vardıkları basın ve türlü aksaklıklara rağmen cumhuriyet düzeninin gereği olduğuna inandıkları muhalefet de ayaklanma olayında kullanılan şiddet tedbirleri ve politikası ile bastırılabilirdi. Öyle de yapıldı. Ve köktenciler bunu kötü bir niyetle değil, yurtseverliğin bir gereği olarak yaptılar.”⁴²⁰

Hükümet muhafazakar, liberal hatta marksist her kesimden bütün gazeteleri kapattı. Gazetecileri İstiklâl Mahkemeleri’ne gönderdi. Bu gazetecilerin hemen hepsi sonradan beraat ettiler. İstanbul basının önemli isimleri isyanı kışkırtmak suçundan tutuklanarak idamla yargılanmışlardı. Hükümetin yargılananların islam dinine aykırı hareketleri bu gazetecilerin yazılarından öğrendiklerini iddia ediyordu. Ancak sanıkların birçoğu Türkçe okuma yazma bilmiyordu.⁴²¹

19 Mart’ta Cumhuriyet’te İstiklâl Mahkemelerine dair önemli bir makale yayınlamıştır. Makalede Takrir-i Sükun Kanunu’nun büyük çoğunluk tarafından desteklendiği iddiası dile getirilmiştir. Muhalefetten adet yerini bulsun diye yükselen seslerin oldukça cılız olduğu, Takrir-i Sükun Kanunu’na karşı yalnızca 22 red oy kullanıldığı, muhaliflerin kendilerini mecburen muhalefet oyu vermeye sevkeden

⁴¹⁹ TBMM ZC, D: 2, İ.S: 2, C: 15, iç: 75, s. 349- 350.

⁴²⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara 1972, s. 129.

⁴²¹ Köker, “Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı”, s. 6.

hallerinin acınacak bir mahiyette olduğu vurgulanmış ve TBMM'nin vatani meselelerde birlik olması gerektiği, bu konuda meclisin pek vatanperver olan hiss-i seliminin rehber olduğu söylenilmiştir. Makalede vurgulanan önemli noktalardan birisi İstiklâl Mahkemelerinin örfi divanlar olmadığı ve İstiklâl Savaşı sırasında tüm dünyanın Türk Milletini ölüme terkettiği bir dönemde TBMM hükümetinin gayesine ulaşmaya çalıştığı zamanlarda aldığı en büyük tedbirin İstiklâl Mahkemelerini kurmak olduğudur. İstiklâl Mahkemeleri rejimin garantisi olarak kabul edilmekte ve adaletin timsali olarak vasıflandırılmaktadır.

“Vatanın halas ve milletin istiklâlinin tehlikede olduğu, Türk varlığının bütün bir husumet cihanı karşısında inhilal ve izmihlal çukurlarında yuvarlandığı müthiş vartada milletin ben varım ve bu badireden kurtulacağım diye bağırdığı zaman milletin azim ve kararında etkili olan unsurlardan birisi İstiklâl Mahkemeleridir. İstiklâl mahkemeleri milletin kat'i istiklâlini temin eden bir müessese olarak doğmuştur. İstiklâl mahkemelerinde beş on vatandaş idam olmuştur, ama vatan yaşamaktadır. Millet ve cumhuriyet yaşamaktadır. Cehl ve dalaleti ezmekte tereddüt hastalığı milletler için maraz-ı mevt olabilir. Fena fikirlerin cüretlerini kırarak icabında cezalarını tertip edecek olan bu vatani ve milli zaruret mukavelesinde vatanperver efrad-ı milletimiz ancak memnuniyet ve emniyet hisleri ile mütehassis ve müteşekkik olabilir. İstiklâl mahkemelerinin semtine uğramıyacak bir şey var ise o da zulüm şaibesidir. Adaletin timsali olan İstiklâl mahkemelerinin muhakemeleri ve hükümleri millet için ayn-ı rahmettir.”⁴²²

21 Mart'ta Ömerli Kazasının Paşamandıra köyünde oturan beş kişinin fırkalarından (TCF) istifa ettikleri haberine yer verilmiştir. İstifaların firkanın dini kullanarak hükümet aleyhine tahrikat yapması, firkanın hükümeti devirmek istemesi nedeniyle gerçekleştiği savunulmuştur. İstifa edenlerin firkanın fikirlerine katılmayacaklarını, işgal edildiklerini ve Gazinin umdeleri arkasından daim yürüyeceklerini beyan ettikleri ileri sürülmüştür.⁴²³

7 Mart gecesi Diyarbakır'a saldırıya geçen Şeyh Sait, Türk silahlı kuvvetlerinin yoğun topçu ateşi karşısında kenti alamadan geri çekildi ve isyanın kaderi değişti. Şeyh Sait yanındaki grupla birlikte 14- 15 Nisan gecesi teslim oldu. 12 Nisan'da Diyarbakır'a gelen Şark İstiklal Mahkemesi yargılamalara başladı. Şeyh Sait yargılanması sırasında Kürt Devleti kurmak iddiasında olduğunu reddetti. İsyanı dini mülahazalarla yaptığını ileri sürdü. Bir ay kadar süren duruşma sonucunda aralarında Şeyh Sait'inde bulunduğu 46 sanık idama mahkum oldu. İnfazları 28- 29 Mayıs gecesi yapıldı.⁴²⁴

⁴²² “İstiklâl Mahkemeleri”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1925.

⁴²³ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1925.

⁴²⁴ Osman Köker, “Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 67, Temmuz 1994, s. 5-6.

Şeyh Sait ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sûkun Kanunu'ndan yararlanarak girişilen genel sindirme hareketi içinde TCF de ortadan kaldırıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi'nde ayaklamayı dolaylı olarak kışkırtmak suçuyla yargılananlar arasında TCF Urfâ katib-i mesulû de vardı. Mahkeme 25 Mayıs'ta görev bölgesi içindeki bütün TCF şubelerini kapattı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde de dini siyasete alet etmek gerekçesiyle yargılanan Salih Baço ve arkadaşları davası dolayısıyla partinin Çağaloğlu merkez şubesi kapatıldı. TFC programında yer alan efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olma ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığının kanıtlandığını kabul eden hükümet gereğini yapma fırsatı buldu.⁴²⁵

Yaşar Kalafat'ın belirttiğine göre yıllar sonra TFC ile Şeyh Sait olayının ilişkisini öğrenmek isteyen Abdi İpekçi, İsmet İnönü'den “*direkt ilişkisi olmadığı*” cevabını almıştır.⁴²⁶ Ancak dönemim başvekili İsmet Paşa'nın hükümeti 3 Haziran 1925 günü Takrir-i Sûkun Kanunu'na dayanarak TFC'yi isyana karıştığı gerekçesiyle kapatmıştır. TCF, HF ile aynı tabandan gelen bir partiydi ve mecliste çoğu zaman iktidarı destekleyici yönde oy kullanmıştı. Partililer Takrir-i Sûkun döneminde bile belli oranda hükümete destek vermişlerdi. Ama partiyi kapatılmaktan kurtaramamışlardı. Parti kapatılırken TCF'li mebusların milletvekilliği düşürülmemişti. En sert muhalefeti ise partinin kapatılmasından İzmir suikastine kadar geçen sürede yapmışlardı.⁴²⁷

Hükümet Takrir-i Sûkun Kanunu ve İstiklâl mahkemeleri vasıtasıyla her türlü muhalefeti susturmuş, TCF'nin kapatılmasıyla da tek parti rejiminin yerleşmesi yolunda önemli bir adım atmıştır.1927 seçimlerine muhalefetsiz bir ortamda gidilecekti. Hükümet muhalefeti ortadan kaldırmak için Takrir-i Sûkun Kanunu'nu etkili bir şekilde kullanmıştır. Ancak halen dikensiz gül bahçesi oluşturulamamıştı. Oyunun son perdesi 1926 İzmir suikastı dolayısıyla kapanacaktı.

1.4.6. İzmir Suikastı ve Örgütlü Muhalefetin Tasfiyesi Süreci

Mustafa Kemal Paşa'ya 1926 yılının Haziran ayında İzmir'de suikast yapılacağı yolunda alınan ihbar sonucunda Birinci Dönem Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit ve arkadaşları İzmir'de yakalandılar. İhbarın alınmasından sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi soruşturma açtı. Ve mahkeme İzmir'e gelerek kapatılmış olan TCF milletvekillerinin tutuklanmasını talep etti. TBMM üyesi olan eski TCF'li milletvekilleri dokunulmazlıkları olmasına rağmen tutuklandılar. Başvekil İsmet

⁴²⁵ Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 153.

⁴²⁶ Kalafat, *Şark Meselesi İşığında Şeyh Sait Olayı*, s. 88.

⁴²⁷ Meral Demirel, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekilleri Mecliste Nasıl Oy Kullandı”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 2004, Sayı: 196, s.4.

Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırması üzerine İstiklâl Mahkemesi'nin İsmet Paşa'yı tutuklamaya karar verecek kadar ileri gitmesi bu mahkemelerin sahip olduğu siyasal gücü göstermesi bakımından önemlidir.⁴²⁸

Ziya Hurşid ve diğer arkadaşlarının ifadelerinden olayla TCF'nin ilgili olduğu kanısına varıldı. 3.11.1926 tarihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi savcılığının Reisicumhura suikast düzenleyenlerle alakalı tezkeresinde araştırma aşamasında anlaşıldığına göre suikast işinin birkaç kişinin tertibi olmayıp mecliste bulunan sözkonusu fırkanın reisleri ve mensubunda bu meselede alakadar bulunduğu öne sürüldü. Buna binaen bu işle alakası görülen mebusların tutuklanarak İzmir'de sorguya alındıkları belirtilmiş ve Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev Bey, Rahmi Bey, Casim Bey, Besim Bey, Kamil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Rauf Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nuri Bey, Rüştü Bey, İsmail Canbulat Bey'lerin adları verilmiştir.⁴²⁹

Yargılamaların ilk safhası İzmir'de yapıldı. İzmit mebus Şükrü Bey'i hakim CHF'ye karşı ayrı bir partide (TCF) yer aldığı için fırka prensipleri altında suikast tertip etmekle itham etmiş “*Uzun yıllar harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi fırka kurdunuz*” diye sormuştur.⁴³⁰ Yargılamalarda İttihatçılara suikast tertibinden çok geçmişteki icraatlarının hesabı sorulmuştur. Ankara İstiklal mahkemesinin yargılamaları İttihatçıların geçmişiyle hesaplaşma ameliyesidir. Hakimin Şükrü Bey'i sorgulamasının ardından sorgulamalar olayın TCF'nin tertibi olduğu iddiası etrafında yoğunlaştı. Ordu mebusu Faik Bey sorgulamalarda partiyi lağvetmeyi teklif ettiğini, ancak paşaların kabul etmediğini öne sürmüştür. Mahkeme sorgulamalarda TCF'nin lider kadrosunun suikastle ilişkisini ispatlamaya çalışmıştır.⁴³¹ Dava sonucunda mahkeme Eskişehir mebusu Arif Bey, İzmit mebusu Şükrü Bey, Sivas mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbulat, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Saruhan milletvekili Abidin Beyler gibi TCF'li mebuslarında dahil olduğu 15 kişiyi idama mahkum etti.

Suikast davası ile daha önce kapatılmış olan TCF arasında yakın bir bağ kurulmuştu. Öte yandan, gerek suikast ve gerekse TCF ile 1918 yılında kendini fesh

⁴²⁸ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastı'nın İçyüzü*, İstanbul 1995, s.10.

⁴²⁹ TBMM ZC, cilt 27, s. 16.

⁴³⁰ Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul 1971, s.106.

⁴³¹ Mehmet Seven, “İzmir Suikastı'nın Perde Arkası I”, *Tarih ve Medeniyet*, Ocak 1996, s. 42- 44.

ederek “Teceddür Fırkası” adı altında yeniden örgütlenmeye çalışan İTC arasında yakın ve organik ilişkiler olduğu öne sürülmüştür.⁴³²

Mahkemenin ikinci safhası Ankara’da başladı. Ankara’daki mahkemede eski ittihatçılar yargılandı. Ankara’da devam eden “İttihatçılar Davası” tümüyle Kuvay-ı Miliyeci-ittihadcı hesaplaşması ile geçmiş; Cavit Bey gibi, Dr. Nazım Bey gibi ittihatçılar suikast ile uzaktan yakından ilgileri olmamalarına karşın mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırılmışlardır.”⁴³³

İzmir suikastı davalarıyla İzmir’de yapılan yargılamalar sonucunda kapatılan TPF’nin mensupları yargılanmış ve muhaliflerin kalan etkileri de tamamen kırılmış, duruşmaların Ankara safhasında ise halen önemli bir güç olan ittihatçıların tasfiye edilmesi sağlamıştır. 1926 davaları Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesine şu ya da bu zamanda meydan okumuş milliyetçi hareket içindeki bütün rakip grupların tasfiyesini amaçlıyordu.⁴³⁴ Davanın sonucunda Kazım Karabekir Paşa gibi milli mücadelede önde gelen kişileri Gazinin isteği ile beraat ettirildi.

“Hükümet bu gibi önde gelen vatanseverlere idam cezası uygulamanın yaratabileceği sorunları görmüş ve onları göze batan güvensizlik lekesiyle özgür bırakmayı, böylece hem onların etkisini çürütmeyi, hem de ileride tüm bir barışma sağlamayı yararlı bulmuştur. Nedenleri ne olursa olsun, bu liderler özgür bırakılınca ferahlayacaklar ve bundan böyle hükümet partisinin uygun önerilerini eski deneyimlerini dikkate alarak kabul edeceklerdir.”⁴³⁵

İzmir suikastı siyasal sonuçları bakımından oldukça önemlidir. Takrir-i Sûkun Kanunu’ndan sonra hükümet her ne kadar tüm muhalif basın organlarını ve kuruluşları yasaklamış ve kapatmışsa da muhalefet dağınık bir biçimde de olsa varlığını sürdürüyordu. İzmir suikastı davasıyla bu muhalefet tasfiye edildi. Bu arada milli mücadelenin lider kadrosu içindeki parçalanma da son aşamasına gelmişti. Davanın sonucunda geriye kalan cılız muhalefet de tarih sahnesinden silindi. Mustafa Kemal Paşa 1923 seçimlerinde İttihatçı çevrenin önemli bir seçim gücü taşıdığını düşünüyordu. İttihatçılar seçim sürecinde bağımsız olarak varlık gösterememişlerid. Ancak ittihatçılar ile Gazi arasında varılan uzlaşma neticesinde İttihatçı kimliği ile bilinen bazı mebuslar HF listelerinden seçilerek meclise gelmişti ki bunların büyük bölümü daha sonra HF’den ayrılarak TCF saflarında politik yaşama devam etmişti. 1927’de yapılacak seçimler öncesinde Mustafa Kemal Paşa mecliste yeni bir bölünmeye meydan verecek

⁴³² Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, s.103.

⁴³³ Uğur Mumcu, *Gazi Paşa’ya Suikast*, İstanbul 1993, s. 107.

⁴³⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1995, s. 19.

⁴³⁵ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 2001, s. 233-234.

örgütlü politik oluşumların saf dışı bırakılması yoluna gitti. Bu süreçte TCF yapılanmasının ardından İttihatçı çevrelerinden etkinliğinin tamamen kırılması gerekiyordu. İzmir suikastı yargılamaları İttihatçıların da siyaset sahnesinden uzaklaştırılmasını sağladı. Böylece HF seçimlere tek siyasi örgüt olarak katıldı ve seçimleri domine etti.

Türkiye Cumhuriyeti, Takrir-i Sûkun Kanunu ile girdiği siyasi süreci İzmir suikastı davası ile tamamladı ve Türkiye’de tek parti devri tam anlamıyla başlamış oldu. 4 Mart 1929’da süresi dolan kanun Türkiye Cumhuriyeti’nin korunması için bir vesile ve rejimin yerleşmesi için bir araç olarak görülmüştür. Kanunun kaldırılması teklifi sırasında İsmet Paşa’nın yaptığı ve önemli görüldüğü için basılarak tüm yurttan dağıtılmasına karar verilen konuşma kanuna verilen önemi gösterir niteliktedir. İsmet Paşa konuşmasında vatandaşların hür, vatanın vahit ve endişesiz olmasını Takrir-i Sûkun Kanunu’nun varlığına bağlamaktadır.⁴³⁶

---

⁴³⁶ *Aydın Tarihi*, c.18, s. 57- 59.

II. BÖLÜM

1927 SEÇİMLERİ

Mustafa Kemal Paşa 1923 seçimlerinde mebus seçiminde belirleyiciliğini artırmıştı. İkinci meclisin vekilleri Mustafa Kemal Paşa'nın sıkı denetimi altında MHC'lerin yönlendirmesi sonucunda belirlenmişti. Ancak ikinci meclisin de “kız gibi” olmadığı bir müddet sonra ortaya çıkmıştı. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması gibi rejimi yerleştirmek adına yapılan en köklü yenilikler bu dönemde gerçekleştirilmişti. Bu süreçte Paşa ile arkadaşlarının arasındaki mesafe bu dönemde iyice açılmış ve Paşa'nın silah arkadaşları cumhuriyetin ilk muhalif partisini kurmuşlardı. Şeyh Sait isyanının ardından başlayan bunalımlı günlerde Takrir-i Sükun yasasıyla basın denetim altına alınmış ve isyanda rolü olduğu gerekçesiyle Terakkiperver Fırka kapatılmıştı. CHF dışındaki siyasi oluşumların siyaset yapma alanı iyice daralmıştı. Muhalefetin tamamen ortadan kaldırılması ise İzmir Suikastı sürecinde oldu. İzmir yargılamaları ile Terakkiperver fırkalılar yargılanarak siyaset sahnesinin dışına itilirken Ankara yargılamaları ile de ittihatçıların tasfiyesi sağlandı. Böylece ülkede tek örgütlü siyasi güç olarak CHF kaldı. 1924 Anayasa'sına göre seçimlerin 4 yılda bir yapılması ilkesi benimsenmişti. 1927 yılına gelindiğinde ikinci meclis yasal süresini doldurmuştu ve seçimlerin yapılarak meclisin yenilenmesi gerekiyordu.

2.1. SEÇİM KARARININ ALINMASI VE UYGULANMASI

2.1.1. Seçim Kararının Alınması

Seçim kararı alınmadan önce Halk Fırkası önemli bir karara imza atmıştır. Fırka, İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasına, ama Takrir-i Sükun Kanunu'nun süresinin iki yıl daha uzatılmasına karar vermiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması bir devrin kapanışını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak süresi uzatılan Takrir-i Sükun Kanunu iktidarın kamuoyunu denetlemesi ve yönlendirmesi için yeterlidir. Seçim ortamında iktidarın görüşleri doğrultusunda kamuoyu oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim seçim sırasında Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi'nin seçim 4 senede bir yapılmasının hukuka aykırı olduğunu yazması takibata takılmaktan kurtulamamıştır.⁴³⁷ Takrir-i Sükun Kanunu'nun hükümete verdiği yetki seçim sürecinde de basın üzerinde kullanılmıştır.

⁴³⁷ BCA, Yer No: 30 10 0 0. 83.546.7, Dosya No: 85/28.

Mustafa Kemal Paşa II. Meclis'te aradığı uyumu tam olarak bulamamıştı. Dört yıllık çalışma süresi dolan meclisin yenilenmesi gerekiyordu. Bu amaca yönelik olarak 26 Haziran 1927 tarihinde Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) '*Meclisin tatil-i faaliyet etmesine*' dair tahrir verdi. Tahririn kabul edilmesiyle meclis 1 Kasım 1927 yılına kadar çalışmalarına ara vermiş oldu.⁴³⁸ Bu süreçte 1927 seçimleri yapıldı ve III. Meclis görevi devraldı.

Meclisin tatile girmesi dolayısıyla bir konuşma yapan Meclis Başkanı Kazım Paşa II. Meclis döneminde yapılan inkılaplara dikkat çekmiş ve özellikle Lozan Antlaşması'nın imza edilerek '*şerefli bir sulh ve salah devresi*'nin açılmasının yaptığı olumlu katkıya dikkat çekmiştir. Hilafetin ilgasıyla cumhuriyetin takviye edilip, şekli-devletin daha mükemmel bir hale koyulduğu, hukuk alanında yapılan yeniliklerle hayallerin hakikatlere dönüştürüldüğü ve milletin ilerlemesine engel olan engelleri giderdiklerini⁴³⁹ ifade ederek II. Meclisin inkılapçı yapısına dikkat çekmiştir.

Falih Rıfki, Kazım Paşa'nın nutkunu değerlendirdiği yazısında II. Meclis'i "*asırları senelere kalb etmiş*" bir meclis olarak nitelendirmiştir. I. Meclis'in kurduğu yeni Türk devletini II. Meclis yaptığı inkılaplarla muhkem hale getirmiştir. Falih Rıfki, II. Meclis'in misyonunu "*Bir devlet kurmak, bir müessese vücuda getirmek ekseriya kolay olur. Mühim olan şey bunu idame edecek usulleri bulmak ve tatbik etmektir. Dün teşri vazifesine nihayet veren meclisin yaptığı budur*" sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁴⁰

Seçimlerin yenilenmesi meselesi basında mecliste karar alınmadan önce konuşulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet 6 Haziran'daki nüshasında TBMM Başkanı Kazım Paşa'nın İstanbul'a gelişi dolayısıyla seçim konusunu gündeme getirmiş ve Kazım Paşa gazeteye verdiği beyanatta '*Meclis tadil-i faaliyet ettikten sonra yeni intihabata başlanacaktır*' diyerek seçimlere başlanılacağını duyurmuştur.⁴⁴¹

2.1.2. Seçim Kanununda Yapılan Değişiklikler

Seçimlerde uygulanan seçim kanunları daha önce verilmişti. 1927 seçimlerinde bunlara ek olarak 1924 Anayasa'sındaki seçme seçilme hakkı ile ilgili maddeler uygulanmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus meclisin çalışma süresi ile ilgilidir. 1921 Anayasası'nda meclisin çalışma süresi iki yıl ile sınırlandırılmıştı. 1924 Anayasası'nda bu süre 4 yıl olarak belirlenmiştir. 1923'teki ikinci dönem milletvekili genel seçimi 1921 Anayasası'na göre yapıldığı için yasama döneminin 2 yıl olması

⁴³⁸ TBMM ZC, İ.83, c.1, s. 845.

⁴³⁹ TBMM ZC, İ.83, c.1, s. 846.

⁴⁴⁰ Falih Rıfki (Atay), "İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Milliyet*, 27 Haziran 1927.

⁴⁴¹ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1927.

gerekiyordu. Ancak 1924 Anayasası'nın yasama dönemini dört yıla çıkararak 13. maddesinin görüşmeleri sırasında "Büyük Millet Meclisi Seçimlerinin 4 yılda bir kere yapılacağına ilişkin fıkranın o günkü meclisi de kapsayacağı" kabul edilmiştir.⁴⁴² Diğer bir farklılık ise milletvekillerinin sadece seçtikleri seçim bölgesinin değil bütün milletin milletvekili olarak tanımlanmasıdır.

1924 Anayasası'nın seçme seçilme haklarını düzenleyen maddeleri şu şekildedir:

-TBMM millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluşmaktadır.

-18 yaşını bitiren her erkek Türk mebus seçme ve 30 yaşını bitiren her erkek Türk mebus seçilme hakkına sahiptir.

-30 yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçilebilir.

-Milletvekili seçilebilme koşulları şunlardır: Yabancı devlet hizmetinde bulunmamak, yüz kızartıcı suçlardan veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, hileli iflas gibi suçlardan birisiyle mahkum olmamak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, medeni haklardan mahrum olmamak, Türkçeyi okuyup yazma bilmek

-Milletvekili seçimi 4 yılda bir yapılır, süresi dolan üyeler yeniden seçilebilirler.

Seçim kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir kanun teklifi verilmiştir. Dahiliye Encümeni tarafından incelenen teklif 21 Haziran'da mecliste görüşülmüştür. Teklifte Kanunun seçim sürecini belirleyen 5, 12, 13 ve 14. maddelerinin değiştirilmesi isteniliyordu. Teklifin gerekçesinde meclisin Haziran sonunda tatile gireceğine dikkat çekilmiştir. Bu durumda seçimlerin eylül sonuna bitmesi imkansız hale gelecektir. Uzun zaman gereksiz olduğundan seçim günlerini kısaltıp seçimleri eylül sonuna bitirmek için kanunun ilgili maddelerinin değiştirilmesi istenmiştir.

Kabul edilen kanun değişikliği şu şekildedir: "1927 senesi intihabatına mahsus olmak üzere İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun 5, 12 ve 13 ve 14.üncü maddelerindeki 8'er günlük müddetler 4'er güne ve 15'er günlük müddetler 8 güne, 5 günlük müddet 3 güne tenzil edilmiştir."⁴⁴³

Seçimlerin başlaması sürecinde gündeme gelen konulardan bir tanesi de asker vekillerin durumu idi. İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre meclisteki asker vekillerin askerlikten istifa etmeleri gerekiyordu. Aday olacak ordu mensuplarının Silahlı

⁴⁴² Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877- 1999*, Ankara 2002, s. 58.

⁴⁴³ TBMM ZC, İ. 79, C. 1, s. 413-415.

Kuvvetler ile ilişkisini kesmesi 1927 seçimlerinden önce ilke olarak kabul edildi. Çavdar bu durumun nedenini “Terakkiperver Fırka” deneyiminin ordu mensuplarının mebus olmalarının sakıncalarını ortaya koymasına bağlamaktadır.⁴⁴⁴ Bu çerçevede başta İsmet Paşa ve Meclis Başkanı Kazım Paşalar olmak üzere mecliste bulunan asker vekiller istifa ederek emekliliklerini istemişlerdir.⁴⁴⁵

Bu arada seçim hazırlıkları da devam etmektedir. Seçmenlerin isimlerinin yazılacağı defterler basılmıştır. Seçmen sayımlarının yapılması sırasında genel nüfus sayımı da yapılmıştır. Defterlerin bir kısmına yeni doğanlardan itibaren 18 yaşına kadar olan (18 dahil) Türkiye Cumhuriyeti nüfusu kaydedilecektir. Defterlerin üstüne seçim daireleri ve mahalleleri kaydolunacaktır. Defterlere mahallenin sokağı, kişilerin ismi, şöhreti, işi, yaşı gibi bilgiler kaydedilecektir. 1927 sayımlarında elde edilen nüfusun yaş durumu ile ilgili veriler şu şekildedir:

Tablo: 2. 1. 1927 Nüfus Sayımlarında Türkiye Nüfusunun Yaş Durumunu Gösteren Tablo

	0 yaş	1- 19	20- 45	40- 60	61+	Bilinmeyen	Total
Erkek	350	3.111	2.152	596	338	16	6. 563
Kadın	265	2.824	2.798	795	383	20	7.085
Toplam	615	5.935	4.950	1.391	721	36	13.648

Kaynak: Nüfus Sayımları 1927-1950⁴⁴⁶

Tabloda da görüldüğü gibi seçimlerde oy kullanabilecek olan bütün yaş gruplarında kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmediği için ülke nüfusunun yarısı temsil hakkını kullanamamıştır. Seçmen olma durumunda bulunan erkek sayısı göz önüne alındığında ülkeyi yönetecekleri belirleyen kitlenin ülke nüfusunun yaklaşık ¼’ü olduğu görülür. Milli egemenlik ilkesini düstur edinen cumhuriyet yönetimi kadınlara seçme- seçilme hakkını vermemekle milli egemenliği kısıtlı sayıda kişi eliyle kullanmış olmaktadır.

2.1.3. Seçmen Defterlerinin Yazılması

Seçimlerin yapılabilmesi için ilk önce seçmen niteliğini taşıyan kişilerin belirlenmesi gerekiyordu. Bunun için seçmen defterleri hazırlanıyordu. Defterlere 18

⁴⁴⁴ Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, s. 77.

⁴⁴⁵ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1927.

⁴⁴⁶ Nüfus Sayımları 1927- 1950, Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Yayın Yılı 1953, s. 7.

yaşından büyük olanlardan seçmen niteliğine sahip olanlarla seçmen niteliğini yitirmiş olanlar kaydolunacak ve seçmen niteliğine sahip olmayanların neden seçmen olmadıkları da isimlerinin yanına açıklamalı olarak kaydedilecektir. Defterler 4 gün içerisinde mahalle heyetleri tarafından heyet-i teftişiyelere teslim edilecektir. Heyet-i teftişiyeye seçmenlerin isimlerini yazmak için katipler almaktadır.⁴⁴⁷

Mevcut seçim kanununun 10 maddesine göre seçimlerin denetim ve sorumluluğunu üstlenmek üzere her ilçede ilçenin büyüklüğüne göre 4-10 kişiden oluşacak Heyet-i Teftişiyeye (denetim Kurulu) kurulacaktır. Denetim kurulları belediye meclisi başkanının başkanlığında ve idare meclislerinin halk tarafından seçilmiş üyeleri ile belediye üyelerinden oluşmaktadır. Heye-i Teftişiyenin görevleri seçmen defterlerini incelemek, defterleri askıya çıkarma, itirazları inceleyerek sonuçlandırmak, seçim çevresinden çıkacak mebus sayısının belirlenmesi ve ilan edilmesine katılmak, oylamada kullanılacak pusulaları hazırlamak, ikinci seçmenlerin mebus seçimlerinde oy kullanmalarını sağlamak, seçim tutanaklarını düzenlemek, mebus olanları vilayete ve sancak merkezine iletmeğdir.⁴⁴⁸

İstanbul için heyet-i teftişiyeye 300 katip istihdam etmeye karar vermiştir. Bu katipler Darülfünun Konferans Salonu'nda 3 gün çalışacaklardır. Mahallelerden isimlerin gelmesinden sonra İstanbul'un çıkaracağı mebus adedi belli olacaktır. İstanbul'un geçen seçimlere nazaran 2- 3 mebus daha fazla çıkarması beklenilmektedir.⁴⁴⁹ İstanbul Heyet-i Teftişiyesi defterleri cumartesi sabahına kadar teslim etmeyenlere ceza vermeyi kararlaştırmıştır. İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre defterleri vaktiyle yazarak vermeyenler şiddetle cezalandırılacaktır. Cumartesi günü mahallelerden gelen isim defterleri heyet-i teftişiyeye tarafından incelendikten sonra Pazar günü çoğaltılmasına başlanacaktır. Müntehib-i sani (ikinci seçmen) seçimi için yeni seçmen sandıklarının imaline karar verilmiştir. Mevcut sandıklardan kullanılabilir durumda olanlardan istifade edilecektir. Ancak bazıları eskimiş olduğundan tamir edilebilenler tamir edilecek ya da yerlerine yenileri yapılacaktır.⁴⁵⁰

Temmuz ayı ortalarında defterlerin yazımı tamamlanmış, teftiş heyetleri tarafından incelenen defterler azalar tarafından imzalanmıştır. Hazırlanan defterlerin birer nüshası sandık başında bulunan memurların elinde duracaktır. Defterler hata olmaması için tekrar tekrar incelenmektedir. Bu incelemelerden sonra isim listeleri

⁴⁴⁷ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1927.

⁴⁴⁸ *Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, s. 176-177.

⁴⁴⁹ *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1927.

⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1927.

mahallelere gönderilecektir. Listeler mahallinde 8 gün asılı kalacak ve listelerde isimleri olmayanlar teftiş heyetlerine itiraz ederek isimlerinin eklenmesini isteyebileceklerdir. Heyet-i teftişiyeye itirazları 4 gün içinde inceleyecektir. 27 Temmuzda da seçimlere katılacak kişilerin isimleri kesinleşmiş olacaktır. Katiplere yazdıkları isim başına 60 para verilecektir.⁴⁵¹

Temmuz ayının yirmilerine doğru mahallelere listeler asılmış ve isimleri yazılı olmayanların itirazları başlamıştır. İstanbul'da Muallim Mektebi talebeleri isimlerinin yazılı olmadığını görünce heyet-i teftişiyeye itiraz etmişler ve listeye dahil olmuşlardır.⁴⁵² Mahallelerde esas defterlerine unutuldukları için kaydolmayan seçmenlere ait ilave defterler de heyet-i teftişiyeye teslim edilmiştir ve teftiş heyetleri defterleri incelemeye devam etmektedir. Teftiş heyetleri itirazları isim cedvelleri mahallelerde asılı oldukları yerlerden indirildikten sonra 4 gün içerisinde inceleyecektir. Müntehib-i sani seçimlerinde sandıkların başında duracak memurların da defterleri teftiş heyetleri tarafından hazırlanmaktadır. CHF merkezinde de seçim çalışmaları devam etmektedir. Fırka müntehibi sani adaylarını tamamen tesbit etmiştir. Fırka mutemetleri her gün merkeze gelerek heyet-i idare reisleri ile temaslarda bulunmaktadır.⁴⁵³

İstanbulda seçim faaliyetleri gittikçe ilerlemektedir. İstanbul merkezde müntehib-i sani seçimlerine Ağustos'un ilk haftasında başlanacak ve seçim 15 gün kadar devam edecektir. İstanbul mülhakatı da seçim hazırlıklarını tamamlamıştır. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi azaları mülhakatı teftiş ederek seçim sandıklarının koyulacağı yerleri tesbit etmişlerdir. Beyoğlu mülhakatı Kemberburgaz ve Zekeriyaköy olmak üzere iki nahiyeye ayrılmıştır. Kemberburgazda 13 köy için 3 sandık yeri belirlenmiştir. Zekeriyaköy'de iki sandık bulunacaktır. Bunlardan biri Zekeriyaköy'de diğeri ise Kilyos'ta bulunacaktır. Cumartesi ve Pazar günü müntehib-i sani seçimine başlanacak ve sandıklar 4 gün açık duracaktır. Bu civarda Ayazağa Köyü için de bir sandık takdir olunmuştur. Bu civarın oyları Zekeriyaköy'de tasnif edilecektir. Seçimler esnasında heyet-i teftişiyeye üyeleri tekrar teftişte bulunacaklardır.⁴⁵⁴

Temmuz sonu ağustos başı itibariyle müntehib-i sani seçimlerine yer yer başlanması kararı alınmıştır. İstanbul'da müntehib-i sani seçiminin 8 Ağustos günü bitmesi beklenmektedir. Mülhakatta 30 Temmuz Cumartesi gününden itibaren seçimlere başlanacaktır. Çatalca'da 1 Ağustos Pazartesi, Şile'de 4 Ağustos Perşembe günü

---

⁴⁵¹ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1927.

⁴⁵² *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1927.

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1927.

⁴⁵⁴ *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1927.

müntehib-i sani seçimine başlanacaktır. Tesbit edilen günlerde seçimler teftiş heyetlerinin nezareti altında yapılacaktır. Mülhakatta seçilecek müntehib-i sani sayıları da ortaya çıkmaya başlanılmıştır. Gazi nahiyesinden 32, Ömerli'de 8, Zekeriya nahiyesinden 7, Kemberburgaz'dan 8, Mahmutbey nahiyesinden 7 müntehibi sani çıkacaktır.⁴⁵⁵ İstanbul nüfusu henüz tam olarak tesbit edilemediğinden müntehibi sani adedi de henüz belli değildir. İstanbul'un 17 ya da 18 mebus çıkaracağı tahmin edilmektedir. Mülhakata gönderilecek memurlar ve bu memurların masrafları ile birlikte diğer masraflar da çıkarılmış ve memurlara alacakları ücretler ödenmiştir.⁴⁵⁶

2.1.4.Aday Belirleme

Toplum üzerinde bir 'vesayet', modernleştirici bir 'rehberlik' kurmak isteyen Halk Fırkası'nın örgüt yapısı arasında bazı farklar olmakla birlikte merkezîyetçi ve otoriter yapısı itibarıyla İttihat ve Terakkiye benzemektedir. CHF, 1925 yılında il, ilçe ve bucak örgütlenmelerinin yanı sıra ülkedeki illeri 14 müfettişlik bölgesine ayırarak genel bir örgütlenmeye gitmiştir.⁴⁵⁷ Seçim sürecini de bu örgütlenmesine dayanarak idare etmiştir. Genel müfettişler kendi bölgelerinde hükümetin vekili ve tüm bakanların temsilcisidirler. Bölgedeki valiler dahil tüm memurlar genel müfettişe karşı sorumludurlar. Genel müfettişler idari açıdan tam yetkilidirler. Seçim döneminde CHF müfettişleri müfettişlik bölgelerine giderek seçimlerin yapılmasına nezaret etmişlerdir. Seçim bölgelerini gezerek seçimlerin fırkanın denetimi altında yapılmasını sağlamışlardır.

CHF 1927 seçimlerinde başkanlık divanı üyeleri parti adaylarını tespit etmeden önce, aday olmayı isteyen kişiler üzerine örgütün görüşlerini tespit etmek üzere, çeşitli illerde örgüt yetkilileri ile görüşme yolunu tuttu.⁴⁵⁸ CHF bir nevi taban yoklaması yaparak halkın isteklerine uygun adayları belirlemeyi hedefliyordu. Adayların belirlenmesinde asıl belirleyici unsur Ankara idi ama Ankara, Anadolu'nun görüşlerini öğrenmeye çalışıyordu.

Fırka Katib-i Umumisi Saffet Bey 29 Temmuz günü İstanbul'a gelmiş ve 13. Mıntika Müfettişi İbrahim Tali Bey ve kalabalık bir heyet tarafından karşılanmıştır. Saffet Bey'in müntehib-i sani seçimlerinin başladığı günlerde İstanbul'a gelmesi HF adaylarının tesbit ve ilanı ile ilgili bir seyahat olarak algılanmıştır. Cumhuriyet, Saffet

⁴⁵⁵ Cumhuriyet, 28 Temmuz 1927.

⁴⁵⁶ Cumhuriyet, 29 Temmuz 1927.

⁴⁵⁷ Uyar, Tek Parti Dönemi ve CHP, s.77.

⁴⁵⁸ Neslihan Sonay, Tek Parti Döneminde Kadın Milletvekillerinin Seçimi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2006, s. 99.

Bey'in mebus adaylığı için müracaat edenlerin listesi ile geldiği malumatını aldıklarını ifade etmiştir.⁴⁵⁹ İstanbul'un kalabalık nüfusuyla ülkenin en fazla milletvekilini seçecek il olması dolayısıyla Fırka Katib-i Umumisi'nin seçim işlerini yerinde görmek üzere buraya gelmiş olması gayet doğaldır. Saffet Bey de İstanbul'un mebus adaylarını belirlemek için çeşitli istişarelerde bulunmak üzere şehre gelmiştir. Fırka nizamnamesinde yapılan son değişikliğe göre Fırkanın mebus adayları Fırka Reis-i Umumisi, Reis-i Umumi Vekili ve Katib-i Umumi tarafından belirlenecektir. Fırkanın Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa bu tarihte İstanbul'da bulunmaktadır. Reis-i Umumi Vekili İsmet Paşa'nın da 1- 2 güne kadar İstanbul'a gelmesi beklenilmektedir. Bazı yerlerde müntehib-i sani seçimine başlanmış, bazı yerlerde ise başlanmak üzeredir. Müntehib-i sani seçimini mebus seçimi takip edeceğine göre Fırka'nın artık mebus adaylarını ilan etmesi gerekmektedir. Saffet Bey'e seyahatinin Fırka adaylarının belirlenmesi meselesi ile ilgisi sorulduğunda böyle bir şeyin mevzubahis olmadığını, şahsi işleri dolayısıyla İstanbul'a geldiğini söylemiştir. Ancak İsmet Paşa'nın da yakında şehre geleceği düşünülürse Saffet Bey'in gelişinin mebus adaylarının tesbiti işiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Gerçi mebus adaylarını belirleme işi Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde tutulan bir tasarruf olması dolayısıyla Saffet Bey'in bu işte etkileyici rol oynadığını söylemek güç olmasına rağmen partinin yetkili azaların biri olarak mebus adayları ile ilgili bilgi ve duyularını paylaşmak üzere İstanbul'da olduğu söylenebilir. Nitekim seçim sürerken illerden CHF'ye adaylar ile ilgili istekler de gelmektedir. Antep Belediye Başkanı Mehmet Ali Bey, Kılıç Ali'nin Halk Partisi adına Antep'ten mebus adayları olarak gösterilmesini isteyen bir telgraf çekmiştir.⁴⁶⁰

Yukarıda bahsedilen Fırka nizamnamesinde yapılan değişiklik kongre hazırlıkları dolayısıyla İstanbul'a gelen fırka müfettişleri tarafından hazırlanmıştı. Değişikliği içeren tasarı genel kongrede partinin yönetim organlarına arzedilmek üzere hazırlanmıştı ama genel kongre seçimden sonraya ertelendiği için fırka söz konusu değişikliği seçimden önce gerçekleştirmiştir. Yapılan değişiklikle aday gösterme yetkisi parti divanından alınarak reisicumhur hazretlerine yani Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Parti divanı 30 kadar kişiden oluşmaktaydı. Memleketin çeşitli bölgelerinde çalışan müntehib-i sani müfettişleri uzun incelemelerden sonra bilhassa bu seçimler için yapılan değişikliklerin gerekli olduğunu fırka divanına bildirmişlerdir. Seçimlerin idaresini de reisicumhur reisi umumi vekili ve katib-i umumi ile beraber üstlenecektir. Aday

⁴⁵⁹ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1927.

⁴⁶⁰ BCA, 29/ 8/ 1927, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 4. 24. 34, Dosya: 582.

gösterme yetkisinin parti başkanına yani Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi milletvekillerinin parti üst yönetimine bağlılığının artışı, iktidarın tekelleşmesi anlamına gelmektedir.⁴⁶¹

Birinci Meclis'i oluşturan milletvekillerinin seçiminde Mustafa Kemal Paşa'nın fazla bir etkisi olmamıştı. Bundan dolayı I. Meclis'te denetimi tam olarak sağlayamayan Mustafa Kemal Paşa II. Meclis'te yer alan milletvekillerinin seçiminde daha titiz davranmıştı. Ancak II. Meclis Cumhuriyetin ilk muhalefet partisini ortaya çıkarmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın arzuladığı '*kız gibi bir meclis*' olmadığını ortaya koymuştu. II. Mecliste muhalefet Gazi'nin eski silah arkadaşları etrafında örgütlenmişti. Takrir-i Sükun sürecinde ve İzmir suikastı sonrasında Terakkiperver muhalefeti ve İttihatçı muhalefeti ortadan kaldırılarak siyasi yaşamın denetim altına alınması sağlanmıştı.

1927 seçimlerinde adayları belirleme yetkisinin Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılması Paşa'nın yaşadığı deneyimlerden sonra TBMM'ye girecek milletvekillerinin seçiminde daha dikkatli olunması gerektiğine olan inancından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa böylece Türkiye'nin çağdaşlaşması için hedeflediği inkılapları gerçekleştirirken TBMM'de daha uyumlu bir ortam bulacaktır. Diğer yandan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların ortaya çıkardığı hoşnutsuzlukların CHF'ye karşı meydana getirdiği tepkinin milletvekili adaylarının ülkenin kurtarıcısı olarak halk içinde büyük sevgiye mazhar olan Gazi tarafından belirlenmesiyle aza indirileceği hesaplanmıştır.⁴⁶²

Falih Rıfki yapılan değişikliğin fırka idaresine olumlu yansıtacağı beklentisini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bir siyasi fırkanın en belli başlı işi intihabattır. Fırkanın muvaffakiyet veya adem-i mevcudiyeti intihabattaki isabet veya isabetsizliğine bağlıdır. Binaenaleyh bu mesuliyet ancak nizamname mevcudiyetince “fırka idare-i aliyesini” elinde bulunduran reisi umumi tarafından deruhte ve muhtelif cereyanlar ve med cezirler arasında adilane bir muvazene ancak onun tarafından temin olunabilir.

Kaldı ki bugün Halk Fırkası'nın reisi umumisi al-i nam ve şanında Halk Fırkası'nın ve bütün Türk milletinin emellerini, rabıalarını ve istikbal hakkındaki ümitlerini teşhis edebilen Mustafa Kemal'dir. Herhangi işte olursa olsun, O'nun müdebbir ve nazım mevkiinde bulunması derhal tekmil memlekette kati bir emniyet ve itimad havası husule getirir. Herkes kararın en doğrusu, O'nun dediği karar olduğuna senelerden

⁴⁶¹ Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 99

⁴⁶² Cemal Avcı, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)*, Ankara 2000, s.22-23.

beri başdöndürücü vukuat esnasında, müşahede ile, tecrübe ile, mukayese ile kail olmuştur.”

Falih Rıfki millet için en doğru kararı Mustafa Kemal Paşa'nın vereceğini milletin geçmiş yıllardaki tecrübeleri ile gördüğünü, bu yüzden milletvekili adaylarını belirleme yetkisinin Paşa'ya bırakılmasının da doğru bir karar olduğunu savunmaktadır. İnkılapların devam etmesi için HF'nin yeni devrede de iktidar mevkiini elinde tutması gereklidir ve Fırkanın bütün mesaisine nezaret eden, tekmil mekanizmayı elinde tutan, havayı en iyi hissetmek mevkiinde bulunan bir şef zaruret ve ihtiyaçların talep ettiği en iyi meclis ekseriyetini teşkil etmek için bütün nazari tekliflerden daha ziyade selahiyettar olmalıdır.⁴⁶³ Bahsedilen selahiyetler Mustafa Kemal Paşa'ya son nizamname değişikliği ile verilmiştir. Falih Rıfki ikinci mecliste HF'nin Bolu milletvekili olarak görev yapmaktadır. Bu yüzden de HF'nin iktidarının devamını istemesi gayet doğaldır. Gerçi oy verecek başka bir parti de bulunmadığından ötürü seçime katılacak olan halk zaten HF'ye oy verecektir.

Seçim işleri ilerlerken Yunus Nadi bir başyazı kaleme alarak yaşanan süreci değerlendirmiştir. Yunus Nadi de mebus olan gazetecilerden biridir. O da ikinci mecliste Mentеше mebusu olarak bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın CHF kongresinde okuyacağı büyük Nutuk'unun okunmasının seçim sonrasına ertelenmesinden duyduğu üzüntüyü dile getiren Yunus Nadi, okunması durumunda pek çok hakikatin ortaya çıkmasının yanında fırka hayatının mahiyetinin dahi ortaya çıkacağını söylemektedir. MHC'lerin HF'ye dönüşümünün kolaylıkla başarıldığını öne süren Yunus Nadi, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yenilikleri aynı kolaylıkla ve en uygun zamanda yaptığını söyleyerek yaptığı uzun değerlendirme ile Şapka inkılabını buna örnek göstermektedir.

TBMM için üçüncü defa seçime gidildiği bu günlerde neden Avrupa memleketlerinde olduğu gibi muhtelif fırkaların faaliyetlerine şahit olunmuyor sorusuna cevap arayan Yunus Nadi, Türkiye'de muhtelif fırkaların faaliyet göstermesine yasal bir engel bulunmadığını söylemekte ve TEK'in ilgili maddelerinin tam bir hürriyet temin ettiğini öne sürmektedir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki yasal engel olmaması fiiliyatta siyasi partilerin faaliyet göstermesi için yeterli değildir. Daha birkaç yıl önce yasal olarak faaliyet gösteren tek muhalefet partisinin mahkeme kararıyla kapatıldığı düşünülürse '*Yasal engel yok. İsteyen fırka kurabilir*' argümanının pratikte karşılık bulmadığı görülebilir.

⁴⁶³ Falih Rıfki (Atay), "İntihabata Doğru", *Milliyet*, 26 Haziran 1927.

Yunus Nadi muhalif fırkaların bulunmamasının eksikliğini müstakil mebuslar ile giderilebileceğini düşünmektedir. Seçim yaklaştıkça müstakil (bağımsız) mebus adaylarının sayısının artacağını öne süren yazar ‘Müstakil namzetlerle herhangi bir fırkanın veya fırkaların namzetleri arasında hiçbir fark yoktur’ iddiasında bulunmaktadır. Yunus Nadi bağımsız adayların seçilme olanağı olmadığına elbetteki farkındadır. Zira ikinci seçmen adaylarının parti tarafından belirlendiği iki dereceli seçim ortamı ve o günün koşulları altında müstakil mebus adaylarının milletvekili seçilme ihtimali yoktur.

Yunus Nadi, Nutuk’un okunmasının da seçimlerde herhangi bir tesir icrası vehmine mahal kalmasın diye ertelendiği görüşünü dile getirmektedir. Nutuk’ta yakın tarihimizde yaşanan olayların içinde pek çok şahıstan bahsedilmektedir. Gazi bu şahıslardan bazılarının mebus olmak isteyeceklerini göz önünde bulundurmuş ve bu kişilerin başarısız olması durumunda seçim başarısızlığını Nutuk’ta kendilerinden bahsedilmesine bağlayabilecekleri düşüncesiyle Nutuk’un okunmasını sonraya bırakmıştır. Yunus Nadi bu durumu seçimlerin serbestçe yapıldığına delil olarak göstermektedir.

Yunus Nadi seçimlerde farklı fikirlerin siyasal yaşamın içinde yer almadığını farkındadır. Ancak bu durumu farklı etkenlere bağlama eğilimindedir. ‘*Buna rağmen CHF’ye muvazi faaliyetler göremiyorsak bunu biraz da memleketin henüz tekamül halinde olan kendi bünyesinde aramak lazımdır*’ diyerek Meşrutiyet döneminin fırka tecrübelerini örnek göstermektedir. 31 Mart’ı çıkaran fırkanın mütarekede memleketi ecnebilere peşkeş çektiğini, bu tecrübelerle milli mücadele döneminde dahi devam edilmek istenildiğini, ilk meclisteki II. Grup’un bir nevi saltanat fırkasına dönüşecek haller arzettiğini iddia etmektedir. II. Meclisteki Terakkiperlerin Şark İsyanı’na sebep olmakla kalmayıp şahsi ihtiraslarını nerelere kadar götürdüklerini tüm dünyanın gördüğünü ileri süren Yunus Nadi ‘*Memlekette bu türlü fırkaların tesisine imkan yoktur*’ demektedir. Fırkanın şahısların her ne pahasına olursa olsun iktidarı ele geçirmesi için kurulmayacağını, fırkanın milletin ve memleketin kendi sinesinden çıkarak, memleketin ve milletin hayrına, selametine, yüceltilmesine hizmet etmesi gerektiği öne sürmektedir. CHF’nin daha MH iken bu kaideye dayanarak çalıştığını söylemektedir. CHF’nin bütün sadakat ve samimiyetle milli ihtiyaçları giderdiğini ve bu itibar ile memlekette büyük vazifesini yaparken aynı zamanda bir fırka numunesi olmak vazifesini de gördüğünü öne sürmektedir.

CHF'nin memlekette siyasi terbiye itibariyle dahi büyük bir rol oynadığına işaret eden Yunus Nadi fırkaların sayılarının artması için acele etmeye gerek olmadığı kanaatindedir.

“... Daha dün bir, bugün iki. Acul olmayalım. Milletin tekamül eden hayatı mütakamil bir terbiye ile müterakki olarak zaman ile yavaş yavaş elbet yeni yeni teşekküllere müncer olur. Biz bunlarda dahi en büyük rolü yine CHF'nin oynayacağını muhakkak addediyoruz. Bu tarihi teşekkül mütemadiyen tahakkuk eden tekamül ile Ana fırka ünvanını haiz olmaya doğru gidecektir”⁴⁶⁴

diyerek siyaset yapmak için doğru adresin CHF olduğu görüşünü vurgulamaktadır.

Yunus Nadi bir yandan ülkede farklı siyasi görüşlerin parlamentoda temsil edilebilmesinin önünde bir engel olmadığını savunurken diğer yandan geçmişteki bütün muhalif fırkalara ağır suçlamalarda bulunarak kendisi ile çelişmektedir. Yazınının genel üslubuna hakim olan hava CHF'nin karşısında farklı bir siyasi oluşumun tasavvur edilmemesi isteğidir. Müstakil mebusluk yolunun açık olduğu vurgulanmakta ancak muhalif bir ses istenilmediği de hissettirilmektedir. 1927 seçimleri sürecinde muhalefet meselesi pek gündeme gelmemiştir. Ülkedeki muhalif güçler geçmiş yıllarda pasifize edildiği için bu seçimlerde muhalefet sesini yükseltmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında seçimlerin Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte olduğu bir dönemde gerçekleşiyor olmasının payı da büyüktür. Ancak iktidar çevreleri muhalefetin eksikliğinin oluşturduğu durumun farkında olarak kendilerini savunmak için müstakil mebusluk yolunun açık olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir. Diğer dikkat çekici bir nokta ise muhalif fırka meselesine değinilmesidir. Her ne kadar muhalif fırkaların tesisine imkan olmadığı vurgulansa bile meselenin ele alınmış olması muhalif fırka meselesinin gündemden düşmediğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu seçimle gelen III. Meclis kendi içinden Serbest Fırka girişimini ortaya çıkarmıştır.

2.2. 1927 SEÇİMLERİN YAPILIŞ SÜRECİ

Temmuz sonunda müntehib-i sani seçimleri başlamıştır. İstanbul mülhakatında Beyoğlu, Kadıköy, Bakırköy'ün köylerinde oylar kullanılmaya başlamıştır. Oy kullanma işlemi sabah saat dokuzda başlamış ve müntehib-i evveller gelerek oylarını hep birlikte CHF adaylarına vermişlerdir. Seçimi izleyen gazete muhabiri müntehib-i evvellerin kimseye danışmadan seçmen pusulalarına CHF adaylarının ismini yazarak sandığa attıkları gözlemini paylaşmaktadır. Sandıklar bir-iki gün zarfında açılacaktır. Ancak sandıklardan çıkacak oyların tamamen fırka adaylarına ait olacaklarından şüphe

⁴⁶⁴ Yunus Nadi, “Fırkada Tekamül”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1927.

duyulmamaktadır.⁴⁶⁵ Gazete haberinden anlaşıldığına göre seçimin yapıldığı yerlerde bağımsız aday bulunmamaktadır. Bu durumda sandığa atılan oyların CHF adaylarına verilmiş olması normal bir durumdur. Muhabir insanların fevç fevç seçim sandıklarına koştuklarını beyan etmekte ve seçime katılımın hayli yüksek olduğu algısını oluşturmaktadır. Ancak Esat Öz resmi verilere göre 1927 seçimlerine katılım oranının %20 civarında olduğunu ve bu oranla 1927 seçimlerinin 1923 seçimleri hariç tutulmak kaydıyla tek parti dönemi seçimleri içinde en düşük katılımlı seçim olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁶

Milliyet muhabiri ise halkın seçimler ile meşgul olmasını, Türk milletinin seçim işlerine bu kadar alaka göstermesini siyasi gelişmişliğine, siyasi haklarını kullanmada kararlı olmasına delil olarak saymaktadır. Halkın siyasi rüştüne dalalet eden hal yalnız seçimlerdeki dikkat ve alakası değildir. Türkiye'nin rüşt-i kemaline en büyük işaret bugün içinde bulunduğu vaziyeti gerçekleştirmeye mecbur olduğu yenileşme ve inkılap esaslarına, yapmaya mecbur olduğu ıslahata nazaran politika dedikodularını, fırka dalaverelerini bir tarafa bırakması ve içte ve dışta birlik manzarası göstermesi olarak görülmektedir.⁴⁶⁷

Ulaşım ve iletişim imkanları göz önünde bulundurulunca bu dönemde şehirlerde seçimlere katılım köylere nazaran daha fazla olmalıdır. Gazeteciler de İstanbul ya da diğer büyük kentlerdeki seçimleri gözlemleyerek katılımın yüksek olduğu kanaatlerini kamuoyu ile paylaşmış olmalılar. Ancak ülke genelinde seçime katılımın yüksek olduğu söylenemez. Ayrıca basında seçimlere katılım ile ilgili haberler kamuoyunu yönlendirmenin ve halkı katılıma teşvik etmenin yolu olarak da görülebilir. 1927 seçimleri tek partili yönetimin seçimi olarak CHF için adaylarının 'onaylandığı' bir işlemdir. 1923 seçimleri kadar basında da yankısını bulmamış ve halk arasında da yeterince heyecan uyandırmamıştır.

CHF adaylarının ittifakla kazandığı seçimlerin her yerde sorunsuz geçtiği de düşünülmemelidir. Özellikle tek parti yönetiminin iyice kurumsallaşmadığı dönemde ve parti örgütünün zayıf olduğu, bürokrasi denetiminin zayıf kaldığı yörelerde parti adaylarının zaman zaman zorlandığı görülmüştür. Örneğin Emin Türk Eliçin 1927 seçimleriyle ilgili bir anısında öğretmen olarak görevli bulunduğu bir köyde halkın sevmediği kişilerin aday gösterilmesi sonucu parti adaylarının kaybettiğini, halkın

⁴⁶⁵ "Müntehib-i Sani İntihabatına Dün Başlandı", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1927.

⁴⁶⁶ Öz, *Tek parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, s. 159.

⁴⁶⁷ *Milliyet*, 25 Ağustos 1927.

kendiliğinden boykot yaptığını, seçimin bozulmasıyla yeniden konulan sandıkları memurların doldurduğunu anlatmaktadır.⁴⁶⁸ CHF I. Büro'ya gelen bir raporda ise Bursa milletvekili adayları Fevzi ve Fahrettin Beylerin bölgelerinde teveccüh görmedikleri belirtilmektedir.⁴⁶⁹

Fırka Katib-i Umumisine gönderilen telgraftan anlaşıldığına göre Burdur'da da seçim sürecinde bazı sorunlar yaşanmıştır. Burdur'da seçimler sırasında CHF adına iki ayrı grubun faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen partinin halk tarafından tanınmayan birini aday göstermesi sonucunda halk parti adayına çok teveccüh göstermemiştir. Burdur Belediye Reisi ayrı ayrı çalışan iki tarafı da toplamış ve taraflara şahsi yakınlıklardan dolayı fırkayı incitecek herhangi bir harekete cevaz verilmeyeceğini anlatmıştır. Herkesin fırkanın bir ferdi olduğunu söyleyerek büyük Gazi ne emretmişse bunun dışına çıkmayacaklarını vurgulamıştır. Burdur'un fırkanın emrinden çıkmaması için icab eden her çareye başvuracaklarını belirten Belediye Başkanı Burdur'un çıkaracağı iki mebusun Gazi'nin güvenini kazanmış olan kişiler arasından aday gösterildiğini ve bunların seçilmesinin uygun olacağını taraflara söylediğini CHF merkezine rapor etmiştir.⁴⁷⁰

Seçimlerde her ne kadar örgütlü bir muhalefetten bahsetmek mümkün olmasa da eski muhaliflerin takibat altında oldukları görülmektedir. İçişleri Bakanı'nın Kazım Karabekir'in kayınpederi Cemal, posta telgraf müfettişlerinden Abdurrahman Kadri ve Hakkı'nın seçim esnasında Kazım Karabekir'i destekleyeceklerini söylediklerini belirten bir yazısı arşivde yer almaktadır.⁴⁷¹ Partileri kapatılmış, kendileri yargılanmış olan ve siyasi bir teşekkül halinde ya da bireysel olarak seçimlerde aday olmayan Terakkipverer Fırka'lı eski paşaların yakın akrabalarının bile konuşmaları ve görüşleri takibat altına alınmıştır.

İzmir müntehib-i sani seçimine 1 Ağustos'ta başlayacak ve 10 gün içerisinde bitirecektir. Ankara ise İstanbul ile aynı gün müntehib-i sani seçimine başlamıştır. Ankara'da Şehremenati Belediye Salonu'na 3 adet sandık koymuştur. Sandıklar alelusul heyet-i teftişye tarafından mühürlenmiştir. Heyet-i teftişye oylarını kullanmak için mahallelere birer gün tayin etmiştir. Ancak belirlenen günde oylarını kullanamayanlar diğer gün de oylarını kullanabileceklerdir. Ankara için parti müntehib-i sani adaylarını 171 kişi olarak belirlemiştir. Bu kişiler başta Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Dahiliye

⁴⁶⁸ Öz, *Tek Parti Tönetimi ve Siyasal Katılım*, s.157.

⁴⁶⁹ BCA, Dosya: I. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 344. 1439. 10.

⁴⁷⁰ BCA, Yer No: 490 10, 0.344. 1439.11, Dosya No: 1. Büro.

⁴⁷¹ BCA, Yer No: 30 10 0 0, Yer No: 74. 485. 6, Dosya: 7861.

Vekili Cemil Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Diyanet İşleri Reisi Rıfat Bey, HF Katib-i Umumisi Saffet Bey olmak üzere genelde partinin önde gelen simalarıdır.⁴⁷²

İstanbul'un Anadolu yakasında Kartal'da müntehib-i sani seçimi 2 Ağustosta başlamıştır ve bazı köylerde seçim aynı gün tamamlanmıştır. CHF adaylarının müttefikan müntehib-i sani seçildiği görülmüştür. Bakırköy'de de Sefaköy'ün müntehib-i sani seçimi bitmiş ve yine CHF adayları müttefikan seçilmişlerdir. Ayazağa'da ise bir seçim gösterisi düzenlenmiştir. Bu köyde bulunan 108 müntehib-i evvel heyet-i teftişiyeye gelerek tezahüratta bulunmuşlar ve “*Biz hepimiz reylerimizi Gazimizin fırkasına verdik*” demişlerdir.⁴⁷³

İstanbul mülhakatında seçim işlemleri tamamlanmak üzeredir. Seçim bölgesinden teftiştan dönen heyet-i teftişiyeye üyesi Nurettin Ali Bey seçim ile ilgili sorulan soruya yönelik bir beyanatta bulunmuştur. Ali Bey beyanatında halkın sürur ve şevk içinde oylarını kullandığını, en uzak köylerden gelen köylülerin bile oylarını verirken CHF adaylarının isimlerini ve bunların Gazi tarafından aday gösterilip gösterilmediğini sorduklarını, kendilerine müspet cevap verilince oylarını verirken büyük bir sevinç duyduklarını söylemiştir.

İstanbul için müstakil mebusluğa başvuranların sayısı 6'ya yükselmiştir. Daha önce Hüseyin Rıza Bey ve Yorgaki efendiler adaylığını ilan etmişlerdi. Bunlara ek olarak eski Şura-yı Devlet azalarından Abdülkerim Paşa da heyet-i teftişiyeye bir dilekçe vererek müstakil mebusluk başvurusunda bulunmuştur.⁴⁷⁴ Müntehi-i sanilerin tamamının CHF adayları olduğu düşünülünce bu adayların seçilme şansı bulunmamaktadır. Müstakil mebus adayları arasında gayrı müslimler de vardır. Gayrı müslimler kendi seçmenlerinden oy alacaklarını düşünmüşlerdir. Daha sonra iki kişi daha müstakil mebusluk için başvurmuştur. Bunlar erkan-ı harp emeklilerinden topçu heyet-i fenniyesinden Osman Nuri Bey'le demiryolları ustabaşlarından Zühtü Bey'dir. Osman Nuri Bey'in başvurusu incelenmek üzere polis müdüriyetine gönderilirken Zühtü Bey'in başvurusu usulsüz müracaatta bulunduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁷⁵ 1923 seçimlerinde İstanbul'da fırka adaylarından daha fazla müstakil mebus adayları bulunuyordu. 1927 seçimlerinde ise sayı 6 kişiye kadar düşmüştür. Bu durum geçen dört yıllık süreçte İstanbul'un verilen mesajı daha doğru okuduğunu gösterir niteliktedir. 1923'te en fazla muhalif kitle potansiyelini taşıyan kent 4 yıl içinde CHF politikalarına

⁴⁷² “Müntehib-i Sani İntihabatına Dün Başlandı”, *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1927.

⁴⁷³ “Biz Hepimiz Reylerimizi Gazimizin Fırkasına Verdik.”, *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1927.

⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1927.

⁴⁷⁵ “İntihabat Faaliyeti”, *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1927.

uyum gösteren bir çizgiye gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında İzmir suikastı sonrası İttihatçı muhalefetinin ve Terakkiperver Fırka muhalefetinin tasfiye edilmesi önemli bir etkiye sahiptir. Diğer yandan geçen dört yıllık süreçte İstanbul Hükümeti'nden kalan işsizler meselesinde mesafe kaydedilmiş olması ve kentte yeni rejimin yerleşmesi İstanbul'u Ankara ile uyumlu bir görünüm almaya itmiştir. Ayrıca Takrir-i Sükun sürecinde İstanbul'daki muhalif basın ortadan kaldırılmış olması bu ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır.

İstanbul mülhakatı seçimleri tamamlamak üzere iken Fatih, Beyazıt, Adalar, Karaköy, Üsküdar, Kadıköy, Anadolu Hisarı ilçelerinde seçimlere başlanılmaktadır. Seçimlerin başlamasından bir gece önce mahallelerde davullar çalınarak seçimlerin başlayacağı duyurulmuştur. Sandıkların bulunduğu camiler ve kahvehaneler dolaşmıştır. Oylarını kullanacak seçmenler sandık başına geldiklerinde memura isimlerini söylemektedirler. Memur müntehib-i evvelin ismini cedvelde bularak işaretlemekte ve seçmene oy pusulası verilmektedir. Müntehib-i evvel de oy pusulasına oy vereceği aday ya da adayların ismini yazdıktan sonra oyunu sandığa atmaktadır.⁴⁷⁶

Seçimlere ilgiyi artırmak için seçim şenlikleri düzenlenmektedir. Seçimler başlarken törenle başlanılmakta ve seçim günü mahallelerde seçim alayları düzenlenmektedir. Halka bayraklar dağıtılmış ve halk ellerinde bayraklarla geçit töreni yapmıştır. Eminönünde ise seçimin yapıldığı yerde büyük bir saz takımı bulundurulmuştur. Seçim sandıkları da seçim alayları düzenlenerek belediye merkezine gönderilmektedir.⁴⁷⁷ Kadıköy'de sandık alayı düzenlenmiş ve heyet-i teftişye üyeleri süslenmiş otomobillere binerek törene iştirak etmişlerdir. Otomobillerin önünde askeri bando yer almış, bandonun ardında da mahallelerden toplanan seçim sandıklarını taşıyan araçlar sıralanmıştır. Sandıkların hepsi pek muhteşem bir surette donatılmıştır. Sandıklar bayraklar ve Gazi'nin resimleri ile süslenmişlerdir.⁴⁷⁸ Yeniköy Nahiyesinin sandıkları ise deniz yolu kullanılarak getirilmiştir. Bu kez bir deniz alayı düzenlenmiş, sandıkların koyulduğu tekneler bayraklar ve defne dallarıyla süslenmiştir. Seçim sırasında seçimle birlikte yardım toplama faaliyeti de yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü İstinye'de seçim bittikten sonra Tayyare Cemiyeti adına 51 lira yardım toplanmıştır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ "Yarın İstanbul'da Müntehib-i Sani İntihabatına Başlanıyor", *Cumhuriyet*, 5Ağustos 1927

⁴⁷⁷ "Dün İstanbul Cihetinde Müntehib-i Sani İntihabatına Başlanmıştır", *Cumhuriyet*, 7Ağustos 1927

⁴⁷⁸ "Anadolu Yakasında İntihabat Bitti", *Cumhuriyet*, 11Ağustos 1927.

⁴⁷⁹ "İstanbul'da Müntehib-i Sani İntihabatı Tamamen Bitti", *Cumhuriyet*, 15Ağustos 1927.

Anadolu'da da illerin büyük bir çoğunluğunda müntehib-i sani seçimleri tamamlanmıştır. Hemen hemen tamamında CHF adaylarının müttefikan seçildikleri anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde ise adaylar ekseriyetle seçimi kazanmaktadırlar. Beyoğlu Belediye Başkanı'nın seçim sonrası yaptığı konuşma seçimin havasını yansıtması bakımından dikkate değerdir.

“Bu güzel vesile ile Beyoğlu dahilindeki yüzü müteceviz mahalle ahali-i muhteremesinin yaptığı parlak tezahürattan ve bunun ifade ettiği manay-ı vahdet ve merbutiyetten hissettiğim uluvv-i heyecanı takdire imkan yoktur.

Lisan-ı mehafet ve hürmetle arz ederim ki bu intihabatta muhterem halkın gösterdiği tehalük ve alaka terbiye-i medeniye ve siyasiyemizin derece-i tekamülüne cidden büyük bir delildir. Kezalik kuvvetle tahmin ediyorum ki şu karşımızdaki sandıkların muhtevi olduğu reyler tasnif neticesinde o ızdırıp günlerimizi saadet ve istiklal şemsiyle nurlandıran mübeccel müncimize karşı perverde edilmiş payansız şükran ve minnete bir bürhan teşkil edecektir. Bu intihabatın senelerden beri mütehassır nazarlarımızla beklediğimiz o dahi halaskarımızın İstanbul'a teşrifle varlık verdiği bir zamanda icra edilmesi şehrimizde cidden büyük bir şevk ve heyecan uyandırmıştır.”

Belediye Başkanı “*Yaşasın millet, yaşasın halaskarımız!*”⁴⁸⁰ diyerek İstanbul seçimlerinin Gazi'nin İstanbul'da olduğu günlere denk gelmesinden duyduğu mutluluğu ifade etmiş ve atılan oyların Gazi'ye duyulan minnetin göstergesi olduğunu vurgulamıştır.

Müntehib-i sani seçimi Ağustos ortasında bitirilmiştir ama mebus seçimine hemen başlanılmamıştır. Mebus seçimine Eylül ayının başında başlanması planlanmaktadır. Mebus adaylarının da Ağustos sonuna doğru ilan edilmesi beklenilmektedir. Mebus seçimlerine başlanması için Dahiliye Vekaleti'nden emir beklenilmektedir. Müntehib-i sanilere mazbataları ait oldukları daire-i belediye müdüriyetlerince mühürlenerek teslim edilmiş ve isimleri de defterlere kaydedilmiştir.

Seçimlerin dış basındaki yankısını göstermek bakımından dikkate değer bir yazı Times Gazetesi'nden tercüme edilerek yayınlanmıştır. Yazıda seçimlerde mebusların ekseriyetinin Halk (Yahud Kemalist) Fırkası'ndan olduğu, muhalefetin bilfiil ortadan kalktığı söylenmektedir. Muhalefetin önde gelen liderlerinden bazıları firar etmiş, bazıları cürmlerinden dolayı idam olunmuş ve geriye kalanlar da muhalefetten vazgeçmiştir. Times muhabiri Türk mizacının hiçbir zaman garp parlamentarizmine müsait bir tavır almadığını iddia etmektedir.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ “Müntehib-i Sani İntihabatının Neticesi Alındı”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1927.

⁴⁸¹ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1927.

2.2.1. Seçimler ve Gayr-ı müslimler

1927 sayımlarında vatandaşlara anadillerinin ne olduğu da sorulmuştur. Buna göre vatandaşların 11 milyon 778 bin kişi anadilini Türkçe, 1 milyon 184 bin kişi Kürtçe, 120 bin kişi Rumca, 64 bin kişi Ermenice, 69 bin kişi Yahudice 433, bin kişi de diğer diller olarak beyan etmiştir.⁴⁸² Ancak bu bilgilerin ülkedeki gayr-ı müslim sayısını vermeyeceği bilinmelidir. Çünkü konuşulan dil tek başına etnik kimlik için belirleyici değildir.

Gayr-ı müslimlerin seçimler sırasında tavrının ne olacağı 1923 seçimlerindeki kadar gündeme gelmemiştir. Seçimlerde iktidar partisi ve ülkenin tek partisi olan CHF gayr-ı müslim aday göstermemiştir. Gayr-ı müslimler ancak bağımsız olarak adaylıklarını koyabilmektedirler. Nitekim seçimler sırasında İstanbul'da gayr-ı müslim mebus adaylarına rastlanmaktadır. Tamamı HF tarafından aday gösterilerek seçilen ikinci seçmenlerin gayr-ı müslim adaylara oy vermesi mümkün olmadığına göre bu adayların mebus seçilme ihtimalleri bulunmamaktadır.

Türk İstiklal Savaşı'nın bittiği devrede Yunan ordusu ile Anadolu'dan ayrılan Rumların sayısı yaklaşık 1.000.000 civarındadır. Yaklaşık bir milyonu Yunan ordusu ile birlikte kaçanlar olmak üzere 1.200.000 Rum Anadolu'dan göç etmiştir.⁴⁸³ Bu durumda Türkiye'de 120 bin civarında Rum'un kaldığı düşünülebilir. Her ne kadar mübadele meselesi 1930 yılına dek nihai çözüme kavuşturulamamış olsa bile 1923'ten itibaren nerelerin mübadele dışında tutulacağı belliydi. Lozan Antlaşması sürecinden itibaren gündemde olan nüfus mübadelesi sözleşmesine göre sadece İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulduğu düşünülürse söz konusu nüfusun İstanbul'da ikamet ediyor olması gerekir.

Ülkenin büyük bölümünde seçimin ilk aşamasının tamamlandığı günlerde bazı Yunan gazeteleri dolayısıyla Rumların seçimlerdeki durumu ile ilgili tartışmalar ortaya çıkmıştır. Yunan gazetelerinde intihabatta Rumlara mevki verilmediğinden şikayet edilmektedir.

Yunus Nadi bu meseleyi gazetedeği sütununa taşımış ve seçimlerin anasıra göre olmayacağını söylemiştir. Osmanlı döneminde seçimlerde anasır da göz önünde bulundurulmuştur. İmparatorluk devrinde seçimlerde anasırı göz önünde bulundurmak meselesinin Cumhuriyet Türkiye'sinde yeri yoktur. En yüksek derecede milli bir iş olan seçimler, milli emellerin ürünlerini verecek şekilde milli fikirlerin kurtulması demektir.

⁴⁸² *Nüfus Sayımları*, s. 8.

⁴⁸³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, c.1, İstanbul 2001, s.337.

Fikirler ile anasır arasında hiçbir münasebet yoktur. Osmanlı muhtelif millet ve cemeatlerden oluşmuş bir imparatorluk idi. Şimdi ise çoktan tasfiye edilmiş olan imparatorluğun yerine tamamen milli bir Türk devleti kurulmuştur.

1923 seçimlerinde de gördüğümüz bu yaklaşımın artık pekişmiş olduğu görülmektedir. Ülke sınırları içinde yaşayan vatandaşlar falan ya da filan anasıra mensup olup olmamalarına göre değil Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup olmadıklarına göre değerlendirilmektedir. Yunus Nadi, Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiesi önünde tam ve mükemmel bir eşitliğe sahip ve umumen Türk olan vatandaşlardan vatan ve millete en sadık ve en layık olanların mebus seçilebileceğini söylemektedir.

Rumdan, museviden, ermeniden de bu şartları taşıyan vatandaşlar çıkamaz mı sorusuna Yunus Nadi “*o günlerin gelmesini her hürriyetperver Türk gibi biz de memnuniyetle görmeye hazırız*” sözleriyle cevaplıyor ve o günler gelinceye dek şu anasırdan veya bu gruptan diye kimsenin seçim hakkının iptal edilmediğini ifade ediyor. Kanunen mebus olma şartlarını taşıyan kimsenin mebusluğa adaylığını koymasına ve adaylara seçmenlerin oy vermesine engel bir durum olmadığını hatırlatan Yunus Nadi buna rağmen halen farklı adaylar görülmüyorsa bunun nedenini başka yerlerde aramak gerektiğini söylüyor.

Yunus Nadi seçim gibi milletin en canlı bir işinde çoğunluğun sözü ve fikrinin hakim olacağını kabul etmek lazım geleceğini söylemektedir. Seçimlerde ortaya çıkan milli efkarın vatan ve millete sadakat ve muhabbet ile belirginleşmesi lazım gelmektedir. Yunus Nadi vatana hıyanet hisleri ile dolu olan fikirlerin seçim gibi en yüksek milli bir işe karışmak şöyle dursun, yaşamak hakkına dahi sahip olamayacağını ileri sürmektedir. Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında bir Rum mebusun söylediği “*Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım*” sözlerini hatırlatarak “*O zaman o sözü söylemiş olan Boşo’ya değil, o sözü söylerken kendisini alaşağı ederek gırtlığını sıkmamış olanlara hiddet ediyoruz*” diyerek öfkesini ortaya koymaktadır.

O meclisin Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı olduğunu, pek uzun ve karışık inkılaplar neticesinde memleketin on kere altı üstüne geldikten sonra Osmanlı döneminde ihanetini açıkça dile getirenlerin artık gittiklerini söyleyen Yunus Nadi, Yunanistan’ın bu kişilere bakanlık sandalyesi dahi verdiğini hatırlatmaktadır. Yunanistan’ı Anadolu’ya saldırtan bu tür kimselerin Türkiye Rumluğunu kendilerine dayanak kabul ettiklerini, Venizelos’un dahi bir zamanlar Girirt’te Türk tebasından bir avukat olduğunu hatırlatan Yunus Nadi, Anadolu’yu işgale yeltenenlerin bu defa

karşılarında Osmanlıyı değil Türk milletini buldukları için perişan olduklarını söylemektedir.

“-“Zito Venizelos!” sadaları hala kulağımıza aksediyor gibidir” diyen Yunus Nadi, Anadolu’daki Rumları bu badireye sürükleyenlerin onların mahv ve harabiyetinin yegane sebep ve mesulleri olduğunu dile getirmektedir. İstanbul Rumları da dünkü hain maceralara karışmış olmaktan geri durmadığı için seçim gibi bir milletin en yüksek dereceli işlerinde kendilerine hak dava etmek gibi birden bire dünkü tarihi hemen insanın gözleri önünde canlandıracak hareketlerde bulunmaktan kaçınmalıdır. Yunus Nadi çünkü onların ekalliyet hukukundan feragat ederek, kendilerini bu vatana mal ederek ve bilhassa o acı dünleri unutturacak hareketlere daha ziyade ehemmiyet vermeleri gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

Yunus Nadi, Ermeni cemeati için de aynı uyarıyı yinelemektedir. Farklı devletlerin iğfal ve tahriki ile yer yer vahşetler yapan Ermeni cemeatinin de “*artık olan olmuştur*” diyerek kendi köşesine çekilmesi ve yakın mazinin üstüne kesif bir perde çekmesi lazım geldiğini söylemektedir. Ermeniler de ekalliyet hukukundan feragat etmişlerdir. Onlar da Türkiye vatandaşlığını tercih ettiklerinden dolayı sade bir vatandaş olarak seçimlerde yer almalıdırlar.

Cunhuriyet Türkiyesi prensip olarak ırki ve dini farkları aşarak bütün vatandaşlarının müsavatını ilan etmiştir. Ancak bir asra sığmayacak kadar müthiş vakayı daha dün denecek kadar kısa bir süre içinde yaşayan Türkiye’nin acı tecrübeleri bugün henüz zihinlerden silinmemiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiyesi işi henüz bitmemiştir ve muhtelif unsurları ilgilendiren kısmı henüz tamamlanmamıştır. Nüfus mübadelesi henüz bitmiş değildir. Dolayısıyla ülkede önemli bir azınlık grubunun durumu henüz tam netleşmemiştir. Bu şartlar altında seçimlerde falan ya da filan unsur dikkate alınmıyor sözleri ancak kendilerini hayal ve gafletten kurtaramayanların sözleri olabilir.

“...Bizim intihabatta nazar-ı dikkate aldığımız anasır değil, fertlerdir. Fertler de ancak fikirleri ve Türk vatan ve milletine alaka ve merbutiyetleri derecesiyle ölçülecektir. Eğer bu gün intihabat sahasında bilhassa CHF hakim ise bunun esbabını henüz cereyan halinde bulunan bir çok hakikatlerin zaruretlerinde aramalıdır. Başka hiçbir yerde değil. İnkiraz ve izmihlal uçurumunun kenarından çekip kurtardığımız bu vatanın hayatı üzerine çok titriyorsak, elbette mazur görüleceğiz.”⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Yunus Nadi, “İntihabat ve Anasır”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1927

Seçimlerde gayrimüslim unsurlara mebus olma yolunun kapalı olduğu malumdur. Gayrimüslimler ancak seçmen olarak seçime dahil olabileceklerdir. Seçimlere katılımın bu kadar düşük olduğu dikkate alınırca gayrimüslimlerin seçimlere büyük oranda katılmadığı düşünülebilir. Gayrı Müslimler Cumhuriyet Türkiye'sinde bir müddet yönetime seçmen olarak katılabilecektir. Yeni devlet ulus devlet olarak inşa olunmuştur. Osmanlı Devleti gibi anasır modeli üzerine inşa edilmemiştir. Bu yüzden ülke topraklarında yaşayan herkes eşit haklara sahip olan vatandaşlardır. Irkı ve dini farklı olduğu için kimseye ayrıcalık tanınmamıştır. Seçimlerde de hiç kimseye ırkı ve dini farklı olduğu için mebus listelerinde ayrıcalık tanınmayacaktır. CHF gayrı Müslim mebus adayı göstermemiştir. Müstakil gayrı Müslim adayların CHF'li ikinci seçmenlerden oy olması mümkün değildir. 1927 seçimlerinde oy kullanmayı tercih eden gayrı Müslimler birinci seçmen olarak seçim faaliyetine iştirak etmişlerdir.

2.2.2. 1927 Seçimlerinde Kadınların Faaliyetleri

1924 Anayasası'nda seçme ve seçilme hakkı yalnız erkeklere verilmiştir. Ancak aydın kadınlar kadınların seçme ve seçilme hakkını bu seçimde de gündemde tutmuşlardır. 1923 seçimlerinde kamuoyuna seslerini duyurmak ve mecliste yankısını sağlamak amacıyla birtakım çalışmalarda bulunan Türk kadını 1927'de de benzer girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye Kadınlar Birliği'nin 1927 seçimleri ile ilgili çalışmaları haziran ayında başladı. Kadınlar Birliği'nin heyet-i merkeziyesi Nezihe Muhittin Hanım başkanlığında toplandı ve kadınların yapılacak seçime katılmaları meselesini tartıştı. Kadınlar kendilerine Anayasada seçme ve seçilme hakkı tanınmadığı için kadınlardan CHF namına aday göstermeye karar verdiler. Erkekler klubü olan CHF bu öneriyi kabul etmeyecekti. Ama kadınlar bu tür hamlelerle bir baskı grubu olarak siyasal ve sosyal haklarını elde etmeye çabalıyorlardı. Kadınlar erkekler gibi oy hakkına sahip olmak istiyorlardı.

Kadınların açıklamalarına CHF adına İbrahim Tali Bey'den yanıt geldi. İbrahim Tali Bey kadınların seçime katılması meselesinin henüz olgunlaşmadığını beyan ediyordu. Sivas mebusu Şemsettin Bey de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre mebus olma hakkının yalnız Türk erkeklere verildiğini hatırlatıyordu. TBMM Reisi Kazım Paşa kadınların hamlelerini desteklediğini, ancak mebus olmalarının anayasaya göre

mümkün olmadığını söylüyordu. Kadınlara mebus olmak yerine önce seçme hakkını almak için çalışmaları tavsiyesinde bulunuyordu.⁴⁸⁵

Kadınlar Birliği, Reisicumhur Gazi Paşa Hazretleri'ne birlik namına arz edilmek üzere bir heyet oluşturmaya karar vermişti. Birliğin reisi Nezihe Muhittin Hanım da bu heyete dahil olacak ve birlik Ankara'ya giderek kadınlarla ilgili bazı meseleler hakkında girişimlerde bulunacaktı. Birliğin hukuk işleri bölümü kadınların mebusluğu ile ilgili bir risale hazırlamaya karar vermiştir. Nezihe Muhittin Hanım, BMM azalığına Kadınlar Birliği'nin desteklediği birinin seçilmesinin mecliste kadınlık davasını esaslı surette savunmaya imkan tanıyacağını söylemektedir.

Türk Kadınlar Birliği'nin Ankara'ya giderek Gazi ile görüşme girişimi istenilen şekilde sonuçlanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa 8 yıl aradan sonra İstanbul'a gelmeye karar vermişti. Gazi'nin İstanbul'a gelmesi ile Birlik'ten bir heyet randevu almak üzere Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Gazi beklenmedik bir şekilde heyeti kabul etti. Böylece Birlik ile Gazi arasında Nezihe Muhittin'siz bir görüşme gerçekleşti.

Türk Kadınlar Birliği 19 Haziran'daki toplantısında bir seçim bildirisi yayınladı. Bildiride kadınların Medeni Kanun'la hukuk-ı şahsiye ve medeniyelerine sahip olduklarını, bu hususta hiçbir ayırım yapılmadığını belirttikten sonra kadın ve erkek nüfusunun aynı olduğunu, eğitim yönünden de arada büyük farklar bulunmadığını vurguluyorlardı. Bu yüzden de hukuk-ı idare ve siyasiye sahalarında da erkeklerle aynı haklara sahip olmaları gerekiyordu. Anadolu kadını cahilse erkeğinin de ondan aşağı kalır yanı yoktu. Üstelik Milli Mücadele yıllarında kadınlar da erkekler gibi her türlü fedakarlığa katlanmışlardı.⁴⁸⁶

1927'de seçimlere CHF listelerinden katılmak için Türk Kadınlar Birliği'nin teklifi erkekler klübü CHF tarafından kabul edilmedi. Birlik kadınların seçme ve seçilme hakkının önünün kesilmesiyle seçimlere erkek bir adayla katılma kararı almıştır. TKB'nin adayı birliğin Hukuk İşleri Encümeni üyesi Kenan Bey'di. Kenan Bey'in adının basına yansısıyla birlikte Kenan Bey'le alay eden yayınlar başladı. Kenan Bey alaylara tahammül edemeyerek adaylıktan çekilmiştir.

Haziran ayında bu kez kadınların seçimlere katılması meselesi Askerlik Kanunu görüşmelerinde gündeme geldi. Hakkı Tarık (Us) konuyu gündeme getirince Recep

---

⁴⁸⁵ Zihniöğlü, *Kadınsız İnkılap*, s. 206-207 (Zihniöğlü TBMM Başkanı olarak Kazım Karabekir Paşa'yı göstermiş. Ancak bu dönemde Meclis Başkanı Kazım Özalp Paşa'dır. Kazım Karabekir kapatılmış olan TCF'nin mebuslarındandır. Bu devrenin sonuna kadar milletvekilliği sürüyor olmakla birlikte İzmir Suikastı dolayısıyla yargılanmış, gözden düşmüş bir mebus olarak bulunmaktadır. Meclis başkanı değildir.)

⁴⁸⁶ Zihniöğlü, *Kadınsız İnkılap*, s.209- 218.

Peker ‘*askerlik de yapsınlar*’ diyerek Hakkı Tarık Bey’in talebine karşı çıktı. Partileri daha önce ‘*askerlik yaparız*’ dedikleri için kapatılan kadınların önüne askerlik meselesi bu kez yeni bir şeymiş gibi koyuluyordu.

Cumhuriyet “Hanımların mebusluğu hiç fena olmaz. Mecliste sık sık moda etrafında münakaşalar cereyan eder” sözlerini sayfalarına taşıyarak kadınların mebusluk talebiyle alay ediyordu.

İstanbul gazetelerinde kadınların seçme ve seçilme hakkı istemiyle ilgili yapılan yayınlar üzerine Falih Rıfkı, Milliyet’teki köşesinde konu ile ilgili bir yazı kaleme alarak kadınlara seçme- seçilme hakkı verilmesi meselesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazısında bu girişimlerin Türk kadını davasıyla ilgili olmadığı ve ciddiyetsiz işler olduğunu ileri süren Falih Rıfkı konuşulanlara ‘dedikodu’ demektedir.

Türkiye ilerlemecilerinin kendi kadınlarına kendiliğinden çok hukuk temin eden inkılapçılar olduğunu söyleyen Falih Rıfkı bu hukukun o kadar geniş ve şark için ileri olduğunu iddia etmektedir ki yazara göre Türk kadını büyük çoğunluğunun yeni durum ve şartlara tamamen alışması ve yeni durum ve şartların icap ettirdiği şeyleri başarabilmesi için epey müddet çalışması gerekmektedir. Daha Harbi Umumide kocası ile beraber yüzü kapalı olduğu halde bir otelde misafir kalmasına, sokakta araba ile dolaşmasına bile müsaade edilmeyen Türk kadını artık memur, tüccar, avukat, doktor olabilmektedir. Falih Rıfkı mevcut faaliyet sahalarının hiç birinin kadınlara kapalı olmadığını hatırlatmaktadır. Türk inkılabının Türk kadını çok evlilikten kurtardığını, üçüncü sınıf mahluk olmaktan çıkardığını söylemektedir. Yani kadınlara ‘inkılaplarla elde ettiklerinizle yetinin, zamanı geldiğinde erkek Türk inkılapçıları sizin için gerekenleri düşünecektir’ demektedir.

Hatta Türk kadınına verilen hakların Türk kadını manzarasını henüz yeterli derecede değiştirmedigi, bunun için pek uzun sürecek bir devreye ihtiyaç olduğunu dile getirmekte ve bu duruma Türk kadınının ekseriyetinin kapalı olmasını örnek olarak göstermektedir. Büyük şehirlerde bile hiçbir manası olmayan kıyafetlerin giyilmeye devam ettiğini, birçok yerlerde Türk kadınının eski tarz muameleye tabi tutulduğunu söylemektedir. Bu yüzden Türk kadın cemiyetlerinin ilk vazifesi Türk kadını ekseriyetine onlara verilen hukuku kabul ettirmektir. Türk kadın cemiyetleri hukuk-ı siyasiye alıp erkeklerle uğraşmaya başlamadan evvel bizzat kadınlarla meşgul olmalı, hatta kadınlarla mücadele etmelidir. Türk kadınlarının meseleleriyle bu meselede en az selahiyettar olması gereken erkekler uğraşmaktadır. Yani Türk kadınlarına siyasi hak istememeleri, Türk kadınının sosyal ve ekonomik problemleri ile uğraşmaları tavsiye

edilmektedir. Ama bütün bu problemlerin çözüm yeri olan meclisten uzak durmaları tavsiye edilmektedir. Kadınların mebus olma arzusu erkeklerle uğraşmak istemeleri ile ilişkilendirilmektedir. Kadınların mebus olması durumunda mecliste kadın-erkek çatışması yaşanacağı düşünülmektedir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında kadınların taleplerinin feminist bir grup olan Türk Kadınlar Birliği tarafından savunulması etkili olmuştur.

Falih Rıfki, İkinci Meclis'in Türk kadınına temin ettiği hakları meclis üyelerinin çoğunluğu kadınlardan oluşsaydı bile 4 sene zarfında temin edemeyeceği görüşündedir. Alınması gereken tedbirlerin zaten TBMM tarafından alındığını düşünmektedir. Hükümetin gündeminde daha uzun süre kadın meselesi yer almayacaktır. Bu inkılap hayata geçinceye kadar münevver Türk hanımları kendi cinsleri arasında çalışmaya, didinmeye, mücadeleye etmeye mecburdur. Falih Rıfki "*İşte asıl ciddi, müşkil, fakat zor faaliyet sahası...*" diyerek kadınlara hedef göstermektedir.⁴⁸⁷

Kadınların seçimlerle ilgili talepleri hakkında ne düşündüğü Halk Fırkası'nın 13. Mıntika Müfettişi İbrahim Tali Bey'e sorulmuştur. İbrahim Tali Bey soruyu;

"İntiahatın suret-i icrası bir kanun ile muteberdir. Kanun haricine çıkılmayacağını pekala bilirsiniz. Şu halde böyle bir şey mevzubahs olamaz" şeklinde cevaplamıştır. Muhabirin 'Kadınlar Birliği'nin şiddetle terviç ettiği bu arzuyu nazarı dikkate alınacak mahiyette bulup bulmadığını' sorması üzerine de mevcut durumun bu meselenin münakaşasına müsait bir safhada olmadığı ve kadınların seçimlere katılması meselesinin henüz yeterli olgunluğa ulaşmadığı cevabını vermiştir.⁴⁸⁸

21 Haziran'da yayınlanan başka bir yazıda ise kadınların seçme ve seçilme isteği alaycı bir ifade ile değerlendirilmiş ve mesele Kadınlar Birliği'nin kendinden söz ettirmek için başvurduğu yollardan birisi olarak algılanmıştır. Hatta yazar "*bu ince reklam fikirleri*"nden dolayı Nezihe Muhittin Hanım'ı tebrik etmek gerektiğini söylemektedir. Hanımların meclise gelmeleri durumunda meclis sıralarında hangi klubün daha iyi olduğunu, ya da hanımların balolarda smokin mi yoksa dekolte tuvalet mi giymelerinin daha muvafık olduğunu tartışacaklarını, pileli elbiselerden ve tuvalet eşyasından alınan yüksek gümrük vergilerinin indirilmesi için taktir vereceklerini düşünen yazar kadınların memleket meseleleriyle ilgilenmeyeceğini öne sürmektedir. Yazıyı kadınların mebusluğu istemeye hakları olduğu, fakat feminist erkanın mebus

⁴⁸⁷ Falih Rıfki (Atay), "Türk Kadını", *Milliyet*, 22 Haziran 1927.

⁴⁸⁸ "Kadınlar İntihap Edilemez mi?", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1927.

seçilmeyi istemelerinin manasız olduğu görüşüyle bitiren yazar “*ya hep, ya hiç*” diyerek kadınların mebusluğuna karşı çıkmıştır.⁴⁸⁹

Kadınlar seçme-seçilme hakkını elde etmek için 1923 ve 1927 seçimleri öncesinde oldukça yoğun ve düzeyli bir faaliyet gösterdiler. Kadın haklarının elde edilmesini sıradan bir “ihsan” veya “armağan” şeklinde değil, asıl önemlisi küçük burjuva, yani kentsoylu kadın hareketi mücadelesi sonucunda elde edildiğini vurgulamak gerekir. CHP’den önce kurulan Kadınlar Halk Fırkası ve ardından Kadınlar Birliği, zaman zaman hayranlık uyandıracak taktikleri ve kamuoyu yaratma yetenekleriyle, kadınların siyasal hakları konusunu her seçim döneminde gündeme getirmişler ve bu hakkın elde edilmesinde önemli rol oynamışlardır. Ancak bu süreçte kadınların bu çabalarının **erkek** siyasal eliti rahatsız ettiğini, onları küçümseyen ve aşağılayan ifadelerle dolu makale, karikatürler ve yazılar yayınlandığını görüyoruz. Hatta kadın hakları konusunun gayri ciddi bir konu olduğu, henüz toplumsal haklarını hazmetmemiş kesimin siyasal hak talep edemeyeceği, bu konunun kadınlar hamamına yakışacağına varıncaya kadar incitici yayınlar yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal ise bu harekete mesafeli bakmakla beraber, meselenin göz ardı edilemeyeceğinin farkında olarak 30’lu yıllarda kadınların siyasal haklarının verilmesine öncülük etmiştir.⁴⁹⁰

1927’de seçimlere CHF listelerinden katılmak için kampanya başlatan Kadınlar Birliği’nin teklifi erkeler klübü CHF tarafından kabul edilmedi. Seçimlere erkek aday ile katılmayı deneyen kadınlar Klübü’nün girişimi adayları Kenan Bey’in alaylara dayanamayarak adaylıktan çekilmesi ile sonuçsuz kaldı. Türk kadını 1927 seçimleri devresinde de seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmıştır. Kadınların girişimleri basında yer alan cılız bir ses olarak kalmıştır.

2.2.3. Milletvekili Adaylarının Uyacakları Şartlar

Tek parti yönetiminde milletvekili adayları Atatürk döneminde Atatürk tarafından, İnönü döneminde ise İnönü tarafından belirlenmiştir. Aday olarak belirlenen kişiler genellikle ülkenin tanınmış yazar ve gazetecileri arasından, tüccarlar ve zengin toprak sahipleri gibi güçlü yerel bağları olanlardan, Milli Mücadele döneminde önemli hizmetleri bulunanlar arasından ya da asker- sivil bürokratlar arasından seçilmektedir. Bu kişilerin saygınlığı ve popülerliği tek parti yönetiminin meşruiyetinin

⁴⁸⁹ “Hanımların Mebusluğu”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1927.

⁴⁹⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, *Anayasa Yargısı*, no: 23, yıl: 2006, s. 145.

pekiştirilmesinde de önemli bir işlev görmekteydi. Belirlenen adaylarda aranan bir başka özellik de güvenilir olmak ve lider kadroya bağlılıktı.⁴⁹¹

CHF'ye milletvekili olmak için 1100 civarında kişi müracaatta bulunmuştur. Bunların hepsi fırkaya üye olan kişilerdir. CHF'den ayrılmış olanlar ile fırkaya mensup olmayanların adaylıkları kabul edilmeyecektir. Mebusluk için müracaat edenlerin bir kısmı II. Mecliste milletvekili olanlardır. Fırka Merkezi Umumisi İstanbul Fırka merkezinde toplanarak her gece geç vakte kadar mebus adayları hakkında mahallerinden gelen bilgileri incelemektedir. Bütün mebus adayları hakkında yapılan inceleme neticesinde hazırlanan liste fırka reisi umumisi Gazi Paşa hazretlerine arz olunacak ve bunlar arasından belirlenecek kişiler fırka adayı olarak ilan edilecektir. Heyet-i Vekile 28 Ağustos'ta ilk defa olarak İstanbul'da toplanmıştır. Gazi Paşa Hazretleri'nin başkanlığında yapılan toplantıda seçim işleri görüşülmüştür.⁴⁹²

Seçim 63 vilayette yapılacaktır. Müntehib-i sani intihabatı bu illerin hepsinde tamamlanmış ve CHF adayları müttefikan kazanmışlardır. CHF'nin milletvekili adaylarını Mustafa Kemal Atatürk bir beyanname yayınlarak fırka reisi olarak bizzat ilan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yayınladığı beyannamede önce Milli mücadele ve sonrasında hakimiyet-i milliyeyi esas kılmak için gösterdikleri çabayı anlatmakta ve saltanatın ilgası, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması üzerinde durmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre CHF'nin misyonu Türk istiklali gibi Türk Cumhuriyeti'ni de hilafetten ve her türlü iştirak ve müdahalelerden korumak, cumhuriyeti salim bir şekilde ilelebed muhafaza etmek için varlığını vatana feda etmektir.

Mustafa Kemal Paşa beyannamesinde iktidarın 4 yıllık icraatlarını anlatmaktadır. Milletın hakiki ihtiyaçlarına uygun olan girişimlerini gerçekleştirmek için açık ve merdane mesailerine karşı muarızlarının faaliyetlerini hatırlatmayacağını söyleyerek yine muarızlara dikkati çektikten sonra Dört yıllık icraatlarını anlatmaktadır. Dört yıl önce iktidar makamı için milletten güven ve oy isterken neleri yapmayı vaad ettilerse hepsini daha mükemmel ve radikal bir şekilde yerine getirdiklerini söylemekte ve yerine getirdikleri hususları sıralamaktadır. Bunlar hakimiyet-i milliyeye esasında daha dikkatli olmak, milletin umumi hayatını asri ve medeni kanunlarla ıslah etmek, bütün meselesi üzerinde ıslahat yapmak, memlekette şimendifer ve ulaşım vasıtaları konusunda tedbirde bulunmak gibi konuları içermektedir. Mustafa Kemal Paşa yapılan icraatları

⁴⁹¹ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve CHP*, s.262- 263.

⁴⁹² *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1927.

hilafetsiz bir Türkiye ile hakimiyet-i milliyeyi en mükemmel şekilde koymak, aşarı ilga etmek, tütünü millileştirmek olarak özetlemektedir.

Memleketin umum hayatına esas olan kanunların ise Türk milletinin hissiyatına uygun bir şekilde, milletin istiklalini inkişafa müsait olarak hazırlandığını ifade etmektedir. Her türlü inkişafatın temeli olan ulaştırma meselesinde ve özellikle demiryolu siyasetinde 4 yıl süresince ortaya koydukları esasların Türk milletinin iktisad ve imar faaliyetinde ve yüksek hayatiyetinde gurur duyulacak deliller arasına girdiğini söylemektedir.

CHF'nin mali ve iktisadi zeminde ortaya koyduklarını vaktiyle program halinde ifade ettiği zaman partinin muarızlarının bu programı son derece gayr-ı mümkün görerek partiye saldırmak için fırsat olarak gördüklerini söyleyen Gazi, bunu fırkası ile muarızları arasındaki zihniyet farkına örnek olarak göstermektedir.

“Fırkamızla muarızlarımız arasındaki başlıca zihniyet farkı bizim büyük Türk milletinin temayülât ve ihtiyacatını hakkıyla bulmakta isabet ettiğimiz kadar Türk milletinin hayatiyet ve kaderatındaki hazineyi de layıkıyla takdir edebilmekteki kifayetimizdir. Bir milletin siyasi mukadderatında mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını müşahede ve onun kaderini takdirde ehliyet sahibi olmak birinci şarttır.”

Gelecek dört sene için vatandaşlardan oy isterken kendisinin ve mesai arkadaşlarının geleceğe ait düşüncelerinin dört sene evvelkinden daha açık ve katı olduğunu vurgulamaktadır. Türk milletinin gelişmesi ve yükselmesi için önlerinde hallonulacak meselelerin çok önemli olduğu kanaatini taşıdıkları için bütün varlıklarını vakfetmek azminde olduklarını söyleyen Mustafa Kemal Paşa bu meseleleri Türk milletinin iç ve dış siyasetinde birliğin sağlanması, Türk vatanının gelişmesi ve imarı olarak göstermektedir. Bilhassa milli iktisadi meselelerin halli için mesailerini özel olarak bu alana yönlendirmek azminde bulduklarını dile getirmektedir. Nifak ve ikiliğe müsaade etmeden bütün memlekette her vatandaş eşit tutan, milli birlik içinde iktisadi gelişmeye mesailerini vakfetmek işini iç siyasetin esası olarak gördüklerini söylemektedir.

CHF mebus adaylarını kendi imzasıyla vatandaşların oylarına takdim ederken geçmişin tecrübelerini ve geleceğin talep ettiği yüksek vazifeleri bilhassa dikkate aldığını, kendisine layık görülen güven ve bağlılığı dört sene sonra tekrar temiz bir hissiyat ile arz edebilmek için mesai arkadaşlarını seçmekte bilhassa özen göstermeye çalıştığını ifade etmektedir. Vazife-i meşguliyet mevkiinde beraber çalışacağı arkadaşlarının geçen tecrübelerinden de istifade ederek vazifelerini en iyi şekilde yerine

getireceklerini ve bilhassa mebusluğun bir millet vekaleti olduğunu hatırlatarak sözlerine devam etmektedir. Parti adaylarına mebusluğun bir millet vekaleti olması dolayısıyla bunun resmi hayatta dahi külfeti bulunduğunu nazardan uzak tutmayı düşünmeyeceklerini kuvvetle ümit ettiği uyarısında bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa partisinin aday gösterdiği kişiler için oy istemektedir.

“...Hayatımda en büyük mesned ve kuvvetim vatandaşlarımdan gördüğüm itimad ve müzaheretir. Bütün vazifelerimde manevi ve vicdani olan en büyük endişem emanetinizin hürmet ve kudsiyetine mütemadiyen dikkat etmektir. Büyük Millet Meclisi'ne mebus olmak üzere takdim ettiğim namzetlere rey vermekle bana ve fırkama yeni hizmetler için imkan ve fırsat vereceksiniz. Türk Cumhuriyeti'ne, aziz vatanımıza istikbalde daha büyük hizmetler edebileceğimize kati emniyetim vardır. Türk milletinin istikbali bugünkü evlatlarının isabetli nazarı ve yorulmak istidadında olmayan çalışmak azmiyle büyük ve parlak olacaktır...”

CHF'nin bu seçimde yegane propoganda vesilesi yine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisidir. Gazi “*bana olan itimadınızı partime rey şekline dönüştürün*” çağrısıyla CHF adına oy istemektedir. Gerçi tek partili sistemde oy verecek başka bir parti zaten mevcut değildir ama Gazi seçmenlere seslenerek mevcut oyları partisi için kullanmalarını istemektedir. Mustafa Kemal Paşa seçim beyannamesinde CHF'ye bağlı olan ve olacak olan mebusların uymaya mecbur buldukları hususları da yayınlamıştır. Buna göre;

1. Mebusların özel hayatlarında, ticaret, ziraat ve sanayi ve sairedaki iktisadi ve mali faaliyetleri devletin resmi kanunlarına bağlıdır. Fakat CHF'ye mensup mebusların mebusluk sıfatını özel ekonomik yaşantıları için istismar etmemelerine fırka reisi umumiliği dahi hususi bir özen gösterecektir.
2. Sermayesinin büyük bölümü devlete ait olan kurum ve şirketlerle kamu yararına ait özel sözleşmeye dayanan imtiyazlı şirketlerde ve tekel idarelerinde hükümet tarafından idare meclislerine tayin olunan azalar bu kurumları temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya bağlı mebuslardan olmayacaklardır. Geri kalan şirket ve kurumlarda meclis idare azalığı genel yasalarla belirlenmiştir.
3. Büyük Millet Meclisi Reisi ve reis vekilleri ile fırka katib-i umumisi ve fırka grubunun reis ve reis vekilleri ve CHF'nin müfettişleri gerek devletin alakadar olduğu özel şirket ve kurumlarda müdürlük ve meclis idare azalığı gibi idare vazifelerinden hakiki surette feragat ederler. Müdürlük ve meclis idare azalığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın özel kurumlarda hissedar olmak devletin kanunlarına tabidir.

4. Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin iç tüzüğüne bağlıdır. Fırkaya mensup mebusların BMM'ye devam açısından bulunacakları durum firkanın genel başkanlığınca özel bir öneme sahip olacaktır.
5. CHF'ye mensup olan mebuslar yukarıdaki maddelere uymayı firkanın genel başkanlığına karşı söz vermiş durumundadırlar.⁴⁹³

Mustafa Kemal Paşa bu beyannameyi yayınlamakla meclise gelen milletvekillerinin görevlerinin sağladığı imkanları kişisel çıkarları için kullanmalarına izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Bu şekilde daha önce yaşanan suistimal olaylarının tekrar yaşanmayacağına dair halka güvence verilmiştir. Milletvekillerinin sıfatlarını kullanarak devlete ve özel sektöre ait şirketlerden menfaat elde etmeyeceklerine dair halka söz verilmiştir.

Diğer yandan milletvekillerinin meclise devamı konusunda titiz davranılacağı duyurulmuştur. III. Meclisin yasama süreci konusunda bu madde söz verildiği gibi titizlikle uygulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa milletvekili seçimlerinden önce halka kendi belirleyeceği adayların seçilmesi halinde usulsüzlükler yaşanmayacağına dair vaatte bulunmuştur. Halk da Mustafa Kemal Paşa'nın adaylarına oy vermiştir.

Beyannamede milletvekillerinin yolsuzluğa bulaşmasına fırsat verilmeyeceğine dair ısrarla söz verilmesinin nedenlerini bir önceki parlamento devresinde yaşanan problemlerde aramak gereklidir. Problemi o günlerin canlı tanıklarından Yakup Kadri şöyle tesbit etmiştir:

“...Dünkü Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimisi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyorlardı. İsmet Paşa gerek halk nazarında hoş görülme, gerek Millet Meclisi çevrelerinde birçok tarizlere uğrayan bu duruma karşı vaziyet almıştı. Alınan tadbirler ancak milletvekillerinin devlet sektöründeki mali ve sınai müesseselerde idare meclisi azası olmaları yasağına inhisar etmiş, diğer kazanç kapıları ise eskisi gibi açık kalmıştı.”⁴⁹⁴

Bu sıkıntıları bilen Gazi Mustafa Kemal Paşa yayınladığı beyannamede eski devrede yaşanan sıkıntıların tekrarlanmayacağına dair halka vaatlerde bulunuyordu.

Gazi'nin beyannamesinden sonra parlamantarizm üzerine bir yazı neşreden Cumhuriyet, Avrupa'daki parlamenter hayatı şiddetle eleştirmekte ve Avrupa

⁴⁹³ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1927.

⁴⁹⁴ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 86-87.

parlamentolarındaki mebusların mebus seçildikten sonra yalnız kendi heves ve keyiflerini düşündükleri, seçmenleri ile görüşmekten kaçındıkları ve kendilerini milletten üstün gördükleri iddiasında bulunmaktadır. İlginçtir ki hemen her konuda yapılan yeniliklerde Avrupa medeniyetini örnek almakta beis görmeyen devrin aydın kadrosuna mensup bir yazar parlamenter temsil sisteminde Türkiye'nin çok daha ileri olduğu iddiasını dile getirerek Avrupa'yı küçük görme eğiliminde bulunabilmektedir. Yazar Avrupa'daki parlamentarizm buhranının nedenlerinden birisi olarak mebusların pek çok şirketlerle alakalı olmalarını göstermektedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin meclis işlerinin hallolması için Avrupa'yı örnek alma ihtiyacında olmadığını söyleyen yazar Türkiye'nin hakikatleri anlama ve kavramada dürbin bir nazara sahip olan büyük bir halaskara sahip olduğunu ve O kurtarıcı rehberin memlekete ait hakikatler ve kanaatlerini milletin ihtiyaçlarından çıkarmak itibarında olan bir deha olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı CHF mebuslarına uygulanması lazım gelen hat ve hareketi bütün açıklıkla hazırlamakla beraber bunları yalnız alakadarların değil bütün milletin gözü önünde ortaya koyduğunu dile getirmiştir. CHF'nin geçmişte pek çok hizmetlerde bulunduğu ve memleket dahilinde hemen hemen ittifaka yakın millet ekseriyetinin partiyi desteklediğine dikkat çekilmiş ve yeni devrede de partinin memleket için önemli hizmetler göreceği vurgusu yapılmıştır.⁴⁹⁵

Yakup Kadri ise İstiklal Savaşı günlerinde herkesin herşeyden fedakarlık ederek cephelere koşarak mücedele verdiğini, artık o günlerin geride kaldığını, bu yüzden herkesin kendisine bir meslek edinmesi gerektiğini söyleyerek başladığı yazısında milletvekilliğinin para kazanmak amacına yönelik bir iş olarak algılanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Gazi'nin CHF adaylarının uymasını istediği şartlar bu açıdan son derece önemlidir. 'Artık siyaseti bir talih oyunu haline getirenleri ve milletvekilliğini şahsi ihtirasatına alet edenleri aramızda göemeyeceğiz' temennisinde bulunan Yakup Kadri şahsi servet elde etmek isteyenlere ticarete atılmalarını ve Anadolu'nun bakir topraklarına el atmalarını tavsiye etmektedir.

Avrupa'da nice ihtiyar devlet ve siyaset ricalinin ömürlerini fakire yakın bir sadelik içinde geçirdikleri örneğini vermekte ve bunun esasen demokratın zihniyetinde olması gereken bir durum olduğunu hatırlatmaktadır. Medeni dünyada siyasi nüfuzu şahsi işlerine alet edenlerin adedi gittikçe azalmaktadır. Türkiye için temenni edilen durum da budur ve Gazi Hazretleri CHF adaylarına bu yolu göstermektedir.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ "Fırka Hayatı", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1927.

⁴⁹⁶ Yakup Kadri, "Mebusluk", *Milliyet*, 6 Eylül 1927.

Cumhuriyet'in küçümseyici tutumuna Yakup Kadri'nin satırlarında rastlamak mümkün değildir. Yakup Kadri örnek olarak yine Avrupa'yı vermektedir. Bir önceki dönemde yaşanan sıkıntılara şahit olan Yakup Kadri milletvekillerinden mebusluğu şahsi çıkarları için kullanmaktan kaçınmalarını istemektedir.

Mebus adayları isim sırasıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilmiş ama hangi ismin hangi seçim çevresi için aday gösterildiği açıklanmamıştır. Seçim çevreleri Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fırka Katib-i Umumisi tarafından tesbit edilecektir. Seçim çevreleri belirlendikten sonra mebus seçimine başlanacaktır. Gazi'nin beyannamesi basılarak memleketin her köşesine dağıtılmıştır.

Beyannamenin yayınlanması dolayısıyla Cumhuriyet'de yayınlanan başyazıda beyannamenin millet tarafından tekrar ve tekrar okunduğu ifade edilmektedir. Yazar her milletin hayatında mühim bir hadise olan seçim meselesinin bizde çok daha fazla, adeta hayati bir ehemmiyete sahip bulunduğunu söylemektedir. Gazinin milli hayatımız itibarıyla ehemmiyetli olan bu meseleye gösterdiği alakanın O'nun kıymetini iki kat yükselttiğini, Büyük Rehber'in beyannamesinin ise hadiseye muazzam bir vaka nisbeti verdiğini beyan etmektedir.

Dört sene evvel büyük ve emsalsiz bir mücadeleden şan ve zaferle çıktuktan sonra yeni Türk Devleti milletin hayatını düzenleyecek mesai ve ihtiyaçlar karşısında bulunmaktadır. Yazara göre geçmişteki zaferlerden sonra milletin umumi hayatında ve istikametinde mühim neticeler alınmamış ve hatta geçmişteki zaferlerin tesirleri kısa olmuştur. Millet bu zaferlerden sonra daha müşkil şartlara maruz kalmış ve sürekli gerilemiştir. Yazar kazanılan son zaferi yüceltmek uğruna geçmişteki tüm zaferleri hiçe saymaktadır.

Yazar "*O halde demek yalnız salah ile muzaffer olmak kafi değil imiş, hakiki zafer milletin siyasi rüşt ve kabiliyetinin müstaid olduğu bütün inkişaf ve inşirah devrelerine yükseltmekle tecelli edebilirmiş*" dedikten sonra sözü CHF'ye getirmekte ve CHF'nin bu sahada ortaya koyduğu muazzam faaliyetler ile iftihar edebileceğini söylemektedir. Ancak cemiyet hayatının süregelen gelişimi dolayısıyla yapılanlarla yetinilemeyeceği, bu yüzden de her yeni seçim devresinin Türk milletin hayatında fevkalade bir öneme sahip olduğu görüşü dile getirilmektedir. Elde edilen başarıları devam ettirmek ve korumak ve bununla da yetinmeyerek daha ileriye götürmek için

CHF'ye oy istenilmektedir. Zaferden sonra elde edilen istikrarın sürmesi için oylar yeniden CHF'ye verilmelidir.⁴⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa beyannamesinde 1923- 1927 yılları arasında geçen dört yıllık mesai devresinde meydana gelen gelişmelerden ve partisinin icraatlarından bahsetmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey bu 4 yıllık devreyi ifade sadedinde “4 sene evvel siyasi, içtimai ve hatta iktisadi nokta-i nazarlardan biz Asyai bir cemeat idik. Bugün ise bütün bu noktalarda Avrupai bir cemeat vaz-ı tavrını irae ediyoruz” diyerek yaşanan değişime dikkat çekmiştir. Yaşanan bu muazzam değişimi gerçekleştirenin de Gazi ve beraberindekiler olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁴⁹⁸ Bu saadet devresinin devamı için Gazi'nin adaylarına oy verilmelidir.

2.2.4. Milletvekili Seçimleri ve Seçim Törenleri

Dahiliye Vekaleti, Eylül ayı başında talimat yayınlayarak mebus seçimlerinin 10 gün içinde bitirilmesi emrini vermiştir. Şehirlerde teftiş heyetleri seçim saatlerini ve seçim törenlerini planlayan çalışmalarda bulunmuşlardır. İstanbul'da mebus seçimi 2 Eylül günü Darülfünun Konferans Salonu'nda yapılmıştır. Seçimden bir gün önce Darülfünun Konferans Salonu ve Darülfünun'un bahçesi bayraklarla süslenmiştir. Seçim sandığı da kırmızı-beyaz kurdellalarla süslenmiştir. İstanbul mülhakatına HF mebus adayları ve müstakil mebus adayları telgraflarla bildirilmiş ve mülhakatındaki ikinci seçmenlerin seçim günü İstanbul'da hazır bulunmaları istenilmiştir. Telgraf bulunmayan mahallere süvari jandarmaları gönderilerek ikinci seçmenlere 2 Eylül günü Darülfünun Konferans Salonu'nda olmaları gerektiği tebliğ edilmiştir. 2 Eylül sabahı sandık törenle seçim mahalline koyulmuştur. Seçim işlemi sabah saat dokuz buçukta başlayıp akşam saat altıda bitecektir. Teftiş heyeti ilçelerden gelecek müntehib-i sanilerin oy verme sırasını da belirlemiştir. Buna göre evvela Fatih, Beyazıd sonra Yeniköy, Üsküdar, Beyoğlu ve en son da geç kalan müntehib-i saniler oylarını kullanacaklardır.

Mersin'e de mebus seçimine başlanması emri ulaşmış ve çalışmalara başlanmıştır. Mersin için HF iki aday göstermiştir. Bunlardan birisi eski Adana Belediye Reisi Ali Münif Bey diğeri de Tarsus Belediye Reisi Hakkı Beydir. Adaylar bölgede tanınan kişilerdir. Özellikle Hakkı Bey, Tarsus'ta uzun süre belediye ve zireat odası

⁴⁹⁷ Gazi'nin Beyannamesi”, *Cumhuriyet*,” 31 Ağustos 1927.

⁴⁹⁸ Ağaoğlu Ahmet,”Gazi'nin Beyannamesi Münasebetiyle”, *Milliyet*, 2 Eylül 1927.

başkanlıklarında bulunmuş olup Tarsus'un imarına ve zireatine büyük katkıları olan bir kişidir.⁴⁹⁹

2 Eylül günü Ankara ve İstanbul'un da aralarında olduğu 23 ilde mebus seçimi yapılmış ve HF adayları müttefikan mebus seçilmişlerdir. İstanbul'da büyük bir seçim alayı oluşturulmuştur. Sabahleyin saat 8.30'da Heyet-i Teftişye Reisi Şehremini Muhittin Bey'le Heyet-i Teftişye azaları Şehremaneti'nde toplanmışlardır. Polis, belediye zabıtası ve jandarmalarla bahriye mızıkası da vaktinde şehremaneti önüne gelmişlerdir. Bu sırada seçim sandığının koyulacağı süslü itfaiye otomobili de gelmiştir. Şehremanetinde bulunan tarihi seçim sandığı çıkarılarak itfaiye otomobilinin üstüne yerleştirilmiştir. Sandık kırmızı-beyaz kurdellalarla ve defne dallarıyla süslenmiştir.

Seçim alayında belediye memurları, polis ve bahriye mızıkası, polis, jandarma ve polis mektebi talebeleri ve belediyenin zabıta müfrezeleri yer almıştır. Bunların arkasında seçim sandığını taşıyan otomobil gelmektedir ve yanına belediye memurları dizilmiştir. Sandığın arkasında Heyet-i Teftişye Reisi Muhittin Bey'le reis vekili Sivas mebusu Şemsettin Bey'i taşıyan otomobil bulunmaktadır. Diğer otomobillerde de diğer heyeti teftişye üyeleri yer almaktadır.

Seçim gününe milli bayram gibi önem verilmiş ve bayram töreni gibi bir tören düzenlenmiştir. Bu şekilde hem seçime verilen önem gösterilmekte hem de seçime halkın ilgisi çekilmeye çalışılmaktadır. Hazırlanan seçim alayı şehremanetinden yola çıkıp CHF merkezinin önüne gelmiş, oradan Nuruosmaniye Camisi'nin önünden tekrar Çemberlitaş'a çıkmış ve Tramvay güzergahını takip ederek Darülfünun Konferans Salonu'na gelmiştir. Alay yürürken bahriye mızıkası milli havalar çalmış ve halkın tezahüratları arasında alay yoluna devam etmiştir.

Darülfünun Konferans Salonu'nda sandık riyaset kürsüsünün önünde hazırlanan yüksek yere koyulmuştur. Salonda bulunan tahtalardan birinde CHF'nin aday gösterdiği 16 isim yer almaktadır. Diğer tahtada ise müstakil mebusluğa adaylığını koyan 6 kişi yazılmıştır. Müstakil adaylar askeriyeden emekli doktor Hasan Rıza Bey, Süryani cemeatinden Yorgaki Efendi, telefon müfettişi Mehmet Ferid Bey, tütün amelesinden Hüsnü Hasan Efendi, şark demiryolları ustalarından Mustafa Zühtü Efendi ve tapu heyet-i fenniyesinden emekli mümtaz yüzbaşı Osman Nuri Beylerdir. Seçim sonucunda müstakil adaylardan hiçbirisi seçimi kazanamamıştır. Bağımsız adaylardan sadece tütün amelesi Hüsnü Hasan Efendi'ye bir oy çıkmıştır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1927.

⁵⁰⁰ Çavdar, "Müntehib-i Sani"den Seçmene, s. 79.

Ankara’da seçim saat on dörtte yapılmıştır. Ankara Şehremini ve heyet-i teftişîye reisi Asaf Bey, Ankara’da müstakilen mebusluğa adaylığını koyan kimse olmadığını beyan etmiştir. Asaf Bey seçimlerin millete hayırlı olması temennisinde bulunmuş ve Gazi’nin saadet-i umumiyesi ve afiyeti için dua ettikten sonra ilk oyu Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi’nin atmasını istemiştir. Osmanlı dönemindeki seçimden önce padişaha dua edilmesi geleneği devam ettirilmiştir. Cumhuriyet Türkiye’sinde ise “*Gazi’nin saadet-i umumiyesi ve afiyeti*” için dua edilmiştir. Ankara’da müntehib-i sanilere bir büfe hazırlanarak kendilerine limonata ve dondurma ikram edilmiştir. Başkent Ankara’da İstanbul’daki gibi gösterişli törenlerin yapılmaması dikkat çekicidir. Cumhuriyet idaresi 23 seçimlerinde muhalefet tartışmalarının odağında olan eski başkentte daha görkemli törenlerle gövde gösterisi yapmıştır. Bursa’da da muhteşem bir seçim alayı düzenlenmiştir. İnegöl’de müntehib-i sanilere belediye ziyafet vermiş ve HF’nin İnegöl idmançıları muhteşem bir gösteri sunmuştur. Eskişehir’de seçim şehrin kurtuluşuna tesadüf etmiştir. Bu yüzden hem kurtuluş bayramı hem de seçim töreni aynı günde yapılmış ve Eskişehirli fevkalade mutlu ve huzurlu bir gün geçirmişlerdir.⁵⁰¹

2.2.5. Seçim Sonuçları

Eylül ayının beşi gibi tüm Türkiye’de seçim işlemleri bitmiştir. Her yerde CHF adayları mebusluğa hak kazanmışlardır. Seçimden sonra İstanbul’da CHF merkezinde bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı yeni seçilen mebuslar ile eski mebusların tanışması için yapılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa seçimlerin sona ermesi ve kendisinin gösterdiği CHF adaylarının her yerde seçimi kazanması üzerine bir beyanname neşretmiştir. Gazi Paşa halkın partisine gösterdiği teveccühten son derece mutlu olmuş ve halkın gösterdiği bu itimadı milletin sahip olduğu mesuliyet hissini bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Vatandaşların seçimde firkasına oy vermekle kendisinin ve partisinin geçen icraatlarını hep birlikte onayladıklarını ve gelecek devredeki mesailerini güven ve emniyet ile karşıladıklarını ortaya koyduklarını söylemiştir.

Yunus Nadi ise seçimlerde halkın CHF’ye oy vermesini 8 yıllık yakın geçmişte yaşananları iyi değerlendirmesine bağlıyordu. Memleket ve millet için çok büyük işler görmüş olan Gazi’ye millet bir kez daha güvenoyu vermiştir. Halk milletin gelişmesi ve ileri medeniyetlerin seviyesine çıkabilmesi için yapılacak daha çok iş olduğunun farkında olarak Gazi ve firkasına teveccüh göstermiştir. Gazi, Türk milletinin rüşt ve

⁵⁰¹ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1927.

kabiliyetini, hareketindeki isabeti yüce bir meziyet olarak görmüş ve “...*Evlatlarının serbest reyleri ile memleketin mukadderatını katiyen emniyet bahş ellere tevdi eden Türkiye, milli mefkuresinde sebat ve milli mesaisinde sarsılmaz vahdetiyle muhterem ve kavi bir mevcudiyet olduğunu göstermiş oluyor*” ifadeleriyle bunu ortaya koymuştur. Son seçimlerin belki en büyük manası budur. Türk milleti kat etmiş ve etmekte olduğu kurtuluş ve ilerleme aşamalarında nifak ve fesattan kurtulmuş, birliktelik ve dayanışmasını dost ve düşmanın nazarında bir kez daha isbat etmiştir. Bu kadar büyük bir milletin hayat ve istiklalini kazanmakta ne kadar haklı olduğu bir kez daha sabit olmuştur.⁵⁰²

Milliyet seçim sonuçlarını “*Beklenen Netice*” serlevhali bir başyazıda değerlendirmiştir. Yazıyı kaleme alan Siirt mebusu Mahmut (Soydan) Bey’dir. Mahmut Soydan Bey, Hakimiyet-i Milliye’de de yazmış bir yazardır. Milliyet’e yazdığı yazının iktidar partisinin görüşlerini yansıttığı, Ankara’dan ısmarlama bir yazı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Seçimlere halkın ilgisinin fazla olduğu iddiası ile başlayan yazı Türk vatandaşlarının oylarını CHF adaylarına, dolayısıyla Gazi Hazretlerine vermelerinin beklenen netice olduğu vurgulanmıştır. Çünkü memleketin menfaatlerinin gereği olarak akl-ı selimin yolu budur. Yakın geçmişte yaşanan firka tecrübesinden sonra Türk vatandaşları memleket için anasır arasında birlik ve dayanışma siyasetinden, sükun ve istikrar idaresinden başka kurtuluş yolu kalmadığını anlamışlardır.

“*Bundan iki sene evvel muhitimizi saran infial ve fesad havasının bazı saf vatandaşlar arasında ne muhrip tesirat ika ettiğini hatırladıktan sonra halkın son intihabattaki yeni tezahüratını siyasi ve medeni seviyemizin tekamülüne en tabii bir alamet telakki etmek tabiidir*” ifadeleriyle tek partili siyasi yaşamı kabullenmek terakki göstergesi olarak algılanmakta ve hatta çok partili sisteme taraftar olmak vatan ihanet olarak gösterilmektedir. “*Şüphe yok ki bir zamanlar muhalefete fikren ve hissene temayül edenlere behemehal “vatana hıyanet” cürmü isnad edebiliriz*” cümlesi bu düşüncüyü ortaya koyan bir ifadedir. Yazara göre inkılaptan sonra memlekette bir takım kof ve sahte düşünenler ortaya çıkarak karakteri ve imanları biraz saf olan Türk gençliğini inkılap yolundan ayırmaya çalışmışlar, az kalsın yuvarlanacakları o uçuruma Türk vatanını da sürüklemeye durmununa gelmişlerdir. Çok sürmeden hakikat nuru kör vicdanları bile aydınlatmış, o küçük tecrübe devresinde o mevhum kudretlerin, o esrarengiz

⁵⁰² Yunus Nadi, “Gazi’nin Hitabı”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1927.

hayaletlerin bir hiçten ibaret olduğu anlaşılmıştır. Şeyh Sait isyanı o kirli vicdanların teşhirine vesile olmuştur. Türk vatandaşları oylarını atarken bütün iman ve vicdanlarıyla şu kanattedirler:

“...Gazi Mustafa Kemal ve O'nun riyaset ettiği inkılap fırkası, önümüzdeki siyasi devrede de Türkiye'nin sulh ve itilaf ile idare olunan harici siyasetini, sükun, istikrar ve saye istinad eden dahili idaresini, halka yeni yeni refah ve saadet kapıları açacak olan mali iktisad faaliyetini kendisine has kamil muvaffakiyetlere bürünecek ve – geçen devrede de olduğu gibi- millete vaad ettiklerinden daha fazlasını bile temin edecektir.”⁵⁰³

Muhalefete karşı kullanılan dil son derece ağır ifadeler içermektedir. CHF'ye karşı muhalefette yer alanlara karşı kullanılan bu ağır ithamlar memlekette potansiyel muhalif düşüncelere de bir gözdağı niteliğindedir. Yaşanılan süreç ve seçim sonrası yaşanılan hava ile birlikte değerlendirildiğinde 1927 seçimlerinin tek parti yönetimini kuran seçimler olduğu görülmektedir.

Ağaoğlu Ahmet Bey ise kurulan yeni meclise farklı bir açıdan bakmaktadır. O'na göre yeni kurulan meclis sadece CHF'ye mensup milletvekillerinden oluşmakla birlikte ne bir zümreyi ne de bir sınıfı temsil etmektedir. Dayandığı fırka gibi bütün memleketi, bütün Türkiye'yi temsil etmektedir. Bunun için yeni meclisi oluşturan mebuslar muayyen bir meslek veya sanatı temsil etmez, memlekette mevcut olan bütün meslekleri temsil ederler. Memlekette bulunan meslek gruplarından mebuslar aynı devrede temsil edilme imkanı bulmuşlardır. Yeni mebuslar hangi meslekten olurlarsa olsunlar hepsinin ortak bir noktası vardır, o da aydın olmak. Çiftçi, memur, asker hangi meslekten olursa olsun hepsinin aydın olmasına dikkat edilmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey son dönemde yaşanan mektebli-medreseli ayrımının bu seçimle sona erdiğini ileri sürmektedir.

“Diyebiliriz ki yapılmış olan intihabat ötedenberi memleketimizde cereyan eden mektepli ve alaylı, münevver ve yobaz mücadelesinin son merhalesidir. Bu intihabatta mektepli ile münevver, alaylı ile yobaz üzerine son ve kati zaferini ihraz etmiş bulunuyorlar!”

Türkiye'de toplumsal sınıflar oluşmadığı için firkacılığın sınıfsal temelle oluşmayacağını söyleyen Ağaoğlu Ahmet bizde firkacılığın iki temele dayalı olduğunu

⁵⁰³ Mahmut (Soydan), “Beklenen Netice”, *Milliyet*, 8 Eylül 1927.

öne sürmektedir. Bunlardan birisi selamet ve kurtuluşu mazide, mazinin geleneklerinde arayan, doğuya yüz çevirip batıya arka çeviren, diğerinin ise selamet ve kurtuluşu sözkonusu gelenekleri terkederek, doğuya arka batıya yüz çeviren anlayış olduğunu söylemektedir. Bu iki grup arasında süregelen yaklaşık 150 yıllık mücedeleyle bu seçim devresi bitirmiştir.⁵⁰⁴

Meclis ilk toplantısını 1.11.1927’de yapmıştır. Meclis başkanlığına Kazım Özalp Paşa, Cumhurbaşkanlığına da toplantıya katılan 288 milletvekilinin oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa meclisin açılış konuşmasında yeni devreden beklentisini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Cumhuriyetin mevcudiyet ve rasanetini ve milletin ali menafini dahili ve harici herhangi bir kasta karşı her an müdafaaya hazır bulunarak hariçte dostluklara ve sulhcuyane mesaiye müzahir ve inkişafına hadim olmak, yeni faaliyet devresinden dahi beklediğimiz asıl gayedir.”⁵⁰⁵

Seçim 63 seçim bölgesinde yapılmış ve 316 milletvekili seçilmiştir. Milletvekillerinin seçim bölgeleri ve isimlerinin listesi aşağıdaki gibidir.

İLİ	ADI	PARLAMENTO DENEYİMİ
ADANA	Zamir (Damar Arıkoğlu)	I ve II Dönem TBMM
	Kemal (Kusun)	II. Dönem
	Kadri (Abdülkadir Ramazanoğlu)	-
	Mustafa Hilmi (Uran)	OMM
AFYONKARAHİSAR	İzzet (Akosman)	-
	İzzet Ulvi (Akyurt)	II. Dönem
	Ali Haydar (Çerçel)	-
	Ali (Çetinkaya)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Ruşen Eşref (Ünaydın)	II. Dönem TBMM
	Musa Kazım (Yatçı)	II. Dönem TBMM

⁵⁰⁴ Ağaoğlu Ahmet, “Bir Şeref Borcu”, *Milliyet*, 9 Eylül 1927.

⁵⁰⁵ TBMM ZC, C.1, İ.1, s.11.1927.

AKSARAY	Besim (Atalay)	I. ve II Dönem TBMM
	Musa Kazım (Gürel)	
	Mehmet Neşet (Özercan)	I. ve II Dönem TBMM
AMASYA	Mehmet Nafiz (Aktin)	II. Dönem TBMM- OMM
	İsmail Hakkı (Mumcu)	OMM
	Ahmet Esat (Uras)	II. Dönem TBMM
ANKARA	Mustafa Kemal Atatürk	I. ve II Dönem TBMM
	Rıfat (Araz- Bulgurluzade)	
	Mehmet Sami (Çölgeçen)	OMM
	Şakir (Kınacı)	I. ve II Dönem TBMM
	Ali (Kütükçüoğlu)	II. Dönem TBMM
	Halit Ferit (Mihçioğlu)	
	Ahmet İhsan (Pehlivanlı)	II. Dönem TBMM
	Talat (Sönmez)	II. Dönem TBMM- OMM
ANTALYA	Süleyman Şevket (Demirman)	
	Ahmet Saki (Derin)	I. ve II Dönem TBMM
	Rasih (Kaplan)	I. Dönem TBMM
	Ahmet Cemal (Tunca)	
	Hasan Sıtkı (Yağcıkandiloğlu)	II. Dönem TBMM
ARTVİN	Mehmet Ali (Okar)	
	Mehmet Asım (Us)	
AYDIN	Mitat (Aydın)	II. Dönem TBMM
	Emin Fikri (Eralp)	
	Reşit (Galip)	II. Dönem TBMM
	Mazhar (Germen)	I. ve II Dönem TBMM

	Hasan Tahsin (San)	I. ve II Dönem TBMM
BALIKESİR	Osman Niyazi (Burcu)	II. Dönem TBMM
	Mehmet Sadık (Deniz)	
	Mehmet Cavit (Emir-Demir)	II. Dönem TBMM
	Emin (İnan)	
	Mustafa Hayrettin (Karan)	
	Kazım (Özalp)	I. ve II Dönem TBMM
	Ali (Şuuri)	II. Dönem TBMM
	Mustafa Fahrettin (Tiritioğlu)	
	İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)	
	Mehmet Akif (Ülkü)	
BAYAZIT	Mehmet Şefik (Baydar)	II. Dönem TBMM-OMM
	Halit (Bayrak)	
	Aziz İhsan (Tav)	
BİLECİK	Halil İbrahim (Çolak)	II. Dönem TBMM
	Takiyettin Fikret (Onuralp)	I. ve II Dönem TBMM
	Rasim Celalettin (Öztekin)	I. ve II Dönem TBMM
BİTLİS	Muhittin (Emin)	II. Dönem TBMM
	İlyas Sami (Muş)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Muhittin Nami Bey	II. Dönem TBMM
BOLU	Cemil (Arıcan)	
	Falih Rıfki (Atay)	II. Dönem TBMM
	Mehmet Şükrü (Güleç)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Cevat Abbas (Gürer)	I. ve II Dönem TBMM
	Emin Cemal (Suda)	II. Dönem TBMM

BURDUR	Salih Vahit (Eroğlu)	
	Mustafa Şeref (Özkan)	II. Dönem TBMM- OMM
BURSA	Refet (Canitez)	II. Dönem TBMM-OMM
	Süleyman Asaf (Doras)	II. Dönem TBMM-OMM
	Ahmet Münir (Erhan)	OMM
	Muhlis (Erkmen)	
	Mustafa Fehmi (Gerçeker)	I. ve II Dönem TBMM
	Ahmet Refik (Güran)	
	Senih (Hızıroğlu)	
	Şefik Lütü (Kavanozoğlu)	
	Mehmet Esat (Sagay)	
CEBELİBEREKET	Ali Rıza (Bebe)	I. ve II Dönem TBMM
	İhsan (Eryavuz)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Sabri (Toprak)	II Dönem TBMM
	Hüseyin Avni (Zaimler)	I. ve II Dönem TBMM
ÇANAKKALE	Mehmet (Dinç)	I. ve II Dönem TBMM
	Yusuf Ziya Gevher (Etili)	
	Samih Rıfat Bey	II Dönem TBMM
	Mehmet Şükrü (Yaşın)	II Dönem TBMM
ÇANKIRI	Yusuf Ziya (İsfendiyaroğlu)	I. ve II Dönem TBMM
	Ahmet Talat (Onay)	II Dönem TBMM
	Mustafa Abdulhalik (Renda)	II Dönem TBMM
	Mehmet Rıfat (Ünür)	II Dönem TBMM
ÇORUM	İsmail Kemal (Alpsar)	II Dönem TBMM-OMM
	Mustafa Elvan (Cantekin)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Münir (Çağıl)	II Dönem TBMM-OMM

	Abdullah İsmet (Eker)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Ahmet Ziya (Hatipoğlu)	II Dönem TBMM
DENİZLİ	Yusuf (Başkaya)	I. ve II Dönem TBMM
	Mazhar Müfit (Kansu)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	M. Necip Ali (Küçüka)	II Dönem TBMM
	Haydar Rüştü (Öktem)	II Dönem TBMM
	Mustafa Kazım (Samanlı)	II Dönem TBMM
	Emin Aslan (Tokat)	
DİYARBAKIR	Zekai (Apaydın)	I. ve II Dönem TBMM
	İshak Refet (Işıtman)	
	İbrahim Tali (Öngören)	II Dönem TBMM
EDİRNE	Zeki Mesut (Alsan)	
	Mehmet Faik (Kaltakkıran)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Şakir (Kesebir)	II. Dönem TBMM-OMM
	Hayri (Tan)	
ELAZİZ	Hasan Tahsin (Berk)	I Dönem TBMM
	Muhittin (Çöteli)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Hüseyin (Gökçelik)	I. ve II Dönem TBMM
	Mustafa (İspir)	II Dönem TBMM-OMM
	Mehmet Naci (Yücekök)	
ERZİNCAN	Saffet (Arıkan)	II Dönem TBMM
	Abdülhak (Fırat)	II Dönem TBMM
	Aziz Samih (İlter)	
ERZURUM	Aziz (Akyürek)	
	Mehmet Nafiz (Dumlu)	II Dönem TBMM

	Nafi Atıf (Kansu)	
	Asım Vasfi (Mühürdaroğlu)	I Dönem TBMM
	Ahmet Fikri (Tüzer)	
	Hasan Tahsin (Uzer)	I Dönem TBMM-OMM
	Necip Asım (Yazıksız)	
ESKİŞEHİR	Ali Ulvi (Bayraktar)	II Dönem TBMM
	İsmail Besim Paşa	
	Mehmet Sait (Hasbi)	
	Emin (Sazak)	I. ve II Dönem TBMM
GAZİANTEP	Reşit (Ağar)	I. ve II Dönem TBMM
	Mustafa Ferit (Arşan)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Ali Cenani Bey	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Ahmet Remzi (Güres)	II Dönem TBMM
	Ali (Kılıç)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet (Şahin)	I. ve II Dönem TBMM
GİRESUN	Hacim Muhittin (Çarıklı)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Ali Şevket (Çolak)	II Dönem TBMM
	Tahir (Karadeniz)	II Dönem TBMM
	Musa Kazım (Okay)	II Dönem TBMM
	Hakkı Tarık (Us)	II Dönem TBMM
GÜMÜŞHANE	Hasan Fehmi (Ataç)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Halil Nihat (Boztepe)	
	Mehmet Şevket (Erdoğan)	
	Cemal Hüsni (Taray)	II Dönem TBMM
HAKKARİ	İbrahim (Arvas)	I. ve II Dönem TBMM
ISPARTA	İbrahim (Demiralay)	I. ve II Dönem TBMM

	Mehmet Rıza (Dinçay)	II Dönem TBMM
	Ahmet Mükerrerem (Karaağaç)	II Dönem TBMM
	Hüseyin Hüsnü (Özdamar)	I. ve II Dönem TBMM
İÇEL	Mehmet Emin (İnankur)	II Dönem TBMM
	Hakkı (Saydam)	
İSTANBUL	Ali Fuat (Ağralı)	II Dönem TBMM
	Yusuf (Akçora)	II Dönem TBMM
	Nurettin Ali (Berkol)	
	Ahmet Hamdi (Denizmen)	II Dönem TBMM
	Hakkı Şinasi (Erel)	II Dönem TBMM
	Behiç (Erkin)	II Dönem TBMM
	Süreyya (İlmen) Paşa	
	Ziya (Karamursal)	II Dönem TBMM
	Hüseyin Hüsnü (Kavalalı)	
	Tevfik Kamil (Koperler)	II Dönem TBMM
	Ahmet (Rasim)	
	İbrahim Refik (Saydam)	I. ve II Dönem TBMM
	İhsan Latif (Sökmen)	II Dönem TBMM
	Hamdullah Suphi (Tanrıöver)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Edip Servet (Tör)	II Dönem TBMM
	Ali Haydar (Yuluğ)	II Dönem TBMM
İZMİR	Ahmet Münir (Akkaya)	II Dönem TBMM
	Ahmet Hamdi (Aksoy)	I. ve II Dönem TBMM
	Ahmet Tevfik Rüştü (Aras)	I. ve II Dönem TBMM
	Mahmut Celal (Bayar)	I. ve II Dönem TBMM-OMM

	Mahmut Esat (Bozkurt)	I. ve II Dönem TBMM
	Hüseyin Bey	
	Mustafa Kamil (Dursun)	II Dönem TBMM
	Mustafa Rahmi (Köken)	II Dönem TBMM-OMM
	Ahmet Enver (Özgen)	
	Mehmet Şükrü (Saraçoğlu)	II Dönem TBMM
	Mustafa Necati (Uğural)	I. ve II Dönem TBMM
KARS	Ahmet (Ağaoğlu)	II Dönem TBMM
	Bedir (Fırat)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Halil (Onaran)	
	Baha Tali (Öngören)	
	Sadrettin (Hattuşaş)	
KASTAMONU	Ali Rıza (Direkoğlu)	II Dönem TBMM
	Cemal (Dolunay)	
	Hasan Fehmi (Tümerkan)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Refik (İlgaz)	
	Veled (İzbudak)	II Dönem TBMM
	Mehmet Fuat (Müftüoğlu)	II Dönem TBMM
KAYSERİ	Burhanettin (Binzet)	
	İsmail Hakkı Bey	
	Ahmet Hilmi (Kalaç)	I. ve II Dönem TBMM
	Halit (Karakaya)	II Dönem TBMM
	Mustafa Reşit (Özsoy)	
	Hasan Ferit (Perker)	
KIRKLARELİ	Mehmet Nahit (Kerven)	

	Şevket (Ödül)	II Dönem TBMM
	Fuat (Umay)	I. ve II Dönem TBMM
KIRŞEHİR	Ahmet Hazım (Börekçi)	
	Yahya Galip (Kargı)	I. ve II Dönem TBMM
	Lütfi Müfit (Özdeş)	II Dönem TBMM
KOCAELİ	Mehmet Ragıp (Akça)	II Dönem TBMM
	Reşit Saffet (Atabinen)	
	İsmail Hakkı (Kılıçoğlu)	
	Kemalettin (Olpa)	
	İbrahim (Tolon)	II Dönem TBMM
	Mehmet Selahattin (Yargı)	
	İbrahim Süreyya (Yiğit)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
KONYA	Ahmet Hamdi (Dikmen)	
	Fuat (Gökbudak)	II Dönem TBMM
	Halil Kazım (Hüsnü)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Hüseyin Hüsnü (Konay)	I. Dönem
	Refik (Koraltan)	I. ve II Dönem TBMM
	Musa Kazım (Onar)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Naim Hazım (Onat)	II Dönem TBMM
	Tevfik Fikret (Sılay)	II Dönem TBMM
	Bekir (Sümer)	I.II TBMM-OMM
	Abdullah Nevzat (Tandoğan)	
	Mustafa (Uluslan)	II Dönem TBMM
KÜTAHYA	Mehmet Ali Cevdet (Barlas)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Nuri (Conker)	II Dönem TBMM

	İbrahim Kazım (Dalkılıç)	OMM
	Mehmet Niyazi Asım (Erenli)	
	İsmail Hakkı (Muşkara)	
	Recep (Peker)	II Dönem TBMM
	Ragıp (Soysal)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
MALATYA	Vasıf (Çınar)	
	Mustafa İsmet (İnönü)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Hilmi (Oytaç)	II Dönem TBMM
	Abdulluttalip (Öker)	
	Mehmet Fazıl Berki (Tümtürk)	OMM
	Mahmut Nedim (Zapçı)	II Dönem TBMM
MANİSA	Osman (Erçin)	
	Ahmet Mithat (Kalabalık)	
	Mehmet Kani (Karaosmanoğlu)	
	Kemal (Menemenlioğlu)	II Dönem TBMM
	Yaşar (Özey)	II Dönem TBMM
	Akif (Öztürk)	
	Mustafa Fevzi (Sarhan)	II Dönem TBMM-OMM
	Bahri (Saritepe)	II Dönem TBMM
	Hasan Saim (Uzel)	II Dönem TBMM
MARAŞ	Mitat Alam (Saylam)	II Dönem TBMM
	Abdulkadir (Emirmahmutoğlu)	II Dönem TBMM-OMM
	Hacı Mehmet (Erten)	I. ve II Dönem TBMM
	Nurettin (Özdemir)	II Dönem TBMM
MARDİN	Ahmet İrfan (Alpkaya)	

	Ali Rıza (Erten)	II Dönem TBMM
	Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)	II Dönem TBMM
	Abdurrezzak (Şatana)	II Dönem TBMM
	Mehmet Nuri (Ural)	
MERSİN	İsmail Hakkı (Ramazanoğlu)	
	Ali Münif (Yeğenağa)	OMM
MUĞLA	Yunus Nadi (Abalıoğlu)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Şükrü (Kaya)	II Dönem TBMM
	Ali Nazmi (Özögür)	II Dönem TBMM
	Mehmet Nuri (Tuna)	
NİĞDE	Ataullah (Atay)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Halit Mengi	II Dönem TBMM
	Mahmut Faik (Soylu)	II Dönem TBMM
	Ali Galip(Yenen)	II Dönem TBMM
ORDU	Ahmet Şevket (Akyazı)	
	Mehmet Recai (Baykal)	I. ve II Dönem TBMM
	İsmail (Çamaş)	II Dönem TBMM-OMM
	Halil Sıtkı (Kumru)	II Dönem TBMM
	Ahmet Hamdi (Yalman)	I. ve II Dönem TBMM
RİZE	Akif (Akyüz)	
	Hasan Cavid (Belül)	II Dönem TBMM
	Ahmet Fuat (Bulca)	II Dönem TBMM
	Esat (Özoğuz)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Atif (Tüzün)	I. Dönem
	Ali Rıza (Zırh)	II Dönem TBMM

SAMSUN	Hüseyin Avni (Aktulga)	
	Nusret Sadullah (Ayaşlı)	OMM
	Süleyman Adil (Okuldaş)	
	Asım (Sirel)	I. Dönem-OMM
	Ali Rıza (Tarhan)	
	Ethem (Tuncay)	
SİİRD	Halil Hulki (Aydın)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Mahmut (Soydan)	II Dönem TBMM
SİNOP	Refik İsmail (Kakmacı)	II Dönem TBMM
	Recep Zühtü (Soyak)	II Dönem TBMM
	Yusuf Kemal (Tengirşenk)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
SİVAS	Rasim (Başara)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Yusuf Ziya (Başara)	I. ve II Dönem TBMM
	Remzi (Çiner)	
	İbrahim Alaettin (Gövsa)	
	Mehmet Şemsettin (Günaltay)	II Dönem TBMM-OMM
	Abdurrahman Rahmi (Katoğlu)	II Dönem TBMM-OMM
	Sadık Necmettin (Sadak)	
ŞEBİNKARAHİSAR	İsmail (Sabuncu)	II Dönem TBMM
	Mehmet Emin (Yurdakul)	II Dönem TBMM-OMM
	Mehmet Tevfik (Yücel)	
TEKİRDAĞ	Celal Nuri (İleri)	II Dönem TBMM-OMM
	Mustafa Faik (Öztrak)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Cemil (Uybaydın)	II Dönem TBMM
TOKAT	Ali Şevki (Berker)	
	Bekir Lütfi (Çiftçi)	

	Salih Süreyya (Gençağa)	
	Hüseyin Hüsnü (Sarı)	
	Mustafa Vasfı (Sösoy)	I. ve II Dönem TBMM
TRABZON	Ali Becil (Pulat)	
	Ali Şevki (Bekman)	II Dönem TBMM-OMM
	Süleyman Daniş (Eyüboğlu)	
	Süleyman Sırrı (Gedik)	II Dönem TBMM
	Abdullah Hilmi (Okıyay)	II Dönem TBMM
	Hasan (Saka)	I. ve II Dönem TBMM
	Ali Arif (Sayıl)	
	Hamdi (Ülkümen)	I. ve II Dönem TBMM
URFA	Hasan Ferid (Güven)	
	Mahmut (Odabaşı)	II Dönem TBMM
	Refet (Topçuoğlu)	II Dönem TBMM
	Ali Saib (Ursavaş)	I. ve II Dönem TBMM
	Mehmet Refet (Ülgen)	II Dönem TBMM
VAN	Münip (Boya)	II Dönem TBMM-OMM
	Hakkı (Ungan)	I. ve II Dönem TBMM-OMM
YOZGAT	Salih (Bozok)	II Dönem TBMM
	Hasan Tahsin (Çoşkan)	
	Ahmet Hamdi (Divanlıoğlu)	II Dönem TBMM
	Avni (Doğan)	II Dönem TBMM
	Süleyman Sırrı (İçöz)	I. ve II Dönem TBMM
ZONGULDAK	Hüsnü (Kortel)	
	Ahmet Ragıp (Özdemiroğlu)	II Dönem TBMM

	Mehmet Nazif (Sirel)	
	Tunalı Hilmi Bey	I. ve II Dönem TBMM-OMM
	Halil (Türkmen)	II Dönem TBMM
	Rıfat (Vardar)	

Üçüncü dönem TBMM için milletvekili seçimi 63 seçim bölgesinde yapılmıştır. Bu durum idari yapının yeniden düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. 1923'te 72 olan il sayısı 63'e düşürülmüştür. İl olmaktan çıkan yerler şunlardır: Ardahan, Çatalca, Dersim, Ergani, Genç, Kozan, Muş, Gelibolu ve Siverek. Bunlar diğer illere ilçe olarak bağlanmıştır. Bazı illerin ise isimleri değişmiştir. Bunlar Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahip), Balıkesir (Karesi), Bilecik (Ertuğrul), Çanakkale (Biga), Manisa (Saruhan), Muğla (Menteşe), Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki), Yozgat (Bozok) illeridir. 1927 seçimlerinde ikinci mecliste yer alan milletvekillerinin çoğu kendi bölgelerinden tekrar seçilmişlerdir. Ancak bazı vekillerin seçim bölgeleri değişmiştir. II. Dönem Ardahan milletvekili Talat Sönmez üçüncü dönemde Ankara'dan seçilmiştir. Genç milletvekili Muhittin Emin Bey ve Muş milletvekili İlyas Sami Muş bu kez Bitlis'ten seçilmişlerdir. Hakkari milletvekili Süleyman Asaf Doras Bursa'dan, İstanbul milletvekili Ali Rıza Bebe ve Saruhan milletvekili Mehmet Sabri Toprak Cebeli Bereket'ten seçilmişlerdir. Aydın milletvekili Zekai Apaydın Diyarbakır'dan, Çatalca milletvekili Şakir Kesebir Edirne'den, Kocaeli milletvekili Saffet Arıkan Erzincan'dan, Saruhan milletvekili Mehmet Nafiz Dumlu ve Ardahan milletvekili Hasan Tahsin Uzer beyler ise Erzurum'dan seçilmişlerdir. Van milletvekili İbrahim Arvas, Hakkari'den, Malatya milletvekili Bedir Fırat Kars'tan, Erzurum milletvekil Bahri Sarıtepe, Manisa'dan, Kastamonu milletvekili Ali Nazmi Özügür Muğla'dan, Kütahya milletvekili Mahmut Faik Soylu Niğde'den seçilmiştir. İl olmaktan çıkarılan Gelibolu'nun tek milletvekili olan Celal Nuri İleri bu kez Tekirdağ milletvekili olmuştur. TPT'nin Urfa milletvekili olarak gösterdiği Kozan milletvekili Ali Saib Ursavaş bu kez Urfa'dan seçilmiştir. Eski Siverek milletvekili Mahmut Odabaşı da Urfa'dan seçilenler arasındadır.

Yeni düzenlemeden ve seçmen sayısındaki değişimden dolayı illerden bazılarının çıkaracağı milletvekili sayısı da değişmiştir. Milletvekili sayısı azalan iller şunlardır: Ertuğrul (-2), Diyarbakır (-2), Hakkari (-1), Kastamonu (-1), Konya (-1), Van (-1). Bazı illerin ise milletvekili sayısı artmıştır. Milletvekili artan iller şunlardır:

Adana(+1), Ankara (+2), Antalya (+1), Artvin (+1), Aydın (+1), Balıkesir (+2), Bayazıt (+1), Bitlis (+2), Bursa (+4), Cebeliberekeret (+2), Çanakkale (+1), Denizli (+1), Edirne (+1), Erzincan (+1), Erzurum (+1), Eskişehir (+1), Gaziantep (+1), Gümüşhane (+1), Isparta (+1), İstanbul (+1), İzmir (+3), Kars (+3), Kayseri (+2), Kırklareli (+1), Kocaeli (+2), Kütahya (+1), Malatya (+1), Manisa (+2), Muğla (+1), Rize (+1), Sivas (+1), Tekirdağ (+1), Tokat (+1), Trabzon (+1), Urfa (+1), Bozok (+1).

Bazı illerin ikinci meclise seçilen milletvekillerinin tamamı üçüncü döneme de seçilmişlerdir. Denizli, Aydın, Çorum, Giresun, Gaziantep, Isparta, İzmir, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Maraş, Siird, Tekirdağ ve Yozgat illerinin milletvekillerinin hepsi ikinci dönem TBMM’de görev yapan milletvekilleridir. Bazılarının seçim bölgesi değişmiş olsa bile söz konusu illerin vekilleri bir önceki parlamentoda bulunmuş kişilerdir. Mersin ve Artvin’in iki milletvekili de ilk kez seçilen kişilerdir. Erzurum milletvekillerinin de tamamı değişmiştir. II. TBMM’den gelen iki milletvekili ise farklı seçim bölgelerinden seçilmişlerdir. Birinci meclisten ikinci meclise geçerken de milletvekillerinin tamamı değişmiş bulunan Erzurum’da Mustafa Kemal Paşa’ya karşı olan muhalefet devam etmektedir ve CHF her iki seçimde de buradan kendine sadık adaylar göstermekte başarısız olmuştur. Mersin’de de üçüncü dönemde milletvekilleri tamamen değişmiştir. Mersin de ikinci dönemde birinci dönem TBMM’de yer alan vekilleri ile devam etmemiştir. Mersin’in ikinci TBMM’de yeniden seçilen iki milletvekilinin seçim çevresi değiştirilmiştir. Samsun’da de buna benzer bir durum görülmektedir. Canik ili ikinci TBMM seçimlerinde önceki dönemdeki 5 milletvekilinden hiçbirisiyle devam etmemiştir. 5 milletvekilinden dördü tekrar seçilmemiş, birinin ise seçim bölgesi değiştirilmiştir. Üçüncü dönem seçimlerinde de sahip olduğu 6 milletvekilinden beşi ilk kez seçilmektedir. Asım Sirel ise I. Dönemde TBMM’de Amasya milletvekili olarak bulunmuştur. Tokat’da önceki dönemden devam eden tek milletvekili Atatürk’e yakınlığı ile bilinen Mustafa Vasfi Bey’dir. Dolayısıyla bazı illerde partiye uygun aday bulma konusunda partinin başarısız olduğu görülmektedir.

2.3.III. DÖNEM TBMM’NİN YAPISI

2.3.1. TBMM’de Parlamento Tecrübesi

TBMM’nin üçüncü dönemine 1927 seçimleriyle seçilen milletvekili sayısı 316’dır. Ancak bu sayıda zamanla istifa, ölüm, milletvekilliğinden düşürülme gibi

nedenlerle bazı değişiklikler yaşanmıştır. Ara seçimlerle meclise katılanlarla birlikte üçüncü TBMM’de yer almış bulunan milletvekili sayısı 333’dür.

İstanbul milletvekili Ali Haydar Yuluğ’un milletvekilliği izinsiz ve özürsüz iki ay meclise devam etmemesi nedeniyle 19. 1 1931 tarihli birleşimde düşürülmüştür.⁵⁰⁶ 10 milletvekili de istifa etmiştir. Bunlar Diyarbakır milletvekilleri İbrahim Tali Öngören ve Ahmet Mithat Kalabalık, Gümüşhane milletvekili Cemal Hüsnü Taray, İstanbul milletvekilleri Behiç Erkin, Ali Fuat Ağralı, Süreyya İlmen, Konya milletvekili Abdullah Nevzat Tandoğan, Manisa milletvekili Mehmet Sabri Toprak, Samsun milletvekilleri Süleyman Adil Okuldaş ve Nusret Sadullah Ayaşlı’dır. İstifa edenlerden 8 tanesi valilik, müfettişlik ve büyükelçilik gibi görevlere atandıklarından dolayı meclisten ayrılmışlardır. Bu durum yetişmiş insan ihtiyacının hala meclisten karşıladığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Üçüncü dönemde ölen milletvekili sayısı 16’dır. Bu kişiler Bolu milletvekili Cemil Arıcan, Cebelibereket milletvekili Hüseyin Avni Zaimler, Elaziz milletvekilleri Muhittin Çöteli ve Mustafa Saffet İspir, Eskişehir milletvekilleri Ali Ulvi Bayraktar, İsmail Besim Paşa ve Mehmet Sait Hasbi, İzmir milletvekili Mustafa Necati Uğural, Kars milletvekili Bedir Fırat, Kayseri milletvekili İsmail Hakkı Bey, Konya milletvekilleri Musa Kazım Onar ve Bekir Sümer, Maraş milletvekili Nurettin Özdemir, Niğde milletvekili Ata (Ataullah) Atay, Ordu milletvekili Halil Sıtkı Kumru ve Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey’dır. Meclisten ayrılan kişilerin yerini ara seçimlerde gelen milletvekilleri doldurmuştur. Ara seçimlerle gelen milletvekilleri ve seçim bölgeleri şu şekildedir:

İLİ	ADI	PARLAMENTO TECRÜBESİ
BİLECİK	Süleyman Asaf (ilbay)	İlk kez
BOLU	Hasan Cemil (Çambel)	İlk kez
C.BEREKET	Abdülatif Naci (Eldeniz)	İlk kez
	M. Sabri (Toprak)	II. TBMM- OMM- yeniden

⁵⁰⁶ Öztürk, *TPT III, Üçüncü Dönem*, s. 327.

DİYARBAKIR	Kazım (Sevüktekin) Paşa	İlk kez
	Rüştü (Bekit)	İlk kez
ELAZİZ	Fazıl Ahmet (Aykaç)	İlk kez
	Ahmet Saffet (Ohkay)	İlk kez
GÜMÜŞHANE	Ali Fethi (Okyar)	I.TBMM-OMM
İSTANBUL	Abdülhak Hamit (Tarhan)	İlk kez
İZMİR	Hüseyin Vasıf (Çınar)	III.TBMM
KARS	Faik (Bermek)	İlk kez
KONYA	Mehmet Zühtü (Durukan)	İlk kez
	Ahmet Kemal Zaim (Sunel)	İlk kez
MARAŞ	Yusuf Behçet (Gücer)	İlk kez
MANİSA	Ahmet Mithat (Kalabalık)	İlk kez-yeniden
ORDU	Hasan Fahri (Güler)	İlk kez
SAMSUN	Nusret Sadullah (Ayaşlı)	İlk kez- Yeniden
ZONGULDAK	Ahmet Celal Sahir (Erozan)	İlk kez

Ara seçimle tekrar seçilenlerden Diyarbakır milletvekili Ahmet Mithat (Kalabalık) İstanbul valiliğine atandığı için meclisten ayrılmıştı. Görevinden ayrılarak 1929'da ara seçimle Manisa milletvekili olarak tekrar meclise dönmüştür. Mehmet Sabri Toprak, Bükreş elçiliğine atanmış, daha sonra görevinden ayrılarak 1930'da meclise dönmüştür. Nusret Sadullah Ayaşlı ise Belgrat elçiliğine atanmış, ara seçimle 1928'de tekrar Samsun milletvekili seçilmiştir.

Üçüncü meclise seçilen milletvekillerinin parlamenter tecrübesinin hayli yüksek olduğu görülmektedir. Üçüncü Meclisin geçmiş parlamentolardaki tecrübesi aşağıdaki şekilde serimlenmiştir.

Tablo: 2. 2. III. TBMM Üyelerinin Parlamento Tecrübesini Gösteren Tablo

Daha önce görev yaptığı Meclisler	Sayı
OMM	8
I. TBMM	5
I.TBMM ve OMM	3
II. TBMM	106
II. TBMM ve OMM	20
I ve II. TBMM	54
I ve II. TBMM VE OMM	23
İLK KEZ SEÇİLENLER	118

TOPLAM:

333

Tabloda da görüldüğü gibi III. Meclisin parlamenter deneyimi bir hayli yüksektir. Mustafa Kemal Paşa önceki meclislerde yer alan ve kendisi ile aynı dünya görüşünü paylaşan mebusların birikimlerinden üçüncü dönemde de yararlanmak istemiştir. Meclisin yaklaşık üçte biri ise ilk kez milletvekili seçilen kişilerden oluşmaktadır. İkinci meclisin neredeyse 3/2'si üçüncü mecliste yerlerini korumuşlardır. Meclisin yaklaşık 1/6'sını ise Osmanlı Meclisi Mebusanının en az birinde görev yapmış mebuslar oluşturmuştur.

Üçüncü meclise seçilen milletvekillerinin büyük bölümü sonraki meclislerde de görev yapmıştır. Bir kısmı ölünceye dek bazıları da 1950'de iktidarın el değiştirmesine kadar milletvekilliğinde bulunmuşlardır. Bu durum Türkiye'de bazı milletvekilleri için milletvekilliğinin bir mesleğe dönüştüğünün göstergesidir.

İkinci meclisin yasama dönemi sona ererken milletvekilliği devam eden milletvekillerinin bir bölümü üçüncü dönemde aday gösterilmeyerek milletvekillikleri sona ermiştir. Bu kişilerden 20 tanesi kapatılan TCF'ye bağlı olan milletvekilleridir. Bilindiği gibi parti Şeyh Sait İsyanından sonra kapatılmış ama milletvekilleri meclisteki görevlerine devam etmişlerdi. TCF'nin 29 milletvekilinden 6 tanesi İzmir suikastı sonrası idam edilmiş, 1 tanesi meclisten ihraç edilmiş ve 2 tanesi de istifa etmişlerdi. Geriye kalan 20 milletvekilinin mebusluğu ikinci dönem kapanırken sona ermiştir. Tekrar seçilmeyen diğer mebuslar CHF'ye bağlı mebuslardır.

Üçüncü döneme seçilmeyen mebusların çoğu milletvekilliğinden önce askerlik, kaymakamlık, valilik gibi yüksek dereceli memurluklarda bulunmuş kişilerdir. Dönem biterken 16 harbiye kökenli, 18 mülkiye mektebi ya da siyasal bilgiler mezunu, 13 hukukçu, 17 medrese ya da ilahiyat gibi diğer dini eğitim veren kurumlardan mezun mebus, 8 tane çeşitli üniversite düzeyi okullardan mezun mebus meclis dışında kalmıştır. Diğerleri özel öğrenim görmüş ya da rüştiye, idadi gibi okullardan mezun olmuş mebuslardır. Bunların önemli bir bölümü tarım ve ticaretle uğraşan mebuslardır.

Tekrar aday gösterilmeyenlerden üç tanesi ikinci mecliste bakanlık görevinde bulunmuş kişilerdir. Adana milletvekili İsmail Safa Özler maarif vekilliği, Diyarbakır milletvekili Feyzi Pirinçioğlu Nafia vekilliği ve Trabzon milletvekili Ahmet Muhtar Çilli de 12 Kasım 1923 ile 28 Ocak 1924 arasında bayındırlık vekilliğinde bulunmuştur. Ahmet Muhtar Çilli daha sonra TCF'de yer almıştır.

2.3.2.Eğitim Düzeyi

1927 Türkiye'sinde okur-yazar oranı hayli düşüktür. Ülke nüfusunun ancak %10.6'sı okuma-yazma bilmektedir. Erkeklerde bu oran %17.4 iken kadınlarda %4.6'dır. Köy-kent ayrımında meseleye bakıldığında ise durum şu şekildedir: Şehirlerde erkeklerin %44.5'i, kadınların %11.4'ü okuma-yazma bilirken köylerde bu oran erkeklerde %21.7'ye kadınlarda ise %1.4'e düşmektedir.⁵⁰⁷

Okur yazar oranı bu kadar az olan bu toplumu temsil eden mecliste ise eğitim düzeyi son derece yüksektir. Seçim sürecinde basında seçilmesi gereken milletvekillerinin özellikleri tartışılırken memleketin sorunlarına çözüm bulabilecek uzman kişilerin işbaşına getirilmesi talebi dillendirilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın aydınların beklentisine paralel bir düşünce taşıdığını seçtiği adaylardan görmek mümkündür.

Üçüncü mecliste bulunan milletvekillerinden 234'ü yüksek öğrenim mezunudur. Yani meclisin %73'ü yüksek okul mezunudur. Yüksek okul mezunları arasında sayıca en fazla olanlar yine harbiyelilerdir. Askeri okul mezunu 64 milletvekili vardır. Harbiyelileri 53 kişi ile mülkiyeliler izlemektedir. Mülkiye mezunlarının 5'i yurtdışında öğrenim görmüştür. Mülkiyelileri ikisi yurtdışı mezunu olan hukukçular izlemektedir.

---

⁵⁰⁷ *Nüfus Sayımları 1927- 1950*, s. 13.

Mecliste 25 tane de tıbbiyeli bulunmaktadır. Yani toplumun iyi eğitim almış yüksek tabakası meclisin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Avcı bu durumu ‘ülke idaresinde önemli bir sacayağı olan askeri, idari ve hukuki işlerde yetkin bir meclis meydana getirilmesi’ şeklinde yorumlamaktadır. ‘Mustafa Kemal’in milletvekili adaylarını tesbit ederken seçmenlerin hoşuna gidecek isimleri değil, düşündüğü atılımları kavrayıp sahip çıkabilecek aydın düşünceli insanları tercih ettiğini’⁵⁰⁸ söylemektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın daha önceki meclislerde gördüğü zorluklarla karşılaşmamak için eğitilmiş insanları tercih ettiğini ileri sürmekte ancak daha önceki meclislerde yer alıp da tekrar seçilmeyenlerin eğitim durumlarını göz ardı etmektedir. Zira üçüncü meclisin dışında bırakılan ikinci meclis üyelerinin çoğu üniversite mezunudur. Mesele eğitim düzeyinden ziyade CHF’nin yani Mustafa Kemal Paşa’nın fikirlerini benimseyip benimsememiş olmalarıdır. Diğer yüksek öğrenim mezunlarının eğitim gördükleri alanlar ise eczacılıktan maliyeye, mühendislikten iktisada kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Mecliste dini eğitim veren kurumlardan mezun 22 kişi vardır. Bunlardan 21’i medreselidir. Medreselilerden ikisi Mısır mezunudur. 1 kişide Mekteb-i Kuzat mezunudur. Dini eğitim veren kurumlardan mezun mebusların oranı üçüncü mecliste de azalmıştır. İlk meclisten itibaren süregelen bu azalma Türkiye’nin laik politikaları ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Meclisin %23’ünü oluşturan orta dereceli okullardan mezun mebusların sayısı ise 73 kişidir. Bu kişiler öğretmen okulu, idadi, rüştiye, Amerikan Koleji gibi pek çok farklı okulun mezunları arasından gelmişlerdir. Meclisteki 12 milletvekili özel eğitim almıştır. 3 milletvekili ilkokul mezunu iken biri ise öğrenim görmemiştir.

2.3.3.Milletvekillerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo:2. 3. III. TBMM Milletvekillerinin Meslek Dağılımını Gösteren Tablo

Asker	66
Mülkiyeci ve Genel İdareci	66

⁵⁰⁸ Avcı, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri, s. 40-41.

Profesör (müderri), Öğretmen	53
Hukukçu	36
Doktor	24
Tarım-Ticaret	44
Maliyeci	13
Gazeteci-Yazar	11
Hariciyeci	6
Bankacı	4
Müftü	4
Mühendis	4
Veteriner	1
Eczacı	1

Kaynak: Türk Parlamento Tarihi⁵⁰⁹

Üçüncü dönem milletvekillerinin mesleki dağılımına dikkat edildiğinde milletvekillerinin sivil-asker bürokrat tabanı dikkat çekmektedir. Büyük bölümü meclise gelmeden önce memurluktan kaymakamlığa, valiliğe kadar çeşitli kademede devlet görevinde bulunan kişilerdir. Meclisin bürokrat ağırlıklı olmasının en önemli nedeni, her biri kendi alanlarında ihtisas sahibi olan bu insanların toplumla iç içe yaşamalarından dolayı toplumun ihtiyaçlarını da yakinen bilmeleridir.⁵¹⁰

Asker kökenli milletvekillerinden bir bölümü de idari kadrolarda görevlerde bulunarak meclise gelmişlerdir. Üçüncü meclisinde ağırlık noktasını asker-idareci ve hukukçu kadrolar oluşturmuştur.

“Bu Osmanlı Devleti’nde İttihat ve Terakki Partisi’nin yapısını ve onun hükümetlerini hatırlatmaktadır. III. Dönem TBMM’ni meydana getiren ve çoğu İttihat ve Terakki geleneğinden gelen milletvekilleri ise, Mustafa Kemal tarafından özenle

⁵⁰⁹ Öztürk, *TPT III, Üçüncü Dönem*, s. 675.

⁵¹⁰ Cengiz Şavklı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011, s.142.

seçilmişlerdir. Mustafa Kemal, İttihatçıların 1926 İzmir Suikastı sırasında oynadıkları rolü düşünerek bu seçiminde daha dikkatli davranmıştır.”⁵¹¹

TBMM’yi oluşturan milletvekilleri kendi alanlarında ihtisas sahibi kişilerdir. TBMM’ye gelmeden önce bükraside görev alan mebusların eğitim kökenleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Asker, eğitimci, hukukçu, din adamı, mülkiyeli gibi farklı alanlardan gelmektedirler. Bu kişiler önceki görevlerindeki birikimlerini meclise taşımışlardır. Mecliste çeşitli meslek gruplarının temsil edilmesi ülkenin iç ve dış sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olmuştur.

Mecliste dönemin basınının önemli kalemleri yer almıştır. Çoğu gazetelerinin başyazarlığını yapan bu kişiler hükümetin icraatlarının basına taşınmasında ve basın desteğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

2.3.4. Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Dağılımı

Üçüncü meclisin yaş ortalaması ilk iki meclise göre daha yüksektir. I. Mecliste 40- 43 arası, İkinci mecliste 43. 7 olan yaş ortalaması üçüncü mecliste 45 yaşın üzerine çıkmıştır. Üçüncü meclisin üyelerinin çoğu birinci ve ikinci mecliste de milletvekilliğinde bulunmuş kişilerdir. Bu durum yıllar ilerledikçe meclisin yaş ortalamasını artırmıştır.

Avcı milletvekillerinin yaş gruplarını verirken 1927 yılını esas aldığı belirtilmiştir. Meclise ara seçimlerle 1928, 1929 ve 1930 yıllarında katılmış olan milletvekillerinin yaşlarını hangi yıla göre hesapladığına dair bir açıklamada bulunmamıştır. TPT’de ise yaş aralığının hangi yılda düzenlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum ortalama yaşın hesaplanmasında güçlük yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak her iki kaynağın verilerine dayanarak meclisin milletvekillerinin ortalama yaşının 45’in üzerinde olduğu söylenebilir. Avcı yaş ortalamasını 40- 50 aralığı olarak gösterirken TPT’de ortalama 46 olarak belirtilmiştir.⁵¹² Meclisin üçte ikisi 50 yaşın altındadır. Üçüncü meclisin çoğunluğu orta yaşlarda bulunan milletvekillerinden oluşmuştur. Meclis orta yaşın tecrübesini daha ileri yaşlardakilerin uzmanlığıyla pekiştirmiş bir meclis olma niteliği taşımaktadır.

⁵¹¹ Avcı, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, s. 42.

⁵¹² Öztürk, TPT III, Üçüncü Dönem, s. 675; Avcı, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri, s. 43,

2.3.5. Milletvekillerinin Seçim Çevreleriyle Bağlantısı

Üçüncü TBMM’de görev yapan 333 milletvekilinden 170 tanesi kendi doğum yerinden seçilmiştir. Yani meclisin %51’i kendi bölgesinden milletvekili seçilmişlerdir. Mecliste yüksek oranda yerelliğin tercih edilmesinde seçmenin tanıyıp güvendiği adaylara daha kolay oy vereceği düşüncesi göz önünde bulundurulmuştur.

1923 seçimlerinde kendi doğum yerlerinin dışında başka bir seçim bölgesinden aday gösterilen milletvekillerinden bazıları üçüncü dönemde kendi doğum yerlerinden aday gösterilmiştir. Bu kişilere Bitlis milletvekili Muhittin Emin (II. TBMM Genç), Bursa’da Süleyman Asaf Doras (II. TBMM Hakkari), Erzincan’da Saffet Arıkan (II. TBMM Kocaeli), Erzurum’da Mehmet Nafiz Dumlu (II. TBMM Saruhan), Hakkari’de İbrahim Arvas (II. TBMM Van) ve İzmir’de Hüseyin Vasıf Çınar (II. TBMM Saruhan) örnek olarak gösterilebilir. Bu durum meclisin yerellik oranını artırmıştır. Üçüncü Meclisin bölgelere göre yerellik oranı şu şekildedir:

Tablo: 2. 4. III. Meclisteki Milletvekillerinin Bölgelere Göre Seçim Bölgesi İle İlişkisi

BÖLGE	MEBUS SAYISI	YEREL M.SAYISI	%	BÖLGEDEN MECLİSE SEÇİLEN TOPLAM MİLLETVEKİLİ SAYISI	BÖLGELERİN MECLİSTEKİ TOPLAM TEMSİL ORANI %
Akdeniz	24	12	50	15	4.5
Ege	49	26	53	43	12.9
Marmara	61	33	54	91	27.3
Doğu Anadolu	50	21	42	24	7.2
Güney D. Anadolu	23	10	43.4	13	3.9
İç Anadolu	53	30	56.6	38	11.4

Karadeniz	73	36	49.3	51	15.3
-----------	----	----	------	----	------

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığına üzere yerellik oranı en yüksek bölgeler İç Anadolu, Ege ve Marmara bölgeleridir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri ise yerellik oranının en düşük olduğu bölgedir. Bu bölgelerde daha çok doğum yerleri başka olan milletvekilleri tercih edilmiştir. Diğer dikkat çekici bir oran ise bölgelerin meclise gönderdikleri milletvekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Meclisin büyük bölümünü Marmara bölgesi kökenli mebuslar oluşturmaktadır. Marmara bölgesinin gönderdiği 91 mebusun 56'sı İstanbul doğumludur. Bu da İstanbul'un imparatorluk döneminin başkenti olması ve eğitimin merkezi olmasının doğal bir uzantısıdır.

Bazı illerde ise milletvekillerinden hiç birisi kendi doğum yerinden aday gösterilmemiştir. Kars, Diyarbakır, Artvin, Zonguldak bu illerimiz arasında yer almaktadır. Buralarda ülke dışında doğmuş olanlar ve İstanbul doğumlu milletvekilleri ağırlıktadır. Erzincan, Çorum, Ordu ise tamamı yerel mebuslara sahip illerimizdir.

Üçüncü mecliste bulunan 56 milletvekili ise Türkiye sınırları dışında doğmuştur. Bunlardan 3'ü Kafkasya, 4'ü Ortadoğu kökenli iken geri kalanlar Balkanlar ve adalar kökenlidir. Ülke dışında doğmuş olan mebuslar bölgelere dengeli bir şekilde dağıtılarak aday gösterilmiştir.

Üçüncü meclise ilk kez seçilen milletvekillerinde ise durum yukarıdaki tablodan biraz daha farklıdır. Yeni seçilen 121 milletvekilinden sadece 34 tanesi kendi bölgesinden aday gösterilmiştir. Bu da yeni seçilenlerin sadece %28'inin kendi bölgelerinden seçildiğini gösterir. Yani meclisin yerellik oranını yükselten önceki meclislerden gelen milletvekilleridir. Yeni seçilen milletvekillerinden 21 tanesi ülke sınırları dışında doğmuş olanlardır. Bu da meclisin %17.3'üne denk gelir. Yeni seçilenlerden 34 tanesi de İstanbul doğumludur ki bu da Meclisin %28'i eder. 1927 seçimlerinde yeni aday gösterilen milletvekillerinin büyük bölümünü İstanbul ve ülke dışı doğumlu milletvekilleri oluşturmuştur.

Üçüncü meclis Mustafa Kemal Paşa tarafından sıkı bir şekilde denetlenerek tesbit edilmiş milletvekilleri tarafından oluşturulmuştur. İlk iki meclise oranla yaş oranı biraz daha yükselmiştir. Yine buna paralel olarak ilk iki meclisten gelen

milletvekillerinin katılımıyla parlamento tecrübesi yüksek bir meclis oluşturulmuştur. Eğitim oranı ilk iki meclise oranla daha yüksektir. Mustafa Kemal Paşa 1927 seçimleriyle asker-bürokrat kökenli ve iyi eğitilmiş bir meclis oluşturmuştur. Milletvekilleri bir ilin milletvekili olarak değil ülkenin milletvekili olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden milletvekillerinin seçim bölgeleriyle yerel bağlarının güçlü olmasına çok önem verilmemiştir. Mustafa Kemal Paşa yapacağı atılımları kavrayabilecek, yeniliklere açık, modernleşme arzusunda bulunan kişilerden bir meclis oluşturmaya özen göstermiştir.

Cumhuriyetin ilk parlamentolarının milletvekillerinin bir bölümü OMM'de çeşitli dönemlerde görev yapmış milletvekillerinden oluşmaktaydı. Birinci TBMM'den ikinciye, ikinciden üçüncü TBMM'ye milletvekilliği vasfı devam eden bir hayli milletvekili bulunmaktadır. Bu da meclisler arasındaki organik bağın güçlü olduğunu göstermektedir. Hatta bazı milletvekilleri ölümüne ya da 1950'de iktidarın el değiştirmesine kadar milletvekilliği yapmıştır. Bu kişiler için milletvekilliği adeta mesleğe dönüşmüştür. Birinci meclisten ikinci meclise geçerken meclisin %63.88'i yenilenmişti. İğincidir ki ikinci meclisten üçüncü meclise geçilirken bir önceki dönemden gelenlerin oranı da neredeyse yukarıdaki rakamın aynısıdır. Üçüncü meclise ikinciden devam eden mebus oranı %62.67'dir. Meclise yeni seçilen üyelerin oranı bu kez %37.33'e düşmüştür. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın tek partinin kilit kadrosunu oluşturduğunun göstergesidir.

İlk üç mecliste göze çarpan diğer bir olgu ise meclislerin asker- bürokrat kökenidir. Birinci mecliste askerlerin oranı %11.4 iken ikincide bu oran %20.12'ye çıkmıştır. Üçüncü mecliste asker kökenlilerin oranı çok artmamış, %20.20lerde kalmıştır. Birinci mecliste yüksek öğrenim görenlerin oranı %26 civarında iken bu oran ikinci mecliste %43.2'ye çıkmıştır. Üçüncü meclisin ise %73'ü yüksek öğrenim görmüş mebuslardan oluşmuştur. Bu oran Mustafa Kemal Paşa'nın milletvekili adaylarının belirlenmesine koşut olarak artmıştır. Mustafa Kemal Paşa denetimi ele aldıkça profesyonellerden yana tavır koymuştur.

Her üç mecliste de azalma gösteren grup din eğitimi almış mebuslar arasında gözlemlenmektedir. Birinci mecliste din eğitimi almış mebus oranı %18.8'dir. Bu oran ikinci mecliste %10.21'e, üçüncü mecliste ise %7 civarına düşmüştür. Bu durum Cumhuriyet Türkiye'sinin laik politikalarına uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Birinci

mecliste aday belirlemede Ankara'nın denetimi daha zayıftır. Mustafa Kemal Paşa'nın belirleyiciliği arttıkça bu oran azalmıştır.

Mecliste önemli miktarda gazeteci ve yazar bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü dönemde İstanbul ve Ankara basınının önemli kalemleri mecliste milletvekili sıralarında yerlerini almışlardır. Birinci meclisin yaklaşık 1/5'i çifti, tüccar, aşiret ağası gibi yerel bağları güçlü olan milletvekillerinden oluşurken bu kesim ikinci ve üçüncü mecliste temsil oranını koruyamamış ve ikincide %17'ye, üçüncüde %14ler civarına gerilemiştir. Her üç mecliste de askerler ağırlığını korurken en belirgin fark bürokrasi kökenlilerde ve profesyonellerde oluşmuştur. Üçüncü mecliste meclisin hem yüksek öğrenim gören milletvekili oranı artmış hem de meclise asker-bürokrat kökenliler hakim olmuştur.

Bu tercih meclisin yerellik düzeyine de yansımıştır. II. Mecliste yerellik düzeyi %60'lara varıyorken bu oran III. Mecliste %50'lere düşmüştür. Bu düşüş özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde iyice belirginleşerek %40'lar düzeyine inmiştir. Yeni seçilenlerde ise yerellik düzeyinin düşüşü çok daha belirgindir. Üçüncü meclise yeni seçilenlerde yerellik oranı %28'dir. Üçüncü meclisin yerellik düzeyini ikinci meclisten devam eden milletvekilleri artırmıştır. Cumhuriyet dönemi meclislerine İstanbul kökenliler damga vurmuştur. İkinci meclisin %16.7'si, üçüncü meclisin %28'i İstanbulludur. Her iki mecliste de ülke sınırları dışında doğanlar da önemli bir yekün teşkil etmektedir. Üçüncü meclisin %17.3'ü ülke sınırları dışında doğmuştur. Bu milletvekillerinden birçoğu üç dönemdir milletvekilliği yapmaktadır.

Mecliste birkaç dönemdir mebusluk yapanların sayısı arttıkça meclisin yaş ortalaması da artmaktadır. Birinci meclisin yaş ortalaması 43 civarındadır ve ilk meclis daha genç bir meclis olma vasfı taşımaktadır. İkinci meclisin ortalama yaşı 44-46 civarındadır. Meclis üç yıl sonra 2-3 yaş ihtiyarlamıştır. Üçüncü meclisin yaş ortalaması 46-50 arasındadır. Yüzü aşkın milletvekilinin üç dönemdir kesintisiz mecliste bulunduğu göz önüne alınca bu durum normal görünmektedir.

1923 ve 1927 seçimlerinde ülkedeki gayri müslimlerin temsil durumu da tartışılmıştır. 1923'te bu konu gündemi daha fazla meşgul etmiştir. Osmanlı döneminde seçimler anasır üzerinden yapılıyordu. Gayri Müslimlerden meclise milletvekili seçilebiliyordu. 1923 seçimlerinde basında gayri Müslimler arasında yine böyle bir beklenti varmış gibi bir hava estirilmektedir. Özellikle Rum nüfusu üzerinden gündeme

gelen bu durum şiddetle tenkit edilmektedir. Gayrı Müslimlere farklı bir dinden ve milletten oldukları için seçim listelerinde kendilerine yer ayrılmasını beklememeleri tavsiye edilmektedir. Türkiye devleti sınırları dahilinde kalmış olmakla bu ülkenin eşit vatandaşı olmak kararını vermiş oldukları hatırlanarak sade birer vatandaş gibi hareket etmeleri önerilmektedir. 1923 seçimlerinde iktidar tarafından gayrı müslim aday gösterilmemiştir. İstanbul'dan bağımsız olarak adaylığını koyanlar olsa bile tamamı MH/HF'li olan ikinci seçmenlerden oy alarak mebus seçilme ihtimalleri bulunmamaktadır. Basında gayrı müslimlerin seçimi meselesinin bu kadar tartışılmasının nedeni ise Lozan Antlaşması'nın henüz imzalanmamış olması ve azınlıklar konusundaki kamuoyundaki hassasiyet ile açıklanabilir. Sonuçta gayrı müslimler seçimlere seçmen olarak iştirak etmişlerdir. 1927 seçimlerinde gayrı müslimlerin seçimlerdeki durumu 1923'teki kadar tartışılmamıştır. Ancak yine 23'tekine benzer vurgularla gayrı Müslimlerin seçimlere vatandaş olarak dahil olmaları istenmiştir. Katılımın son derece düşük olduğu bu seçimlerde gayrı Müslimler yer yer oylarını kullanmışlardır.

1924 Anayasası'nda kadınlara seçilme hakkı tanınmamıştır. Ancak Anayasa'da erkekler tarafından kadın bir mebusun seçilmesini önleyecek bir madde yoktur. 1923 seçimlerinde kadınlar seçimlere dahil olmak için gayret göstermişlerdir. CHF kurulmadan önce Kadınlar Halk Fırkası adında bir parti kurma girişiminde bulunmuşlardır. Kadınların partisi İçişleri Bakanlığı tarafından reddedilmiştir. 1927 yılında kadınlar seçimlere katılabilmek için tekrar girişimde bulunmuşlardır. Seçim yasasında değişikliklerin yapıldığı dönemde konu meclise getirilmiş ama meclis çoğunluğu tarafından hüsnü kabul görmemiştir. Kadınlar Birliği, İstanbul'da Gazi ile görüşerek şanslarını denemişler ama yine hüsrana uğramışlardır. 1927'de de seçmen olarak bile olsa kadınlar seçimlere dahil olamamıştır. Ülke nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan kadınlar henüz siyasi olgunluğa ulaşmadıkları ve cehaleti gideremedikleri gerekçesiyle ülke yönetiminden uzak tutulmuşlardır.

1923 seçimlerine Mustafa Kemal Paşa, 9 Umde adını verdiği bir programla girdi. 9 Umde Paşa'nın seçim ileride kuracağını açıkladığı HF'nin siyasi programı olarak algılandı. Umdelerde öncelikle milli egemenlik vurgusu yapıldıktan sonra ülkenin kalkınması için yapılacaklar vaat olarak sıralanıyordu. Umdeler basında 'bir

umran proğramı' olarak büyük kabul gördü. Nitekim sonraki yıllarda gerçekleştirilen yeniliklerin umdeler paralellik gösterdiği görölmektedir.

1927'de Gazi yayınladığı seçim bildirisinde öncelikle 4 yıl önce halka vaat ettiklerini parti olarak yerine getirdiklerini vurguluyarak başlıyordu. Ancak bu kez bildirisinin önemli bir bölümünü CHF mebuslarının uyacakları şartlar oluşturuyordu. Gazi CHF mebuslarının yolsuzluk yapmayacağına ve mebusluğu şahsi çıkarları için kullanmayacaklarına dair halka söz veriyordu. Bu durum 4 yıllık süreçte yaşanan sıkıntıların sonucuydu ve meclisin 4 yılda uğradığı itibar kaybını gösteriyordu. Nitekim halk 1927 seçimlerinde sandık başına gitmeyerek kayıtsızlığını ortaya koymuştu. Tek parti seçimlerinde halkın seçmen olarak sadece partinin belirlediği onaylama rolü oynadığı düşünülürse bu durum doğal karşılanmalıdır.

Tek parti döneminde milletvekili adayları merkezden belirleniyordu. 1923 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa bir seçim ofisi kurarak mebus adaylarını buradan belirlemişti. Partinin yetkili kurullarının da rehberliği ile mebus adaylarını tek tek incelemiş ve bütün adaylar Ankara'dan ilan olunmuştu. Paşa birinci mecliste yaşadığı sıkıntıları tekrar yaşamamak için kendi fikir ve düşüncelerine yakın olan, yapacağı atılımları kavrayabilecek kişileri seçtirmeye çalışıyordu. Oluşturmayı tasarladığı 'kız gibi meclis' için çalışma arkadaşlarını belirliyordu. Ancak ikinci meclis de Paşa'nın beklentisini tam olarak karşılayamadı. 1923'te birinci meclisin büyük çoğunluğu tasfiye edilmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa milli mücadelenin lider kadrosunu ikinci meclise seçtirmişti. Bu kez muhalefet Paşa'nın eski arkadaşlarından geldi. Paşa'nın eski arkadaşlarının liderlik ettiği Terakkiperver Fırka muhalefeti Şeyh Sait isyanı ve İzmir suikastı gerekçe gösterilerek tasfiye edildi.

1927 seçimlerinde aday belirleme yetkisi bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına bırakıldı. Parti tüzüğünde yapılan bir değişiklikle fiiliyatta zaten bu şekilde işleyen durum resmileştirilmiş oldu. 1927'de Paşa bu kez muhalefetsiz bir meclis oluşturmayı başardı. Aday belirlemede Paşa'nın belirleyiciliğ arttıkça muhalefet azaldı. 1927'de Mustafa Kemal Paşa çoğu yüksek öğrenim görmüş, fikir ve ideallerini kavrayabilecek ve kendisine itaat edecek bir meclis oluşturdu. İki dereceli seçim sisteminde tamamı HF'li olan ikinci seçmenler Gazi'nin adaylarına müttefikan oy verdiler. Seçim yasasına göre bağımsız aday olma yolu açık olsa bile bağımsızların ikinci seçmenlerden oy alma şansı bulunmuyordu.

CHF her iki seçimde de seçim propogandası olarak Gazi'nin liderliği ve prestijini öne sürdü. 1923'te her ne kadar seçilemeyecekleri bilinse bile ortada muhalif güçler vardı. Bu yüzden Gazi'nin ülkeyi kurtaran ve mücadeleyi başarıya ulaşıran bir lider olduğu, şimdiye kadar kararlarında isabet ettiği, bundan sonra da ülkeyi kalkındırarak lider olarak kararlarında isabet edeceği vurgulandı ve oylar ülkenin geleceğinin inşası için istendi. Halk da Gazi'ye duyduğu güvenle oylarını Gazi'den yana kullandı. 1927'de bu kez Gazi'nin karşısında muhalefet yoktu. Oylar bu kez istikrar için istendi. 4 yılda yaptıklarımız gelecekte yapacağımız atılımların garantisidir denildi ve kalkınmanın devamı için oyların CHF'ye verilmesi çağrısı yapıldı. Oy verecek başka bir parti zaten yoktu. Bu yüzden halkın seçime iştirak eden kesimi oylarını Gazi'nin partisine vermekte tereddüt etmediler.

1923 ve 1927 seçimlerini birbirinden ayıran en önemli olgu ise seçimlerin yapıldığı siyasi ortamın niteliğidir. 1923'te ülke henüz tek düze bir siyasi görünüme kavuşmamıştır. Bu yüzden seçimlerde muhalif hareketler çokça tartışılmıştır. Birinci meclisteki İkinci Grup hareketi ve İttihatçılar seçimlerdeki en kuvvetli muhalif siyasi cereyanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1923 Türkiye'sinde pek çok farklı siyasi cereyan olmakla birlikte en fazla ses getirenler İkinci Grup ile ittihatçılardır. İkinci grup seçimlere Grup halinde katılmamıştır. Zaten mecliste de parti disiplini ile hareket eden bir yapı değildir. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı seçilme şansları olmadığı bilen Grup üyelerinin çoğu adaylığını bile koymamıştır ama basında şiddetli eleştirilere maruz kalmışlardır. İkinci Grup, saltanatçı- hilafetçi olarak nitelendirilmiş ve vatana ihanetle suçlanmıştır. Ülke milli mücadeleden henüz çıktığı için mücadele vatanseverler ve vatan hainleri mücadelesine dönüştürülmüştür. Ancak sağduyu sahibi bazı yazarlar grup üyelerinin hepsini bu şekilde nitelendirmenin doğru olmadığını, içlerinde samimi vatanseverlerin bulunduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir. II. Grup hareketi daha çok kişisel çatışmalara dayanmaktaydı ve 1923 seçimleriyle birlikte ortadan kalkmış oldu.

Seçimlerde asıl endişeye mucip olan taraf İttihatçılar idi. İttihatçıların yer altı örgütlenmelerindeki tecrübesi ve kabiliyeti iktidarı endişelendiriyordu. Özellikle İstanbul'da teşkilatlarını koruyan ittihatçılar seçimlerde etkili olabilirdi. İstanbul basınının büyük bölümü seçimlerde İttihatçıların durumuna dair pek çok yazı kaleme aldı. İttihatçı tehlikesine karşı kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. İttihatçılara karşı

şiddetli tenkitler yapıldı. Halka uyanık olmaları, geçmişte yaşadıkları sıkıntılardan ders alamaları tavsiye edildi. Neticede bazı eski İttihatçılar HF listelerinden meclise girdi. İttihatçılar seçimlerde bağımsız olarak varlık gösteremediler. İttihatçı tehlikesi 1926'daki tasfiye hareketine kadar vehimlerde canlılığını korudu.

1923'te Mustafa Kemal Paşa meclise seçim sırasında henüz Birinci grup saflarında yer alan ancak sonradan muhalefete geçecek kişileri de seçtirdi. Eski ittihatçılardan bazıları ve Paşalar meclise sokuldu. Sonradan muhalif konum alacak olan paşalar o günlerde halkın dikkatini çekebilecek kişilerdi. Milli mücadele günlerinde ulusal anlamda ve kendi bölgelerinde liderlik etmiş kişilerin meclisten tasfiyesi tepkilere neden olabilirdi. Zaten bu günlerde Paşaların da henüz Gazi ile araları açılmamıştı ve Paşa'nın listesinde yer alan adaylar bu süreçte siyasal bir ayrılık ve örgütsel bir güce ulaşmamıştı. 1923'te Mustafa Kemal Paşa o günün siyasal koşullarını ve politik oluşumları dikkate alarak farklı görüşlere meyilli olanları da sınırlı ölçüde meclise taşıyarak siyasi bir denge oluşturdu. Bu denge geçici olacak ve zamanla meclis içinde kopmalar başlayacaktı. 1927'ye kadar bu süreç tamamlandı ve 27 seçimlerinde denge unsuru olarak mecliste bulunanlar da meclis haricinde bırakılmış oldu.

1927'ye gelindiğinde ülkede muhalif sesler ortadan kalkmıştı. Takrir-i Sükun Yasası'nın hükümete verdiği güçle iktidar basın kuruluşlarını denetim altına almıştı. Pek çok gazete ve derginin yayın hayatı bu süreçte sona ermişti. Örgütlü, örgütsüz siyasi güçler ya tamamen tasfiye edilmiş ya da yeraltına çekilmişti. CHF seçimlere tek siyasi güç olarak giriyordu. Halk partinin gösterdiği adayları onaylayacaktı. Bu yüzden 1927 seçimleri basında da çok önemli bir yer tutmadı. Basın daha çok rutin seçim işlemlerini veriyordu. Yayınlanan makaleler daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarıcı rolü ve geçen 4 yılda başardıkları ile ilgiliydi. Halkın seçimlere ilgisinin düşük olması dolayısıyla seçim alayları düzenlenerek halkın ilgisi çekilmeye çalışılıyordu. Seçim sandıkları gösterişli bir şekilde süslenerek törenlerle seçim alanına götürülüyor ve yine törenlerle merkeze teslim ediliyordu. Halkın büyük bir arzu ile Gazi'nin adaylarına oy verdiği, sandıklara koştuğu söylenerek kamuoyu oluşturuluyordu. 1927 seçimleri Takrir-i Sükun Yasası'nın gölgesinde, muhalefetsiz ve katılımı düşük bir seçim olarak tarihe geçti.

SONUÇ

19. yy'da Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu demokrasi kavramı Osmanlı toplumunu da etkilemeye başlamıştır. Osmanlı halklarının yönetime katkıda bulunması Tanzimat aydınları tarafından devletin kötü gidişatını yavaşlatacak çözümlerden birisi olarak algılanmıştır. Tanzimat döneminde sınırlı olarak başlayan yönetime katılma olgusu Meşrutiyet döneminde bir adım ileriye taşınmıştır. Tanzimat deneyimini yeterli bulmayan Osmanlı aydınları Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan vatandaşların yönetime katılması durumunda devleti dağılmaktan kurtarabileceklerini düşünmüşlerdir. II. Abdülhamit'e Meşrutiyet ilan ettirilmiştir. Osmanlı Devleti, Kanun-u Esasi'nin yayınlanmasıyla ilk defa modern anlamda anayasal düzene geçmiştir. Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla da halk yönetime katkıda bulunmaya başlamıştır.

1876'da ilk defa seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan oluşturulmuştur. 1876'da İstanbul haricindeki yerlerde doğrudan seçim yapılmamış, il meclisi üyeleri ikinci seçmen sayılarak milletvekillerini bunlar seçmiştir. İstanbul'da ise seçimler yapılmıştır. Seçim sistemi iki dereceli seçimdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da kullanılan bu sisteme göre birinci seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler ise milletvekillerini seçmektedir. Milletvekillerini seçen az sayıdaki ikinci seçmenleri yönlendirmek daha kolaydır. Bu yüzden uzun süre bu sistemden vazgeçilmemiştir.

Meşrutiyet dönemi seçimlerinde seçmen olabilmek için öne sürülen vergi vermek, yabancı devlet uyruğunda bulunmamak, kısıtlanmış olmamak gibi şartlar seçmen sayısını kısıtlamaktadır. Seçimlerde sadece belirli bir yaşın üzerindeki erkekler oy kullanabilmektedir. Nüfusun yarısından çoğunu oluşturan kadınlar da çıkarıldığında milletin temsilcilerinin milletin az bir bölümü tarafından seçildiği görülmektedir. Kadınlar cumhuriyet döneminde de 1935 seçimlerine kadar seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır.

Birinci Meşrutiyet denemesi kısa ömürlü olmuştur. Meclisin beklentileri karşılamadığını düşünen II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus savaşını gerekçe göstererek 1878'de meclisi feshetmiştir. Bundan sonraki 30 yıl yer altına çekilerek örgütlenme sürecine giren muhalefet ile II. Abdülhamit arasındaki mücadele ile geçmiştir. Bu dönem Türk siyasi hayatını derinden etkileyen, siyasal yaşamımızdaki etkileri günümüzde de devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesine tanık

olmuştur. Cemiyet 1908'de II. Abdülhamit'e meşrutiyeti yeniden ilan ettirmiştir. 1908'de yapılan seçimleri hürriyeti getiren cemiyet olmanın rüzgarını arkasına alarak rahatlıkla kazanmıştır. 1908 seçimleri aynı zamanda siyasi tarihimizin ilk çok partili seçimleri olma özelliğini taşımaktadır. Seçimleri kazanan İTC meclisi tutmanın o kadar da kolay olmadığını kısa sürede görmüştür. İTC listelerinden seçilen pek çok milletvekili mecliste zamanla muhalefete geçmiştir. İTF'nin Türkçü eğilimlerinden memnun olmayan azınlıklar arasında bu durum daha da yaygındır. Osmanlı Meclisi Mebusan'ı seçimlerinde ülkede yaşayan azınlıklar gözetilerek anasıra dayalı bir temsil oluşturmaya özen gösterilmiştir.

1908- 1912 yılları Osmanlı için pek çok çalkantılara gebe dir. Bu dönemde Türk siyasal yaşamını derinden etkileyecek bir başka siyasal parti olan HİF ortaya çıkmıştır. İTF'ye karşı bir muhalifler koalisyonu görüntüsündeki HİF etkili bir şekilde muhalefette bulunmuştur ve bazı söylemleri günümüze değin uzanan siyasi jargonun başlangıcını oluşturmuştur. İTF- HİF ayrımı Türk siyasal yaşamında partileşme tecrübelerini derinden etkilemiştir. 1908- 1912 yılları arasında yaşanan siyasal gelişmeler devletin kaderini de derinden etkilemiştir. 1909'da yaşanan karşı devrim denemesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sürecinde yaşanan politik çalkantılar devleti adım adım sona doğru yaklaştırmaktaydı. 1912'de yapılan *sopalı seçim*le iktidarı ve Meclisi ele geçiren İTF diğer yandan birçok sorunla boğuşmak durumunda kalmıştır. Balkan Savaşları sırasında yaşanan İTC karşıtı darbe ile HİF yönetimi ele geçirmiş, ardından Babıali Baskını ile İTF yeniden iktidara gelmiştir. 1914'te muhalefetsiz bir seçime giden İTF, I. Dünya Savaşı sonuna dek ülke kaderine yön vermiştir. Savaşın kaybedilmesinin ardından İTF kendini feshetmiş ama uzantıları siyasal yaşamı etkilemeye devam etmiştir. Mütareke ortamında meclis de feshedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin sonra tarih Osmanlı'nın yıkılışı ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna şahit olacaktır. Savaştan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı fiilen yıkılmış ve ülkenin birçok yerinde işgaller başlamıştı. İşgallere karşı Osmanlı Devleti'nin bir şey yapamaması üzerine halk kendi kendine düşmana karşı koymaya başlamış ve bu durum kuva-yı milliye birliklerini ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerini ortaya çıkarmıştı. Anadolu halkı kendi kaderini eline alıyordu. Bu süreçte yaşanan en önemli gelişme şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da dağınık bir şekilde birbirinden

bağımsız hareket eden cemiyetleri genelgeler ve kongreler sürecinde önce yönlendirmiş ardından da Sivas Kongresi'nde tek bir çatı altında toplamıştır. A-RMHC Başkanı olarak Milli Mücadele'nin lideri olmuştur.

İstanbul Hükümeti, Anadolu'da bağımsız bir devlete doğru giden harekete karşı duyarsız kalamamıştır. Amasya Görüşmeleri'nde Temsil Heyeti ile uzlaşma çabası içine girmiştir. Amasya Görüşmeleri'nden çıkan en önemli sonuç seçimlerin yapılarak OMM'nin tekrar açılması kararıdır. 1919'da zor koşullar altında seçimler yapılmış ve meclis açılmıştır. İşgal altındaki yerlerin çoğunda ise seçim yapılamamıştır. OMM'ye MHC'lerin yönlendirmesiyle çoğu milli mücadele taraftarı olan milletvekilleri seçilmiştir. Milli Mücadelenin önder kadrosunun birçoğu da mebus seçilmişlerdir. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Milli Mücadele'nin siyasi programı ve Türk tarafının asgari barış şartlarını içeren Misak-ı Milli'yi kabul ederek tarihi bir görev ifa etmiştir. Misak-ı Milli'nin kabulü üzerine İtilaf Devletleri, İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. OMM basılmış, bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Meclis feshedilmiş ve halkın iradesine bir kez daha ket vurulmuştur. İstanbul'un işgal edilerek OMM'nin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa tüm illere bir genelge göndererek her livadan 5 mebusun seçilerek en kısa sürede Ankara'ya gönderilmesi'ni istemiştir. Birinci TBMM'yi oluşturan 1920 seçimlerinde doğrudan halkın oyuna başvurulmamıştır. Birkaç ay önce 1919 seçimlerinde seçilen ikinci seçmenler yine ikinci seçmen olarak kabul edilmiştir. Bu ikinci seçmenler ve MH azaları tarafından seçilen milletvekilleri Ankara'ya gönderilmiştir.

Birinci TBMM'ye hem 1920 seçimleriyle gelen milletvekilleri hem de son OMM'ye seçilip de Ankara'ya gelen milletvekilleri katılmıştır. İller nüfus oranlarına göre temsil edilmemiştir. Geniş katılımlı bir meclistir. Birinci meclis pek çok farklı görüşten milletvekillerini barındırmaktadır. Eski HİF'liler, ittihatçılar, sol görüşlü aydınlar, saltanat ve hilafet taraftarları, batıcı aydınlar hepsi aynı çatı altında çalışmışlardır. Farklı eğitim katmalarından gelen milletvekilleri arasında aşiret ağasından tarikat şeyhlerine, diplomatından askerine, çiftçisinden bürokratına kadar toplumun her kesiminden temsilci bulunmaktadır. Milletvekillerinden çoğu milli mücadelede kendi bölgelerinde yerel direnişi örgütleyen direniş liderleridir.

Birinci meclis, meclisin yetkileri konusunda son derece titiz bir meclistir. Meclis pek çok şiddetli tartışmaya şahit olmuş, demokratik bir meclistir. Ama konu Milli

Mücadele'nin kazanımlarının korunması ve İtilaf Devletleri'ne karşı Türk haklarının savunulması olunca aradaki ihtilaflar bir tarafa bırakılarak tam bir birlik görüntüsü arz etmeyi bilmiştir. Birinci Meclis kendi içinden muhalefet hareketini de doğurmuştur. İkinci Grup, Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel güçlenmesinin önüne geçmeye çalışan, meclisin üstünlüğünü koruma gayreti içinde olan meclis içi bir muhalefet hareketidir. Muhalif oluşları dolayısıyla Türk tarih yazımında "saltanatçı-hilafetçi-gerici" gibi haksız nitelendirilmelerle vasıflandırılmıştır. İçinde bu kesimlerden kişileri de barındırmakla birlikte II. Grup halk egemenliğini önde tutan, meclisin haklarını savunan bir harekettir. Sayıları zaman zaman değişmektedir. Mecliste bağımsız olarak nitelendirilen milletvekilleri bazen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı I. Grup'la bazen de II. Grup'la hareket etmektedir. II. Grup parti disiplininden yoksun, gayri mütecanis bir mebuslar topluluğudur. Mecliste son derece etkili bir şekilde muhalefet yaparak partisiz mecliste adeta muhalefet partisi görevini görmüşlerdir.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından TBMM Lozan Görüşmeleri'ne başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa birinci meclisteki muhalefet hareketlerini göz önünde tutarak birinci meclise Lozan Antlaşması'nı kabul ettiremeyeceğinin farkındadır. Milli Mücadele'nin kazanımlarının elde tutulamadığı inancını taşıyanlar mecliste muhalefeti iyice artırmıştır. Bunun üzerine meclisin yenilenmesine karar verilmiş ve Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde seçim kararı alınmıştır.

TEK'e göre Birinci meclisin görev süresi Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile bitecekti. TBMM 1 Nisan 1923 günü "karar-ı mukaddese" diye tanımlanan kararla tarihi vazifesini ifa etmiş olarak birinci meclisin süresini tamamlayan ve seçimlerin yapılmasına olanak sağlayan kararını verdi. 1923 seçimleri katılımı artıracak bir takım düzenlemelerin yapılmasıyla bir kaç ay devam eden süreçte gerçekleştirildi. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa, Birinci MHG'nun Halk Fırkası adıyla partiye dönüştürüleceğini ilan etti ve fırka adına 9 Umde adını taşıyan bir bildiri yayınladı. Fırkanın umumi vaatlerini içeren 9 Umde adayların belirlenmesinde de temel kriter olarak kabul edildi. HF adayları Mustafa Kemal Paşa'nın sıkı denetimi ile belirlendi. Adaylar hakkında Ankara'ya ulaşan en ufak bir duyum söz konusu kişinin adaylığını engelleyebiliyordu. Bazen aday adayları Gazi'ye ve Milli mücadeleye muhalif olmadıklarını isbat etmek için Ankara'ya kadar gelerek Gazi'yi ikna etmek durumunda kalıyorlardı. Mustafa

Kemal Paşa seçim bölgelerine sürekli telgraflar göndererek HF adaylarının kazanması için çabalıyordu. Listelere HF'nin ilkelerine muhalif kimsenin girmemesi için çabalıyor, girmesi durumunda ise bu kişinin adaylığı engelleniyordu. Kendisine partisinin ilkelerine bağlı olan kişilerin seçilmesi için ise gayret gösteriyordu. Bunun için istihbarat, polis ve askeri birimler kullanılıyor, seçim bölgesine propoganda heyetleri gönderiliyor ve adayın kazanması sağlanıyordu.

Seçimlerde muhalefetin varlığı çokça tartışıldı. II. Grup seçimlere grup olarak girmeme kararı aldı. Üyelerinin bireysel olarak seçilme şansları da bulunmuyordu. Çünkü milletvekillerini seçecek ikinci seçmenler CHF tarafından aday gösterilerek seçiliyordu. Bu şartlar altında İkinci Grup'tan her hangi birinin mebus seçilme olasılığı bulunmuyordu. Muhalefetin mebus seçtirmeyi başaramayacağı bir seçime doğru gidilirken muhalifler şiddetle eleştiriliyordu. Muhalefet yapmak vatana ihanete eş olarak algılanıyordu. Vatani kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet etmek saltanatçılıkla ve hilafetçilikle özdeşleştiriliyordu. II. Grup'un üyelerinin bir çoğu hakimiyet-i milliyenin en hararetli savunucuları olmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında olunca saltanatçı addediliyordu. II. Grup etrafında fırtınalar koparılmakla beraber asıl muhalefetin İttihatçıların kalıntılarından geleceğini herkes biliyordu. Özellikle İstanbul'da güçlü olduğu bilinen İttihatçı muhalefete karşı basın ateş püskürüyordu. Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı potansiyelin farkında olarak ittihatçılardan Kara Kemal'le bir görüşme yapmıştı. Seçimlerde muhalif potansiyeli en yüksek yer olan İstanbul için özel beyannameler yayınlamıştı. İttihatçı kimliği ile bilinen bazı kişiler CHF listelerinden aday gösterilerek milletvekili seçildi.

Seçimlerde iktidar en büyük seçim propogandası aracı olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın şahsını kullandı. Gazi etrafında örgütlenen seçim propogandasında Gazi'nin partisine oy vermek vatana olan minnet borcunu ödemekle eşdeğer kabul edildi. Halk da Gazi'ye olan minnet borcunu O'nun adaylarına oy vererek ödedi. HF adayları ülkenin çok büyük bir bölümünde "müttefik" seçildiler. Zaten HF tarafından aday gösterilmiş ikinci seçmenlerin başka türlü davranması da beklenemezdi. Beklenilenin karşılanmadığı tek yer Gümüşhane oldu. Halk yöneticilerin yönlendirme ve baskısına rağmen Milli Mücadele'de büyük desteğini gördükleri Zeki Kadirbeyoğlu'nu seçmekte ısrarlı davrandı. Zeki Bey, ikinci meclisin tek muhalif ve bağımsız milletvekili olarak meclise girdi. Eskişehir milletvekili Emin Sazak Bey seçim

sürecinde yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla bağımsız olarak seçilmiş olsa bile ilk başta HF adaylarındandı ve zaten daha sonra da HF'ya katıldı.

İkinci Meclis Mustafa Kemal Paşa'nın belirlemesiyle oluşmuş bir meclistir. Ama Paşa'nın "kız gibi meclis" oluşturma çabası gerçekleşmiş görünmemektedir. Bu kez muhalefet Paşa'nın eski silah arkadaşlarından gelmiştir. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması sürecinde oluşan fay hatları 1924 kasımında ayrılık depremini ortaya çıkarmıştır. Paşa'nın kişisel diktotaryaya doğru gidişinin önünü ancak bu şekilde kesebileceklerini düşünen Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cefer Tayyar Eğilmez gibi Paşalar cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Fırka birinci meclisteki II. Grup'un görüşlerine yakın liberal bir çizgiyi benimsemiştir. Fırka programında yer alan "efkar-ı umumiyyeye ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır" ifadesi daha ilk günden gerici diye nitelendirilmesine neden olmuş ve kapatılmasının gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa fırkaya kesin bir şekilde cephe almış ve fırkayı cumhuriyetçilik konusunda samimi olmamakla suçlamıştır.

1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanı siyasal yaşamımızda da önemli sonuçlar doğuracak önemli bir olaydır. Yapılan inkılapları benimsememiş, hızlı değişimlere adapte olamamış kişilerin çıkardığı bu ayaklanma İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasına ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştur. Takrir-i Sükun yasasıyla basın kuruluşlarının çoğu kapatılmış, mensupları yargılanmış ve ülke denetim altına alınmıştır. Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasını yüreklendirdiği gerekçesiyle TCF kapatılmış, böylece meclis yeniden tek partili döneme dönmüştür. Bütün bu gelişmeler yaşanırken ülkede muhalefet hareketi son bulmuş değildi. TCF kapatılmış olsa bile partinin milletvekilleri meclisteydi. Diğer yandan İttihatçılar hala ülkede az da olsa muhalif potansiyele sahip güç olarak bulunuyordu. Rejimin yerleşmesi adına bunların ortadan kaldırılması gerektiği düşünülüyordu. Bu fırsatı veren olay ise 1926 yılında yaşanan İzmir Suikastı girişimi oldu. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Batı Anadolu gezisi sırasında bir suikast planlanmış ancak plan gerçekleşmeden ortaya çıkarılmıştı. Olay vesilesiyle İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. Suikastçılar ve suikastte parmağı olduğu düşünülen TCF'liler İzmir'de yargılandı. Altı TCF milletvekilleri idam edildi. Paşalar Gazi'nin isteğiyle beraat ettirildi. Ama suikast şaibesiyile lekelenmiş ve toplum nezdinde itibarları düşürülmüş olarak. Eski İttihatçıların yargılaması Ankara'da

yapıldı. Mahkeme suikast girişiminden çok İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinden hesap sordu. Sonuçta İttihatçıların bir kısmı idam edildi. Böylece 1926'da TCF muhalefeti önemli ölçüde etkisizleştirilmiş ve İttihatçı muhalefeti de tasfiye edilmiş oldu. 1927 seçimlerine bu ortamda gidildi.

1927 seçimleri Takrir-i Sükun Kanunu'nun gölgesinde yapıldı. Yapılan bir yasa değişikliğiyle partinin milletvekillerini belirleme yetkisi tamamen Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. Seçimlerde HF yakalanan istikrarın devam ettirilmesi için Gazi'nin partisine oy verilmesini istedi. Şimdiye kadar gösterilen başarılar gelecek devre için de garanti olarak gösterildi. Seçimlerde en büyük propoganda vesilesi yine Gazi'nin kendisi idi. Gazi seçimlerden önce milletvekili adaylarının uymak zorunda oldukları koşulları içeren bir beyanname yayınladı. Halka daha önceki dönemlerde görülen yolsuzluk olaylarının yaşanmayacağına ve HF milletvekillerinin milletvekilliğini şahsi çıkarları için kullanmayacaklarına dair söz verdi. 1927 seçimlerinde muhalefet potansiyeli olan gruplar tasfiye edilerek girildiği için seçimler son derece renksiz geçti. Halk HF'nin adaylarını onaylamak üzere sandık başına gitti. Cumhuriyet tarihinin en düşük katılımlı seçimi olan 1927 seçimleri tek parti dönemini gerçek anlamda başlatan seçimler oldu.

İlk dönem meclisleri yeni bir devletin kurumlarının oluşturulduğu, cumhuriyet rejiminin kurulması ve yerleşmesinin sancılarının yaşandığı dönemlerde görev yapmıştır. İlk meclislerin milletvekilleri Cumhuriyet rejiminin dayandığı yasal ve toplumsal zemini oluşturan inkılapların yapıldığı dönemin aktörleri olmuşlardır. Devletin temellerini kurup yaşatma yönünde gerekli adımları atmışlardır. Bu devre tarihi kopuşlara sahne olmuştur. Siyasi hayatımızda belirginleşen farklı eğilimlerin temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu yıllar Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı yıllarıdır. Türkiye Cumhuriyeti cumhuriyet tarihini dizayn eden bir lidere sahiptir. Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa bu devrede siyasi hayatı da dizayn etmiştir. O'nun belirleyiciliği altında kurulan ve işleyen meclis cumhuriyet idaresini kurmuş ve Türkiye'de parlamenter sistemin oturmasını sağlamıştır.

Top section with 'Milliyet' logo, date '2 Eylül 1927', and various news snippets including 'Yas Hukuk' and 'Ticaret Bakanlığı'.

Yazınık İyalarımı

Yazınık İyalarımı
Mevsimin geçmesiyle yazınık iyalarımı düşünüyorum. Yazınık iyalarımın başlıcaları şunlardır:...

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

Yeni Kurumların Kuruluşu

Yeni Kurumların Kuruluşu
Yeni kurulan kurumların kuruluşu hakkında detaylı bilgiler. Kurumların amaçları ve faaliyetleri hakkında açıklama.

جمهورية

سال ۱۳۱۷
شماره ۱۲۱۶
پایتخت تهران
روزنامه جمهوری
تاسیس ۱۳۰۵

شماره ۱۱۸۵
تاسیس ۱۳۰۵
روزنامه جمهوری
تاسیس ۱۳۰۵

انتخابات هر برده پنددی و کلاما فرقه نازدرلری مبعوث اولدی یکی استانبول مبعوثلری دودنه فرقه مرکزده پراجماع عقد امدهک عموامده بولونمشاردهر، اجتماع فرقه طالب عمومی وفتشی ده اشتراک ایشماردهر

دودنه فرقه مرکزده اجتماع ایشماردهر فرقه مبعوث اولدی
دودنه فرقه مرکزده اجتماع ایشماردهر فرقه مبعوث اولدی
دودنه فرقه مرکزده اجتماع ایشماردهر فرقه مبعوث اولدی

یکی بعضی توفیقات ده ایاپیلدی

مسئله علی العاده برتقاوت دارسی دکلمار، جیون مهمدهر، تحقیقات بنتی بجاگیره یاشاندهر

بعضی توفیقات ده ایاپیلدی
مسئله علی العاده برتقاوت دارسی دکلمار، جیون
مهمدهر، تحقیقات بنتی بجاگیره یاشاندهر

اینا بالار شهر عجز حوران بحره لیلر عجزه متشکر!

امیرال دومی، تورک مهندسی انصافاتی آخوتیر

اینا بالار شهر عجز حوران بحره لیلر عجزه متشکر!
امیرال دومی، تورک مهندسی انصافاتی آخوتیر

لشکرده قتلایه لیکهده طیاره مایه اده اده خبر بود!

لشکرده قتلایه لیکهده طیاره مایه اده اده خبر بود!
لشکرده قتلایه لیکهده طیاره مایه اده اده خبر بود!

تقدار دهل کوشکده

تقدار دهل کوشکده
تقدار دهل کوشکده
تقدار دهل کوشکده

دنده رومایانه شرس مزه بهریش کاری

دنده رومایانه شرس مزه بهریش کاری
دنده رومایانه شرس مزه بهریش کاری

۹۲۸ نومرسی

۹۲۸ نومرسی
۹۲۸ نومرسی
۹۲۸ نومرسی

قده کزده تورطه

قده کزده تورطه
قده کزده تورطه
قده کزده تورطه

ایات سایندهر اشتراک ایشماردهر

ایات سایندهر اشتراک ایشماردهر
ایات سایندهر اشتراک ایشماردهر
ایات سایندهر اشتراک ایشماردهر

سپور بخیلکاری

سپور بخیلکاری
سپور بخیلکاری
سپور بخیلکاری

سپور بخیلکاری

سپور بخیلکاری
سپور بخیلکاری
سپور بخیلکاری

Cumhuriyet'in seçimlerin bittiğini bildiren nüshası

جمهوریت

پیار
۷ آغست ۱۹۲۷
قارغی ۱۳۲۷

تورکجه ۱۱۶۵
تورکجه ۱۱۶۵
تورکجه ۱۱۶۵

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

کاتب عمومیک

بورسونک اناتور نفی

هفته صفوت بیک باغی

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

غازی هفت ناری دوه ساریده مشغول اولمیلر

رئیس جمهوریمز اولکی کیم کیج و قدر قدر بل و ده ده

هنا آردنمه اولطور مشغولدر

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

حیات جالبلی

۷۰ سالیان سنه

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بارس انورقاسمی شریف اولده اعضا اولدیم

دیون عمومیک متحن و دهر حشدک اناتلمه و ملی سالی ایه

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

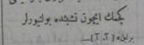

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

شهره منتخب ثانی انتخاباتی باشلادی

دوره یکله مرتب اول اولیری آتدیلم

بارس انورقاسمی شریف اولده اعضا اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

کیم داها اول کیمجه؟

فرانسوز و آن طراحیدجی برنجیل

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

«جمهوریت» کادریات مساقیمی

مقتر آراشمه آریان جرای شه و نکلیمه بولمکه بولمکه اشتدازک

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

اورده معطری امیرده

ولایت مقانه کدورهک مشاشری

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

اورده معطری امیرده

ولایت مقانه کدورهک مشاشری

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم
بوزمه ساقاقلریمیز ۱۹ آغستون محمد کونی اولدیم

پنجشنبه ۱۰ آگوست ۱۹۲۷
شماره ۱۲
۱۳۱۶

آب انباشتن
۱۱۶۸
۱۰۰۰
۱۰۰۰
۱۰۰۰
۱۰۰۰
۱۰۰۰

ایکی انارشیست اعدام ایلیلیور!

نورینون محارمی مامک تاغیری طایفی دیکلمردی
بولونه برناه عردی شیوایه ایتمده در

مردی که در ۱۹۲۰...
در ۱۹۲۰...
در ۱۹۲۰...

غازی حضرتلری

غازی حضرتلری...
غازی حضرتلری...

دیوان عدالتده

محمد اسمعیلک مدافع منی
آکال ایندی

محمد اسمعیلک...
آکال ایندی...

تورک - ایران مناسباتده تحویل !!

ایرانه مطبوعاتی عامر زده نثرانده بولونغمه در،
طبر لره سفر میزده آتسین شری میزده کلیمدر

مردم تورتک...
مردم تورتک...

بو کونک اوغلنده انتخابات ایلاجلقی

غازیزک بونکه رابری ای ماملری تمحل بولونغمه در

استایل جهنده...
استایل جهنده...

قومشون ایران

قومشون ایران...
قومشون ایران...

قومشون ایران...
قومشون ایران...

قومشون ایران...
قومشون ایران...

قومشون ایران...
قومشون ایران...

قومشون ایران...
قومشون ایران...

زوقولانده مکمل برالکیریه قایبقی سی یابلدی

زوقولانده مکمل برالکیریه قایبقی سی یابلدی

زوقولانده مکمل...
زوقولانده مکمل...

تیمتار قایلیمی

تیمتار قایلیمی...
تیمتار قایلیمی...

تیمتار قایلیمی...
تیمتار قایلیمی...

بوزمه مدافعه لریمزه اتمارک امدولک امانتورلر

بوزمه مدافعه لریمزه اتمارک امدولک امانتورلر

بوزمه مدافعه...
بوزمه مدافعه...

مردم بقالره

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

مردم بقالره...
مردم بقالره...

کلیه اخبار...
مردم بقالره...
مردم بقالره...

Beyoğlu'nda seçim (10 Ağustos 1927- Cumhuriyet)

آبشارهای
بروکسین ۱۰۰۰ تا ۱۱۰۰ متر
ارتفاع
۹۰۰ تا ۱۰۰۰ متر
ارتفاع
۱۰۰۰ تا ۱۱۰۰ متر
ارتفاع

دردنای طبرستانه سورن نو فقه و ستند
غلط سرای. فنار باغچه اختصاره
زبکر یک سلسله اوزده
اوزادی به منتاخر ایلمدی

دردنای کشیده ده پروک
اکرامیه «۵۱۳»
نورسریه جیفیدی

نرم بالوس!
غز بهبلر اولدی کیم یلمیزده
پلاقلق بیالو ویریلر

دردنای انتخابات آلابی پک شختمدی

فاتح شعبه انخایرین ستند ده فردا من وری انتخاب ایلمدی

آقو عظیمه صمدی و دیگران

دردنای انتخابات آلابی پک شختمدی
فاتح شعبه انخایرین ستند ده فردا من وری انتخاب ایلمدی
دردنای انتخابات آلابی پک شختمدی
فاتح شعبه انخایرین ستند ده فردا من وری انتخاب ایلمدی

انکاره یک سیاست فقیرسی

پرس: کوز ۹۲۷
انکاره یک سیاست فقیرسی
پرس: کوز ۹۲۷
انکاره یک سیاست فقیرسی

انکاره یک سیاست فقیرسی
پرس: کوز ۹۲۷
انکاره یک سیاست فقیرسی

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

اجنبی دولت لر و تجارت ذابات
اجنبی دولت لر و تجارت ذابات

فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور

فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور
فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور

فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور
فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور

فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور
فرهنگ بک هیرالیسی نمایر حیدر ده نور نامیور

طالائی ایفوق کوزی

طالائی ایفوق کوزی
طالائی ایفوق کوزی

طالائی ایفوق کوزی
طالائی ایفوق کوزی

طالائی ایفوق کوزی
طالائی ایفوق کوزی

آلمه طاریمجیلری
وگون اسرافیه حرکت ایریورولر

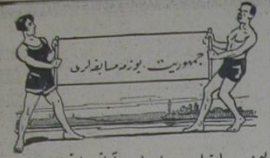
آلمه طاریمجیلری
وگون اسرافیه حرکت ایریورولر

آلمه طاریمجیلری
وگون اسرافیه حرکت ایریورولر

آلمه طاریمجیلری
وگون اسرافیه حرکت ایریورولر

کیشیمی
ایران پروک اکرامیه اوغور
کیشیمی
ایران پروک اکرامیه اوغور
کیشیمی
ایران پروک اکرامیه اوغور

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

بازمه صابون لایزمین یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور

بیر کوندا ایلانور اشتراک ایلمیور کوندا ایلانور اشتراک ایلمیور کوندا ایلانور اشتراک ایلمیور...

دنیای غیر یلیری قونفره سی

نون و علاءالدین کیکر بر ایکی کوه قونو چایورده حرکت ایلمیور...

قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور

قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور...

ساخته مکمل برکرت قایمقرقی تانیس ایلمیور

غذای حضرت ناری

رشی هور حیدر اوردو کی وهنفر دوی ایلانور اشتراک ایلمیور...

دنیای غیر یلیری قونفره سی

نون و علاءالدین کیکر بر ایکی کوه قونو چایورده حرکت ایلمیور

نون و علاءالدین کیکر بر ایکی کوه قونو چایورده حرکت ایلمیور...

قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور

قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور قونفره یوزره ایلانور اشتراک ایلمیور...

ساخته مکمل برکرت قایمقرقی تانیس ایلمیور

ساخته مکمل برکرت قایمقرقی تانیس ایلمیور ساخته مکمل برکرت قایمقرقی تانیس ایلمیور...

علیمزده کی نشریات معنی آکلاسیلور

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور

لوزدهور کن شایانقترتق: ایرلک الکلیر اترامله دات و ماملوق

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

استانلیره منتخب لای ایلانور اشتراک ایلمیور

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

آلتون معدنی!

بهری آتون آسانه بریم ایلکن هر اولوق اوزدهور...

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور ایرلک مقدره الکلیر هاکم اولوق اوزدهور...

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

تاریخ: ۱۵ آغست ۱۹۲۷
شماره: ۱۷
پیش‌نویس: ۱۳۶۶

وطن

پنجشنبه ۱۰ آبان ۱۳۰۲
شماره ۱۰۰
تاسیس ۱۳۰۰
محل انتشار: تهران
مدیر: ...
ناشر: ...

پایه علمیه
تاسیس ۱۳۰۰
محل انتشار: تهران
مدیر: ...
ناشر: ...

شماره ۱۰۰ پاورده ۲۲ شنبه ۱۳۰۲ ۹ نوبت ۱۳۰۲

مدافعه حقوق جمعیتك انتخاباتك مناسبتله خلقه بیاننامه سی

مصطفی کمال بانا حضرت نرنگ امضاسله اقتضای ابریده بیاننامه صوکره مدافعه انتخابات بروغرای اوضاع ایدرلرک اقتضای ابریده صوکره مدافعه

مفروق خلق فرقه قول ابریده کی یلدر بلکده در

آقره، ۸ نوبت (۹ نوبت) - مدافعه حقوق جمعیتك انتخاباتك مناسبتله خلقه بیاننامه سی
مصطفی کمال بانا حضرت نرنگ امضاسله اقتضای ابریده بیاننامه صوکره مدافعه انتخابات بروغرای اوضاع ایدرلرک اقتضای ابریده صوکره مدافعه
مفروق خلق فرقه قول ابریده کی یلدر بلکده در

فای مصطفی کمال بانا حضرت نرنگ

وکیل ایدرلرک یلدر بلکده در
مدافعه حقوق جمعیتك انتخاباتك مناسبتله خلقه بیاننامه سی
مصطفی کمال بانا حضرت نرنگ امضاسله اقتضای ابریده بیاننامه صوکره مدافعه انتخابات بروغرای اوضاع ایدرلرک اقتضای ابریده صوکره مدافعه
مفروق خلق فرقه قول ابریده کی یلدر بلکده در

دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع

جوان نوطه سنه صوکره نوطه سنه جوامع
دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع

دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع
دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع

ملازم وکیل نعمت بانا

دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع
دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع
دولتلك صوکره نوطه سنه جوامع

عدان بك

عدان بك
عدان بك

عدان بك
عدان بك

مبعوث نامزدلری

مبعوث نامزدلری
مبعوث نامزدلری

مبعوث نامزدلری
مبعوث نامزدلری

حرب و یا صلح دولتله باعدر

حرب و یا صلح دولتله باعدر
حرب و یا صلح دولتله باعدر

مکونك کی رطوسی

مکونك کی رطوسی
مکونك کی رطوسی

جمهورية

پایتخت: تهران
تاسیس: ۱۳۰۲
روزنامه: جمهوری
تاسیس: ۱۳۰۲

شماره: ۱۳۰۲
تاسیس: ۱۳۰۲
تاسیس: ۱۳۰۲

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

بحریه قوماندانانغیزده ضیافت

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر. بحریه قوماندانانغیزده ضیافت. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

مددهش براوطومیل فاجعه سی اولدی

مددهش براوطومیل فاجعه سی اولدی. ایکی کیتی اولدی، ابع کیتی ده اقبدر بار ایلدیر.

مددهش براوطومیل فاجعه سی اولدی. ایکی کیتی اولدی، ابع کیتی ده اقبدر بار ایلدیر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

سؤ قصید حیلر

سؤ قصید حیلر. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر

دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر. دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر.

Various small advertisements and notices on the right side of the page, including mentions of 'ایلی بر قوستوم', 'کاتطاسمه دیکیمه بوردی', 'فیلیا ساعتی', 'اوروزدی باق', 'حساب آراتیون', and 'دو قاره آتقده و استانبول داخل اولدیغی حالده بکری اوج ولایتده انتخابات یا ایلمیش و فرقه نامزدلری متفقاً مبعوث انتخاب ایلدیلشدر'.

Fırka adayları seçimi kazanıyor (3 Eylül 1927- Cumhuriyet)

جمهورية

آب انحراف ۱۱۹۰
دما ۱۷.۰۰
رطوبت ۹۰.۰۰
باد ۱.۰۰
بارش ۰.۰۰

سور برنجیکاری

آب و هوا در این روزها بسیار گرم و تابان است. در این روزها مردم سور برنجیکاری می‌کنند. برنجیکاری در سور یکی از قدیمی‌ترین صنایع است. در این کار مردم سور برنج را در کوره‌ها می‌پزدند و آن را در سبزه‌ها می‌پاشند. این کار در سور بسیار رایج است و مردم سور از این کار بسیار لذت می‌برند. در این کار مردم سور از برنج‌های گوناگون استفاده می‌کنند. در این کار مردم سور از برنج‌های گوناگون استفاده می‌کنند. در این کار مردم سور از برنج‌های گوناگون استفاده می‌کنند.

انتخابات هر یه بندی و کاملاً فزیده نازدرلی مبعوث اولدی

یکی استانبول مبعوثی دونه فزیده مرکزنده برامجام عقده ابدومک محموله بولومشالرد، اجتهاد فزیده نائب عمومی و فقهی ده انتزاک ایشمارلر

در این روزها انتخابات در سور برگزار شد. در این انتخابات مردم سور از نمایندگان خود برای نمایندگی در پارلمان انتخاب کردند. در این انتخابات مردم سور از نمایندگان خود برای نمایندگی در پارلمان انتخاب کردند. در این انتخابات مردم سور از نمایندگان خود برای نمایندگی در پارلمان انتخاب کردند.

یکی بعضی توفیقات دها پایلیدی

مسئله علی‌المداه بر بقاوت دها رسی دکلمه چوون مومرد، تحقیقات پنجره خاکمیر با سلاجه قحدر

در این روزها تحقیقات در سور انجام شد. در این تحقیقات مردم سور از نتایج تحقیقات خود مطلع شدند. در این تحقیقات مردم سور از نتایج تحقیقات خود مطلع شدند. در این تحقیقات مردم سور از نتایج تحقیقات خود مطلع شدند.

ایشانلار شهرتیه حیران بخر به لیلر ممشکر!

آمریک «دوچی» تورک مهندسی که امتحاناتی آ کونیر

در این روزها خبری از مهندس آمریکایی منتشر شد. در این خبر آمده است که این مهندس در امتحانات شرکت کرده و موفق شده است. در این خبر آمده است که این مهندس در امتحانات شرکت کرده و موفق شده است.

دومه رومانیایه شربزه بر هیئت کادی

مات مهنس، آووت و دوکتور و فزیده لردن مکر، شربزه آدامز

در این روزها خبری از مهندس رومانیایی منتشر شد. در این خبر آمده است که این مهندس در هیئت کادی خدمت می‌کند. در این خبر آمده است که این مهندس در هیئت کادی خدمت می‌کند.

یونکر کی فونتی!

در این روزها خبری از یونکر منتشر شد. در این خبر آمده است که این یونکر در فونتی خدمت می‌کند. در این خبر آمده است که این یونکر در فونتی خدمت می‌کند.

لومرده دده قنادار کیده طیاره جبار دونه خبر بوق!

در این روزها خبری از خلبان منتشر شد. در این خبر آمده است که این خلبان در طیاره جبار خدمت می‌کند. در این خبر آمده است که این خلبان در طیاره جبار خدمت می‌کند.

۹۹۸ بورسی

در این روزها بورس در سور باز شد. در این بورس مردم سور از نتایج بورس خود مطلع شدند. در این بورس مردم سور از نتایج بورس خود مطلع شدند.

فردگزده فرطه!

در این روزها خبری از فردگزده منتشر شد. در این خبر آمده است که این فردگزده در فرطه خدمت می‌کند. در این خبر آمده است که این فردگزده در فرطه خدمت می‌کند.

تقدیر دل شکرک

در این روزها تقدیر دل شکرک در سور برگزار شد. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند.

تقدیر دل شکرک

در این روزها تقدیر دل شکرک در سور برگزار شد. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند.

تقدیر دل شکرک

در این روزها تقدیر دل شکرک در سور برگزار شد. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند. در این تقدیر مردم سور از نتایج تقدیر خود مطلع شدند.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, 5. 3. 1925, 1582 86-44 030.18.1.1/13 12 12.

BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 8. 3. 1925, 1599 86-45, 030 .18.11/13 135.

BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 11. 3. 1341, 1597 86-46 030.18.01 / 13 13 7.

BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 22.03.1925, 1686 86-48, 030.18.1.1/ 13 13 17.

BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 18.03. 1925,1629 86-47,030 1.1/ 13 14 4.

BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 15.4.1925, 1782, 030.18.1.1/13 22 15.

BCA 15.4.1925 18 08 86-50 , 030..1..1.1/ 13 24 2.

BCA 29.04.1925, 1842 86-53, 030.1.1.1/ 13 25 16.

BCA, 13.5.1925, 1919, 030.18.1.1/13 29 12.

BCA, 24. 5. 1925, 1958, 030. 18.1.1/13 31 11.

BCA , 22.7.1925 ,2222 86-82 ,030. 18. 1.1/ 14 44 14.

BCA, 31.5.1925,2012 86-59, 030.18.1.1./ 14 34 4.

BCA, 10.05. 1925 ,1899 86-55, 030.18.1.1/13 28 8.

BCA, 3.5.1925 ,1846 ,030. 18.01 /13 25 20 .

BCA, Dosya: I. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 344. 1439. 10.

BCA, Yer No: 490 10, 0.344. 1439.11, Dosya No: 1. Büro.

BCA, Yer No: 30 10 0 0, Yer No: 74. 485. 6, Dosya: 7861

BCA, Yer No: 30 10 0 0. 83.546.7, Dosya No: 85/28.

BCA, 29/ 8/ 1927, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 4. 24. 34, Dosya: 582

BCA, 8.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.20

BCA, 8.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.19

BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.17

BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.16

BCA, 2.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.483.15

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.17

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.14, 21.12.1926.

BCA, Fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.16,

BCA, Fon kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.485.13 19.12.1926.

BCA, Fon: 30.10.0.0, yer: 74.485.2, 24.05. 1926.

BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.11, 12.4.1926.
BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.5, 30.5.1926.
BCA, Fon kodu:30.10.0.0, yer no: 74.485.10, 27.2.1926.
BCA, 7.1.1926, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.7.
BCA, 5.1.1926, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.6.
BCA, 26.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.5.
BCA, 21.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.4.
BCA, 21.12.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.3.
BCA, 18.11.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 74.484.1.
BCA, 19.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.21.
BCA, 24.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.23.
BCA, 10.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.7.
BCA, 9.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.6.
BCA, 18.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer NO: 7.39.17.
BCA, 21.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.
BCA, 15.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.20.
BCA, 28.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.483.4.
BCA, 26.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.22.
BCA, 21.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.12.
BCA, 11.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.19.
BCA, 30.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.16.
BCA, 10.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.18.
BCA, 6.1.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 74.482.
BCA, 26.10.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.14
BCA, 18.4.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.10.
BCA, 13.4.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.9.
BCA, 26.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.3.
BCA, 26.2.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.483.1.
BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 4.24. 9, 3.11.1925.
BCA, 23.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.14.
BCA, 20.12.1924, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 74.482.11.
BCA, 29.3.1925, Fon Kodu: 30.10.0.0, yer no: 4.24.5.

RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Cerideleri (1920- 1927)

Nüfus Sayımları 1927- 1950, Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 1953

C. GAZETE ve DERGİLER

Akşam

Anayasa Yargısı

Ayın Tarihi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Cumhuriyet

Doğu-Batı Dergisi

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Son Telgraf

Star

Tanin

Tarih ve Medeniyet

Tarih ve Toplum

Tevhid-i Efkar

Toplumsal Tarih

Türkiye Günlüğü Dergisi

Vakit

Vatan

D. BAŞVURU ESERLERİ

D.1 KİTAPLAR

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1992

AKYILDIZ, Ali; **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul 2004

AKYOL, Taha, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul 2012

ALİ, Kılıç, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2006

ALPKAYA, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923- 1924)**, İstanbul 1998

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz, Ankara 1999

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1981

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1980

ATEŞ, Nevin Yurtsever, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver**

Cumhuriyet Fırkası, İstanbul 1998

ATEŞ, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 2000

- AVCI, Cemal, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927- 1931)**, Ankara 2000
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara 1982
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Cilt III**, İstanbul 1999
- BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba, Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahdettin'in Hayatı ve Özel Mektupları**, İstanbul 1999
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1999
- BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul 1990
- BORAK, Sadi, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, İstanbul 1977
- CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1960
—— **Siyasi Hatıralar Cilt I**, İstanbul 1960
- CENİK, Salih, **Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Ankara 2005
- ÇAKAN, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul 1999
- ÇAVDAR, Tevfik, **"Müntehib-i Sani"den Seçmene**, Ankara 1987
- ÇELİKALAY, İsmail Şükrü, **Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi**, İstanbul 1993
- ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası"na Geçiş**, Ankara 2002
- ÇULCU, Murat, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası, II**, İstanbul 1992
- DARENDELİOĞLU, İlhan, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, İstanbul 1979
- DEMİR, Fevzi, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908- 1914**, Ankara 2007
- DEMİREL, Ahmet, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul 1996
- DEMİREL, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri**, İstanbul 2010
—— **Birinci Meclis'te Muhalefet, II. Grup**, İstanbul 1995
- DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul 2001
- EĞİLMEZ, Ali Osman, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş**, İstanbul 1998
- ERASLAN, Cezmi ve OLGUN Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006
- ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul 1971
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil, **Cumhuriyet'in Tarihi**, İstanbul 2004

- GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1971
- **Devrimler ve Tepkileri**, Ankara 1972
- **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1963
- GÖLDAŞ, İsmail, **Takrir-i Sükun Görüşmeleri- 1923 “Seçim”leri, Atama Meclis ve Sonrası**, İstanbul 1997
- GÜNAL, Erdoğan, **Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri**, Ankara 2005
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920- 1923)**, İstanbul 1997
- HEPER, Metin, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul 1999
- İLGÜREL, Mücteba, **Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, İstanbul 1999
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, II. Kitap, Ankara 1987
- İPŞİRLİ, Mehmet, **Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi IV**, Ed: Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1999
- JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1998
- KADİRBEYOĞLU, Zeki, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları**, Haz: Ömer Faruk Lermioğlu, İstanbul 2007
- KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992
- KANDEMİR, Feridun, **İzmir Suikastı’nın İçyüzü**, İstanbul 1995
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Ankara 1986
- KARABEKİR, Kazım, **Bir Düello Bir Suikast**, İstanbul 1991
- **İstiklal Harbimiz I**, İstanbul 1995
- **Paşaların Kavgası**, İstanbul 1995
- KARACA, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri**, Ankara 2004
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1984
- KARPAT, H. Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (1908- 1980)**, İstanbul 1996
- KENDİRCİ, Hasan, **Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisine Kopuşlar, Süreklilikler**, İstanbul 2009
- Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2006
- KİLİ, Suna ve GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)**, İstanbul 2000
- KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Ankara 1995

- **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1980
- KOÇAK, Cemil, **Siyasal Tarih (1923- 1950), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye**,
Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul 1997
- **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, İstanbul 2011
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk- İngiliz İlişkileri**, Ankara 1978
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev: Metin Kıratlı, Ankara 1996
- Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul 1998
- MUMCU, Ahmet, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1996
- MUMCU, Uğur, **Gazi Paşa'ya Suikast**, İstanbul 1993
- **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Ankara 1998
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Haz: Cemal Kutay, İstanbul 1980
- OLGUN, Kenan, **1908- 1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve
Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara 2008
- ORAN, Baskın, **1919- 1923: Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Türk Dış Politikası I**,
Ed. Baskın Oran, İstanbul 2001
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2009
- **Türkiye İdare Tarihi'ne Giriş**, Ankara 1996
- ÖKE, Mim Kemal, **II. Abdülhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi**, İstanbul 1998
- Musul- Kürdistan Sorunu**, İstanbul 1995
- ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetiminde Siyasal Katılım (1923- 1945)**, Ankara 1992
- ÖZSOY, Osman, **Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918- 1923 Olaylar,
Belgeler, Gerçekler**, İstanbul 2007
- ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt: I, II, III, Türk Parlamento Tarihi
Araştırma Grubu, TBMM Vakfı Yayınları, No: 9, Ankara 1994
- PARLA, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Kaynakları**, İstanbul 1995
- SATAN, Ali, **Halifeliğin Kaldırılışı**, İstanbul 2000
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1987
- SHAW, Stanford ve SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**,
çev: Mehmet Harmanlı, İstanbul 1983
- SONAY, Neslihan, **Tek Parti Döneminde Kadın Milletvekillerinin Seçimi**, Gazi
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset
ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2006
- SORGUN, Taylan, **İttihat ve Terakki**, İstanbul 20079
- STEİNHAUS, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, (çev: M. Akkaş), İstanbul 1995

- ŞAVKILI, Cengiz, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 142.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2000
- **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918- 1920)**, İstanbul 1998
- TOKER, Metin, **Şeyh Said İsyanı**, Ankara 1968
- TOYNBEE, Arnold, **1920’lerde Türkiye’de Hilafetin İlgası**, Çev. Hasan aktaş, İstanbul 1998
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876- 1938)**, İstanbul 2003
- **Türkiye’de Siyasal Partiler I, II**, İstanbul 1998
- TUNCER, Erol, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler 1877- 1999**, Ankara 2002
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923- 1931**, İstanbul 1999
- US, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul 1964
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve CHP**, İstanbul 1999
- VARLIK, Ülkü ve ÖREN, Banu, **Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler**, İstanbul 2001
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, İstanbul 1976
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul 1970
- ZİHNİOĞLU, Yaprak, **Kadınsız İnkılap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, İstanbul 2003
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1995
- **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Ömer Laçiner, İstanbul 1996
- **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev: Gül Çağlalı Güven, İstanbul 1992
- D.2. MAKALELER**
- ABALIOĞLU, Yunus Nadi, “Fırkada Tekamül”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1927
- “Gazi’nin Hitabı”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1927
- “İntihabat ve Anasır”, **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1927
- AĞAOĞLU, Ahmet, “Bir Şeref Borcu”, **Milliyet**, 9 Eylül 1927
- “Gazi’nin Beynamesi Münasebetiyle”, **Milliyet**, 2 Eylül 1927
- ALKAN, Ahmet Turan, “Birinci Meclisten Bugüne Türk Siyasi Hayatında Meclis ve Temsil Fikrinin Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, Yıl: 2003, Sayı: 74, s. 166
- **“Yakın Geçmişimiz Bugünü İzah Eder”**, **Kanun-ı Esasi’den**

- Müdaheleye II. Meşrutiyet**, Haz: Yusuf Çağlar, Zaman Kitap, s. 99-100, İstanbul 2008
- ALKAN, Mehmet Ö, “1908 (1324) İntihabı”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2009, Sayı: 184, s. 43- 44.
- “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri, **Anayasa Yargısı**, No:23, Yıl: 2006, s.145
- ASIM, Mehmet, “İttihat ve Terakki”, **Vakit**, 16 Nisan 1339
- “İntihabat Kanunu”, **Vakit**, 5 Nisan 1923
- “Üç Esas”, **Vakit**, 10 Nisan 1923
- “Halk Fırkası”, **Vakit**, 18 Nisan 1923
- “Mukaddes Karar”, **Vakit**, 2 Nisan 1923
- “Yeni Devreye Doğru”, **Vakit**, 6 Ağustos 1339
- ATAY, Falih Rıfkı, “İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **Milliyet**, 27 Haziran 1927
- “İntihabata Doğru”, **Milliyet**, 26 Haziran 1927
- “Türk Kadını”, **Milliyet**, 22 Haziran 1927
- ATEŞ, Nevin Yurtsever, “ Halk Fırkası Kurulurken”, **Toplumsal Tarih**, Eylül 1998, Sayı: 57, s.11
- “Şura-yı Ümmet Gazetesi’ nin Nüsha-i Fevkaladesi Işığında 31 Mart Hadisesi’ne Bir Bakış”, **Doğu- Batı Dergisi**, Ağustos, Eylül- Ekim 2008, Sayı: 46, s. 175
- ATEŞ, Toktamış, “Cumhuriyet”, **Doğu- Batı Dergisi**, Kasım, Aralık, Ocak, 2008- 2009, Sayı: 47, s. 65
- ÇOKER, Fahri, “Olaylar ve Kişilere farklı Bir Bakış ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması”, **Toplumsal Tarih**, Haziran 1999, Sayı: 66, s. 4- 5
- DEMİREL, Ahmet, “80. Yıldönümünde I. Meclis”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2000, sayı: 76, s.7
- DEMİREL, Meral, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekilleri Mecliste Nasıl Oy Kullandı?”, **Tarih ve Toplum**, Nisan 2000, sayı: 196, s.4
- ERÖZBEK, Neslihan, KAYALI, Fethi, “Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi II”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 1989, sayı: 48
- GÖKALP, Ziya, “Reyimi Kime Vermeliyim?”, **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Nisan 1923
- GÖKDEMİR, Oktay, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden Büyük Millet Meclis’ne”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2000, sayı: 76, s. 13
- HANIOĞLU, M. Şükrü, “Bir Asır Sonra İnkılab-ı Azim”, **Kanun-ı Esasi’den Askeri**

Müdaheleye II. Meşrutiyet, Hazırlayan: Yusuf Çağlar, Zaman Kitap, İstanbul 2008

KAÇAR, Turhan, “Gesta Reipublicae Romanae, Klasik Roma’da Cumhuriyetin Kısa

Tarihi, **Doğu- Batı Dergisi**, Kasım, Aralık, Ocak, 2008- 2009, Sayı: 47, s. 31

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, “Mebusluk”, **Milliyet**, 6 Eylül 1927

KÖKER, Osman, “Kürt İsyanı’nın Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, s. 67, s.43- 44

SARISAKAL, Baki, “Kadınlar Halk Fırkası”, www.bakisarısakal.com

SEVEN, Mehmet, “İzmir Suikastı’nın Perde Arkası I”, **Tarih ve Medeniyet**, Ocak 1996, Sayı: 23, s.42- 44

SOYDAN, Mahmut, “Beklenen Netice”, **Milliyet**, 8 Eylül 1927

TÜRKER, Hasan, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, Kasım 1998, sayı: 59, s.5- 13

UYAR, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, sayı: 64, s.22

ÜNAL, Fatih, “II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi”, **Doğu- Batı Dergisi**, Ağustos, Eylül- Ekim 2008, Sayı: 46, s. 70

YALMAN, Ahmet Emin, “Müncilikten Sonra Banilik”, **Vatan**, 16 Ocak 1923

—— “Beyannamenin Tahlili I”, **Vatan**, 10 Nisan 1923

—— “Beyannamenin Tahlili II”, **Vatan**, 11 Nisan 1923

—— “Beyannamenin Tahlili III”, **Vatan**, 12 Nisan 1923

—— “Cahit Bey’e Cevap”, **Vatan**, 15 Nisan 1923

—— “Gizli Çalışanlar”, **Vatan**, 20 Nisan 1923

—— “Hıyanet-i Vataniye”, **Vatan**, 17 Nisan 1923

—— “İstanbul’da Muhalifler”, **Vatan**, 1 Mayıs 1923

—— “Muhaliflerin Vaziyeti”, **Vatan**, 3 Mayıs 1923

—— “Program Bahsi”, **Vatan**, 9 Nisan 1923

—— “Yeni Devre Başlarken”, **Vatan**, 13 Ağustos 1923

ZÜRCHER, Erik Jan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi”, **Türkiye Günlüğü**, sayı: 74, s. 189